

ODNOS JUGOSLAVENSKOG KOMUNISTIČKOG REŽIMA PREMA DRUŽBI SESTARA MILOSRDNICA SVETOG VINKA PAULSKOG - ZAGREB OD 1945. DO 1952. GODINE

Popić, Mila

Doctoral thesis / Disertacija

2016

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **University of Zagreb, Department of Croatian Studies / Sveučilište u Zagrebu, Hrvatski studiji**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://urn.nsk.hr/urn:nbn:hr:111:355154>

Rights / Prava: [In copyright](#)/[Zaštićeno autorskim pravom.](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2025-03-14**

Repository / Repozitorij:

[Repository of University of Zagreb, Centre for Croatian Studies](#)

Sveučilište u Zagrebu

Hrvatski studiji

Mila Popić

**ODNOS JUGOSLAVENSKOG
KOMUNISTIČKOG REŽIMA PREMA
DRUŽBI SESTARA MILOSRDNICA
SVETOG VINKA PAULSKOG – ZAGREB
OD 1945. DO 1952. GODINE**

DOKTORSKI RAD

Mentor: prof. dr. sc. Miroslav Akmadža

Zagreb, 2016.

Sveučilište u Zagrebu

Hrvatski studiji

Mila Popić

**THE ATTITUDE OF YUGOSLAV
COMMUNIST GOVERNMENT TOWARDS
THE CONGREGATION OF
THE SISTERS OF CHARITY OF
ST. VINCENT DE PAUL - ZAGREB
FROM 1945 TO 1952**

DOCTORAL THESIS

Supervisor: prof. dr. sc. Miroslav Akmadža

Zagreb, 2016

SADRŽAJ

I. UVOD	1
1. Područje rada - ciljevi i hipoteze istraživanja	1
2. Pregled dosadašnjih istraživanja i izvori	5
3. Metodologija i struktura rada	14
4. Terminološke napomene	16
II. DRŽAVNA REPRESIJA PREMA ČLANICAMA DRUŽBE	18
1. Federalna Država / Narodna Republika Hrvatska	18
1. 1. Zagreb	23
1. 2. Gospić	38
1. 3. Rijeka	55
1. 4. Bjelovar	59
1. 5. Osijek	63
1. 6. Ostali kazneni progoni	64
2. Federalna Država / Narodna Republika Bosna i Hercegovina	66
2. 1. Sarajevo	72
2. 2. Tuzla	87
2. 3. Banja Luka	92
2. 4. Livno	97
2. 5. Bihać	98
3. Federalna Država / Narodna Republika Srbija	98
4. Zaključne skrižaljke	101

III. ODUZIMANJE DRUŽBINE IMOVINE	105
1. Federalna Država / Narodna Republika Hrvatska	105
1. 1. Agrarna reforma	105
1. 1. 1. Zakon o agrarnoj reformi i kolonizaciji	105
1. 1. 2. Utvrđivanje agrarnih objekata za Družbine posjede	107
1. 1. 3. Provedba agrarne reforme u Lužnici	115
1. 1. 4. Provedba agrarne reforme na ostalim Družbinim posjedima	118
1. 2. Osnovni zakon o eksproprijaciji	124
1. 3. Oduzimanje i zauzeće Družbinih stambenih zgrada	126
1. 4. Prva nacionalizacija	132
1. 4. 1. Bolnica sestara milosrdnica u Zagrebu	133
1. 4. 2. Družbina tiskara	140
1. 4. 3. Ostale nacionalizirane Družbine zgrade	142
2. Federalna Država / Narodna Republika Bosna i Hercegovina	145
2. 1. Preuzimanje Družbinih školskih i stambenih zgrada	145
2. 1. 1. Zavod svetog Vinka u Sarajevu	147
2. 1. 2. Ostale Družbine školske i stambene zgrade	151
2. 2. Zakon o agrarnoj reformi i kolonizaciji	155
2. 3. Prisilna iseljavanja, internacije i protjerivanje	159
2. 4. Završetak preuzimanja Družbine imovine	170
3. Federalna Država / Narodna Republika Srbija	173
3. 1. Zakon o agrarnoj reformi i kolonizaciji	173
3. 2. Zakon o nacionalizaciji	175
3. 3. Zauzimanje Družbinih zgrada	180

4. Federalna Država / Narodna Republika Slovenija	181
5. Zaključne skrižaljke	182

**IV. ONEMOGUĆAVANJE DRUŽBINA PROSVJETNOG DJELOVANJA U
FEDERALNOJ DRŽAVI / NARODNOJ REPUBLICI HRVATSKOJ** 188

1. Zakon o ukidanju privatnih škola	188
2. Preuzimanje Družbinih školskih zgrada u Zagrebu	195
2. 1. Ženska realna gimnazija sestara milosrdnica	197
2. 2. Ostale Družbine školske zgrade u Zagrebu	200
2. 3. Ostale Družbine školske zgrade u Hrvatskoj	202
3. Pitanje državnih premještaja članica Družbe	209
4. Otkazi članicama Družbe od strane državne vlasti	211
5. Prekvalifikacija članica Družbe	213
6. Zabrana Družbina djelovanja u ostalim državnim, Družbinim i crkvenim odgojno- obrazovnim ustanovama	216
7. Zaključne skrižaljke	218

**V. ZABRANA DJELOVANJA U REDOVNIČKOM ODIJELU ČLANICAMA
DRUŽBE** 221

1. Federalna Država / Narodna Republika Hrvatska	221
1. 1. Djelovanje članica Družbe u državnim zdravstvenim ustanovama	230
1. 2. Djelovanje članica Družbe u Družbinim i državnim socijalnim ustanovama	234
2. Federalna Država / Narodna Republika Bosna i Hercegovina	239
2. 1. Djelovanje članica Družbe u državnim zdravstvenim ustanovama	241
3. Federalna Država / Narodna Republika Srbija	243

4. Federalna Država / Narodna Republika Crna Gora	244
5. Zaključne skrižaljke	246
VI. OSTALI OBLICI REPRESIJE PREMA ČLANICAMA DRUŽBE	250
1. Nedoovoljavanje boravka i protjerivanje članica Družbe	250
2. Ukidanje potrošačkih karata članicama Družbe	251
3. Porezna opterećenja i uskrata socijalne pomoći članicama Družbe	255
4. Poteškoće pri zapošljavanju članica Družbe	257
5. Zastrašivanja i prijetnje članicama Družbe	259
6. Optiranje članica Družbe	261
VII. PROMJENE U BROJČANOM STANJU	265
VIII. ZAKLJUČAK	267
IX. IZVORI I LITERATURA	278
1. Izvori	278
2. Literatura	281
ŽIVOTOPIS	292
BIBLIOGRAFIJA	293

SAŽETAK

Na djelovanje Katoličke crkve u Jugoslaviji nakon završetka Drugog svjetskog rata u najvećoj mjeri su utjecale promijenjene društveno-političke okolnosti, koje je bitno određivala jednostranačka vlast Komunističke partije Jugoslavije, zasnovana na ideologiji s ateističkim svjetonazorom. To je dovelo u težak položaj kako Crkvu u cjelini, tako i njezine institucije, među kojima su važno mjesto zauzimale ženske redovničke družbe. U pogledu brojnosti članica, teritorijalne rasprostranjenosti, kao i razgranatosti djelatnosti, najutjecajnija ženska redovnička zajednica na tom području u predratnom, ratnom i poratnom vremenu bila je Družba sestara milosrdnica svetog Vinka Paulskog sa sjedištem u Zagrebu. Ova je Družba, u skladu sa svojim pravilima, svoju prisutnost ostvarivala na odgojno-prosvjetnom i zdravstveno-karitativnom polju djelujući u brojnim vlastitim ili državnim institucijama.

Revolucionarni zakoni doneseni u Demokratskoj Federativnoj Jugoslaviji (Federativnoj Narodnoj Republici Jugoslaviji) od 1945. do 1952. godine i politička praksa koja je iz njih proizlazila teško su pogodili Družbu. Državna zabrana pristupa službama koje je Družba dotad obavljala te oduzimanje njezine imovine na najmanju moguću mjeru sveli su materijalnu osnovicu potrebnu za ostvarivanje redovničkog života. Družbu je pogađalo i opće negativno ozračje koje je u društvu stvarano prema Katoličkoj crkvi, njezinim službenicima, ustanovama, a posebice ženskim redovima koji su se u novonastaloj situaciji teško snalazili. Postojeći materijal na kojem se temelji ova dizertacija potvrđuje da je za komunističke vlasti Družba, kao dio Katoličke crkve, bila značajan ideološki protivnik, a u isto vrijeme i izvor materijalnih posjeda. Naime, narav i obim Družbinih djelatnosti zahtijevali su i znatne materijalne posjede, u službi tih istih djelatnosti.

Sustavna režimska difamacija Družbe u javnosti započela je već na samom početku nastupa nove vlasti sudskim procesima, prijekim sudovima, ubijanjima i namještenim povezivanjem Družbe s ustaškim režimom. Daljnji koraci vlasti, u kontekstu cjelokupnog odnosa prema Katoličkoj crkvi, odnosili su se na mjere poduzimane s ciljem uklanjanja Družbe iz javnog života. To se činilo onemogućivanjem njezina djelovanja, ali i pokušajima utjecanja na samu narav redovničkog života kao takvoga. Analizom pojedinih tematskih cjelina ove dizertacije, utvrđeno je nekoliko smjerova državne represije usmjerene prema Družbi. Prvi se odnosi na sustavno obezvrjeđivanje Družbe u javnosti te njezino uklanjanje iz društvenog života, što se činilo osobito namještenim suđenjima. Drugi je materijalno

osiromašenje Družbe, utemeljeno na različitim zakonima kojima su oduzimani njezini materijalni posjedi. Treći je promjena unutarnje strukture i poslanja koja se provodila također umanjivanjem utjecaja članica Družbe u javnosti zabranom odgojnog te prosvjetnog djelovanja članica, a potom uvjetovanjem njihova djelovanja u državnim službama građanskim odijelom, a uz to nastojanjem oko što veće kontrole članica.

Analizom odnosa jugoslavenskog komunističkog režima prema Družbi, u razdoblju od 1945. do 1952., može se doći do zaključka da je represija vlasti koja se događala na razini cijele Crkve bila dosljedno primjenjivana i prema Družbi. Ona je na koncu rezultirala potiskivanjem sestara iz javnog života kao i smanjenjem intenziteta njezine djelatnosti, što se posebno očitovalo na odgojno-prosvjetnom području. Također, represivni postupci državne vlasti uvjetovali su i promjenu Družbine djelatnosti posebno u pogledu odgojno-prosvjetnog djelovanja u vezi kojeg je provedena prekvalifikacija.

Istraživački cilj ovoga rada bio je kritičkom raščlambom dostupnog arhivskog gradiva, ali i već objavljenih izvora, novina, časopisa i dosadašnjih historiografskih dostignuća ocijeniti način na koji se odvijao odnos komunističke vlasti i Družbe te doći do realnih pokazatelja represivnog stava vlasti prema Družbi, koji se očitovao u promjeni naravi njezine djelatnosti od 1945. do 1952. godine, kao i u promjeni nekih dotadašnjih oblika života u Družbi kao takvoj. S obzirom na navedene oblike njezine djelatnosti, i način na koji je odgovorila novonastaloj situaciji Družba može poslužiti kao ogledan primjer za uvid o postupanju vlasti prema ostalim ženskim redovničkim kongregacijama na cijelom području tadašnje države.

Ključne riječi: Družba sestara milosrdnica svetog Vinka Paulskog – Zagreb, redovništvo, komunistički režim, represija, zdravstvo, prosvjeta, zakonodavstvo, suđenja

SUMMARY

After the end of the Second World War, the field of activity of the Catholic Church in Yugoslavia was in utmost case determined by changed socio-political conditions, which were essentially set by the one party Communist government based on atheistic ideology. The situation brought the Catholic Church in a difficult position, as well as its institutions among which women religious congregations had a prominent place. Regarding its presence in socio-political life via widespread educational, health-care and charitable services one of the most important religious congregations in Yugoslavia before, during and after the War was the Congregation of the Sisters of Charity of St. Vincent de Paul – Zagreb.

The revolutionary laws enacted from 1945 to 1952 and political practice based on them struck the Congregation forcibly. Since by these laws the regime forbade its activities and confiscated its properties the material basis of the Congregation, which was necessary for the life of its members, was thus completely reduced. Moreover, the Congregation was struck as well by the general negative atmosphere produced in the public towards the Catholic Church, its ministers, and institutions and especially towards women religious congregations which did not manage to cope well with the new situation.

The available resources, which form the basis of the dissertation, testify that the Congregation, as the institution of the Catholic Church, was a major ideological opponent for the state authorities. In addition to this, it was the source of material possessions for the state. In other words, the character and range of the Congregation's activities required considerable possessions used to run these activities. Regarding the afore mentioned range of Congregation's activities it was thus necessary to depreciate it and devalue its importance, which was done at the very beginning of the period by many mock trials, killings caused by applying martial laws, and by linking the Congregation with the Ustacha regime. Further steps taken by the state, in the context of the relationship towards the Catholic Church as a whole, were related to the measures taken to remove the Congregation from the public life by disabling its activities, but also by an effort to influence the religious life as such.

The analysis of the topic was acquired by highlighting a few topics dealing with the relationship between the Congregation and the state on macro and micro level. In other words, in the correspondence accomplished between the Congregation's superiors and the State Authorities, and by analysing events that took place in smaller communities. In this regard,

the synthesis of both levels shows the ideological predominance of the conflict and the regular cruelty of the state's measures shown towards the members of the Congregation.

During the respective period, the analysis of particular topics showed a few directions that the state took in order to enforce repression towards the Congregation. The first deals with the systematic defamation of the Congregation and its removal from social life done by mock trials. The second comprises of material impoverishment of the Congregation based on a variety of laws by which its possessions were taken. The third relates to the change of the internal structure (mission) enforced by reducing the influence of its members in public life, by forbidding its educational mission, enforcing laicisation and trying to acquire a greater control of members.

In the analysis of the relationship of the Yugoslav communist regime and the Congregation, from 1945 to 1952, it could be seen that the repression of the state towards the Church as a whole was consistently applied to the Congregation as well. In the end, it resulted in the suppression of the members and the reduction of its activities, especially in the field of education. Furthermore, the repressive activities also caused a transformation of its mission, especially in the field of education, because of which retraining was made. However, the crucial point is that with the process of the Congregation's negation, what happened in fact was affirmation: its members showed flexibility and they succeeded to become adapted to the new situation and continue being present among the people but in different ways.

This dissertation analyses the influence of the laws on the Congregation of the Sisters of Charity of St. Vincent de Paul – Zagreb presented as a model showing the life of women religious congregations in Yugoslavia after the Second World War. Regarding previously mentioned scope of its activities, the Congregation may serve as the example for the relations of the government towards the other women religious congregations in Yugoslavia.

Key words: The Congregation of the Sisters of Charity of St. Vincent de Paul – Zagreb, religious life, Communist regime, repression, health care, education, legislature, trials

I. UVOD

1. Područje rada - ciljevi i hipoteze istraživanja

Žensko redovništvo Katoličke crkve na prostorima bivše Jugoslavije, a posebice na prostoru današnje Republike Hrvatske i Republike Bosne i Hercegovine, počelo je doživljavati osobit uspon od sredine 19. stoljeća. Takav slijed događaja bio je dijelom vjerskog te društvenog gibanja na razini cijele Europe. Naime, Europa sredine 19. stoljeća, kad sestre milosrdnice dolaze na područje današnje Republike Hrvatske, prolazila je vjersku obnovu koja je uslijedila nakon korjenitih promjena u društvu i Crkvi nakon Francuske revolucije. Vrijeme naglog industrijskog razvitka, kapitalizam i oblikovanje novih društvenih odnosa, koji su sa sobom nosili sekularizaciju društva, potakli su nužnost otvaranja Crkve novonastalim uvjetima i potrebama društva. S druge strane, brz razvoj gradova i velika razlika između bogatih i siromašnih pratilo je gubljenje oslonca u autoritetima Crkve i države. Socijalna skrb nije bila razvijena te je stoga najčešći način rješavanja socijalnih problema bio kroz socijalno, odnosno zdravstveno-karitativno djelovanje u duhu kršćanstva (brigu za siromašne, napuštene, bolesne i starije). Upravo djelotvornost na karitativnom, socijalnom području bilo je znak autentičnosti kršćanstva kao takvoga. U tom pogledu bio je značajan doprinos pape Lava XIII., koji je svojom enciklikom *Rerum novarum* godine 1891. dao ključne smjernice daljnjeg razvoja katoličkog socijalnog nauka tijekom sljedećeg stoljeća.

Uz nužnost zdravstveno-karitativnog djelovanja, u to se vrijeme oblikovala i nužnost sustavnog odgoja i obrazovanja. Otvaranje Crkve ovim potrebama posvjedočio je brz nastanak brojnih novih, posebice ženskih, redovničkih kongregacija koje su u svom poslanju ujedinile zdravstveno-karitativnu dimenziju i odgojno-obrazovnu koja je bila napose usmjerena prema ženskoj mladeži. Pri nastanku tih novih redovničkih družbi ključnu ulogu su najčešće imali pojedini biskupi ili župnici. Oni su, prepoznavši potrebu određenog područja, većinom pozvali članove redovničkih družbi za koje su znali da će odgovoriti toj potrebi te im omogućili djelovanje na novim područjima, ili su slijedeći povijesno iskustvo utemeljitelja

raznih družbi sami okupili buduće članove i ustanovili družbu.¹ To je u slučaju Družbe sestara milosrdnica sv. Vinka Paulskog – Zagreb (dalje: Družba) na području Zagrebačke nadbiskupije učinio Juraj Haulik, zagrebački nadbiskup, poslije i prvi zagrebački kardinal.² Od početka biskupske službe kardinal Haulik želio je osnovati ženski samostan s poslanjem prosvjete i karitativnog služenja bolesnicima. Znajući za njihovo djelovanje u državama njemačkog govornog područja, želio je da to budu upravo sestre milosrdnice svetog Vinka Paulskog. Slična su nastojanja pokazali i biskupi Josip Juraj Strossmayer u Đakovu i Josip Stadler u Sarajevu, bilo dovodeći bilo osnivajući nove redovničke zajednice na području svojih biskupija. Biskupi su sestre podržavali, a i materijalno podupirali.³

Dogovorom biskupa Haulika i tirolsko-briksenskog biskupa Bernarda Galure u Zagreb je početkom rujna 1845. stiglo šest sestara Tirolske provincije Družbe sestara milosrdnica, s Kućom maticom u Zamsu. Haulik ga je zamolio da mu pošalje sestre koje imaju, kako je rekao, „jaku odanost prema karitativnoj zadaći svoje Družbe. Bez te odanosti svom zvanju ne može se očekivati Božjeg blagoslova nigdje, a najmanje u ustanovi koja istom stupa u život“.⁴ Sestre su stigle u za njih izgrađen samostan u današnjoj Frankopanskoj ulici u Zagrebu (koji će poslije postati Kuća matica ili središnjica Družbe). Ubrzo su otvorile osnovnu školu i započele rad u bolnici unutar samostana.

Brojčani porast Družbe, odaziv domaćih zvanja, širenje djelatnosti na području grada Zagreba i šire, stvorili su nakon jedanaest godina uvjete za osamostaljenje Družbe od Kuće matice u Zamsu, što je dobro procijenio Juraj Haulik. Uprava u Tirolu pristala je na osnivanje hrvatske provincije s Kućom maticom u Zagrebu, a proglas o osamostaljenju kardinal je donio 22. listopada 1856. te je tada utemeljena hrvatska Družba sestara milosrdnica svetog Vinka Paulskog.⁵ Haulik je dan Družbina utemeljenja smatrao najsretnijim danom u svom životu, a

¹ August FRANZEN, *Pregled povijesti Crkve*, Zagreb, 1978., 278.; Hubert JEDIN (ur.), *Velika povijest Crkve*, sv. 6/I., Zagreb, 1987., 238; Natalija PALAC, „Djelovanje ženskih crkvenih redova na razvoj hrvatskog školstva“, u: *Uloga Katoličke crkve u razvoju hrvatskog školstva*, ur. Marko Pranjić i dr., Zagreb, 1994., 90.; Guy BEDOUELLE, *Povijest Crkve*, Zagreb, 2004., 14-15.

² Livija KIRN - Vincencija NOSIĆ, *Sestre milosrdnice u Rijeci, 1858-1978, povijest riječke provincije Družbe sestara milosrdnica sv. Vinka Paulskoga s Kućom maticom u Zagrebu*, Rijeka, 1980., 31-32; Josip BUTURAC, Antun IVANDIJA, *Povijest Katoličke crkve među Hrvatima*, Zagreb, 1973., 230-231.

³ N. PALAC, „Djelovanje ženskih crkvenih redova na razvoj hrvatskog školstva“, 91; Franjo ŠANJEK, *Kršćanstvo na hrvatskom prostoru*, Zagreb, 1991., 331.

⁴ L. KIRN – V. NOSIĆ, *Sestre milosrdnice u Rijeci*, 35.

⁵ *Kratka povijest Družbe sestara milosrdnica sv. Vinka Paulskoga u Zagrebu* (izdalo Vrhovno tajništvo Družbe), Zagreb, 1935., 43.

samostan svojim životnim djelom.⁶ Uz godinu utemeljenja Družbe, u daljnjem slijedu događaja i naglom porastu broja članica, bila je bitna i godina 1932. kada je Družba na prostorima Kraljevine Jugoslavije podijeljena na tri provincije sa sjedištima u Rijeci, Zagrebu i Splitu. Brojem članica i intenzitetom djelatnosti posebno se isticala provincija sa sjedištem u Zagrebu. Što se tiče upravne strukture, najviše upravno tijelo u Družbi bila je Vrhovna uprava (koju je činila Vrhovna glavarica sa svojim vijećem), a provincijama su upravljale provincijalne uprave (provincijalne glavarice sa svojim vijećima).

U razdoblju od polovice 19. stoljeća pa sve do početka Drugoga svjetskog rata žensko redovništvo općenito je dakle igralo važnu ulogu na duhovnom polju, ali i na područjima odgoja, obrazovanja, zdravstvene skrbi i karitativnih djelatnosti kako u Europi tako i na prostorima bivše Jugoslavije. Na taj zaključak navode podatci koje donosi *Opći šematizam Katoličke crkve u Jugoslaviji* kojeg je godine 1939. izradio Krunoslav Draganović, a ujedno predstavlja temeljni izvor podataka za utvrđivanje kvantitativnog stanja ženskog redovništva na području Kraljevine Jugoslavije u predratnom razdoblju. On je za svoje analize koristio popis stanovništva iz 1931. godine te šematizme i izvješća pojedinih redovničkih zajednica.⁷

Uzevši u obzir podatke Draganovićeve *Općeg šematizma Katoličke crkve u Jugoslaviji* može se reći da su ženske redovničke zajednice na navedenom području bile brojčano snažne i teritorijalno rasprostranjene.⁸ S obzirom na aktivnost na području zdravstva, prosvjete i različitih karitativnih djelatnosti bile su i utjecajne budući da su time obuhvaćale i temeljna područja društvenog života. Primjerice, na području Kraljevine Jugoslavije broj vlastitih kuća ženskih redovničkih zajednica iznosio je 571. Što se tiče broja članova, statistika pokazuje da je godine 1939. u Kraljevini Jugoslaviji bilo 6940 redovnica koje su posjedovale te vodile 74 srednje i stručne škole, koje je pohađalo 5792 učenika; 90 osnovnih škola, koje je pohađalo 17 341 učenika; 147 zabavišta ili obdaništa s 8468 štićenika. Što se tiče područja zdravstva i socijalnih djelatnosti, djelovale su u 97 što vlastitih što državnih bolnica koje su primale 338 464 bolesnika godišnje; djelovale su također i u 89 ubožnica s 5046 štićenika. Ostalih zdravstveno-karitativnih ustanova bilo je 79, a konvikata 47, s 2687 štićenika.

⁶ Berislava VRAČIĆ - Alfonza KOVAČIĆ, *Sestre milosrdnice sv. Vinka Paulskoga s kućom maticom u Zagrebu, 1845.-1995. I.*, Zagreb, 1996., 35-46.

⁷ Iz tih popisa izostavljena su područja koja su od 1920. do 1945. godine bila u Kraljevini Italiji.

⁸ Krunoslav DRAGANOVIĆ, *Opći šematizam Katoličke crkve u Jugoslaviji*, Sarajevo, 1939., 473-524.

Podatci nadalje pokazuju da je na istom području godine 1939. djelovalo 35 ženskih redovničkih družbi, a od tog broja na području koje obuhvaća današnja Republika Hrvatska djelovale su 23 družbe, u 479 redovničkih kuća. Na tom istom području brojem je prednjačila Družba sestara milosrdnica svetog Vinka Paulskog – Zagreb s 1362 članice (slijedile su Milosrdne sestre svetog Križa s 560 članica, a ostale družbe imale su najviše 135 članica, a najmanje 5). Što se tiče područja kojeg obuhvaća današnja Republika Bosna i Hercegovina, godine 1939. ondje je djelovalo 886 redovnica, od toga 241 pripadnica Družbe. Na području današnje Republike Slovenije djelovalo je 37 članica Družbe, a današnje Republike Srbije 126 članica. Sumarno, Družba je 1939. brojila ukupno 1995 članica, s time da su u ovom broju sadržane i one sestre s hrvatskih prostora koje su tada djelovale u Bugarskoj, Italiji, Albaniji i Argentini.

Tijekom Drugoga svjetskog rata i poraća, najbrojnija i najrasprostranjenija hrvatska ženska redovnička družba i dalje je bila Družba sestara milosrdnica. Ona je ujedno razvijala i najširu djelatnost izvan samostanskih prostora (bila je svojom djelatnošću prisutna u široj javnosti). Jedna potvrda te činjenice bila je da je neposredno pred rat Družba posjedovala 30 škola (11 na području današnje Hrvatske i 19 na području Bosne i Hercegovine) od kojih je najpoznatija i najveća bila Ženska realna gimnazija s pravom javnosti u Zagrebu koja je imala 24 razredna odjeljenja. Družbine članice vodile su i 12 državnih škola. Također, Družba je u to vrijeme posjedovala dvije bolnice, od kojih je najpoznatija bila Bolnica sestara milosrdnica u Zagrebu s 1100 kreveta te 11 odjela među kojima je bio najsuvremeniji rendgenski odjel u ovom dijelu Europe. Članice su nadalje djelovale u 33 državne bolnice.

Poslije Drugoga svjetskog rata položaj Družbe i uvjeti u kojima su živjele njezine članice su se stubokom promijenili. Najprije se zbog različitih razloga smanjio broj članica. Istraživanja provedena na izvornom materijalu pokazuju da je usljed sudskih progona od 1945. godine „zbog suradnje s okupatorom i neprijateljske djelatnosti“, osuđeno na zatvorske kazne 93 sestre od kojih najviše na području Bosne i Hercegovine te Hrvatske. U istom vremenu, nakon sudskih presuda ili bez njih, ubijeno je pet sestara, a jedna je preminula neposredno nakon izlaska iz zatvora. Broj sestara u samostanima smanjivao se i na druge načine. Usljed pritisaka, osobito za vrijeme državnih istraga, te zabrane nošenja redovničkog odijela određen broj sestara napustio je Družbu, dok je dio njih iz razloga nemogućnosti uzdržavanja, zbog smanjene materijalne osnovice za život samostana, poslan svojim kućama (obiteljima).

Cilj ovog istraživanja je rekonstruirati i ocijeniti položaj u kojem se nakon Drugoga svjetskog rata, a usljed promjene društvenog i političkog sustava u obnovljenoj Jugoslaviji našla Družba. Stav novih vlasti prema Crkvi i njezinim institucijama, u kojima je značajno mjesto zauzimala Družba, te kršćanskoj duhovnosti uopće, proizlazio je iz materijalističke ideologije na kojoj se počelo izgrađivati novo društvo. U njemu je svaka vjerska manifestacija isključivana iz javnosti i potiskivana „u sakristije“, a redovničkim zajednicama, brojčano reduciranim, bilo je mjesto unutar zidina samostana. Potonje se najzornije očituje na primjeru Družbe sestara milosrdnica koje su usljed razgranate predratne i ratne odgojno-prosvjetne i zdravstveno-karitativne djelatnosti bile najviše izložene u javnosti. Od svega toga u novoj situaciji ostavljeno im je pokoje mjesto u bolnicama uz zabranu djelovanja u redovničkom odijelu. Posljednji podatak dobro ilustrira želju novih vlasti da se sve što je u svezi s Crkvom učini nevidljivim u javnosti.

2. Pregled dosadašnjih istraživanja i izvori

Odnos države i Katoličke crkve na području Demokratske Federativne Jugoslavije (DFJ) odnosno Federativne Narodne Republike Jugoslavije (FNRJ) nakon Drugoga svjetskog rata dosad je u historiografiji i publicistici uglavnom bio usmjeren na stanje odnosa crkvenih i političkih vlasti na razini cijele države, ili na razini pojedinačnih federalnih jedinica (temeljno Hrvatske te Bosne i Hercegovine). Manje je bio usmjeren na odnos državnih vlasti i manjih administrativnih crkvenih jedinica poput biskupija, dok su znatno manje istraživane redovničke zajednice, posebice ženske. To je vjerojatno stoga što se „granice“ redovničkih družbi ne poklapaju ni s biskupijskim kao ni s republičkim, a to bitno usložnjuje bavljenje tim problemom. No, glavni razlog što se ovo područje izbjegavalo istraživati i o njemu pisati do raspada Jugoslavije i demokratskih promjena jest što nije bilo oportuno iznositi podatke o politički motiviranim suđenjima i smrtnim presudama ili ubojstvima i torturama bez suđenja, kao i o oduzimanju imovine (od koje je mnoga, kada je riječ o Crkvi, bila baš u vlasništvu redova) na temelju „revolucionarnih zakona“.

Tek devedesetih godina 20. stoljeća pripadnici Katoličke crkve na područjima država bivše Jugoslavije započinju otvorenije progovarati o žrtvama, mučenicima te materijalnim gubitcima. Tom prilikom ponajprije nastaju „žrtvoslovi“ (popisi ljudskih žrtava), koji

ponajvećma obrađuju kler, odnosno svećenike ili pripadnike muških redovničkih zajednica. Ženske redovničke zajednice u tom pogledu vrlo su malo ili gotovo nikako obrađene s obzirom na mučeničke smrti, pogibije ili sudske progone te se u popisima najčešće, za razliku od svećenika, ne izdvajaju. Stoga, tematika državne represije usmjerene prema članicama ženskih redovničkih družbi, a ujedno i katolika laika, pripada još uvijek nedovoljno istraženom području.

Od autora koji su u svojim popisima stradalog svećenstva izdvajali pripadnice ženskih redovničkih zajednica, utvrđujući pritom njihove temeljne osobne podatke, podatke o Družbi te okolnostima stradanja, na prvome mjestu nalazi se Anto Baković. On je u svojoj knjizi *Svećenici, žrtve rata i poraća 1941-1945 i dalje*, objavljenoj 1994. godine, donio podatke o 30 stradalih redovnica, od čega dvanaest milosrdnica.⁹ U statističkim podacima o stradalom svećenstvu, izdvojen podatak za milosrdnice donosi Juraj Batelja u priređenoj *Crnoj knjizi o grozovitostima komunističke vladavine u Hrvatskoj*, objavljenoj 1999. godine, gdje se također navodi podatak o dvanaest stradalih milosrdnica (od ukupno 30 redovnica) na teritoriju Hrvatske.¹⁰ Prvo opsežnije djelo koje je objedinilo mučenička stradanja Katoličke crkve na području Hrvatske kao i ostalih krajeva gdje žive Hrvati je *Hrvatski martirologij XX. stoljeća* autora Ante Bakovića izdan 2007. godine.¹¹ Ono predstavlja i prvi skupni prikaz životopisa stradalih i nestalih redovnica u Drugom svjetskom ratu i poraću te je ujedno i poticaj na daljnja istraživanja koja će ići u smjeru prikupljanja građe te usustavljanja postojeće dokumentacije, koja bi dodatno utvrdila okolnosti pogibije redovnica, kao i osobitosti svake od njih. Na to je 2012. godine ukazao i Međunarodni znanstveni skup „Hrvatski mučenici iz vremena komunističke vladavine“, koji je naglasio potrebu kritičke analize dostupnog arhivskog i drugog gradiva te nužnost historiografskog pristupa navedenoj tematici. Skup je tematski obuhvatio sve države bivše Jugoslavije, kao i sve administrativne crkvene jedinice na tom području, uključujući žensko redovništvo (prezentirane su dvije ženske redovničke družbe, među kojima i Družba).¹² No, činjenica je dok je o nekim temama tog razdoblja više pisano, primjerice o stradanju svećenstva (klera), o stradanju članica ženskih redovničkih

⁹ Anto BAKOVIĆ, *Svećenici, žrtve rata i poraća 1941-1945 i dalje*, Zagreb, 1994.

¹⁰ *Crna knjiga o grozovitostima komunističke vladavine u Hrvatskoj*, (priredio, uvod napisao i bilješkama popratio Juraj Batelja), Zagreb, 2000.

¹¹ Anto BAKOVIĆ, *Hrvatski martirologij XX. stoljeća*, Zagreb, 2007.

¹² *Hrvatski mučenici i žrtve iz vremena komunističke vladavine, Zbornik radova s međunarodnog znanstvenog skupa održanog u Zagrebu 24. i 25. travnja 2012.*, ur. Mile Bogović, Zagreb, 2013.

zajednica nije učinjen nijedan znanstveni rad koji bi donio sintezu te kritičku prosudbu postojećeg materijala (izvora i literature).

Isto vrijedi i za područje oduzimanja Družbine imovine od strane državnih vlasti o kojem se započinje također sustavnije pisati devedesetih godina 20. stoljeća. Materijalni gubitci spomenuti su (ali nije učinjena sinteza) u dvjema povijestima Družbe, *Sestre milosrdnice sv. Vinka Paulskoga s kućom maticom u Zagrebu: 1845.-1995. I. i II.*, autorica sestre Berislave Vračić i sestre Alfonze Kovačić, koje su izdane 1996. i 1998. godine.¹³ Također, Družbina imovina oduzeta od strane državnih vlasti fragmentarno je spomenuta i u radovima Miroslava Akmadže, kao što je knjiga *Oduzimanje imovine Katoličkoj crkvi i crkveno-državni odnosi od 1945. do 1966. godine – Primjer Zagrebačke nadbiskupije*, objavljena 2003. godine,¹⁴ a također i knjiga *Katolička crkva u Bosni i Hercegovini i komunistički režim, knjiga I. 1945.-1966.*, objavljena 2014. godine.¹⁵ Nadalje, navedenu tematiku obrađuje izvorni znanstveni članak Miroslava Akmadže i Kornelije Marks „Oduzimanje imovine Družbe sestara milosrdnica sv. Vinka Paulskog u Hrvatskoj od strane komunističkog režima“ iz 2008. godine.¹⁶ U objavljenim izvorima u knjigama *Crkva i država. Dopisivanje i razgovori između predstavnika Katoličke crkve i komunističke državne vlasti u Jugoslaviji, Svezak I. (1945.-1952.)* i *Crkva i država. Dopisivanje i razgovori između predstavnika Katoličke crkve i komunističke državne vlasti u Jugoslaviji, Svezak II. (1953.-1960.)*, izdanima 2008. i 2010. godine, isti autor je objavio mnoge važne izvore povezane s ovom tematikom.¹⁷ Budući da u svojim radovima donosi faktografsku širinu, kao i korisne podatke za proučavanje navedene tematike, Miroslav Akmadža je u svojim radovima dao dobre smjernice, kao i model budućih istraživanja i daljnjih analitičkih intervencija.

¹³ Berislava VRAČIĆ - Alfonza KOVAČIĆ, *Sestre milosrdnice sv. Vinka Paulskoga s kućom maticom u Zagrebu, 1845.-1995. I.*, Zagreb, 1996. (dalje: *Sestre milosrdnice I.*); Berislava VRAČIĆ - Alfonza KOVAČIĆ, *Sestre milosrdnice sv. Vinka Paulskoga s kućom maticom u Zagrebu, 1845.-1995. II.*, Zagreb, 1998. (dalje: *Sestre milosrdnice II.*)

¹⁴ Miroslav AKMADŽA, *Oduzimanje imovine Katoličkoj crkvi i crkveno-državni odnosi od 1945. do 1966. godine, primjer Zagrebačke nadbiskupije*, Zagreb, 2003.

¹⁵ Miroslav AKMADŽA, *Katolička crkva u Bosni i Hercegovini i komunistički režim, knjiga I. 1945.-1966.*, Kostrena – Slavonski Brod, 2014.

¹⁶ Miroslav AKMADŽA - Kornelija MARKS, „Oduzimanje imovine Družbe sestara milosrdnica sv. Vinka Paulskoga u Hrvatskoj od strane komunističkog režima“, *Povijesni zbornik*, god. 2, br. 3, 2008., 203-227.

¹⁷ Miroslav AKMADŽA, *Crkva i država. Dopisivanje i razgovori između predstavnika Katoličke crkve i komunističke državne vlasti u Jugoslaviji. Svezak I. (1945.-1952.)*, Zagreb, 2008. (dalje: *Crkva i država I.*); Miroslav AKMADŽA, *Crkva i država. Dopisivanje i razgovori između predstavnika Katoličke crkve i komunističke državne vlasti u Jugoslaviji. Svezak II. (1953.-1960.)*, Zagreb, 2010. (dalje: *Crkva i država II.*)

Što se tiče istraživanja poduzetog u vezi Družbine povijesti od 1941. do 1952. godine, s posebnim naglaskom na poslijeratnu represiju vlasti, to je sustavno učinjeno u vezi pripreme za pokretanje biskupijskog postupka za proglašenje blaženom i svetom sestre Žarke Julijane Ivasić, koje je započelo 2007. godine. U tom pogledu, prikupljena je arhivska građa kao i svjedočanstva. Može se ustvrditi da je dotadašnja obrada Družbine povijesti, s obzirom na relevantno razdoblje, bila dana necjelovito, obradom pojedinačnih djelatnosti, a nije učinjena kritička sinteza ni kvantitativna analiza. Drugim riječima, nije sustavno prikazano razdoblje tranzicije Družbine djelatnosti, uvjetovane novim društveno-političkim okolnostima, a time i oblikovanje novih oblika života, duhovnosti i poslanja.

Cjelokupni materijal na kojemu se temelji ova dizertacija može se podijeliti u nekoliko skupina. Prvu predstavlja izvorna arhivska građa, drugu tiskani materijali (novine i časopisi), a treću usmena svjedočanstva te građa memoarskog karaktera. Što se tiče arhivske građe, potrebno je naglasiti da dosadašnji uvidi govore da je, usljed raznih pokušaja umanjivanja pozitivnog značenja Družbe u društvu, neposredno poslije rata došlo do izdvajanja ili uništenja dijela arhivske građe bilo u arhivu Družbe, bilo u državnim arhivima.

Temeljni izvor za pisanje ovog rada je arhivska građa koja se nalazi u središnjem arhivu Družbe, Arhivu Družbe sestara milosrdnica sv. Vinka Paulskog – Zagreb (dalje: ADSM). Budući da je Družba upravno podijeljena u više manjih jedinica (četiri provincije na teritoriju bivše Jugoslavije) konzultirani su i područni (provincijski) arhivi: Arhiv Provincije Bezgrješnog Začeca Blažene Djevice Marije, sa sjedištem u Zagrebu (dalje: APBZBDM), Arhiv Provincije Majke Dobroga Savjeta, sa sjedištem u Rijeci (dalje: APMDS), Arhiv Provincije Navještenja Gospodinova, sa sjedištem u Splitu (dalje: APNG) i Arhiv Provincije Majke Divne, sa sjedištem u Sarajevu (dalje: APMD).

Glavnina arhivskog gradiva relevantnog za ovo istraživanje nalazi se u ADSM. Što se tiče njegova ustrojstva, arhiv je koncipiran tematski. Kriterij razvrstavanja dokumenata u ADSM, kao i u većini područnih Družbinih arhiva jest narav djelatnosti i zemljopisna lokacija pojedine podružnice (pripadnost provincijama), a posebnu cjelinu arhiva predstavlja službena korespondencija. Građu u ADSM, za potrebe ovoga rada, podijelila sam u fondove koje nose brojeve ormara u kojima je građa smještena. U tom pogledu, konzultirani dijelovi ADSM odnose se na fond službene korespondencije koja se odvijala između Vrhovne uprave Družbe, koju zastupa Vrhovno vijeće na čelu s Vrhovnom glavaricom (ormar br. 1, dalje: O1). Potom na tematski izdvojene cjeline koje se tiču različitih Družbinih djelatnosti odnosno institucija,

u pogledu njihove izdvojene tekuće korespondencije bilo s Vrhovnom upravom ili s relevantnim instancama državne uprave (ormar br. 2, dalje: O2). Gradivo ADSM obuhvaća sve države u kojima su članice Družbe djelovale.

Među građom u ADSM po važnosti se ističu i različite kronike. Kronike, odnosno povijesni prikazi pojedinih redovničkih zajednica, postoje kao izdvojene jedinice (knjige), ali su također i usustavljene te postoje u obliku objedinjenih prepisanih dijelova originalnih samostanskih kronika (koje ne moraju biti u ADSM), potom i odgovarajućih članaka u raznovrsnim publikacijama, a također i prijepisa dokumenata ili navoda postojećih dokumenata u ADSM. Usustavljene kronike su također razvrstane prema kriteriju naravi djelatnosti te zemljopisne lokacije te se nalaze u ormaru br. 11 (dalje: O11). Vrijedan izvor podataka predstavljaju i ljetopisi ili spomenice Družbinih zavoda, kuća (samostana), kao i šematizmi koji su donosili godišnje podatke o brojčanom stanju te rasporedu članica (O1, O2 i ormar br. 12, dalje: O12). Glede informacija o pojedinim članicama značajne su različite *Upisne knjige*, kao i *Osobnici* članica (koje se nalaze u prostorijama Vrhovnog tajništva Družbe, dalje: VT). Prikupljena građa koja se tiče sudskog procesa protiv Žarke Ivasić nalazi se u prostorijama Vrhovnog tajništva Družbe (dalje: VTŽ).

Gradivo iz ADSM selektivno je korišteno za pisanje već navedenih dviju knjiga o povijesti Družbe autorica sestara Berislave Vračić i Alfonze Kovačić, izdanim 1996. i 1998. godine. U tim knjigama problematika kojom se bavi ova dizertacija obrađena je fragmentarno, i to osobito s obzirom na državnu represiju usmjerenu prema članicama Družbe. Također, relevantna građa iz ADSM korištena je u novije vrijeme za pisanje moje autorske knjige i članaka s tematikom stradanja članica Družbe tijekom Drugoga svjetskog rata i poraća, s osobitim naglaskom na sudski proces protiv Žarke Ivasić i njezinih susestara (tekstovi kojih će manjim dijelom biti korišteni u ovoj dizertaciji).¹⁸ Uz to, u knjizi *Sestre milosrdnice u Rijeci 1858-1978, povijest riječke provincije Družbe sestara milosrdnica sv. Vinka Paulskoga s Kućom maticom u Zagrebu*, koju su 1980. godine priredile sestre Vincencija Nosić i Livija Kirn, korišteno je gradivo iz APMDS, a podatci vezani uz razdoblje od 1945. do 1952.

¹⁸ Veronika Mila POPIĆ, *Sestra Žarka Ivasić, mučenica svoga zvanja*, Zagreb, 2010.; Veronika Mila POPIĆ, „Stradanje sestre Žarke Ivasić, milosrdnice“, *Senjski zbornik*, 39, 2012., 173-212.

godine, koji bi ukazali na represiju vlasti prema Družbi, doneseni su neizravno ili gotovo nikako.¹⁹

Drugi bitan izvor podataka za pisanje ove dizertacije je građa koja se nalazi u pojedinim fondovima Hrvatskog državnog arhiva u Zagrebu (dalje: HDA), te ostalim relevantnim državnim arhivima. Što se tiče arhivskih fondova u HDA, konzultiran je fond 310 - Komisija za odnose s vjerskim zajednicama Izvršnog vijeća Sabora Socijalističke Republike Hrvatske, u kojem se nalazi korespondencija navedene Komisije s različitim tijelima vlasti koja se tiče zamolbi upućenih od strane Vrhovne uprave Družbe u vezi svih razina njezina djelovanja. Tu se nalaze primjerice različite zamolbe za pomilovanje osuđenih članica Družbe, potom i rješavanje financijskih poteškoća nastalih oduzimanjem imovine te protjerivanjem članica, a značajna su izvješća Vrhovne glavarice koja donose vrijedne kvantitativne podatke o brojčanom stanju Družbe te zastupljenosti članica u pojedinim djelatnostima. U fondu se nalazi pomagalo „Osuđena crkvena lica“ odnosno „Pregled osuđenih svećenika, časnih sestara i crkvenih funkcionara svih vjeroispovijesti na teritoriju NR Hrvatske od 1944. do 1951.“, koji predstavlja značajan izvor za poglavlje o državnoj represiji. Korespondencija slične naravi (zamolbe, intervencije i sl.) nalazi se u fondu 816 - Osobnom fondu Svetozara Ritiga, predsjednika Komisije za vjerske poslove pri Predsjedništvu vlade Federalne Države (FD) odnosno Narodne Republike (NR) Hrvatske (dalje: Komisija za vjerske poslove FD/NR Hrvatske).

Nadalje, s obzirom na poglavlje o državnoj represiji usmjerenom prema članicama Družbe, značajan je fond 1561 - Republički sekretarijat za unutrašnje poslove Socijalističke Republike Hrvatske (RSUP SRH), koje je nakon 1945. godine nastalo u sklopu djelatnosti nekadašnje Uprave državne bezbjednosti (UDB-a), odnosno kasnije Službe državne sigurnosti (SDS). U sklopu toga gradiva se nalazi nekoliko relevantnih dosjea članica Družbe, potom „Dnevnik o misiji Masucci don Giuseppea“ koji bilježi pojedine intervencije u vezi članica Družbe, te elaborat „Ženski redovi u Hrvatskoj, prikaz rukovodstva pojedinih redova i kongregacija – odnos prema episkopatu i narodnim vlastima“ u kojem je dan prikaz svih ženskih redovničkih družbi u vezi njihova odnosa prema vlasti. Također, tu je i fond 306 - Zemaljska komisija za utvrđivanje zločina okupatora i njihovih pomagača Hrvatske (ZKRZ), koji je značajan izvor podataka za slučaj Žarke Ivasić (u njemu se nalazi odluka o utvrđivanju

¹⁹ Livija KIRN - Vincencija NOSIĆ, *Sestre milosrdnice u Rijeci, 1858-1978, povijest riječke provincije Družbe sestara milosrdnica sv. Vinka Paulskoga s Kućom maticom u Zagrebu*, Rijeka, 1980.

zločina s dokaznim materijalom, zapisnici o saslušanju, svjedočanstva o zločinu i sl.). U fondu 1805 - Zbirci preslika Krunoslava Draganovića o žrtvama II. svjetskog rata i poraća, nalazi se jedan od rijetkih onodobnih opisa cjelokupnog stanja Družbe s obzirom na društveno-političke okolnosti i to u dokumentu pod nazivom „Nekoliko crtica iz života u sadašnjoj Hrvatskoj (do 25. ožujka 1946.) – Postupak s redovnicama u bolnicama i katoličkim školama“.

Temeljni izvor za poglavlje o procesu oduzimanja Družbine imovine od strane državnih vlasti je fond 1167 - Ministarstvo poljoprivrede NR Hrvatske, Odjel za agrarnu reformu i kolonizaciju, koji sadrži ključne odluke o izvlaštenju Družbinih posjeda temeljem Zakona o agrarnoj reformi i kolonizaciji.

Što se tiče ostalih državnih arhiva, u vezi sudskog procesa protiv Žarke Ivasić i skupine sestara konzultiran je Državni arhiv u Gospiću (dalje: DAGS), fond 42, Okružni sud u Gospiću, u kojem se nalazi cjelovito sačuvana sudska dokumentacija povezana s ovim slučajem. Uzeti su u obzir i drugi područni arhivi (primjerice Osijek, Zagreb, Rijeka) no nije pronađena relevantna dokumentacija. Od arhiva pojedinih biskupija odgovarajuća građa nalazi se i u Biskupskom arhivu u Senju (dalje: BAS) te Nadbiskupijskom arhivu u Zagrebu (dalje: NAZ).

Također, konzultirana je i građa državnih arhiva u državama bivše Jugoslavije u kojima je Družba djelovala. Na području Bosne i Hercegovine osobito važan izvor podataka predstavlja Arhiv kazneno-popravnog doma u Zenici (dalje: AKPDZ), građa koja se vodi pod nazivom „neobrađena građa o zatvorenicama“. U njemu se nalaze presude i dijelovi postupka za većinu članica osuđenih u FD/NR Bosni i Hercegovini. Inozemno gradivo koje sadrži relevantne podatke nalazi se i u The National Archives of the United States of America u Washingtonu (dalje: NA). To gradivo konzultirano je također u vezi Žarke Ivasić, ali sadrži i ostale podatke te predstavlja vrijedan pokazatelj dinamike razvoja diplomatskih odnosa između Svete Stolice, FNRJ i Sjedinjenih Američkih Država (SAD) i to u vezi pojedinih intervencija na razini NR Hrvatske i NR Bosne i Hercegovine.

Tiskana građa predstavlja drugi važan izvor za izradu ove dizertacije. Što se tiče režimskog tiska značajno mjesto zauzimaju *Vjesnik* (Zagreb) i *Narodni list* (Zagreb), a potom i *Borba* (Beograd), *Kerempuh* (Zagreb) te *Oslobođenje* (Sarajevo). Ove tiskovine donose članke koji ukazuju na sustavno agitacijsko oblikovanje stava javnosti s obzirom na Družbu konkretno, posebice u vezi njezinih posjeda i primjene Zakona o agrarnoj reformi i

kolonizaciji te suđenja sestrama u Gospiću 1946. godine. Osobitost je potonjeg slučaja da ga je prenosio režimski tisak sve do konca osamdesetih godina. S druge strane, Družbino glasilo pod nazivom *Naš vjesnik*, koji je izlazio do svibnja 1945., donosi važne podatke u vezi predratnog i ratnog razdoblja, a važan su izvor podataka i zbirke nekrologa članica Družbe koje su izlazile godišnje pod imenom *Ljiljan bašča*. U životopisima sestara, napisanih poslije njihove smrti, često su ostali zapisani bitni (iako fragmentarni) podatci o represiji koju su trpjele, a o kojoj nije bilo oportuno u tom razdoblju ni govoriti niti pisati.

Poslijeratni tisak kao izvor daje malo korisnih informacija, budući da su napisi o Družbi iz onog vremena objavljivani isključivo u cilju njezine difamacije. Također su teško upotrebljivi i dokumenti „o protunarodnom radu i zločinima“ Katoličke crkve objavljeni u ratnom i poratnom razdoblju jer se njima pristupalo krajnje selektivno, a i sama izvornost im je upitna. Pronađena (komunistička) tiskana građa svjedoči stoga ideološku jednostranost i korištenje ideološke frazeologije, odnosno određeno prepisivanje „formula“ komunističkih optužbi od Drugoga svjetskog rata do devedesetih godina 20. stoljeća.

U glavnini slučajeva opisi događaja, osuda i presuda sestrama temelje se na dvjema knjigama, a to su: *Dokumenti o protunarodnom radu i zločinima jednog dijela katoličkog klera* iz 1946. godine, koju su priredili Joža Horvat i Zdenko Štambuk (dalje: *Dokumenti*),²⁰ i *Magnum crimen, pola vijeka klerikalizma u Hrvatskoj* iz 1948. godine, autora Viktora Novaka.²¹ Ove dvije knjige možda najbolje oslikavaju službenu verziju komunističke literature (vlasti) prema Družbi koja je opravdavala ubijanja, progone i konfiskaciju imovine. Zanimljivo je da je prva knjiga doživjela i drugo izdanje (pretisak) godine 2008., a doslovni citati iz iste knjige, dakle ponovno ideološko frazeologiziranje, korišteni su i 2010. godine u knjizi Ivana Fumića *U ime istine, Katolička crkva i svećenstvo u II. svjetskom ratu* u kojoj se spominje i Družba, u kontekstu sudskog procesa protiv Žarke Ivasić i skupine sestara.²²

Kako je već navedeno, svjedočanstva, članci, rasprave i sl. koji su prikazali drugačiju sliku od navedene započinju se objavljivati devedesetih godina 20. stoljeća. Periodično, to se činilo i ranije, primjerice zapisima u Družbinim kronikama povezanim uz obnavljanje sjećanja, pohađanje grobova ubijenih sestara. Ali, nije to bilo javno zbog tolikih razmjera

²⁰ Joža HORVAT - Zdenko ŠTAMBUK, *Dokumenti o protunarodnom radu i zločinima jednog dijela katoličkog klera*, Zagreb, 1946.

²¹ Viktor NOVAK, *Magnum crimen, pola vijeka klerikalizma u Hrvatskoj*, Zagreb, 1948.

²² Ivan FUMIĆ, *U ime istine, Katolička crkva i svećenstvo u II. svjetskom ratu*, Zagreb, 2010.

progona članica Družbe, trajne kontrole UDB-e, i time nametnute šutnje. Devedestih godina, razotkrivanjem žumberačke jame Jazovke otkrivaju se i svjedočanstva o stradanju milosrdnica u njoj.²³ Također, kao odgovor na neutemeljene optužbe vezane uz djelovanje Dječjeg doma u Jastrebarskom (1939.-1947.), Ćiril Petešić je 1990. godine, u knjizi *Dječji dom Jastrebarsko 1939.–1947., Dokumenti*, među ostalim objavio i svjedočanstva sestara milosrdnica koje su ondje djelovale.²⁴ Potom, u *Našem vjesniku*, službenom glasilu Družbe, od 1994. do 1997. godine objavljuvan je niz članaka pod nazivom „Naše sestre – žrtve Drugog svjetskog rata“, koji prenose svjedočanstva o stradanju sestara.²⁵ Svjedočanstva su otad objavljuvana i u drugim Družbinim glasilima (provincijskim). Različita crkvena i ostala glasila (npr. *Glas Koncila*, *Politički zatvorenik* i sl.) objavila su također članke vezane uz stradale sestre. Od 2007. godine, kada je u Družbi započelo i sustavno prikupljanje arhivske građe u vezi Žarke Ivasić, ova tematika redovito je prisutna u Družbinim, crkvenim i drugim glasilima. U tom pogledu, u mojoj autorskoj knjizi *Sestra Žarka Ivasić, mučenica svoga zvanja*, objavljenoj 2010. godine, stradanje jedne članice stavlja se u kontekst mjesta i vremena te se daje i šira slika i nagovještaj razmjera progona Družbe tijekom razdoblja komunističkog režima. Životopis je dokumentiran te uz arhivsku građu uključuje i svjedočanstva sudionika događaja.²⁶

Treći izvor za izradu ove dizertacije predstavljaju usmena svjedočanstva te memoari. U vezi sudskog procesa protiv Žarke Ivasić pokrenuto je istraživanje i na razini prikupljanja usmenih svjedočanstava (putem intervjua) što je rezultiralo zbirkom svjedočanstava koje uz Ivasić često obuhvaćaju i druge osuđene članice te općenito kontekst poratnog vremena u Družbi. Memoarska građa koja obuhvaća zapise o članicama Družbe nalazi se objavljena u nekoliko knjiga. Sestre milosrdnice, a i članice drugih redovničkih družbi, koje su kaznu služile u kazneno-popravnom domu u Požegi spominje Marica Stanković u svojim memoarima objavljenim 2002. pod nazivom *Godine teške i bolne: u ženskom logoru u Slavonskoj Požegi od 1. IV. 1948. do 1. IX. 1952.*²⁷ Knjiga Kaje Pereković, objavljena 2004. pod naslovom *Naše robijanje: hrvatske žene u komunističkim zatvorima*, objedinila je

²³ *Jazovka*, ur. Želimir Žanko i dr., Zagreb, 1990., 65-67.

²⁴ Ćiril PETEŠIĆ, *Dječji dom Jastrebarsko 1939.–1947., Dokumenti*, Zagreb, 1990.

²⁵ „Naše sestre žrtve Drugog svjetskog rata“, *Naš vjesnik*, br. 2, 1994. - br. 1, 1997.

²⁶ Veronika Mila POPIĆ, *Sestra Žarka Ivasić, mučenica svoga zvanja*, Zagreb, 2010.

²⁷ Marica STANKOVIĆ, *Godine teške i bolne, u ženskom logoru u Slavonskoj Požegi od 1. IV. 1948. do 1. IX. 1952.*, Zagreb, 2002.

svjedočanstva zatočenica iz različitih logora diljem Hrvatske kao i Bosne i Hercegovine te Srbije među kojima su i svjedočanstva redovnica.²⁸ Sestra Vilma Petir svoje je memoare o poratnom Sarajevu objavila 2006. godine u knjizi *Tragom milosrđa. Sjećanja sestre milosrdnice Vilme Petir, Sarajevo 1945-2005.*²⁹

3. Metodologija i struktura rada

U raščlambi, rekonstrukciji i ocjeni teme ove dizertacije u prvome redu služila sam se primarnim vrelima, a to je građa iz prethodno spomenutih arhiva. Budući da neki izvorni dokumenti međusobno protuslove, ovisno o tome nalaze li se u Družbinim ili državnim arhivima, bilo je potrebno napraviti ozbiljnu kritičku analizu s ciljem objektivnog historiografskog tumačenja. Kao izvori, u svakom poglavlju, analizirani su zakoni i drugi pravni akti koji su neposredno djelovali na rad Družbe poput *Zakona o agrarnoj reformi i kolonizaciji*, *Osnovnog zakona o eksproprijaciji* ili *Zakona o ukidanju privatnih škola*, koji su ilustrirani konkretnim primjerima vezanim uz Družbu. Uz arhivske dokumente, korišteni su i zapisi iz tiska kao i dosad objavljeni radovi koji se bave ovom temom. Učinjeno je i nekoliko razgovora s neposrednim svjedocima događaja.

Pregledom dosadašnjih znanstvenih ostvarenja na temu odnosa konkretne ženske redovničke zajednice i države, susrela sam se s nizom problema znanstveno-metodološke prirode. Prvi je mali broj znanstvenih istraživanja ove tematike, drugi fragmentarost povijesnih dokumenata (izvora), i na koncu nedostatak interdisciplinarnog pristupa ovoj temi u dosadašnjim istraživanjima. Još se jedna poteškoća nalazi u činjenici da postojeći izvori nisu dovoljno pouzdani poradi svoje pretjerane subjektivnosti. U pogledu toga, iako se to u tekstu dizertacije izravno ne navodi, temeljna pretpostavka je kritički odmak posebice glede sadržaja tzv. dokaznog materijala, optužbi i presuda koje se nalaze u režimskoj građi. S obzirom na problem naknadnog pamćenja, kritički odmak zahtijevaju i tekstovi prikupljenih svjedočanstava, odnosno iskazi konzultiranih svjedoka vremena.

²⁸ Kaja PEREKOVIĆ, *Naše robijanje, hrvatske žene u komunističkim zatvorima, okovane golubice*, Rijeka – Zagreb, 2004.

²⁹ Vilma PETIR, *Tragom milosrđa. Sjećanja sestre milosrdnice Vilme Petir, Sarajevo 1945-2005.*, Sarajevo-Zagreb, 2006.

Istraživački cilj ovoga rada jest kritičkom raščlambom dostupnog arhivskog gradiva, ali i već objavljenih izvora, novina, časopisa i dosadašnjih historiografskih dostignuća ocijeniti način na koji se razvijao odnos komunističke vlasti i Družbe te doći do realnih pokazatelja represivnog stava vlasti prema Družbi, koji se očitovao u promjeni naravi njezine djelatnosti od 1945. do 1952. godine, kao i u promjeni nekih dotadašnjih oblika života u Družbi kao takvoj. Stoga, nastojat će se definirati što točniji kvantitativni pokazatelji represivnog odnosa države prema Družbi, na različitim razinama njezina poslanja odnosno unutarnje strukture, i utvrditi smjerovi i razine transformacije koje je Družba prolazila. U radu će se primjenjivati deskriptivna i komparativno-historijska metoda, kao i kvantitativne metode.

Dizertacija je strukturirana u osam poglavlja, u šest tematskih cjelina.

Prva cjelina (drugo poglavlje) analizira državnu represiju prema članicama Družbe u tadašnjim jugoslavenskim federativnim republikama. U njemu se donose podatci o članicama Družbe za koje postoji sudska dokumentacija, ili bilo kakva druga indikacija represije vlasti koja se očitovala u izricanju novčanih kazni, potom u pritvoru, duljim ili kraćim vremenskim zatvorskim kaznama ili izvršenim smrtnim kaznama. Kriterij razdiobe je mjesto održanog suđenja ili pritvora.

Druga cjelina (treće poglavlje) obrađuje oduzimanje Družbine imovine u FD/NR Hrvatskoj, FD/NR Bosni i Hercegovini, FD/NR Srbiji i FD/NR Sloveniji. Ovo poglavlje oblikovano je deskripcijom procesa koji su se događali u vezi oduzimanja Družbine imovine: obradivog zemljišta, stambenih i školskih zgrada, institucija. Analizira se zakonska regulativa koja je ove procese opravdavala, a također se daju kvantitativni pokazatelji razmjera ove dimenzije državne represije usmjerene prema Družbi.

U trećoj cjelini (četvrto poglavlje) opisuje se onemogućivanje odgojno-prosvjetnog djelovanja članica Družbe u FD/NR Hrvatskoj (budući da je u FD/NR Bosni i Hercegovini taj proces tekao paralelno s oduzimanjem školskih zgrada te agrarnom reformom), koja se očitovalo zabranom rada privatnih škola, oduzimanjem školskih zgrada, otkazima koje su članice dobivale od državnih vlasti ili svojevoljnim otkazima članica. Opisuje se kontekst koji je određivao ovaj proces i postupno usmjeravanje djelatnosti Družbe od dotad dominantne odgojno-prosvjetne djelatnosti prema ostalim sektorima rada u državnim ili crkvenim ustanovama, što se najčešće događalo prekvalifikacijom.

Četvrta cjelina (peto poglavlje) obrađuje djelovanje članica u državnim zdravstvenim ustanovama i domovima za starije i nemoćne (zdravstveno-karitativna djelatnost) s obzirom na zabranu djelovanja članica u redovničkom odijelu, koja se u federativnim jedinicama različito primjenjivala. Također, opisuju se temeljni procesi koji su uvjetovali i promjenu unutrašnje regulative vlastite Družbi glede odnosa prema poslodavcima iz državnog sektora rada.

Peta cjelina (šesto poglavlje) analizira ostale oblike represije vlasti prema Družbi, kao što su povećani porezi na dohodak za crkvene institucije, uskraćivanje socijalne pomoći i potrošačkih karata, potom različiti oblici represije na razini mjesnih vlasti, kao i odlasci u druge države (iseljavanje).

Šesta cjelina donosi zaključnu kvantitativnu analizu promjena u brojčanom stanju Družbe u razdoblju od 1945. do 1952. godine.

Od rezultata istraživanja ove dizertacije, mogu se očekivati nove spoznaje o odnosu Katoličke crkve i komunističkih vlasti u obnovljenoj Jugoslaviji u prvim godinama nakon Drugoga svjetskog rata. Kritička analiza ovog dosad neistraženog segmenta trebala bi doprinijeti kako boljem poznavanju crkvene tako i nacionalne povijesti, s osobitim naglaskom na postavljanje temelja odnosa između Katoličke crkve i države, u razdoblju koje će uz neznatne promjene trajati do raspada jugoslavenske države.

Analiza tijeka stradanja jednog ženskog ogranka institucionalne Crkve, trebala bi poslužiti i kao dobra podloga za istraživanje i analizu položaja ostalih ženskih redovničkih kongregacija u vrijeme komunističke vlasti.

4. Terminološke napomene

U vezi terminologije vlastite redovništvu odnosno Družbi, za članice Družbe koristit će se i termini „sestra“ ili „redovnica“. U dokumentaciji se također koristi i termin „časna sestra“.

Upravnu strukturu Družbe čine: Vrhovna uprava Družbe i provincijalne uprave. Vrhovnu upravu čine Vrhovna glavarica (Časna majka) sa svojim vijećem. Provincijalne

uprave čine provincijalne glavarice sa svojim vijećima. Uprave pojedinih samostana čine predstojnice kuća sa svojim vijećima. Stambene jedinice, koje uključuju postojanje zajednice sestara, nazivaju se samostanima, kućama ili podružnicama (filijalama). Središnja kuća Družbe (u kojoj se nalazi Vrhovna uprava) naziva se Kućom maticom. Ekskluacija kao termin znači život izvan samostanske zajednice koji ne isključuje pripadnost redovničkoj družbi.

Proces odgoja kojim se postaje članicom redovničke družbe naziva se redovnička formacija (koju čini više stupnjeva: kandidatura, postulatura, novicijat, juniorat). Punopravnom članicom Družbe postaje se nakon položenih doživotnih zavjeta, koji slijede nakon položenih privremenih zavjeta.

I. DRŽAVNA REPRESIJA PREMA ČLANICAMA DRUŽBE

1. Federalna Država / Narodna Republika Hrvatska

Prema dostupnim podacima utvrđeno je da su na području FD/NR Hrvatske u razdoblju od 1945. do 1952. godine 44 članice Družbe sestara milosrdnica svetog Vinka Paulskog - Zagreb³⁰ bile pod istragom, pritvorene, osuđene, optužene, ili trpjele neki drugi oblik sudske represije jugoslavenske komunističke vlasti.³¹ Godine 1945. u sudskom postupku bila je ukupno 21 sestra, 1946. godine tri sestre, 1947. godine tri sestre, 1948. godine četiri sestre, 1949. godine jedna sestra, 1950. godine šest sestara, 1951. godine tri sestre, 1952. godine dvije sestre, a za jednu sestru nije poznato kad je bila zatvorena. Duljine pritvora odnosno zatvorskih kazni, odsluženih nakon žalbi i pomilovanja, bile su od nekoliko dana (istražnog zatvora) do najdulje odslužene kazne od devet godina i tri mjeseca.³²

Ova Družba, od svih ženskih redovničkih družbi koje su djelovale na području današnje Hrvatske (ukupno 23 družbe), u poslijeratnom razdoblju bilježi najveći broj ubijenih članica – njih šest.³³ Dvije sestre komunisti su na namještenim suđenjima osudili i strijeljali nakon rata,

³⁰ U taj broj nije primjerice uključena Lucija Radošević (redovničkim imenom Celestija) koja je prvo napustila Družbu pa poslije rata bila osuđena sa skupinom sestara milosrdnica, zbog svog djelovanja u svojstvu bolničarke dok je bila članica Družbe. Državni popisi uvrštavaju je u „redovnice“. Međutim, u ukupan broj uključene su one sestre milosrdnice koje su bile uhićene te služile kaznu kao članice Družbe, a poslije izlaska iz zatvora su Družbu napustile.

³¹ Na području FD/NR Hrvatske bilo je sudski proganjeno 20 članica ostalih ženskih redovničkih družbi: sedam članica svjetovnog Instituta Krista Kralja, četiri članice družbe Milosrdnih sestara Svetog Križa, dvije članice Družbe Služavki Malog Isusa, dvije članice Družbe sestara franjevki od Bezgrješne, dvije sestre dominikanke, i tri članice neutvrđenih družbi.

³² Uz kaznu lišavanja slobode nužno je bio vezan prisilni rad, koji je od 1945. do 1951. godine mogao biti prisilni rad bez oduzimanja slobode, prisilni rad s oduzimanjem slobode, popravni rad i društveno koristan rad, od čega se najduže primjenjivala kazna prisilnog rada s oduzimanjem slobode (od završetka Drugoga svjetskog rata 1945. do 1951.). Što se tiče terminologije, mjesta gdje se odvijao prisilni rad najprije su nazvana „kaznjenički logori“ (od ljeta 1945. godine), potom „zavodi za prisilni rad“ (od početka 1946. godine), a „nakon što su logori/zavodi za prisilni rad ukinuti u ljeto/jesen 1946. godine, osuđenici su kaznu izdržavali u kazneno-popravnim domovima i zatvorima (Stara Gradiška, Lepoglava, Požega, Glina i dr.)“. Usp. Vladimir GEIGER, „Lišavanje slobode i prisilni rad u hrvatskom/jugoslavenskom zakonodavstvu 1945.-1951.“, u: *Logori, zatvori i prisilni rad u Hrvatskoj/Jugoslaviji 1941.-1945.*, Zbornik radova, ur. Vladimir Geiger i dr., Zagreb, 2010., 153.

³³ Od ostalih redovničkih družbi na području FD/NR Hrvatske komunističke vlasti ubile su četiri članice. Gaudencija Šplajt, članica Družbe sestara Služavki Malog Isusa, strijeljana je 30. lipnja 1945. prijekim sudom. Školskim sestrama Franjevkama Krista Kralja – Split pripadala je Laurencija Šašković ubijena 10. lipnja 1945.

a za tri sestre smatra se da su prijekim sudom ubijene i bačene u masovnu grobnicu. Ovom broju pridodajem i jednu članicu koja je preminula neposredno nakon izlaska iz zatvora, a svjedočanstva navode da je smrt uzrokovana zatvorskim mučenjem. Vremenski najranije uhićenje bilo je u lipnju 1945., a najkasnije u veljači 1951. godine, a godine 1952. sestre su bile osuđene na plaćanje globe, bez uhićenja. Dostupni podatci ukazuju da su sestre bile u istražnim zatvorima, osuđivane, te služile kazne u gradovima Zagrebu, Požegi, Rijeci, Staroj Gradiški, Sisku, Gospiću, Osijeku, Šibeniku, Karlovcu, Bjelovaru, Koprivnici, Daruvaru, Supetru. Jedna sestra, prethodno osuđena u Rijeci, kaznu je služila u Sloveniji (u kaznionicama u Mariboru i mjestu Begunje pri Lescah).

Izvori za navedene podatke nalaze se u konzultiranim odnosno dostupnim arhivima. Ponajprije, to je ADSM, potom i Družbini područni arhivi (APNG, APBZBDM, APMDS). Nadalje, važan izvor podataka jesu fondovi HDA, DAGS te NA. Najčešće, arhivska građa (posebice u ADSM) ne donosi cjelovitu dokumentaciju, nego većinom fragmente koje primjerice uključuju zabilješke na marginama kronika, potom bilješke u kronikama te Družbinim statističkim izvješćima. U tom pogledu, s obzirom da se temeljni spisi određenih sudskih procesa nalaze u državnim arhivima te su režimskog podrijetla, može se reći da je prisutna sadržajna jednoobraznost, a s tim je povezana nužnost kritičkog stava prema izvorima i literaturi te konfrontacije različitih izvora, ukoliko su kao takvi dostupni. Nužan je također oprez (kritički odmak) u pogledu prosudbe vjerodostojnosti, što je posebno vidljivo u brojnim nedosljednostima kod pojedinih sudskih postupaka. Budući da je građa koja bi donosila drugačije podatke ili gledišta nedostatna i nepotpuna (posebice ona koja nije bila režimska), u vezi pojedinih slučajeva, konzultirani su svjedoci događaja ili sami sudionici.

Sukladno dostupnoj dokumentaciji, može se zaključiti da su suđenja sestrama milosrdnicama održavana u skladu s onodobnom zakonodavnom praksom, s ciljem eliminacije političkih i ideoloških protivnika te konfiskacije njihove imovine (koju osobno, prema pravilima Družbe, i nisu imale). Prvi relevantan zakon je Zakon o krivičnim djelima protiv naroda i države (donesen u kolovozu 1945., izmijenjen i dopunjen u srpnju 1946. godine), a drugi Uredba o vojnim sudovima Vrhovnog štaba Narodnooslobodilačke vojske i partizanskih odreda Jugoslavije (NOV i PO) od 24. svibnja 1944. godine te na koncu Zakon o

godine. U dosadašnjim popisima žrtava komunizma, spominju se i dvije bivše članice družbe Klanjateljice Krvi Kristove. Prva je od njih Josipa Nevistić, ubijena u jesen godine 1946., a druga Eulalija Kulijer, ubijena početkom ožujka 1947. godine.

vrstama kazni DFJ iz 1945. i FNRJ iz 1946. godine. Značajno je napomenuti da je Zakon o krivičnim djelima protiv naroda i države „političke delikte određivao preslobodno i preširoko, te je obuhvatio gotovo sva djelovanja za koja je vlast držala da ih treba proganjati“, a opravdanje za to vlast je imala u pronalaženju „mnogobrojnih neprijatelja.“³⁴ Nadalje, za Zakon o krivičnim djelima protiv naroda i države, kao i za krivične zakonike iz 1947. i 1948. godine vrijedilo je načelo analogije, a ne zakonitosti, što je bilo prisutno u sovjetskim zakonicima, a u jugoslavenskom krivičnom zakonodavstvu vrijedilo je do 1951. godine.³⁵

Članice su bile suđene na vojnim sudovima (Zagreb, Rijeka, Bjelovar, Osijek), kotarskim narodnim sudovima (Zagreb, Rijeka) te okružnim narodnim sudovima (Bjelovar, Gospić, Zagreb, Rijeka, Karlovac, Šibenik, Daruvar),³⁶ a izrečene presude te odgovarajuće kazne bile su, kako to pokazuju pojedini slučajevi, u skladu s aktualnim stavom vlasti prema Katoličkoj crkvi. Osobitost vojnih sudova bila je samovolja pojedinaca i kršenje temeljnih prava, potpuna kontrola Komunističke partije Jugoslavije (KPJ), a odlika same Uredbe o vojnim sudovima „drakonski sustav kazni i zaštitnih mjera“ koji se lako mogao primijeniti na sve one smatrane neprijateljima.³⁷ U tom pogledu, može se izdvojiti nekoliko točaka komunističkih optužnica crkvenih službenika: “Osnivanje i širenje ustaške terorističke organizacije”, “pripremanje okupacije zemlje”, “podrška ustaško-okupacijskoj vlasti” i nastavak “protunarodnog rada”.³⁸ Kao najpogodnije područje za konstrukciju optužbi protiv članica Družbe pokazalo se njihova zdravstveno-karitativna djelatnost, odnosno djelovanje u bolnicama. Analiza pokazuje da je od ukupnog broja optuženih sestara milosrdnica u FD/NR Hrvatskoj (44), polovica djelovala u bolnicama te su sestre bile većinom optužene za pomoć odbjeglih bolesnicima i ranjenicima, odnosno za „veze sa šumom“ ili drugim riječima za pomaganje tzv. križarskim skupinama ili „suradnju s okupatorom“. To su bile organizirane

³⁴ V. GEIGER, „Lišavanje slobode...“, 158. Prema Zakonu o krivičnom postupku, koji je prihvaćen u listopadu 1948. i bio na snazi do 1. siječnja 1951., navodi također Geiger (160), „za krivnju je, kao i ranije u poraću, bio dovoljan dokaz priznanje, a materijalna istina nije se ni utvrđivala. Poricanje priznanja iz istražnog postupka tretiralo se kao kazneno djelo. Zato se prema osumnjičenima često primjenjivala sila.“

³⁵ V. GEIGER, „Lišavanje slobode...“, 158.

³⁶ Zakonom o uređenju narodnih sudova od 26. kolovoza 1945. uspostavljena je nova organizacija sudstva provedena 1. siječnja 1946. godine. Prema uređenju i nadležnosti sudovi su bili podijeljeni na redovne, posebne i vojne, a redovni na kotarske, okružne, vrhovne sudove pojedinih federalnih jedinica i Vrhovni sud DFJ. Usp. Mirjana GULIĆ, „Ustroj i nadležnost kotarskih/općinskih sudova grada/kotara Zagreb 1945.-1970.“, *Arhivski vjesnik*, br. 51, 2008., 276-278.

³⁷ V. GEIGER, „Lišavanje slobode...“, 153-155.

³⁸ O modelu komunističkih optužbi Katoličke crkve u Jugoslaviji kojeg pronalazimo u *Dokumentima* usp. Jure KRIŠTO, *Katolička crkva i Nezavisna Država Hrvatska*, Zagreb, 1998., 24.

skupine odbjeglih pripadnika poraženih snaga Nezavisne Države Hrvatske (NDH), „većinom ustaše, a mnogo manje domobrani ili Hrvati pripadnici postrojbi Wehrmachta i Waffen-SS-a, ali i članovi ustaškog pokreta izvan vojnih postrojbi, koji su u poraću osnivali gerilske skupine, koje su se borile protiv nove komunističke vlasti radi obnove NDH ili su se skrivali zbog straha od odmazde, kao i oni koji su dezertirali iz Jugoslavenske armije i oni koji su izbjegavali mobilizaciju.“³⁹ Ove su se skupine okupljale po šumama ili planinama FD/NR Hrvatske te FD/NR Bosne i Hercegovine, a vlast ih je nemilosrdno i okrutno progonila.⁴⁰

Budući da je vlast, uz oružani otpor, „kao neprijateljski rad tretirala raspirivanje šovinizma, ali i svako kritiziranje nove vlasti, napose takozvano širenje parola“, prema dostupnoj dokumentaciji može se zaključiti da je optužba neprijateljske propagande⁴¹ bila primijenjena na 13 članica Družbe, a za sedam članica nije poznat razlog pritvora ili optužbe. Također, dvije članice bile su osuđene zbog prekršaja na plaćanje globe, bez pritvora. Jedan od rijetkih opisa sudske represije usmjerene prema dijelu Družbe u FD/NR Hrvatskoj, nastalih u poraću, a koji nije komunističkog podrijetla niti pripada u građu ADSM, nalazi se u Zbirci preslika Krunoslava Draganovića o žrtvama II. svjetskog rata i poraća (HDA) u dokumentu pod nazivom „Nekoliko crtica iz života u sadašnjoj Hrvatskoj (do 25. ožujka 1946.) – Postupak s redovnicama u bolnicama i katoličkim školama“. U njemu se opisuje slučaj suđenja sestrama u Gospiću godine 1946. te se ističe da se sestre milosrdnice kažnjavaju

svim mogućim kaznama – logorima, zatvorima, prisilnim radom, smrću. Kod izdržavanja kazne sestre dakako moraju svući redovničko odijelo. Postupak je s njima često surov i nečovječan, naročito poslije izrečene kazne. Partizanske im straže predbacuju, kako su se sa ustašama grlile i.t.d. Četiri sestre iz bolnice u Otočcu osuđene su na smrt jer da su ustašama prokazale partizane. Osuda još nije izvršena jer je proces obnovljen. Sestre su podpuno nevine u stvari za koje ih terete. Nedavno su ih išle pohoditi sestre iz Zagreba. Našle su ih u bijednoj prostoriji, kiša im je padala na glavu. Jedna od njih (bivša predstojnica u bolnici u Otočcu [Verena

³⁹ *Partizanska i komunistička represija i zločini u Hrvatskoj 1944-1946., Dokumenti, Zagreb i središnja Hrvatska, Zagreb, 2008., 55.*

⁴⁰ Ivica LUČIĆ, „Hrvatska protukomunistička gerila u Bosni i Hercegovini od 1945. do 1951.“, *Časopis za suvremenu povijest*, god. 42, br. 3., 2010., 635. Optužbe koje su dovodile u vezu redovnice i „križare“ spominje i Zdenko Radelić navodeći da su najčešće „bile optuživane, neke i utemeljeno, da su opskrbljivale križare lijekovima i izvješćivale ih o stanju na terenu.“ To se događalo primjerice u Zagrebu, kada je zbog pomaganja križarske skupine u Derventi bila osuđena „profesorica na preparandiji časnih sestara u Gundulićevoj ulici u Zagrebu“. U Zagrebu su također bile optužene sestre iz Vojne bolnice u Zagrebu (zbog navodnog slanja sanitetskog materijala na Papuk), s očne klinike (zbog slanja sanitetskog materijala skupini na Ivančici). Slične optužbe primjenjivale su se i u Koprivnici te Požegi. (Zdenko RADELIĆ, *Križari: gerila u Hrvatskoj 1945.-1950.*, Zagreb, 2011., 188.)

⁴¹ Propaganda bi primjerice uključivala čitanje i distribuciju „križarskih letaka“. Usp. Z. RADELIĆ, *Križari: gerila u Hrvatskoj 1945.-1950.*, 156.

Fostač]) rekla je: 'Mi smo sve spremne podnijeti, samo ne dajte da umremo od gladi.' Na to je stražar rekao: 'Drugarice, dosta je razgovora', i prekinuo je sastanak. Primjećuje se da je tim sestrama jedna gospođa iz grada svaki dan slala hranu.⁴²

S druge strane, nasuprot takvom opisu, nalazi se režimska građa. Tako na primjer, u elaboratu „Ženski redovi u Hrvatskoj, prikaz rukovodstva pojedinih redova i kongregacija – odnos prema episkopatu i narodnim vlastima“ koji se nalazi u HDA u fondu SDS RSUP SRH, uz priznanje dotadašnjih zasluga Družbe u hrvatskom društvu, navodi se da se očekivalo „da će možda pojedine sestre biti pozvane pred sud, a da će se u Družbu i njezine institucije uopće neće dirati.“⁴³ Državnu represiju vlasti prema Družbi opisuju onodobne publikacije te tisak. *Dokumenti* izrijekom spominju više slučajeva suđenja sestrama milosrdnicama, kao i ostale navodno inkriminirajuće okolnosti njihova djelovanja koje su i dovele do navedenih suđenja te poslužile kao opravdanje bilo kakvoj represiji vlasti prema Družbi. Ovi se slučajevi nalaze u sljedećim poglavljima: „Suradnja u terorističkoj djelatnosti nakon oslobođenja - Poslije oslobođenja jedan dio časnih sestara, po ugledu na mnoge svećenike, surađivao je i potpomagao ustaško-križarske grupe“, „Sudjelovanje u ustaškim organizacijama i ustaškoj vlasti – Časne sestre milosrdnice sudjeluju u radu 'ženske ustaške loze' i u ustaškim organizacijama“, „Suradnja u terorističkoj djelatnosti nakon oslobođenja – Veze klera s teroristima i protudržavnom emigracijom u inozemstvu poslije oslobođenja zemlje“, „Sudjelovanje svećenika u ustaškom klanju - Časne sestre učestvuju u pokolju ranjenih partizana.“ Iz ovih poglavlja vidljivo je konstruiranje okvira koji će postati model daljnjih optužaba usmjerenih prema Družbi i prema Crkvi općenito.

To je vidljivo i u *Magnum crimenu* Viktora Novaka, gdje se ne spominju suđenja milosrdnicama, ali se opisuju bitne odrednice po kojima je vlast očito namiještala ili stvarala optužnice. Pritom je istaknuta navodna povezanost redovnica s ustaškim režimom za vrijeme i poslije rata. Stvoren je okvir u koji su bile postavljane sve njihove djelatnosti te je time učinjen snažan agitacijski iskorak prema stvaranju drugačije slike o ženskom redovništvu, posebice njegovim povezivanjem s ustaškim režimom. Ključno je dakle bilo obezvrijediti bit njihova zvanja utemeljena na kršćanskim principima bezuvjetne pomoći svakom čovjeku.⁴⁴

⁴² „Nekoliko crtica iz života u sadašnjoj Hrvatskoj (do 25. ožujka 1946.) – Postupak s redovnicama u bolnicama i katoličkim školama“, u: HDA, f. 1805, kut. 3, kuv. 37, dok. 20.

⁴³ Elaborat „Ženski redovi u Hrvatskoj, prikaz rukovodstva pojedinih redova i kongregacija – odnos prema episkopatu i narodnim vlastima“, u: HDA, f. 1561, kut. 6, 36.

⁴⁴ V. NOVAK, *Magnum crimen*, 820-832.

Podatke o deset osuđenih sestara milosrdnica donosi i nepotpun „Pregled osuđenih svećenika, časnih sestara i crkvenih funkcionara svih vjeroispovijesti na teritoriju NR Hrvatske od 1944. do 1951.“ koji se nalazi u HDA, u fondu Komisije za odnose s vjerskim zajednicama Izvršnog vijeća Sabora Socijalističke Republike Hrvatske.⁴⁵

U novije vrijeme, o osuđenim i ubijenim sestrama milosrdnicama sustavno se započelo pisati od godine 1994., kada je u Družbinom glasilu *Naš vjesnik* započeo izlaziti niz članaka pod nazivom „Naše sestre – žrtve Drugog svjetskog rata.“⁴⁶ Također, sestre milosrdnice smrtno stradale zbog režimske represije u poslijeratnom razdoblju (njih šest) spominje i Anto Baković u *Hrvatskom martirologiju XX. stoljeća*.⁴⁷ Značajno je istaknuti da je sustavno prikupljanje građe te svjedočanstava poduzeto u vezi ubijene Žarke Julijane Ivasić⁴⁸ za koju je u pripravi crkveni postupak za beatifikaciju. Ovo istraživanje također je uključilo i prikupljanje dokumentacije o ostalim sestrama milosrdnicama ubijenim ili kazneno progonjenim od komunističke vlasti u poslijeratnom razdoblju.

1. 1. Zagreb

Početak kaznenog progona članica Družbe sestara milosrdnica bio je povezan s njihovom zdravstvenom djelatnosti u najvećoj bolnici u vlasništvu Družbe. To je bila Bolnica sestara milosrdnica s pravom javnosti u Zagrebu (Vinogradska cesta 29) koja je bila izuzetno važna za cijelu Družbu i uopće hrvatsko zdravstvo, zbog svoje suvremene opremljenosti i kvalitete, te je primjerice godine 1940. imala 1155 bolesničkih kreveta, na 11 odjela, a u njoj su bile zaposlene 152 sestre milosrdnice.⁴⁹ Odmah nakon dolaska u Zagreb, početkom svibnja 1945. godine, pripadnici nove vlasti zauzeli su bolnicu, a nakon vrlo kratkog vremena

⁴⁵ „Pregled osuđenih svećenika, časnih sestara i crkvenih funkcionara svih vjeroispovijesti na teritoriju NR Hrvatske od 1944. do 1951.“, u: HDA, f. 310, kut. 341. Citirano u: Stjepan RAZUM, „Osuđeni vjerski službenici u Hrvatskoj u razdoblju od 1944. do 1951. godine. Doprinos hrvatskom žrtvoslovlju“, *Tkalčić*, br. 11, 2007., 307-400.; također citirano u: Miroslav AKMADŽA, *Katolička crkva u Hrvatskoj i komunistički režim 1945.-1966.*, Rijeka, 2004., 316-355.

⁴⁶ „Naše sestre – žrtve Drugog svjetskog rata“, objavljivano u *Našem vjesniku* od br. 2, 1994. do br. 1, 1997.

⁴⁷ A. BAKOVIĆ, *Hrvatski martirologij XX. stoljeća*, 929, 932, 934, 943, 946, 954.

⁴⁸ Za članice Družbe navode se dva imena. Prvo je redovničko odnosno ono koje je članica dobila ulaskom u Družbu, a drugo je ono koje se nalazi u državnoj dokumentaciji (evidenciji).

⁴⁹ *Sestre milosrdnice I.*, 223.

započela su uhićenja sestara. O tom događaju, kao i uhićenjima koja su slijedila, postoji zapis u *Kronici bolnice sestara milosrdnica s pravom javnosti u Zagrebu*:

Dne 8. V. 1945. zauzela je narodnooslobodilačka vojska našu bolnicu, a dne 10. V. 1945. preuzeo je službeno bolnicu u ime Vlasti Krvavica Ante koji je uz našu upraviteljicu trebao zajednički upravljati bolnicom, dok se zakonski riješi pitanje naše bolnice. O č. s. Bogoljubi Jazvo koja je tada bila upraviteljica bolnice novi upravitelj nije htio ni čuti, a kamoli s njome surađivati. (...) Međutim, odmah na početku 1. VI. 1945. godine bila je UDB-i odvedena č. s. Blanda Stipetić i č. s. Beata Nemeč. Za prvu smo dobili obavijest da je likvidirana 29. VI. 1945. godine. Uoči Srca Isusova iste godine dao je Krvavica zatvoriti i č. s. Bogoljubu Jazvo, koja je ostala u zatvoru u Novoj Vesi četiri dana. No kad se vratila iz zatvora, morala je napustiti bolnicu, a odmah 29. VI. 1945. preuzela je dužnost upraviteljice č. s. Ignacija Pulker.⁵⁰

Uhićenje, a potom i suđenje Blandi Katarini Stipetić i Beati Katarini Nemeč bilo je dijelom javnog suđenja održanog 29. lipnja 1945. u Zagrebu. Prvooptuženi u ovom sudskom procesu, koji je imao velik odjek u javnosti, bio je Miroslav Filipović Majstorović. On je „obnašao dužnost zapovjednika u logorima Jasenovac i Stara Gradiška, a zbog zločina prozvan 'fra Sotona', te i isključen iz franjevačkog reda.“⁵¹ Proces je uključivao 58 optuženika, od kojih je šest bilo osuđeno na vješanje, 43 na strijeljanje, devet na osam godina zatvora. Optuženici većinom nisu bili u međusobnoj povezanosti, a pripadali su različitim zvanjima i vjeroispovijestima (rimokatolici, grkokatolici, evangelići, pravoslavci, muslimani). Među njima su bili vjerski poglavari te istaknuti djelatnici na kulturnom i vjerskom polju primjerice Philipp Popp, evangelički biskup, Germogen Grigorij Ivanovič Maksimov, mitropolit Hrvatske pravoslavne crkve u NDH, i Ismet Muftić, zagrebački muftija. Uz dvije članice Družbe sestara milosrdnica, među osuđenima je bila i jedna članica Družbe sestara služavki malog Isusa (Gaudencija Fanika Šplajt). Navedene sestre spominje Alojzije Stepinac, zagrebački nadbiskup, u svojoj predstavi od 21. srpnja 1945. upućenoj Vladimiru Bakariću, predsjedniku Narodne vlade Federalne Hrvatske, u kojoj zahtijeva ukidanje djelovanja vojnih sudova te početak redovitog građanskog sudstva.⁵² Upravo u ovom suđenju razvidna je širina tadašnjeg poimanja ratnog zločina kao i narodnog neprijatelja, te revolucionarnost vojnih sudova čija je svrha bila eliminacija političkih i ideoloških protivnika režima.⁵³

⁵⁰ *Kronika bolnice sestara milosrdnica s pravom javnosti u Zagrebu, Vinogradska cesta br. 29.*, 1, u: ADSM, O1.

⁵¹ *Partizanska i komunistička represija i zločini u Hrvatskoj: 1944. - 1946. Dokumenti, Zagreb i središnja Hrvatska*, ur. Vladimir Geiger i dr., Slavonski Brod – Zagreb, 2008., 458.

⁵² Miroslav AKMADŽA, *Crkva i država I.*, 54-56.

⁵³ Martina GRAHEK RAVANČIĆ, *Narod će im suditi*, Zagreb, 2013., 37, 52.

Presuda sviju optuženih, koju je izrekao Vojni sud Komande grada Zagreba, temeljila se na utvrđivanju krivičnih djela ratnih zločinaca i narodnih neprijatelja prema Uredbi o vojnim sudovima, u kojoj se definiraju ratni zločinci i narodni neprijatelji te relevantne kazne.⁵⁴ Utemeljeno na pojedinim stavkama presude, utvrđuje se da su redovnice (ne ističe se njihova pripadnost određenoj redovničkoj družbi) bile u kategoriji onih koji „poslije oslobođenja Zagreba od krvavog ustaškog terora daju sklonište ustaškim koljačima s namjerom da ih spase od zaslužene i pravedne kazne za počinjene zločine.“⁵⁵ Kako prenosi članak kojeg je donio *Narodni list*, pod nazivom „Osuđeni inspiratori i izvršiocci masovnih klanja nad našim narodima i njihovi pomagači“, sud je utvrdio da su one odgovorne za „krivično djelo služenja neprijatelju i pomaganja ustaša“ (Stipetić) i „krivično djelo rada protiv narodne vlasti“ (Nemec).⁵⁶

Blanda Stipetić bila je istaknuta djelatnica Družbine Škole za sestre bolničarke u Bolnici sestara milosrdnica u Zagrebu. Njezina uloga bila je vrlo važna za djelovanje ove škole, kao i same bolnice, što naglašava i zapis u jednoj od kronika nastao nakon njezine smrti: „Znamo što smo s njome izgubili. Ali ne – Vjerujemo da je ona postigla svoj cilj da radi tamo gore kao što je radila i na zemlji 'na slavu Božju i na dobro bližnjega.“⁵⁷ Naime, Stipetić je od 1939. godine posebice, kada je postala članicom Vrhovne uprave Družbe, intenzivno nastojala oko unaprjeđivanja svih djelatnosti Družbe ali je utjecala osobito na razvoj Družbine zdravstvene djelatnosti.⁵⁸ Kako je već prethodno navedeno, Stipetić je 1. lipnja 1945. bila uhićena, potom osuđena prijekim sudom 29. lipnja 1945. i strijeljana sljedećeg dana.⁵⁹ Što se tiče daljnje dokumentacije o ovom slučaju, sačuvan je dokument kojim se Družba obavještava da je presuda izvršena.⁶⁰ Mjesto njezina ukopa nepoznato je.

⁵⁴ Presuda Vojnog suda komande grada Zagreba, br. 290/45. od 29. lipnja 1945., u: *Partizanska i komunistička represija i zločini u Hrvatskoj, 1944.-1946.*, 474.

⁵⁵ *Narodni list*, god I., br. 30, 30. lipnja 1945., 2.

⁵⁶ *Narodni list*, god I., br. 30, 30. lipnja 1945., 2.

⁵⁷ *Kronika Gimnazije, Savska cesta 77*, 1945., u: ADSM, O11.

⁵⁸ *Naš vjesnik*, br. 3, 1994., 35.

⁵⁹ Presuda Vojnog suda komande grada Zagreba, br. 290/45. od 29. lipnja 1945., u: *Partizanska i komunistička represija i zločini u Hrvatskoj, 1944.-1946.*, 458-477.

⁶⁰ Dopis od 30. lipnja 1945., br. 131/1945., u: ADSM, O1.; Dopis Vojnog suda Komande grada Zagreba, Zemaljskoj upravi narodnih dobara u Ogulinu, od 1. rujna 1945. (Izvjješće da je Blanda Stipetić osuđena na kaznu smrti strijeljanjem, trajan gubitak građanskih časti i konfiskaciju imovine), u: *Partizanska i komunistička represija i zločini u Hrvatskoj, 1944.-1946.*, 650.

Presuda Vojnog suda komande grada Zagreba od 29. lipnja 1945., ističe u obrazloženju izricanja smrtne kazne da je Stipetić „dana 7. V. 45. na molbu optužene Zbornik Anice primila u bolnicu ustaškog tabornika Hripku Stjepana, za kojeg je znala da se krije pod imenom Barić Franje, te ga smjestila u podrum dječjeg skloništa dajući mu hranu, a sve to u namjeri da toga ustaškog koljača zaštititi pred narodnim vlastima, dakle je počinila krivično djelo služenja neprijatelju i pomaganja ustaša.“⁶¹ Iskazujući nezadovoljstvo postupcima vlasti, Stipetić spominje i nadbiskup Stepinac u prethodno navedenoj predstavi upućenoj Vladimiru Bakariću ističući da „po prvi puta u povijesti hrvatskoga naroda ta je č. sestra osuđena najtežom kaznom, kojom se kažnjavaju krvavi zločini“ te se potom pita „zar može zdravi i prirodni osjećaj hrvatskoga naroda prihvatiti obrazloženje“ njezine smrtne osude te „čime je č. s. Blanda Stipetić okrvarila ruke“ budući da je utvrđeno samo da je skrivala ustašu. Nadalje, Stepinac obrazlaže njezinu nevinost dovodeći u pitanje je li Stipetić uopće znala tko je onaj kojeg skriva, čime u biti nije ustanovljena subjektivna krivnja. Uz to, naglašava da je taj čin bio djelo jedne redovnice koja je na svakog čovjeka u potrebi gledala jednako, odnosno „koja je često gledala, kako se u sestarskoj bolnici sakrivaju i partizani i njihove familije, a nije nikada učinila koraka da otešča njihov položaj, nego je šutjela!“⁶²

Beata Nemec,⁶³ druga sestra milosrdnica iz skupine osuđenih 29. lipnja 1945., uhićena je 1. lipnja 1945. godine. Istom Presudom Vojnog suda Komande grada Zagreba osuđena je na tri godine prisilnog rada i pet godina gubitka građanske časti zbog navodnog sudioništva u

⁶¹ Presuda Vojnog suda komande grada Zagreba br. 290/45. od 29. lipnja 1945., u: *Partizanska i komunistička represija i zločini u Hrvatskoj, 1944.-1946.*, 458-459.

⁶² U vezi Stipetić nadbiskup Stepinac navodi i sljedeće: „Čime je č. s. Blanda Stipetić okrvarila ruke? Time što je skrivala ustašu, koljača Stjepana Hripku pod imenom Barić. U tome joj je pomogla Anka Zbornik i č. s. Beata Nemec. Pretpostavljamo da je Stjepan Hripka bio dokazani 'koljač'. Još ostaje pitanje da li je dokazano, da je č. s. Blanda Stipetić znala, tko je on? To iz samog prikaza osude ne slijedi. Pače č. s. Stipetić priznaje (*Omladinski borac*, 5. VII.), da nije znala, kakav je, osim toga, da je ustaša. Dakle dok nije ustanovljena subjektivna krivnja optuženika za objektivni učin, ne može po nijednom ljudskom pravu ni zdravom racioniranju slijediti osuda, a najmanje smrtna osuda okrivljenika. Taj Hripka je živio daleko od s. Blande Stipetić i Anke Zbornik. Njima nije dokazano, da su poznavale njegovo prijašnje djelovanje. Taj je čovjek išao na ruku i Blandi Stipetić i Anki Zbornik, da su mogle dopremiti u Zagreb hranu za bolnicu i karitativnu kuhinju za siromahe. Ako su ga sakrile a da nisu znale kakav je bio prije, zar je to čin, koji zaslužuje smrtnu kaznu? (...) Osim toga to je učinila jedna redovnica, koja je često gledala, kako se u sestarskoj bolnici sakrivaju i partizani i njihove familije, a nije nikada učinila koraka, da otešča njihov položaj, nego je šutjela! Zar to nije smjelo ući u prosuđivanje njezine krivnje? A sad dolazi najglavnije. Hripka je uhapšen. On do danas nije izveden pred sud, niti su mu sudbeno dokazana nedjela. (...) Po kojem su pravu, po kojoj su logici mogle biti izrečene 2 smrtne osude radi čovjeka koji sam još nije osuđen, niti mu je sudbeno dokazana krivnja?“ M. AKMADŽA, *Crkva i država I.*, 56.

⁶³ *Pregled osuđenih svećenika, časnih sestara i crkvenih funkcionara svih vjeroispovijesti na teritoriju NR Hrvatske od 1944. do 1951.*, u: HDA, f. 310, kut. 341. Citirano u: S. RAZUM, „Osuđeni vjerski službenici...“, 365.; M. AKMADŽA, *Katolička crkva u Hrvatskoj i komunistički režim 1945.-1966.*, 340.

već navedenom sakrivanju ustaše u Bolnici sestara milosrdnica u Zagrebu. No, u usporedbi s krivnjom Stipetić, prema riječima presude njezina krivnja bila je puno manja „jer je dokazano, da se je Nemeč Beata pokorila naredjenju pretpostavljene Stipetić Blande, a inače je već dulje vremena pomagala narodno-oslobodilački pokret.“⁶⁴ Nemeč je kaznu izdržavala u Požegi do 12. lipnja 1947. godine.⁶⁵

Što se tiče Nemeč, uz spomenutu činjenicu da je bila u zatvoru, navedenu u *Ljiljan bašči*, postoji objavljeno svjedočanstvo koje donekle rasvjetljuje okolnosti njezina uhićenja, te uhićenja Stipetić.⁶⁶ Svjedočanstvo je godine 1995. napisala sestra Ambrozina Horžić, koja je godine 1945. bila djelatnica Družbine bolnice u Zagrebu te radila na istom odjelu gdje i Nemeč (koja joj je bila nadređena). Odjel je, piše Horžić, bio zahtjevan, a broj bolesne i ranjene djece dvostruko je prelazio njegov kapacitet:

Sestra Beata je cijeli dan sa gospođom dr. Čepulić samo previjala rane. Na meni je bio drugi posao oko djece. Djeca su bila po starosti od rođenja do 15 godina. Tako smo radile sve do svibnja 1945. godine. 8. svibnja 1945. došli su partizani u Zagreb. Svakako da su preuzeli i našu bolnicu. Posao je bio otežan još više. Mi smo imale sobicu na odjelu, da budemo pri ruci u svako doba. Jedne noći u svibnju (ne sjećam se datuma) začujemo viku. Prestrašile smo se. Sestra Emelina je bila dežurna na našem odjelu tu noć. Ona je morala pokazati, gdje je naša sobica. Slijedili su udarci kundacima po vratima i vika: 'otvori!'. Sestra Beata je iznutra odgovorila: 'Neću otvoriti, dok se ne obučem.' Udarci su se nastavili. Sestra se obukla u svoj bijeli svagdanji mantil i otvorila vrata. Oni, naoružani puškama, urlajući su tražili da ide s njima. Od onda je nisam vidjela, dok se nije nakon 2 godine vratila iz logora. Ja sam, naprotiv, ostala u sobici dok nije trebalo ići na molitvu. Od straha se krevet tresao sa mnom. Mislila sam da će mi srce puknuti. Ujutro sam javila sestri Sibilini, predstojnici, da su odveli sestru Beatu. Međutim, ona je to već znala, jer su iste noći odveli i s. Blandu. Kad se s. Beata vratila iz logora nakon 2 godine pričala mi je, da su vojnici pitali, gdje sam ja. Ona im je odgovorila: 'Ako sam što kriva, tu sam. Sestra ne zna ništa.' I tako sam ja ostala, a mogla sam završiti kao i mnoge druge nedužne sestre.⁶⁷

Treća uhićena sestra iz Družbine bolnice u Zagrebu, koja nije bila procesuirana u prethodno navedenom suđenju, bila je Bogoljuba Lucija Jazvo. Ona je bila ravnateljica Družbine bolnice u Zagrebu od 16. rujna 1940. do uhićenja 7. lipnja 1945. godine. Za nju postoje samo fragmentarni podatci koji se odnose na kratke zapise u Družbinim kronikama. Uz datum uhićenja, zna se da je puštena iz zatvora 10. lipnja 1945.⁶⁸ te da je 3. srpnja iste

⁶⁴ Presuda Vojnog suda komande grada Zagreba br. 290/45. od 29. lipnja 1945., u: *Partizanska i komunistička represija i zločini u Hrvatskoj, 1944.-1946.*, 458-459.

⁶⁵ Osobnici br. 2345, u: ADSM, VT.

⁶⁶ *Ljiljan bašča*, 1962., 99.

⁶⁷ Ambrozina HORŽIĆ, „Zahvalni spomen na pokojnu s. Beatu Nemeč“, *Naš vjesnik*, br. 2, 1995., 37.

⁶⁸ *Spomenica Vile svetog Vinka*, 1945., u: ADSM, O1.

godine morala napustiti FD Hrvatsku.⁶⁹ Kao i Stipetić, Jazvo je bila vrlo utjecajna i uspješna u svom djelovanju, osobito tijekom razdoblja ravnateljstva u Ženskoj realnoj gimnaziji sestara milosrdnica u Zagrebu. O njezinom prisilnom odlasku iz FD Hrvatske u Italiju (Rim), a potom u Argentinu (Buenos Aires), stoji zapisano samo da je „vihor poratnih godina i događaja nakon Drugog svjetskog rata prebacuje u Južnu Ameriku.“⁷⁰ U Argentini je ostala do svoje smrti, a nije pronađen iskaz koji bi objašnjavao razloge njezina uhićenja te odlaska iz Hrvatske. Jazvo se međutim spominje i u elaboratu „Ženski redovi u Hrvatskoj, prikaz rukovodstva pojedinih redova i kongregacija – odnos prema episkopatu i narodnim vlastima“. Navodi se da nije poznato kako se Jazvo „ogriješila o današnje narodne vlasti“ a uz to „dugo vremena nije bilo ni to poznato, da je pobjegla u Rim, gdje se i danas navodno nalazi, živeći potpunoma povučena u redovničkoj tišini. Nešto se pripovijedalo da je ne dugo prije oslobodjenja ponešto se približavala ustaškoj ideologiji, no detalji nisu poznati.“⁷¹

No, u pogledu uhićenja B. Jazvo, moguće indikacije mogu se pronaći u iskazu kojeg je dao spomenuti Ante Krvavica (iskaz je dijelom u suprotnosti sa zapisom u bolničkoj *Kronici* od 8. svibnja 1945.), a objavljen je 1990. godine u knjizi *Jazovka*. Prema tom iskazu, Krvavica je 11. svibnja 1945. bio poslan u Družbinu bolnicu u Zagrebu „da bi se časne sestre zaštitile od eventualnih ekscesa“ te da „ta privatna bolnica u novim društvenim okolnostima nastavi s redovitim radom.“ Odmah po svom dolasku kao novi upravitelj on se predstavio B. Jazvo te je pritom u bolnici osjetio „paranoični strah časnih sestara od neke imaginarne osvete“ kao i nepovjerenje osoblja. Krvavica u svom iskazu potom opisuje situaciju koja se dogodila između 13. i 15. svibnja 1945. kada su u bolnicu došli pripadnici Odjeljenja za zaštitu naroda (OZN-a) tražeći roditelje Ante Pavelića za koje su postojale indikacije da se nalaze u bolnici. Krvavica svjedoči da je upravo on „izjurio“ pripadnike OZN-e, a potom „alarmirao sve šefove odjela, časne sestre, a posebno kirurga dr. Stanka Cesarca“ koji su se na zajedničkom sastanku dogovorili „da svi bolesnici koji su bili u neprijateljskoj vojsci napuste bolnicu ili se sakriju.“ Nekoliko dana prije dolaska nove vlasti, roditelje Ante Pavelića, tvrdi Krvavica, primio je predstojnik internog odjela Bruno Hale i sestre, ali pod lažnim imenima. Kad su bili pronađeni ponovno su bili sakriveni „da ne bi pali osvetnicima u ruke“ i to na kat gdje su živjele sestre te im se u daljnjem slijedu događaja (tijekom sljedećih devet mjeseci)

⁶⁹ *Fasci kl - Bolnice Zagreb, Vinogradska*, u: ADSM, O11.

⁷⁰ *Ljiljan bašča*, 1975., 45-47.

⁷¹ Elaborat „Ženski redovi u Hrvatskoj, prikaz rukovodstva pojedinih redova i kongregacija – odnos prema episkopatu i narodnim vlastima“, u: HDA, f. 1561, 35.

nije ništa dogodilo jer su „službeni organi vlasti osigurali stražu pred njihovom sobom.“ S obzirom na cjelokupnu atmosferu u bolnici, Krvavica opisuje da je „veliki strah vladao među osobljem bolnice“ te da je „revolucija tekla (...) ne u klasnom, već više po nacionalnoj, osvetničkoj liniji.“⁷²

Drugi slučaj ubojstva sestara u neposrednom poraću veže se uz Bolnicu za duševne bolesti u Vrapču. Tri su sestre milosrdnice 18. lipnja 1945. bile odvedene iz te bolnice, u kojoj su djelovale, a velika je vjerojatnost da su potom bile pritvorene i ubijene bez suda (o čemu govore isključivo svjedočanstva). To su Lipharda Josipa Horvat, Geralda Ana Jakob i Konstantina Roza Mesar. O njihovoj sudbini nije se znalo tijekom poratnog razdoblja te je Družba opetovano upućivala dopise relevantnim institucijama u vezi dobivanja obavijesti o njihovu stanju. Dva puta zamolba je upućena Komisiji za vjerske poslove FD Hrvatske, odnosno Svetozaru Ritigu, njezinu predsjedniku, da se zauzme za tri sestre iz Vrapča koje se „po svoj prilici nalaze negdje u zatvoru.“⁷³ Treća zamolba upućena je Ministarstvu pravosuđa NR Hrvatske 9. kolovoza 1946., a donosi sljedeće:

Dne 18. juna 1945. odvedene su iz Vrapča, bolnice, sestre: Lipharda, Josipa Horvat, Geralda, Ana Jakob i Konstantina Roza Mesar. Odmah nakon njihova odvedjenja nastojali smo saznati kako njihovu krivnju tako i njihovo boravište. Reklo nam se, da su nekoliko dana nakon uhićenja provele na Mjesnom NO Vrapče, no mi to nismo mogli provjeriti. Uopće su spomenute sestre za nas od prvoga časa iščezle, te je svako traženje bilo uzaludno. Radi toga smo se dne 9. jula 1945. obratili na Vjersku Komisiju kod Pretsjedništva Vlade, a isto smo ponovili dne 3. septembra 1945. ne bi li tim putem došli do bilo kakova saznanja o tim nestalim sestrama, no niti to nije pomoglo. O njima nikad ni glasa.⁷⁴

Svjedočanstvo obznanjeno 1994. godine navodi da su u žumberačku jamu Jazovku bačene tri sestre milosrdnice, djelatnice vrapčanske bolnice, sugerira točnost pretpostavke o ubojstvu ovih sestara.⁷⁵

U prosincu 1945. godine održano je u Zagrebu javno suđenje skupini od šest sestara milosrdnica, među kojima je bila i Angela Filomena Šustek,⁷⁶ izabrana za Vrhovnu glavariču

⁷² *Jazovka*, 65-67.

⁷³ Dopis br. 111/1945. od 9. srpnja 1945., u: ADSM, O1; Dopis br. 166/1945. od 3. rujna 1945., u: ADSM, O1.

⁷⁴ Dopis br. 187/1946. od 9. kolovoza 1946., u: ADSM, O1.

⁷⁵ U članku pod naslovom „I časna sestra bačena u jamu“ u *Vjesniku* od 2. srpnja 1990. napisano je: „Jedan svjedok ispričao nam je da je jedna njegova rođakinja, koja se u službenim dokumentima vodi kao nestala, prema informacijama koje su došle do obitelji, završila u Jazovki. Ona je bila časna sestra koja je kao bolničarka radila u vrapčanskoj bolnici. Sa dvije kolegice odvedena je u Žumberak gdje joj se trag zametnuo. Od osobe iz tog kraja obitelj je doznala da je bačena u jamu.“ Citirano u: *Naš vjesnik*, br. 4, 1994., 38.

Družbe 8. rujna 1945. godine.⁷⁷ Sve su sestre bile privedene u istražni zatvor na ispitivanje, nakon izvršenog pretresa Družbina samostana u Frankopanskoj ulici u Zagrebu dana 27. studenog 1945.,⁷⁸ tijekom kojeg su organi Istražnog pododsjeka Gradskog narodnog odbora (GNO) u Zagrebu zaplijenili „35 kom kože za djonove u težini od 214.50 kg.“⁷⁹ Nedozvoljena trgovina velikom količinom kože, racioniranog artikla, u kojoj su uz sestre sudjelovali i Franjo Magulac „špekulant po zanatu“ i Ivan Trdak, koji je aktivno sudjelovao u zaključenju pogodbe, bila je temelj optužbe a potom i presude. Obojica trgovaca su se, prema presudi, „bogatili na račun naroda i bili oslonac i oruđe neprijatelju.“⁸⁰ Kontekst ovoga čina kupnje tolike količine kože jest središnjost Kuće matice Družbe sestara milosrdnica u Frankopanskoj ulici s obzirom na pitanja ekonomske naravi (nabave prehrambenih, odjevnih i ostalih artikala) i ostaloga. U tom je samostanu tada živjelo više od dvjesto sestara, a cijela Družba brojala je oko dvije tisuće članica. Kuća matica opskrbljivala je i okolne samostane u Zagrebu, ali i šire.

Javno suđenje „u predmetu protiv Magulac Franje i dr.“ održano je na Kotarskom narodnom sudu za grad Zagreb 7. prosinca 1945., u prisutnosti Vladimira Ranogajca, javnog tužitelja za grad Zagreb. Zbog više krivičnih djela iz Zakona o suzbijanju nedopuštene špekulacije i privredne sabotaže⁸¹ proglašene su krivima sestre Vitalija Hedviga Balog, Henrijeta Helena Brečko, Kalibita Danica Tadić, Anuncijata Ana Ivanušec, Sofija Cecilija Markač i Angela Filomena Šustek. Slijedom podignute optužnice, u provedenom sudskom postupku, Balog i Brečko proglašene su krivima što su pomagale „da se uspješno izvrši prevoz kože u samostan, koju su druge redovnice protivno važećim propisima kupile“, ali su

⁷⁶ A. Šustek spominje i pisac elaborata „Ženski redovi u Hrvatskoj, prikaz rukovodstva pojedinih redova i kongregacija – odnos prema episkopatu i narodnim vlastima“ (u: HDA, f. 1561, 34) navodeći da je „ispravna“.

⁷⁷ A. Šustek bila je izabrana za Vrhovnu glavaricu Družbe na V. izornoj glavnoj skupštini 8. rujna 1945., a godine 1951., na VI. izornoj glavnoj skupštini, bila je izabrana na drugi šestogodišnji mandat. Tijekom prvog mandata članice njezina vijeća bile su: Serafina Bezjak (zamjenica), Rafaela Grašovec, Gordijana Lukić, Lilioza Triplat (zamijenila ju je 1946. godine Ignacija Pukler), Bonaventura Balaško. Tijekom drugog mandata članice Vrhovne uprave, uz Šustek, bile su: Salezija Mavrak (zamjenica), Rafaela Grašovec, Serafina Bezjak, Otilija Lacmanović, Berislava Vračić. Usp. *Sestre milosrdnice I.*, 86.

⁷⁸ *Kronika*, 109., u: APBZBDM.

⁷⁹ Zapisnik o izvršenom pretresu stana, od 28. studenog 1945., u: APBZBDM.

⁸⁰ Presuda Kps. 1723/1945. od 7. prosinca 1945., u ADSM, O13.

⁸¹ Zakon o suzbijanju nedopuštene špekulacije i privredne sabotaže donesen je 23. travnja 1945. godine. Kao i u prethodnim slučajevima (zakonima) i pojam špekulacije te sabotaže shvaćen je vrlo široko, a za prekršitelje su predviđene četiri vrste kazni: novčana, prisilni rad od jednog mjeseca do deset godina, konfiskacija jednog dijela ili čitave imovine te smrtna kazna. Usp. Marijan MATICKA, „Zakonski propisi o vlasničkim odnosima u Jugoslaviji“, *Radovi (Zavoda za hrvatsku povijest Filozofskog fakulteta Zagreb)*, god. 25, 1992., 129-130.

oslobođene kazne.⁸² Tadić je proglašena krivom „što je spremila u magazin velike količine kože za koje je znala da su kupljene u nedozvoljenoj trgovini“ te joj je presuđena jedna godina prisilnog rada bez lišenja slobode i jedna godina gubitka građanske časti.⁸³

Ivanušec je proglašena krivom „što je lično sa okrivljenim Franjom Magulcem sklapala pogodbu o kupovini veće količine kože – racioniranog artikla, po protivno važećim propisima.“ Ona je zbog toga kažnjena s dvije godine prisilnog rada s lišenjem slobode i dvije godine gubitka građanskih prava te 30 000 dinara novčane kazne, koju je moguće zamijeniti s godinom i osam mjeseci prisilnog rada s lišenjem slobode „ako se od nje ne bude mogla ni prinudnim putem naplatiti u roku od 20 dana po izvršenosti presude.“⁸⁴ Markač je proglašena krivom „što je kao tajnica redovnica u Samostanu u Frankopanskoj ulici aktivno sudjelovala u kupovanju racionisane robe – kože u velikim količinama protivno važećim propisima.“ Njoj je presuđeno dvije godine i šest mjeseci prisilnog rada s lišenjem slobode, a ostalo kao kod Ivanušec.⁸⁵ Na koncu, Šustek je proglašena krivom „što je dana 26. i 27. XI. o. g. kao vrhovna glavarica samostana redovnica u Samostanskoj ulici [danas Varšavska ulica] znajući, da joj podređene redovnice kupuju racionisanu robu – kožu – u velikim količinama, protivno važećim propisima, ovu kupovinu odobrila i dala svoj pristanak.“ Presuđeno joj je tri godine prisilnog rada s lišenjem slobode, a ostalo kao kod prethodnih sestara.⁸⁶

Žalbe su uložene za sve tri sestre, međutim najintenzivnije za Šustek, vrhovnu glavaricu Družbe. Zamolbe za njezino oslobađanje su upućene Giuseppeu Masucciju⁸⁷ (tajniku Ramira Marconija, papina izaslanika pri konferenciji katoličkih biskupa Jugoslavije), Svetozaru Ritigu, predsjedniku Komisije za vjerske poslove FD Hrvatske, i Vladimiru Bakariću, predsjedniku Vlade FD Hrvatske. Masucci se za Šustek zauzimao dva puta te je i on svoje molbe osobno uputio i Ritigu i Bakariću.⁸⁸ U zamolbi Vrhovne uprave Družbe upućene Bakariću opisuju se navodne inkriminirajuće okolnosti te mišljenje da je Šustek djelo za koje

⁸² Presuda Kps. 1723/1945. od 7. prosinca 1945., u: ADSM, O13.

⁸³ Presuda Kps. 1723/1945. od 7. prosinca 1945., u: ADSM, O13.

⁸⁴ Presuda Kps. 1723/1945. od 7. prosinca 1945., u: ADSM, O13.

⁸⁵ Presuda Kps. 1723/1945. od 7. prosinca 1945., u: ADSM, O13; Osobnici br. 2406, u: ADSM, VT.

⁸⁶ Presuda Kps. 1723/1945. od 7. prosinca 1945., u: ADSM, O13; Osobnici br. 1469, u: ADSM, VT.

⁸⁷ „Dnevnik o misiji Masucci don Giuseppea“ za nadnevak 23. srpnja 1945. navodi sljedeće: „Došao kod mene mons. Rittig (...) Preporučio sam mu oslobođenje mnogih svećenika, zatvorenih časnih sestara i ostalih vrlo mnogih nedužnih osoba.“, u: HDA, f. 1561.

⁸⁸ „Dnevnik o misiji Masucci don Giuseppea“ za 12. prosinca 1945. navodi sljedeće: „Idem kod mons. Rittiga da ga molim za zatvorene časne sestre.“, a za 20. prosinca 1945. godine: „Šaljem čestitke predsjedniku Bakariću i molim ga da oslobodi iz zatvora časnu majku (nadstojnicu) sestara milosrdnica.“, u: HDA, f. 1561.

je optužena učinila bez imalo svijesti krivnje jer je „imala pred očima s jedne strane potrebu svojih sestara, i to ne samo onih u kući matici, već i tolikih po bolnicama i drugim ustanovama“ te da je s njom, vrhovnom glavaricom, osuđena „na neki način i čitava Družba. Sve patimo, jer osjećamo, da je samo radi nas učinila to krivično djelo i da smo mi prvotni uzrok što je danas lišena slobode.“⁸⁹ Intervencije su bile uspješne te je Šustek u zatvoru ostala do 21. prosinca 1945. godine.⁹⁰

O detaljima slučaja saznaje se iz zamolbe za pomilovanje koju je Šustek 16. travnja 1946. uputila Prezidijumu Narodne skupštine FNRJ. U njoj se ističe da je proglašena krivom te potom osuđena jer je kao vrhovna glavarica obavijestila Ivanušec o potrebama nekih samostana za obućom te ju potom zamolila „da se pobrine za kožu“, no pritom nije znala za ilegalni postupak koji je slijedio. Naglašeno je da se Ivanušec, budući da zagrebačka zajednica sestara nije imala toliko novčanih sredstava, „našla u neprilici, kada joj je Magulac ponudio veću količinu robe, nego što je ona i tražila.“ U daljnjem slijedu događaja Magulac je ipak „uspio nagovoriti sestru Ivanušec, da kupi ponudjenu količinu robe i da jedan dio kupovine plati kasnije, kada bude imala novaca na raspolaganju.“ U svoju obranu Šustek je također navela da je postupila dajući samo „potrebno obavještenje i općenit savjet“, a ne sudjelujući u provedbi. Eventualna kazna lišenja slobode predstavljala bi ujedno napor kojeg zbog svog zdravstvenog stanja ne bi mogla izdržati, a u vezi novčanog dijela kazne Šustek je rekla da „ne zna kako će je namiriti“ jer nije imala „vlastitih novčanih sredstava“, a Družba „također trpi od oskudice novčanih sredstava.“⁹¹

Dodatna pojašnjenja pronalazimo i u zamolbama za pomilovanje Ivanušec i Markač. One su se nalazile u požeškoj kaznionici od 16. travnja 1946. godine. Primjerice, opisuje se da su „za vrijeme rata, usljed loših saobraćajnih prilika“ mnoge članice Družbe ostale bez ikakve obuće, posebice one u Zagrebu (gdje ih je bilo najviše). Markač je stoga „kao suključarica otvorila blagajnu, da se isplati dio kupovine, a da inače nije pri tome aktivno sudjelovala.“ Ivanušec su, navodi dokument, vodile

čisto čovječne pobude, jer je njoj kao ekonomki dobro poznato u kako su se teškom stanju nalazile članice naše družbe što se tiče obuće. Ona je svoju čovječnost pokazala i prilikom sakupljanja za opustošene

⁸⁹ Dopis br. 295/1945. od 17. prosinca 1945., u: ADSM, O1.

⁹⁰ U *Kronici* se navodi da je 22. prosinca 1945. A. Šustek puštena na slobodu, a Ivanušec i Markač nisu. U: APBZBDM.

⁹¹ S obzirom na provedene mjere državnog oduzimanja Družbinih nekretnina. Usp. Molba Šustek Marije Angele Prezidijumu Narodne skupštine FNRJ od 16. travnja 1946., u: ADSM, O1, i u: HDA, f. 310, kut. 127.

krajeve kada je u našem samostanu sakupila dvojica puna kola razne robe koju je stavila na raspolaganje Uličnom odboru Narodne fronte za Frankopansku i Dežmanovu ulicu. Vrijednost te robe nekoliko je puta veća nego vrijednost robe koju su dali ostali građani tih ulica zajedno.

Nadalje, Ivanušec „dobro pozna i današnji predsjednik vlade Narodne Republike Hrvatske drug dr. Vladimir Bakarić, kojega je brižno njegovala u njegovoj teškoj bolesti.“ Također, zaključuje se, ovo je djelo bilo neusporedivo s različitim „prljavim poslovima raznih spekulanta, koji idu isključivo za osobnom dobiti.“⁹² Ivanušec je u pogledu mogućeg pomilovanja mogla pomoći i činjenica da je „bila učiteljica drugarice Olge, bivše tajnice Zemaljskog antifašističkog vijeća narodnog oslobođenja Hrvatske“ koja je „sve vrline priznavala toj svojoj nastavnici.“ Uz to, Svetozar Ritig je obje sestre (Ivanušec i Markač) dobro poznao te u svom dopisu tvrdio da su „pogriješile ne nekome zlom voljom nego s neupućenošću“, a godine 1947., kada se za njih zauzima glede pomilovanja, Ritig tvrdi da su obje „sestre ispunile uvjete za sticanje uvjetnoga otpusta, kako su sigurno ispravnoga držanja u nacionalnom i svakom pogledu.“⁹³ Zamolbe za pomilovanje i oslobađanje pozitivno su riješene te je Markač kaznu izdržavala u Požegi do 1. lipnja 1947., a Ivanušec do 10. prosinca iste godine.⁹⁴

Činjenica je da je sam ovaj proces iskorišten za obezvrjeđivanje Družbe i Katoličke crkve općenito, kako pokazuju novinska izvješća, ali i generalizirani zaključak presude u kojem se među ostalim tvrdi da ovaj čin redovnica „koje kao pripadnice kaste koja se moraliziranjem bavi kao profesijom, pokazuje da im moralna svijest nije dovoljno razvijena, kad izjavljuju – sve – da se ne osjećaju krivima za ovako težak delikt, koji izaziva gnušanje hiljada bosih u našoj opustošenoj i opljačkanoj domovini, koji nisu imali, kao okrivljenici čak i zaliha iz vremena okupacije.“⁹⁵ U ovom dijelu presude razvidno je da je prvi niz režimskih naglasaka upravljen prema nastojanju da se Crkva definira kao ona koja se ne brine za narod u pogledu njegova ekonomskog prosperiteta te da je od njega u potpunosti odvojena. Navodi se da su se „svi okrivljenici držali na suđenju kao čeljad uspavane savjesti, egoistična, sa

⁹² Molba za pomilovanje (prijepis) koju upućuje Provincijalna uprava u Zagrebu Prezidijumu Narodne skupštine FNRJ (za Ivanušec i Markač), prilog dopisu Vrhovne uprave br. 97/1946. od 17. travnja 1946., u: HDA, f. 310, kut. 127.

⁹³ Odgovor S. Ritiga od 14. siječnja 1947. (na Dopis Vrhovne uprave Komisiji za vjerske poslove br. 6/1947. od 8. siječnja 1947.), u: HDA, f. 310, kut. 129.

⁹⁴ Osobnici br. 2304; Osobnici br. 2406, u: ADSM, VT.

⁹⁵ Presuda Kps. 1723/1945. od 7. prosinca 1945., u: ADSM, O1.

naročito naglašenom asocijalnošću i neinteresom za sudbinu svoga naroda, od kojega se osjećaju duhovno toliko odvojeni, da ne znaju ni ime svoje zemlje.“⁹⁶

Slične naglaske i retoriku donosi opsežan članak u *Vjesniku*, objavljen 9. prosinca 1945., pod naslovom „Časne sestre osuđene zbog nečasne švercerske rabote.“⁹⁷ No, u njemu se posebno ističe vjerska dimenzija te se naglašava da su redovnice „pokušale zamijeniti svoje 'služenje vjeri' na koje se inače neprestano pozivaju, smišljenim izigravanjem zakonskih propisa o nedopuštenoj i kažnjivoj trgovini racioniranim artiklima.“ Razvidno je da se pažnja javnosti usmjerava prema samoj biti Crkve – prema njezinoj življenoj vjeri, koja je bila i u biti nacionalnog identiteta. Iscrpno prenesen govor Vladimira Ranogajca, javnog tužitelja grada Zagreba, donosi generalizaciju upravo na tom području kad se kaže da je proces „dovoljno jasno pokazao svu licemjernost, laž i himbenost onih, koji su se nastojali prikrivati iza nekih uzvišenih ideala i zasada želeći prikriti svoja prljava djela mantijama i svetinjama, koje predstavljaju mnogo za jedan veliki dio našeg naroda.“ Zaključuje se da je „rasprava u cijelosti razotkrila farizejštinu, kojom su se služile optužene redovnice prikazujući se kao sestre milosrdnice, koje žive i rade po principima pravde i morala, a u stvari su htjele naše gospodarsko stanje, koje još vlada u našoj zemlji iskoristiti za nagomilavanje zaliha za svoje lične potrebe dok ih potrebe naroda nisu uopće interesirale niti ih se uopće ticale.“⁹⁸

Članak o ovom suđenju *Vjesnik* je donio još jednom u siječnju 1946. godine, u pismu čitatelja T. R. pod naslovom „Dokle će oni ovako?“⁹⁹ No, ovdje je (uz očito povećanje argumenata navodne krivnje i inkriminacija) istaknuto navodno svjesno crkveno sprječavanje svakog nastojanja „narodnih vlasti za konsolidaciju naših prilika“ te da je Crkva ovakvim činima bila izravno umiješana u pomaganje „križarima“. Čitatelj navodi: „Sada barem znamo odakle dolaze oni glasovi, koji se šire među lakovjernima da Englezi bacaju iz aviona križarima odjeću i opremu, znamo barem iz kojih se izvora snabdijevaju ti bijedni posljednji ostaci ustaških krvoloka.“¹⁰⁰ Uz članke u *Vjesniku*, *Narodni list* objavio je kraći tekst u kojem se također opisuje kontekst suđenja. Rasprava je trajala od jedan sat poslije podne pa skoro do

⁹⁶ Presuda Kps. 1723/1945. od 7. prosinca 1945., u: ADSM, O1.

⁹⁷ *Vjesnik*, god. 5., 9. prosinca 1945., 5; *Narodni list*, god. 1., br. 159, 29. studenog 1945., 4. Citirano (*Vjesnik*) i u: Katarina SPEHNJAK, „Prosvjetno-kulturna politika u Hrvatskoj 1945.-1948.“, *Časopis za suvremenu povijest*, god. 25., br. 1, 1993., 60.

⁹⁸ *Narodni list*, god. 1., br. 159, 29. studenog 1945., 4.

⁹⁹ *Vjesnik*, god. 6., br. 2, 10. siječnja 1946., 2.

¹⁰⁰ *Vjesnik*, god. 6., br. 2, 10. siječnja 1946., 2.

jedan sat poslije ponoći, a prisustvovalo je i građanstvo odnosno tzv. narod „koji je s velikim interesom pratio tok rasprave i poklicima odavao izraze svom ogorčenju protiv krijumčara“. Nadalje, osuda je bila pozdravljena „klicanjem i pljeskom.“¹⁰¹

Uz ovo u javnosti također vrlo zapaženo suđenje, u Zagrebu je do 1952. godine bilo još slučajeva kaznenog progona sestara milosrdnica. Zapaža se da je dokumentacija vezana uz te slučajeve izuzetno fragmentarna. Izrečene kazne više nisu bile drastične, a razlog uhićenja uglavnom je bila navodna „neprijateljska propaganda“ sestara. Sestra Imakulata Magdalena Palanović bila je po struci učiteljica ručnog rada te u trenutku svog uhićenja 10. svibnja 1946. djelovala u IX. ženskoj realnoj gimnaziji u Zagrebu (nekadašnjoj Družbinoj gimnaziji).¹⁰² Ona je bila optužena da je širila „letke neprijateljskog sadržaja“ kojima je nastojala spriječiti sudjelovanje „omladine na jednom omladinskom sletu.“ Kaznu od dvije godine prisilnog rada i tri godine gubitka političkih i građanskih prava, koju je izrekao Okružni narodni sud u Zagrebu 2. kolovoza 1946., izdržavala je u Požegi do 10. svibnja 1948. godine.¹⁰³

Sestre Serafina Marija Bezjak,¹⁰⁴ Rafaela Marija Grašovec,¹⁰⁵ Serafina Marija Pongrac¹⁰⁶ i Aristonika Paulina Sabol bile su uhićene u Zagrebu 20. rujna 1948., te su ostale u pritvoru do 28. rujna 1948., kada su puštene na slobodu.¹⁰⁷ U svezi s razlogom njihova pritvaranja indikativno je zatvaranje Sabol, koja je djelovala u Družbinoj tiskari u Vlačkoj ulici u Zagrebu, a nekoliko dana prije uhićenja ove skupine sestara vlasti su nacionalizirale Družbinu tiskaru (tiskarski stroj i opremu).¹⁰⁸ To potvrđuje i pismo Svetozara Ritiga, predsjednika Komisije za vjerske poslove NR Hrvatske, koji se o ovom postupku 22. rujna 1948. obratio Ivanu Krajačiću, ministru unutrašnjih poslova NR Hrvatske, u prijateljski intoniranom pismu, napisanom dok Ritig, kako sam za sebe piše, „u svoje stare dane na slabim nogama“ vrluda „po krševitoj Istri i Primorju.“

¹⁰¹ *Narodni list*, god. 1., br. 168, 9. prosinca 1945., 6.

¹⁰² Osobnici br. 3753, u: ADSM, VT.

¹⁰³ Dokument br. 315916, u: HDA, f. 1561.

¹⁰⁴ Osobnici br. 1822, u: ADSM, VT.

¹⁰⁵ Osobnici br. 2201, u: ADSM, VT.

¹⁰⁶ Osobnici br. 2897, u: ADSM, VT.

¹⁰⁷ *Kronika Provincije*, u: APBZBDM.

¹⁰⁸ *Ljiljan bašča*, 1975.-1976., 104; Dopis Komisije za provođenje nacionalizacije pri GNO Zagreb br. 138/1948. od 16. rujna 1948., u: ADSM, O1.

Ritig pritom piše da mu se u vezi slučaja „nekim napuštenih tiskarskih strojeva“ obratila Salezija Mavrak (zamjenica Vrhovne glavarice Šustek). U vezi razloga njihova zatvaranja, iz Ritigova pisma može se zaključiti da se odnosno na „neprijateljsku propagandu“ (tiskanje letaka), te stoga u istom pismu Ritig tvrdi „da je ova 'tiskara' bila upotrebljena za koje ilegalne letke sigurno bi davno bilo i otkriveno i pronadjeno.“ On također ističe da su uhićene sestre među onima koje su „najviše radile za najpravičnije držanje prema Narodnoj Vladi i NR Hrvatskoj.“ Ta odlika posebno se tiče Grašovec koja je, naglašava Ritig, „glavna tajnica njihove Družbe, koja je u stvari njihov glavni rukovodioc, a vazda je u svim poslovima tražila upute i savjete Vjerskoj Komisiji.“ Svoj stav prema Grašovec, ali i Družbi općenito, Ritig opisuje sljedećim riječima:

Uvijek sam smatrao svojim ličnim uspjehom suprot mjerodavnih krugova u nadbiskupskom dvoru pravilan stav ovih sestara, pa mi je razumljivo, da mi je sada nada sve teško i mučno, da su one radi neke sitne greške ili nepažnje u pritvoru, a opće je poznato u izvjesnim crkvenim krugovima, da one plove vodama ljudi u Vjerskoj Komisiji. Sve da bi bile i krive, trebalo bi radi moje reputacije preći preko svega, a nekmo li gdje nikako nije utvrđena pozitivna zlonamjernost.¹⁰⁹

Što se tiče Grašovec, Ritig u svojoj drugoj preporuci naglašava da je dala puno dokaza svoje revnosti „organiziravši sudjelovanje sestara na izgradnju autoputa“, a sestre milosrdnice „ovoj Komisiji služe kao primjer drugima redovnicima, redovnicama i crkvenim krugovima.“¹¹⁰ Značajno je spomenuti da Grašovec spominje i pisac elaborata „Ženski redovi u Hrvatskoj, prikaz rukovodstva pojedinih redove i kongregacija – odnos prema episkopatu i narodnim vlastima.“ Definiše se da je Grašovec „ponešto križarski nastrojena, no ne mnogo, ali je bila energična protivnica okupatora. Nadolaskom današnjih vlasti, izjavljivala se lojalno.“¹¹¹

Godine 1949. bila je zatvorena Ametista Hermina Novak. Ona je bila uhićena u Zagrebu 14. srpnja 1949. te zatvorena do 30. listopada 1950. godine (ne zna se u kojem zatvoru).¹¹² O tome, kao i o njezinim ratnim iskustvima kada je bila odvedena s partizanskom vojskom „u

¹⁰⁹ Dopis br. 1153/48. od 22. rujna 1948., u: HDA, f. 310, kut. 124.

¹¹⁰ Dopis br. 2145/1949. od 7. prosinca 1949., u: HDA, f. 310, kut. 125.

¹¹¹ Elaborat „Ženski redovi u Hrvatskoj, prikaz rukovodstva pojedinih redove i kongregacija – odnos prema episkopatu i narodnim vlastima“, u: HDA, f. 1561., 35.

¹¹² Osobnici br. 2694, u: ADSM, VT.

šumu,¹¹³ uz podatke navedene u *Osobniku* te šematizmima, postoji i zapis u nekrologu: „Dne 27. X. 1944. zahvati i nju crni val strašnoga rata i umota je u svoje strahote. 4 mjeseca lutala je s vojskom po šumama Papuka podvrgnuta svim nepogodnostima i prirode i vojske. Bio je to zaista njen križni put. (...) Godine 1945. osvane s. Ametista u Požegi opet na zlatnoj slobodi. (...) Nakon tri godine mira i plodonosnog rada, eto opet crna kob. Opet optužba – opet zatvor. Trebalo je godinu dana da se dokaže da nije ništa kriva.¹¹⁴

Za Eksuperiju Tereziju Borček koja je bila u zatvoru u Zagrebu od 16. veljače do 16. svibnja 1950.¹¹⁵ i Kristu Mariju Sakač koja je bila u zatvoru također u Zagrebu, od 22. veljače do 16. svibnja 1950.,¹¹⁶ postoji isključivo zapis u Družbinim kronikama (navodi se vremensko razdoblje provedeno u zatvoru). Zanimljivo je upozoriti upravo na slučaj ovih dviju sestara te također i sestre Jaire Mande Kapetanović koje su u godinama 1950. i 1951. djelovale u Nadbiskupskom dvoru u Zagrebu. S obzirom da je UDB-a trajno prikupljala podatke o svećenicima, posebice o zagrebačkom nadbiskupu, službenici ovih institucija bili su često privođeni na obavijesne razgovore te ostajali i u pritvoru. Za Kapetanović postoji isključivo zapisano svjedočanstvo da je tijekom svog službovanja u Nadbiskupskom dvoru (ili u domaćinstvu pomoćnog biskupa zagrebačkog Franje Salisa Seewisa) bila uhićena te u istražnom zatvoru ostala tri dana.¹¹⁷

Dvjema sestrama, Kolumbani Kati Habrle¹¹⁸ i Marani Jelisavi Pišpek,¹¹⁹ koje su obje uhićene 12. listopada 1950. u Martinskoj Vesi, suđeno je na Okružnom sudu u Zagrebu 19. ožujka 1951. godine.¹²⁰ Pišpek je proglašena krivom za neprijateljsku propagandu, utaju poreza i prikrivanje privatne imovine određene za društvenu uporabu te je osuđena na kaznu lišenja slobode od osam mjeseci. Habrle je proglašena krivom za neprijateljsku propagandu, također i zbog toga što je „dala pomoć za križare“ godine 1946. i da se „kao osoba bez propisane stručne spreme bavila uz naplatu liječenjem bolesnika čime je počinila krivično

¹¹³ Podatak da su komunisti krajem 1942. godine za vrijeme svoje vlasti u Požegi „zatvorili nekoliko časnih sestara, od kojih su tri povelu u šumu“ navodi i Jure KRIŠTO, *Katolička crkva i Nezavisna Država Hrvatska*, Zagreb, 1998., 346.

¹¹⁴ *Ljiljan bašča, 1957.-1960.*, 110.

¹¹⁵ Osobnici br. 3173, u: ADSM, VT.

¹¹⁶ Osobnici br. 3371, u: ADSM, VT.

¹¹⁷ Svjedočanstvo sestre Blanke Vrdoljak od 11. veljače 2016., u: APMDS.

¹¹⁸ Osobnici br. 3714, u: ADSM, VT.

¹¹⁹ Osobnici br. 2293, u: ADSM, VT.

¹²⁰ Dokument br. 321913, u: HDA, f. 1561.

djelo protiv općeg zdravlja“ zbog čega je osuđena na šest mjeseci lišenja slobode.¹²¹ Za Habrle i Pišpek nije pronađen podatak o izdržanoj kazni, već isključivo o duljini trajanja pritvora u Sisku (od 12. listopada 1950. do 9. veljače 1951.). Međutim, iz dopisa kojeg zagrebačka Provincijalna uprava šalje 18. srpnja 1951. Mjesnom odboru kotara Jastrebarsko, Povjereništvu unutrašnjih poslova, razvidno je da je tada Habrle bila u Martinskoj Vesi, gdje je dobila rješenje molbe za uvjetni otpust koje je uključivalo zabranu kretanja do 1. rujna 1951. godine.¹²² Zapis sestre Kanizije Črnilec o povijesti Družbine kuće u Martinskoj Vesi opisuje da su u razdoblju od 1949. do 1950. dvije (neimenovane) sestre bile lišene slobode, a u samoj kući tada su organi državnih vlasti „hranu zapečatili i odnijeli tuđi materijal za pletenje“ (čime su se sestre bavile). No, zaključuje Črnilec, materijal za pletenje ipak je bio vraćen, a sestre su bile puštene poslije tri mjeseca te su se također vratile na radna mjesta: „Uzrok zatvoru bio je taj, što su sestre pomagale jadnim bolesnicima, pošto ambulante nije bilo u Martinskoj Vesi, a Sisak je daleko. Rekli su da se bave 'nadriliječenjem“.¹²³

1. 2. Gospić

Prvo javno suđenje sestrama milosrdnicama koje je, nakon duljeg istražnog postupka i potom sudskog procesa, rezultiralo izvršenjem smrtne presude, održano je u Gospiću 7. veljače 1946. godine. U tom procesu bile su tri sestre milosrdnice: Žarka Julijana Ivasić, Hubertina Danica Džimbeg i Verena Jadвига Fostač.¹²⁴ Gotovo u cijelosti sačuvana sudska dokumentacija o ovom procesu nalazi se u DAGS, u spisima fonda Okružnog suda u Gospiću,¹²⁵ i HDA, fondu ZKRZ.¹²⁶ S druge strane, postoji veći broj svjedočanstava očevidaca i sudionika koji predstavljaju mogućnost drugačijeg pristupa, s obzirom na sadržaje

¹²¹ Dokument br. 321913, u: HDA, f. 1561.

¹²² Stoga se molio Mjesni odbor Jastrebarsko da odustane od poziva da se Habrle javi u Jastrebarsko. Usp. Dopis br. 207/1951. od 18. srpnja 1951., u: APBZBDM.

¹²³ „Kratka povijest redovničke kuće u Martinskoj Vesi od god. 1940. dalje“ (Zapis s. Kanizije Črnilec od 9. siječnja 1971.), u: ADSM, O11.

¹²⁴ Ovo poglavlje proširen je tekst iz dijelova knjige V. M. POPIĆ, *Sestra Žarka Ivasić, mučenica svoga zvanja*, 98-141.; Usp. i: V. M. POPIĆ, „Stradanje sestre Žarke Ivasić, milosrdnice“, 173-212.

¹²⁵ Izvadci iz Zapisnika od 14. kolovoza 1945.; Dopis br. 157/1945. od 7. srpnja 1945., u: DAGS, f. Okružni sud Gospić, K-30/46.

¹²⁶ Dosje br. 42888-42907, u: HDA, f. 306, kut. 534.

dominantne režimske dokumentacije. Ovaj slučaj je stoga ogledan u pogledu analize tijeka istrage i suđenja a potom i oblikovanja krivnje sestara prema potrebi režima, napose u vezi prvooptužene Ivasić.

Početak službene istrage protiv skupine sestara koje su tijekom Drugog svjetskog rata djelovale u državnoj bolnici u Otočcu nalazi se u dopisu Jakova Blaževića, javnog tužitelja FD Hrvatske, upućenog Vrhovnoj upravi 6. srpnja 1945., u kojem se traži uvid u dokumente Družbe povezane sa sestrama koje su služile u bolnici u Otočcu. Slijedilo je OZN-ino pretraživanje Družbinih arhiva, pretresi. U daljnjim dokumentima, koje je sastavila ZKRZ u srpnju 1945, žurno su se tražili „svjedoci“, a naročito podaci koji bi teretili isključivo Žarku Ivasić. Ona je u srpnju 1945. godine (prema dokumentima ZKRZ-a) postala ratna zločinka prema iskazima četiriju osoba koje su u tom trenutku bile na značajnijim pozicijama i jasnog političkog (režimskog) opredjeljenja. Prvi je bio Tomislav Kronja – načelnik sanitetskog odjeljenja II. armije, čiji iskaz datumski prethodi prvom službenom dopisu, a u kojemu se tereti Ivasić. Potom, tu su Dalibor Bonacci – načelnik apotekarskog odjeljenja Ministarstva narodnog zdravlja Narodne vlade Hrvatske, i Vladimir Pilinger – voditelj zubne ambulante Prve hrvatske divizije Korpusa narodne obrane Jugoslavije. I na koncu, Dane Naprta – pročelnik Okružnog narodnooslobodilačkog odbora Gospić. Te osobe su i same iskazale da im „iz vlastitog opažanja nije ništa poznato“ te im je, dakle, „sve to poznato uglavnom iz pričanja.“¹²⁷ Preslušanja tih svjedoka iz čuvenja donijela su „rast“ u količini i težini navodne krivnje Žarke Ivasić i to prema potrebi – odnosno aktualnom stavu vlasti prema Katoličkoj crkvi. Dokumenti ZKRZ-a kao krivnju sestrama pripisali su: 1. suradnju s ustašama tijekom napada i prokazivanje (isključivo krivnja Ivasić); 2. zaštitu ustaških ranjenika u bolnici; 3. organiziranje bijega ustaških zarobljenika; 4. pomaganje hranom – „krađa državne imovine“; 5. odlazak „dobrovoljno i s ushićenjem“ s ustašama nakon napada; 6. obavještanje ustaša o stanju u otočkom garnizonu. Od optužbe nije bila oslobođena ni Verena Fostač koja je, kako navode dokumenti, dragovoljno tijekom rata njegovala ranjene partizane u privremenoj bolnici VI. korpusa u Orahovici.¹²⁸

Prva je od ove skupine sestara u osječkoj bolnici 14. kolovoza 1945. bila uhićena Žarka

¹²⁷ Zapisnik od 5. srpnja 1945. (Tomislav Kronja), dosje br. 42888-42907, u: HDA, f. 306, kut. 534.

¹²⁸ Iskaz od 7. ožujka 1946., u: DAGS, f. Okružni sud Gospić, K-30/46. Podatke o sestri „odvedenoj u šumu“ – koji se povezuju sa sestrom Žarkom Ivasić navodi telegram koji Harold Shantz upućuje Državnom tajniku u Washingtonu, br. 362, od 24. svibnja 1946., u: NA, Records of the US Department of State, RG 84, Belgrade Legation and Embassy Secret File: Catholic Church, file no. 840.4, box 71.

Ivasić. Nakon nekoliko tjedana pronađena je i uhićena Hubertina Džimbeg i to u Livnu u rujnu 1945. godine. Naposljetku, u siječnju 1946., u Zagrebu je uhićena i Verena Fostač. Istraga protiv Ivasić na početku se povezuje s istragama protiv svećenika koje su komunisti optužili za „ustaštvo“. U Osijeku je, naime, prethodno bio uhićen i preslušan svećenik Jerko Eterović.¹²⁹ OZN-a stoga Ivasić pripisuje navodnu suradnju s već optuženim „popom-ustašom“ Eterovićem, kako ga određuje optužnica. Optužba za skrivanje Eterovića od partizanske vlasti, tijekom njegovog boravka u osječkoj bolnici, OZN-i je poslužila boljem utvrđivanju inkriminacije pripadnosti Ivasić organiziranom protunarodnom radu. U zapisniku s osječkog preslušanja Ivasić, kao svojevrsan zaključak, definiran je prvi službeni niz komunističkih inkriminacija: skrivanje ustaša i proturežimski razgovori – nastavak protunarodnog rada i nakon dolaska nove vlasti. Nakon dovršene istrage u Osijeku, 10. rujna 1945., Ivasić je stigla u Gospić, gdje je 16. rujna 1945. bila preslušana pred Ivom Volarićem, istražiteljem javnog tužitelja okruga Lika.

Inkriminacije koje su dotad prema dokumentima ZKRZ-a vrijedile za skupinu sestara, u Gospiću službeno postaju svojina Ivasić te ona postaje prvookrivljena. Preslušanja u Gospiću završila su 18. listopada 1945. godine. Ivasić je, nakon dovršenog istražnog postupka u Gospiću, 19. listopada 1945. premješena u pritvor Okružnog narodnog suda za grad Zagreb (Petrijnska ulica), a potom 24. listopada 1945. u istražni zatvor (Đorđićeva ulica)¹³⁰ gdje je bila do 3. siječnja 1946. godine. Ona je tada došla u ćeliju gdje je prethodno stigla uhićena Angela Šustek, vrhovna glavarica Družbe (kao i Sofija Markač i Anuncijata Ivanušec).¹³¹ Za vrijeme boravka Žarke Ivasić u zagrebačkom zatvoru Družba je uputila javnom tužitelju zamolbu da joj se dopusti liječnički pregled i bolničko liječenje zbog oboljenja pluća (tuberkuloze, koja je u većem stupnju zahvatila lijevu stranu pluća): „Kako postoji opasnost za njezin život u koliko se nebi odmah podvrgla bolničkom liječenju, to molimo, da se ovoj našoj molbi izvoli što hitnije udovoljiti.“¹³² Nije pronađen odgovor na ovu zamolbu Družbe.

¹²⁹ Prema „Pregledu osuđenih svećenika, časnih sestara i crkvenih funkcionara svih vjeroispovijesti na teritoriju NR Hrvatske od 1944. do 1951. godine“ Eterović je osuđen na Okružnom sudu u Slavonskom Brodu 21. svibnja 1946. na šest godina lišenja slobode s prisilnim radom. Novak za Eterovića navodi da je „ustaški dužnosnik koji komemorira poginule Nijemce i ustaše.“ (V. NOVAK, *Magnum crimen*, 870). Vidi: Izvaci iz zapisnika od 14. kolovoza 1945., u: DAGS, f. Okružni sud Gospić, K-30/46; S. RAZUM, „Osuđeni vjerski službenici...“, 329-330.

¹³⁰ Dopis br. K. 3662/1945. od 20. listopada 1945.; Zapisnik od 22. listopada 1945. (saslušanje sestre Žarke Ivasić), u: DAGS, f. Okružni sud Gospić, K-30/46.

¹³¹ Iskaz Nade Miškulin od 28. veljače 2008., u: ADMS, VTŽ.

¹³² Dopis od 7. studenog 1945., u: DAGS, f. Okružni sud Gospić, K-30/46.

Izašavši iz zatvora, krajem prosinca 1945. godine, Šustek je javno progovorila svim sestrama u blagovaonici Kuće matice o danima provedenim sa Žarkom Ivasić u istražnom zatvoru u Zagrebu. Okupljenim sestrama rekla je: „Djeco, ona ništa nije kriva.“¹³³ O zagrebačkim zatvorskim danima Ivasić i ostalih sestara (Šustek, Markač i Ivanušec), kao i samom kontekstu konstrukcije optužbi protiv Katoličke crkve, svjedoči i zatvorenica Nada Miškulin:

U zatvoru nam je bilo i dobro. Pjevale smo, šalile se, smijale, a sve to zato što nismo bile opterećene nikakvim grijehom ili zlodjelom. Sestra Sofija je bila najšutljivija. Općenito – sestre su odavale dostojanstvo svoga staleža, a mi smo to poštivale. (...) Mi zatvorenice doista ničim nismo bile opterećene. Ovo hapšenje i sve što se događalo shvatile smo kao jednu tragediju naroda i dar Božji. Optužili su ju [Ivasić] da je klala ranjenike. Mi smo njegovale sve jednako, ali oni su govorili, 'Ne, vi ste ih klali...' Bilo je neshvatljivo da su uopće mogli takvo nešto izreći, misliti, izmišljati. Bili su indoktrinirani. Mi to nismo mogli shvatiti da su to tako mogli. Oni su nas prikazali kao koljače, kod svakog preslušavanja bilo je: 'Vi, koji ste pobili stotine tisuća ljudi...' Što je njima bilo govoreno o nama, što smo radili, to je bio način njihovog gledanja. Pogotovo na časne sestre, na Crkvu, pogotovo na one koji su bili posvećeni Bogu.¹³⁴ Njima se prikazalo: Crkva laže, popovi lažu, oni idu samo za tim da dobiju novce, Bog i tako ne postoji. Njima je sve to prikazano da je to sve jedna velika laž radi zemaljskih dobitaka.¹³⁵

Tri optužene sestre milosrdnice (Ivasić, Fostač i Džimbeg) 5. siječnja 1946. dolaze u Istražni zatvor Okružnog narodnooslobodilačkog odbora za Liku u Gospiću.¹³⁶ Marku Vujnoviću, javnom tužitelju okruga Lika, upućuje ih 4. siječnja 1946. (prema naredbi Jakova Blaževića, javnog tužitelja FD Hrvatske) Vladimir Ranogajec, javni tužitelj za grad Zagreb.¹³⁷ Dana 28. siječnja 1946. podignuta je optužnica.¹³⁸ Sestre, a posebno Žarka Ivasić, tužene su prema već postojećim inkriminacijama. Nastojalo se pokazati da je Ivasić navodno davala potporu ustaško-okupacijskoj vlasti te da je nakon dolaska nove vlasti nastavila „protunarodni rad“, a uz to da je špijunažom podupirala širenje ustaške terorističke organizacije. Optužnica (a poslije i presuda) sročena je u skladu sa Zakonom o krivičnim djelima protiv naroda i

¹³³ Iskaz sestre Redempte Penić od 11. lipnja 2008., u: ADSM, VTŽ.

¹³⁴ O komunističkoj promidžbi s obzirom na „ustaštvo“ piše i Mario JAREB navodeći da je ona „nastojala je potaknuti mržnju prema označenim protivnicima, pri čemu su često prikazivani kao zvijeri u ljudskom obličju.“ Mario JAREB, „Etiketa 'ustaštva' kao izgovor za progon političkih protivnika u poslijeratnoj Hrvatskoj“, u: *1945. - razdjelnica hrvatske povijesti: zbornik radova sa znanstvenog skupa održanog u Hrvatskom institutu za povijest od 5. do 6. svibnja 2005.*, ur. Nada Kisić Kolanović i dr., Zagreb, 2006., 290.

¹³⁵ Iskaz Nade Miškulin od 28. veljače 2008., u: ADSM, VTŽ.

¹³⁶ Iskaz sestre Hubertine Džimbeg od 12. lipnja 2008., u: ADSM, VTŽ.

¹³⁷ Dopis broj K. 3662/45. od 4. siječnja 1946., u: DAGS, f. Okružni sud Gospić, K-30/46.

¹³⁸ Optužnica K-132/45 od 28. siječnja 1946., u: DAGS, f. Okružni sud Gospić, K-30/46.

države od 25. kolovoza 1945. godine.¹³⁹ Sestre su optužene, kako je već navedeno, za pomaganje ustaša hranom, a sestra Žarka posebno sanitetskim materijalom; za organizaciju bijega ranjenog ustaše i domobrana, koji su se nalazili na liječenju u bolnici; za obavještavanje ustaša o jačini partizanskog garnizona u Otočcu i o kretanju partizanskih jedinica u Otočcu (odnosno za špijunažu); prokazivanje ranjenika partizana ustašama u rujnu 1943. godine. Žarka Ivasić, uz ove optužbe, optužena je da je skrivala ustaše u bolnici u Osijeku, posebice svećenika Jerka Eterovića. Sudska dokumentacija pokazuje da je krivnja postala individualizirana odnosno usmjerena prema pronalaženju načina na koji će se jedna od redovnica postaviti u poziciju odgovornosti za zločin s koje će se lako sustavno kriminalizirati Katolička crkva u cjelini i to iz iste pozicije. Fragmentiranost i jednostranost okrivljujućih iskaza (kakav je primjerice izvadak iz navodnog iskaza Jerka Eterovića, koji predstavlja tzv. dokazni materijal, jedan od prvih iskaza o krivnji Ivasić) pridonijeli su stvaranju onakve slike o Crkvi kakvu je željela komunistička vlast.

U obrazloženju optužnice naglašeno je da je smjena vlasti (dolazak partizana) u Otočcu sestrama omogućila nesmetan rad i mogućnost vršenja vjerskih dužnosti, ali unatoč tome sestre su navodno organizirano djelovale protiv Narodnooslobodilačkog pokreta te nečovječno (s manje brige) postupale s partizanskim ranjenicima u bolnici. Optužnica također navodi da su sestre preko mještana slale (ukradenu) bolničku hranu kao pomoć ustašama u šumi. Za održavanje veze s ustašama i potpomaganje hranom naročito je, prema optužnici, odgovorna Ivasić. Sestre su također okrivljene za izvršen napad na bolnicu jer su, navodno, ustašama slale podatke o partizanskoj vojsci u Otočcu te je zbog toga partizanima nanesena velika šteta u naoružanju i ljudstvu. Napad na bolnicu sestre su, kako stoji u optužnici, dočekale „s oduševljenjem“ te su potom išle i prokazivale, pomagale napadačima sprječavajući bijeg ranjenika, a za to je ponovno posebno bila odgovorna Ivasić. Nakon događaja, sestre su s ustašama „pobjegle“, a Ivasić „ni nakon oslobođenja ne miruje, već, duboko prožeta ustaškim duhom i zadojena ustaškom mržnjom prema NOV-u“ skrivala je ustaše u Osijeku. Usljed represivnog OZN-inog iznuđivanja bilo kakvog priznanja, kako piše u dokumentu, optužene sestre priznale su slanje hrane, pomoć pri bijegu (što su, kako će poslije biti navedeno u žalbi, učinile iz milosrđa), ali nisu priznale špijunažu i sve ostale navode vezane uz rujanski događaj u Otočcu. Ali, „obrana optuženih, ukoliko poriču navode

¹³⁹ *Službeni list Demokratske Federativne Jugoslavije*, god. 1., br. 66, 1. rujna 1945., 645.

optužbe, je neistinita i neosnovana¹⁴⁰ što se potvrdilo iskazima svjedoka po čuvenju (kao i tobožnjih svjedoka), a ne očevidaca.

Prema tvrdnjama komunističke optužnice, tijekom partizanske vlasti u Otočcu sestre milosrdnice nisu vršile svoje redovničko i kršćansko zvanje njegujući nemilosrdno (i s mržnjom) partizanske ranjenike, a simpatizirajući ustaške, te se iz tih navoda moglo zaključiti da se ni redovnicama (ni svećenicima, ni vjernicima katolicima odnosno Katoličkoj crkvi općenito) nije moglo vjerovati. Kako opisuju dokumenti, prednjačila je u tome „ustaški nastrojena“ Ivasić.¹⁴¹ Prema režimskoj optužnici, redovnice su se uz to miješale i u vojno-političke stvari (bile su organizatorice špijunskih aktivnosti) te su pritom surađivale i sa svećenicima (dakle bile su dio špijunske mreže unutar Crkve). To bi, moglo se zaključiti, bio još jedan navodni dokaz da se ni redovnicama nije moglo vjerovati, a ponajviše jer su, kako se to željelo pokazati, počinile i zločin protiv biti svoga zvanja – prokazivanje, sudjelovanje u ubojstvu, za što je, naglašava se u optužnici, u potpunosti bila odgovorna Ivasić. Ona, namjera je komunističke optužbe, je morala stoga biti spriječena u daljnjem proturežimskom i proustaškom djelovanju jer se kao takvom pokazala i nakon dolaska partizana na vlast u Osijeku. Očigledno, optužnica je bila utemeljena na pismenim iskazima ne svjedoka očevidaca, već osoba koji su se pozivali na podatke koje su čuli od drugih. Na temelju njihovih iskaza smatrano je „potpuno dokazanim, da su optužene sva djela iz dispozitiva ove optužnice potpuno svjesno počinile te da se za ta djela imaju smatrati krivim. Obzirom na gornje ova se optužnica ukazuje kao potpuno na zakonu osnovana.“¹⁴² Optužnicu je potpisao Marko Vujnović, javni tužitelj okruga Lika, a glavna sudska rasprava zakazana je za dan 7. veljače 1946. godine.

Žarka Ivasić stigla je u gospički zatvor kao prvookrivljena. Proces još nije bio dovršen, a ona je već bila osuđena na smrt, navode svjedočanstva. Zatvorski su se stražari prema njoj tako i odnosili te na to ukazivali svojim postupcima. Nisu joj više prijetili smrću jer je ona za njih očito već bila na neki način ubijena. To potvrđuju i svjedoci njezinih zatvorskih dana navodeći da su sestre stražari mučili glađu, a gladne ih mučili hranom, lijevajući im žitku, vrelu kašu po tijelu.¹⁴³ Luka Mataić sjeća se posebno sestre Žarke jer su joj se stražari izravno

¹⁴⁰ Optužnica K-132/45 od 28. siječnja 1946., u: DAGS, f. Okružni sud Gospić, K-30/46.

¹⁴¹ Presuda K-30/1946-9 od 7. veljače 1946., u: DAGS, f. Okružni sud Gospić, K-30/46.

¹⁴² Optužnica K-132/45 od 28. siječnja 1946., u: DAGS, f. Okružni sud Gospić, K-30/46.

¹⁴³ Iskaz Luke Mataića od 27. svibnja 2009., u: ADSM, VTŽ.

i grublje obraćali riječima: „Ona, ona je sve kriva!“¹⁴⁴ Stražari su je teretili za ustaški napad na Otočac i okrivljavali da je razotkrila ustašama partizane pokazujući pritom „tko je Srbin, tko je Hrvat.“¹⁴⁵ O zatvorskim danima Žarke Ivasić u Gospiću svjedoči i Hubertina Džimbeg. Stražari i istražitelji dolazili su redovito noću, budili ih svijetleći im u oči, promatrajući ih poput zvijeri i nazivali ih koljačicama. Ali, prema riječima Džimbeg, sestre nisu „živjele s mržnjom na partizane“ već su ono što su „mogle trpjeti podnoseći sve neugodnosti i život u zatvoru“ prikazivale Bogu.¹⁴⁶ Podatci koje donose ova svjedočanstva tek su naznaka onih okrutnih mučenja koja su bila svagdan zatvorskog života. Opisujući prilike u Gospiću, nabraja ih i Milka Vukelić, novinarka „Naprijeda“ i referentica u Prosvjetnom odjelu Okružnog Narodnooslobodilačkog odbora Zagreb, u svom pismu od 18. listopada 1945. upućenom Vladimiru Bakariću, predsjedniku Vlade Federalne Hrvatske: „Evo što saznajem: Bilo je slučajeva gdje su u zatvoru prerezivani vratovi, lomile su se noge, udaranje puščanom cijevi pod rebra i kundakom u prsa, batinanje svakojakim sredstvima, pljuskanje, izbijanje zubi, električna struja, morenje gladju. Ljudi su se nadalje provodili na stratišta iznakaženi od batina i struje, izbuljenih očiju i slično.“¹⁴⁷

Javna sudska rasprava održana je pred Okružnim narodnim sudom za Liku u Gospiću, 7. veljače 1946., u nazočnosti Ive Volarića, i Izidora Sladovića, suca Okružnog narodnog suda u Gospiću. Ivo Volarić je, kako sudska dokumentacija navodi, bio sudac i istražitelj te je preslušao sve optužene.¹⁴⁸ I ova, kao i ostale namještene komunističke sudske rasprave, bila je usmjerena isključivo prema najstrožoj kazni, posebno za Ivasić, bez davanja mogućnosti obrani optuženih, što potvrđuju i zapisi o suđenju. Pritom, u ovom suđenju, kao i u onodobnim suđenjima uopće, bio je važan politički učinak pojedinih slučajeva (primjerice dovođenje u vezu s odnosom između Hrvata i Srba).¹⁴⁹

U dvorani u kojoj se održavalo suđenje sestrama milosrdnicama sve je bilo učinjeno tako da se optuženim sestrama, kao i svima nazočnima, ulijevao strah. Tome su prije suđenja, kao i nakon suđenja, pridonijela i novinska izvješća objavljujući tendenciozne napise: „Kad

¹⁴⁴ Iskaz Luke Mataića od 27. svibnja 2009., u: ADSM, VTŽ.

¹⁴⁵ Iskaz Luke Mataića od 27. svibnja 2009., u: ADSM, VTŽ.

¹⁴⁶ Iskaz sestre Hubertine Džimbeg od 12. lipnja 2008., u: ADSM, VTŽ.

¹⁴⁷ *Partizanska i komunistička represija i zločini u Hrvatskoj 1944. – 1946.*, 275-276.

¹⁴⁸ Ivu Volarića navodi i Nikola BIČANIĆ, u: „Odgovor na ‘Pismo profesoru’“, *Hrvatsko pravo*, god. 1., br. 5, listopad 1990., 7.

¹⁴⁹ *Partizanska i komunistička represija i zločini u Hrvatskoj 1944. – 1946.*, 213.

su ustaše upali u Otočac i provalili u bolnicu 'milosrdne sestre, časne sestre' opatice, vodile su ove zvijeri od postelje do postelje i prokazivale koji je od ranjenika partizan. Beštije su ih odmah klale, a 'milosrdne sestre' dobile su za ovaj odvratni čin odlikovanje od svojega 'dragog Poglavnika, velikog borca kojemu nema premca'.¹⁵⁰ U veljači 1946. godine, samo nekoliko dana prije početka suđenja sestrama, u Gospiću je bio strijeljan svećenik Mate Moguš koji je, kako komunistička optužnica određuje, tijekom svog djelovanja u Udbini, bio odgovoran za „mučenje i ubijanje srpskog naroda u udbinskom kotaru“ i navodno surađivao s ustašama i bio aktivno uključen u ustaški pokret.¹⁵¹ Presuda Mati Mogušu i njezina nacionalna osnova, dobro se uklopila u optužbe protiv Ivasić (koje će poslije navesti presuda), da je u bolesničkim sobama, prije napada na bolnicu navodno „ispitivala koliko u sobi ima Srba a koliko Hrvata.“¹⁵² Kako je izgledalo to suđenje saznajemo iz iskaza Hubertine Džimbeg, koja je bila u toj skupini osuđenica u Gospiću. Ona suđenje opisuje kao „urnebes“:

Bila su to javna suđenja, bila je prisutna moja Herkulana i još jedna sestra, možda Zebedeja. Iz Ogulina su došle sestre, nisu iz Zagreba, bile su u habitu i one su to sve slušale. Kad je njih (partizane) uhvatilo ono ludilo, to je bio urnebes! Za vrijeme procesa, oni su skakali u klupama, svi partizani, uhvatila ih je ona njihova bjesnoća,¹⁵³ skakali su preko klupa. Mi smo mirno sjedili, oni su bjesnili. (...) Oni su nas na sve moguće načine ispitivali, a ja nisam ništa priznala, jer ja ne mogu priznati ono što nisam – da sam prokazivala, da sam klala, da sam ubijala, ja to nisam ništa, ja to ne mogu priznati niti njima niti ikomu, a oni su htjeli da mi to priznamo a mi nismo htjeli. Na suđenju se nisu usudili išta u našu korist reći, nitko nije rekao. Oni su svoje govorili, mi svoje. Trajalo je dosta dugo.¹⁵⁴

Ispitivanja i prijetnje koji su prethodili suđenju i nastavili se nakon suđenja, nisu urodili plodom jer, svjedoči Džimbeg, sestre nisu priznale ništa, a na suđenju su se branile same, jer u njihovu korist nitko nije svjedočio (odnosno nije se usudio išta reći): „Oni su svoje govorili,

¹⁵⁰ Od članaka koje donosi onodobni tisak, prednjači *Vjesnik*. Tako, u godini 1946. slučaj otočke bolnice pronalazimo u kolumni pod naslovom „Javna govornica“, a naslov teksta (anonimnog čitatelja odnosno čitatelja T. R.) glasi „Dokle će oni ovako?“. U tom članku spominje se i suđenje Šustek, Markač i Ivanušec. *Vjesnik*, god VI., br. 223, 10. siječnja 1946., 2.

¹⁵¹ *Vjesnik*, god. 6., br. 250, 10. veljače 1946., 2. U *Krivičnom upisniku "K"*, 1945., knjiga 2, 149/111. zabilježen je datum presude 14. listopada 1945. i datum izvršenja presude 3. veljače 1946. godine, u: DAGS, f. Okružni sud Gospić.

¹⁵² Presuda K30/1946-9 od 7. veljače 1946., u: DAGS, f. Okružni sud Gospić, K-30/46.

¹⁵³ Tzv. partizanska bolest u psihijatriji se povezuje s „velikim histeričnim napadom s epileptoformnim konvulzijama“. Za napad je bila potrebna publika i afektivni povod. U Prvom svjetskom ratu ovakvi napadi bili su poznati pod imenom „drhtavci“, a u partizanskoj jugoslavenskoj vojsci u Drugom svjetskom ratu bili su poznati „takozvani *jurišanti*“, kod kojih je karakteristično da su se počeli javljati pred sam kraj rata.“ Hugo KLAJN, *Ratna neuroza Jugoslovena*, Beograd, 1955. Citirano u: Dušan KECMANOVIĆ, *Psihijatrija*, Beograd – Zagreb, 1980., 447.

¹⁵⁴ Iskaz sestre Hubertine Džimbeg od 12. lipnja 2008., u: ADSM, VTŽ.

mi svoje. (...) Ja sam na suđenju rekla da nisam kriva. I sestra Žarka je isto rekla. Ona je rekla da nije prokazivala, da smo upale u to, da je njoj rekao dr. Polaček te je otišla gore pogledati, jer je mislila da je pacijent iskrvario, da krvari. (...) Ona je uvijek samo jedno govorila: ‘Nevina sam, nevinna sam i ne osjećam se krivom!’¹⁵⁵ Suđenju je prisustvovao i Gospićanin Nikola Bićanić: „Bio sam na suđenju pok. sestri Žarki u Sali stare gospićke Općine u kojoj je sada, još uvijek, Kino ‘Jedinstvo’. Kad joj je pročitana smrtna osuda, jedan nadobudni partizan, inače naš jadnik Gospićanin, jak i crn, odglumio je ‘živčane napade’ (...) i dotrčao je i kao vuk bacio se na časnu sestru osuđenu na smrt i izubijao ju na očigled nas svih tamo.”¹⁵⁶ Stanovnici Gospića bili su u strahu jer su „svi stariji od šesnaest godina trebali biti poubijani.”¹⁵⁷

Od ukupnog broja optuženih (šest) na glavnu raspravu pristupile su Fostač, Džimbeg, Ivasić i Lucija Radošević (koja je 1943. napustila Družbu te je poslije rata bila sa sestrama optužena i osuđena). Od ukupnog broja svjedoka optužbe (devet), koji su konzultirani u istražnom postupku, na raspravu je pristupio samo jedan – Dane Naprta (u vrijeme suđenja bio je pročelnik Okružnog narodnooslobodilačkog odbora Gospić). Drugi svjedok, Ljuban Simić, za kojeg se poslije u žalbi odvjetnika Željka Farkaša navodi da je isprva bio svjedok obrane, postaje na suđenju svjedok optužbe. Ti tobožnji svjedoci među ostalim navode „da su se ranjeni partizanski borci koji su se u bolnici nalazili na liječenju njemu prituživali da ih optužene 10-15 dana nisu previjale a naročito su se prituživali na optuženu Ivasić Julijanu da ih je kod buđenja iz narkoze pitala ‘koliko su ustaša zaklali’“ (Dane Naprta) i da su (prema riječima njegovog neimenovana rođaka) optužene sestre po bolničkom odjelu 13. rujna 1943. ispitivale „koje Srbin a tko Hrvat“ (Ljuban Simić).¹⁵⁸

Žarka Ivasić, prvooptužena, bila je okrivljena i za sljedeće:

1. što je u noći od 13 na 14 rujna 1943. god. u Otočcu, ustaškim banditima prigodom njihovog upada u bolnicu u Otočcu na stepenicama bolnice prokazala jednog partizanskog komandanta, kojega su ustaše odmah sa nožem priklali, a zatim vodila ustaške bandite od sobe do sobe u bolnici, tamo im prokazivala partizanske ranjenike i bolesnike, tako da su banditi tom prilikom u bolnici puškama, noževima i ostalim hladnim oružjem na najsvirepiji način izmrcvarili i pobili 12 teško ranjenih drugova – boraca; 2. što je, neustanovljenog dana u

¹⁵⁵ Iskaz sestre Hubertine Džimbeg od 12. lipnja 2008., u: ADSM, VTŽ.

¹⁵⁶ N. BIĆANIĆ, „Odgovor na 'Pismo profesoru'“, 7. Usp. Nikola BIĆANIĆ, “Osuda nevinih na smrt”, *Glas Koncila*, god. 34., br. 33, 13. i 20. kolovoza 1995., 17.

¹⁵⁷ N. BIĆANIĆ, „Odgovor na 'Pismo profesoru'“, 7.

¹⁵⁸ Presuda K-30/1946-9 od 7. veljače 1946., u: DAGS, f. Okružni sud Gospić, K-30/46.

mjesecu srpnju 1945. u Osijeku, kao bolničarka u bolnici u Osijeku sakrivala od naših vlasti dvojicu nepoznatih ustaša i popa-ustašu Eterović Jerka, da ih nebi stigla pravedna kazna narodnoga suda.

Zaključno,

toga radi se po čl. 4 toč. 1 Zakona o krivičnim djelima protiv naroda i države osuđuju I. optužena Ivasić Julijana – Žarka na kaznu smrti vješanjem, te na trajan gubitak političkih i pojedinih građanskih prava. II. optužena Džimbeg Danica – Hubertina na kaznu smrti strijeljanjem, te na trajan gubitak političkih i pojedinih građanskih prava; III. optužena Radošević Lucija – Celestija na kaznu smrti strijeljanjem te na trajan gubitak političkih i pojedinih građanskih prava; IV. optužena Fostacz Jadviga – Verena na kaznu smrti strijeljanjem te na trajan gubitak političkih i pojedinih građanskih prava.¹⁵⁹

I na koncu, presuda se završava sljedećim riječima::

Optužene su krivična djela zbog kojih su proglašene krivima počinile organizirano i svjesno, počinile su ih protiv NOB-e i NOV-e na oslobođenom teritoriju i na način koji pokazuje ne samo njihovu ustašku zadojenost i njihovu mržnju prema NOP-u, nego i njihovu zločinačku ćud. Optužene su svojim krivičnim djelima prouzrokovale najsvirepije ubijstvo 12 ranjenih partizana – boraca, dakle osoba koje nisu bile u mogućnosti da se brane.¹⁶⁰

Savjetom Družbina odvjetnika Željka Farkaša, u Krašiću je nakon suđenja pokrenuta inicijativa potpisivanja peticije za smanjenje kazne Žarki Ivasić. Sestre Hildeberta Ivasić i Redempta Penić bile su poslone izvršiti taj zadatak: „Od Jaske do Krašića išle smo pješice – pedeset kilometara, sestra Hildeberta (bila je jako slaba) i ja. (...) Ona je samo plakala i plakala. (...) Samo je ponavljala: ‘To skupljanje potpisa nam neće ništa vrijediti.’“¹⁶¹ Antun Ivasić, brat Žarke i Hildeberte Ivasić, prikupio je tada potpise gotovo cijelog Krašića.

Okružnom sudu u Gospiću Farkaš je najavio žalbu 9. veljače 1946., a u njoj je naveo razloge ništetnosti presude. Prvi je od njih bila nemogućnost obrane koja je zakonom bila propisana, jer formalni branitelji nisu izvršili svoju braniteljsku ulogu već su zahtijevali od suda što strožu kaznu. Uz to, prvookrivljena Ivasić uopće nije ni imala branitelja (on je naime otišao za vrijeme rasprave):

Naši pako branitelji i to naročito branitelj drugo, treće i četvrto okrivljene tražili su od suda, da budemo ‘što strože kažnjeni’ o kojoj okolnosti mogu svjedočiti bezbroj svjedoka, koji su bili na raspravi prisutni. Držimo to i suvišno dalje dokazati, jer je to opće poznato bilo kod svih, koji su tom pretresu prisustvovali, da je to u najmanju ruku bila nezgodna situacija za sve, da su branitelji nevjesti i nepoučeni u svoju dužnost, tražili po

¹⁵⁹ Presuda K-30/1946-9 od 7. veljače 1946., u: DAGS, f. Okružni sud Gospić, K-30/46.

¹⁶⁰ Presuda K-30/1946-9 od 7. veljače 1946., u: DAGS, f. Okružni sud Gospić, K-30/46.

¹⁶¹ Iskaz sestre Redempte Penić od 11. lipnja 2008., u: ADSM, VTŽ.

zakonu što strožu kaznu. Međutim ni to još nije bilo sve jer prvo okrivljena uopće nije imala branitelja, jer je isti i ako je u početku bio kod rasprave odstranio se i nije dao ni svoj konačni predlog.¹⁶²

Drugi razlog ništetnosti presude odnosio se na proturječnost iskaza svjedoka: „Sud nije razčistio protuslovne iskaze svjedoka, niti je ustanovio, da iskazi raznih svjedoka nisu dani na temelju vlastitog opažanja i znanja, već iz pričanja, koja nisu provjerena, niti su dokazana.“¹⁶³ Također, tu je i pitanje svjedoka Ljubana Simića koji se sam ponudio da će svjedočiti u korist okrivljenih, ali je pred sudom potpuno promijenio svoj prvotni iskaz i u svakom pogledu teretio sve okrivljene (posebno prvookrivljenu Ivasić). Ako je tijekom komunističkih suđenja i bilo onih koji bi svjedočili u korist nevino optuženih, organi državnih vlasti su takve svjedoke u tome nasilno onemogućili prije rasprave ili su se osvetili nakon rasprave te je nerijetko taj svjedok bio pretučen do krvi.¹⁶⁴ Zbog takve prakse može se s razlogom pretpostaviti da se slično dogodilo i s Ljubanom Simićem, što je rezultiralo u iskazu koji je bio utemeljen na propagiranoj komunističkoj slici „ustaša koljača“ i „klerofašističke Crkve“. Žalba navodi:

U pogledu svjedoka Ljube Simića, moramo već u početku ukazati – uz dosada već iznesenog materijala – da taj svjedok skroz nepouzdana iskazuje. Netvrdimo da je to učinjeno možda zlonamjerno, moguće je tome krivnja njegova mladenačka dob te razne impresije kao i razna pričanja koja su na njega djelovala. Ovaj svjedok sam se nudio da će u korist svih okrivljenih svjedočiti, kratko pred raspravom, a kad tamo pred sudom potpuno je promijenio svoj prvotni iskaz dotično izjave, i u svakom pogledu tereti sve okrivljene. Svi njegovi iskazi u najmanju su ruku izmišljeni i mogu se vrlo lako kao takovi ustanoviti.¹⁶⁵

Farkaš je u žalbi izložio i analizirao brojne nedosljednosti dokaznog postupka te posebno naglasio „bolesnu fantaziju“ ili indoktrinaciju (što može potvrditi posebice iskaz Ljubana Simića koji je tvrdio da je „vidio I. okrivljenu [Žarku Ivasić] kako je držala noge drugovima partizanima, dok su ustaše klali.“¹⁶⁶ Pozivao se na jedinog svjedoka, koji je mogao nešto realno reći o djelovanju sestara u godini 1943., a to je bio Franjo Polaček, nekadašnji ravnatelj bolnice u Otočcu. Prema dokumentaciji, Polaček je u vrijeme suđenja djelovao u ogulinskoj bolnici. Nije poznato je li ikad bio konzultiran u vezi s procesom protiv sestara.

Žalba upućena Vrhovnom sudu NR Hrvatske odbijena je 9. ožujka 1946. godine. Nakon

¹⁶² Žalba, 2-3., u: DAGS, f. Okružni sud Gospić, K-30/46.

¹⁶³ Žalba, 3., u: DAGS, f. Okružni sud Gospić, K-30/46.

¹⁶⁴ *Crna knjiga o grozovitostima komunističke vladavine u Hrvatskoj*, 26.

¹⁶⁵ Žalba, 16., u: DAGS, f. Okružni sud Gospić, K-30/46.

¹⁶⁶ Žalba, 16., u: DAGS, f. Okružni sud Gospić, K-30/46.

primitka presude Vrhovnog suda NR Hrvatske, a temeljem Zakona o davanju amnestije i pomilovanja, zamolba za pomilovanje upućena je 4. travnja 1946. Ministarstvu pravosuđa NR Hrvatske. Javno tužiteljstvo FNRJ 6. svibnja 1946. donijelo je rješenje potonje zamolbe, koje je stiglo u Gospić 11. svibnja, a u jutarnjim satima 15. svibnja 1946. sestre su primile odluku o pomilovanju. Odlukom Prezidijuma Narodne Skupštine FNRJ od 30. travnja 1946. molbe su bile uvažene te su kazne bile preinačene: Žarki Ivasić je kazna smrti vješanjem zamijenjena kaznom smrti strijeljanjem, a ostale sestre osuđene su na dvadeset godina lišenja slobode s prisilnim radom.¹⁶⁷ Pomilovanje, preinaka kazne, pročitano je svim sestrama, u njihovoj zajedničkoj ćeliji, o čemu svjedoči Džimbeg:

Pomilovanje su nam došli pročitati u ćeliju dok smo bile sve zajedno. Kako je to sestra Žarka primila? Njoj je bilo najteže. Ona je ostala u ćeliji tu noć, a mi smo znale da će se nama nešto dogoditi kad nam te večeri nisu hranu donijeli. Cijelu noć je pjevala, to su nam rekli. Mi više nismo nakon toga bile zajedno, odmah su nas odveli. Prenoćili smo u jednoj kući i onda smo sutradan išli za Požegu [prethodno u Staru Gradišku] (...) Ona je ostala, a nas su odveli. Nisu nam dali ništa reći sestri Žarki (...). Rastale smo se, oprostile smo se. Plakale smo sve. (...) I odmah drugo jutro su je strijeljali.¹⁶⁸

Zapisnikom od 15. svibnja 1946., pisanom u zatvoru Okružnog suda u Gospiću, u prisutnosti suca Adama Baričevića, optuženoj Ivasić određen je dan i sat izvršenja presude: 16. svibnja 1946., u četiri sata ujutro.¹⁶⁹ Posljednja želja osuđenice, prema zapisniku, bila je „da ju posjeti svećenik i jedna od bolničkih časnih sestara.“¹⁷⁰ Posljednju noć svoga života Žarka Ivasić provela je u samici, pjevala je i molila što su posvjedočili i uznici susjednih ćelija.¹⁷¹

Hubertina Džimbeg i Verena Fostač kaznu su služile u Požegi do 10. siječnja 1951. godine.¹⁷² Njih (ali ne i Ivasić) spominje i „Pregled osuđenih svećenika, časnih sestara i crkvenih funkcionara svih vjeroispovijesti na teritoriju NR Hrvatske od 1944. do 1951.“, gdje se tvrdi da su bile osuđene zbog špijunaže, odnosno zbog toga što su obavještavale „ustaške bandite o kretanju partizanskih jedinica u Otočcu“ dajući im i druge podatke.¹⁷³

¹⁶⁷ Odluka Prezidijuma Narodne skupštine FNRJ br. 3909/46. od 30. travnja 1946., u: DAGS, f. Okružni sud Gospić, K-30/46.

¹⁶⁸ Iskaz sestre Hubertine Džimbeg od 12. lipnja 2008., u: ADSM, VTŽ.

¹⁶⁹ Br. K-30/46-31, Zapisnik od 15. svibnja 1946., u: DAGS, f. Okružni sud Gospić, K-30/46.

¹⁷⁰ Članice družbe Milosrdne sestre svetog Križa, koje su djelovale u gospićkoj bolnici.

¹⁷¹ Iskaz sestre Hubertine Džimbeg od 12. lipnja 2008., u: ADSM, VTŽ.

¹⁷² S. RAZUM, „Osuđeni vjerski službenici...“, 329-330.

¹⁷³ S. RAZUM, „Osuđeni vjerski službenici...“, 329.

Presuda donesena 7. veljače 1946. u Gospiću odjeknula je u režimskom tisku i u širim diplomatskim krugovima. O slučaju skupine sestara milosrdnica osuđenih na smrt, odmah nakon izrečene presude, bio je obaviješten biskup Joseph Patrick Hurley, apostolski nuncij u Beogradu. Hurley je žurno započeo s diplomatskim zagovaranjem pomilovanja sestara, a dogovori između Apostolske nuncijature u FNRJ, američkog predstavnika pri Svetoj Stolici, američkog predstavnika u Beogradu te Državnog tajništva u Washingtonu tekli su od 13. veljače do 5. lipnja 1946. godine.¹⁷⁴ U jednom izvješću (pretpostavlja se da ga je pisao Hurley najvjerojatnije u veljači 1946.) ističe se, uz ostalo, da „sestre nisu imale apsolutno ništa s ubojstvom ranjenika koje su njegovale s kršćanskim pijetetom; da će, zbog općeg poštovanja koje narod osjeća prema časnim sestrama, posebice bolničarkama, ovaj slučaj imati širok odjek ukoliko se presuda izvrši; da bi to mogao biti također slučaj na kojem će se vidjeti je li jugoslavenska vlada čvrsto odlučila izbrisati katoličku vjeru u ovoj zemlji.“¹⁷⁵

Hurleyeva intervencija bila je žurna. U telegramu upućenom 14. veljače 1946. američkom predstavniku pri Svetoj Stolici, naglašava se da je do tada Državnom tajništvu u Washingtonu Hurley poslao šest telegrama, ali nije dobio odgovor te se stoga moli intervencija u vezi statusa tih telegrama odnosno informacija. U tom istom telegramu ponovno se opisuje situacija sa sestrama u Gospiću.¹⁷⁶ Daljnja korespondencija odvijala se u svibnju 1946. godine. Naime, 15. svibnja 1946. Državno tajništvo u Washingtonu šalje upit Haroldu Shantzu, savjetniku u američkom veleposlanstvu u Beogradu, da preko Hurleya sazna jesu li kazne izvršene.¹⁷⁷ Odgovara se 18. svibnja 1946. te se izvješćuje da je izvršena

¹⁷⁴ Hurleyevu intervenciju spominje Charles R. GALLAGHER u „The United States and the Vatican in Yugoslavia, 1945-50“, *Religion and the Cold War*, ur. Dianne Kirby, Basingstoke, 2003., 123-124. Naime, kako navodi Gallagher, informacija o suđenju i presudi skupini sestara do Hurleya je došla 13. veljače 1946. godine. Nakon primitka obavijesti Hurley se odmah obratio Ministarstvu vanjskih poslova FNRJ, ali je bio odbijen. Gallagherov je stav da je Hurley smatrao jedino intervenciju Sjedinjenih američkih država u ovom slučaju djelotvornom. Navodi se (netočan) podatak da je Ivasić bila strijeljana 7. travnja 1946. ali da je informacija o izvršenju kazne bila skrivana od javnosti mjesec dana. Ivo BANAC u *Hrvati i Crkva* (Zagreb, 2013., 108.) spominje Hurleyevu intervenciju kod Josipa Broza, predsjednika Vlade FNRJ, odnosno „njegov pokušaj spašavanja života četiriju na smrt osuđenih ličkih sestara milosrdnica, za što je, posve iznimno, angažirao i američkog veleposlanika“. Taj pokušaj je „tek djelomično uspio.“

¹⁷⁵ Prilog Telegramu br. 177, od 14. veljače 1946. upućenom američkom Državnom tajništvu, u: NA, *Records of the US Department of State*, RG 84, Belgrade Legation and Embassy Secret File: Catholic Church, file no. 840.4, box 71.

¹⁷⁶ Telegram br. 177 od 14. veljače 1946. upućen američkom Državnom tajništvu, u: NA, *Records of the US Department of State*, RG 84, Belgrade Legation and Embassy Secret File: Catholic Church, file no. 840.4, box 71.

¹⁷⁷ Telegram br. 297 od 15. svibnja upućuje američko Državno tajništvo, u: NA, *Records of the US Department of State*, RG 84, Belgrade Legation and Embassy Secret File: Catholic Church, file no. 840.4, box 71.

kazna nad Ivasić (za koju je netočno navedeno da je „služila partizanima u šumi“) te se prenosi komentar neimenovana biskupova tajnika da je taj slučaj očito bio namješten poradi zastrašivanja crkvenih službenika u cilju njihova napuštanja redovničkih družbi. Takvi slučajevi, tvrdi tajnik a prenosi Schantz, su bili redovitost u Beogradu, gdje je vlast postavila redovnice pred ultimatum: napustiti zajednice ili biti prognane primjerice u Sibir. Druga mjera vlasti bila je zabrana kolektivnih ugovora u državnim službama (bolnicama), što je značilo da bi sestre pojedinačno mogle raspolagati novcem što je bilo protiv redovničkih pravila. S obzirom na to Schantz zaključuje: „Nijedna bolničarka nije pokleknula pred tim pritiscima. Zbog potrebe za bolničarkama, vlast je prisiljena obnavljati ugovore s redovnicama bolničarkama u bolnicama.“¹⁷⁸

Slijedio je odgovor Jamesa Francisa Byrnesa, američkog državnog tajnika, od 21. svibnja 1946., kojim je Schantz ovlašten „zbog humanitarnih razloga“ pristupiti jugoslavenskoj vlasti s ciljem ishodovanja pomilovanja za sestre, ali uz prethodni dogovor s Hurleyem u vezi prikladnosti takve zamolbe u tom trenutku.¹⁷⁹ Schantz je na to odgovorio 25. svibnja 1946. ponovno navodeći da je kazna izvršena nad Ivasić, dok su ostale kazne preinačene ali „odluke još nisu objavljene“.¹⁸⁰ Prethodno, iz Američkog predstavništva u Beogradu Schantz je 24. svibnja 1946. poslao američkom Državnom tajništvu, žalbu odvjetnika Farkaša, naglašavajući da bi činjenica da uopće posjeduju taj dokument (posredovanjem biskupa Hurleya) trebala ostati tajnom. Žalba je bila prevedena na francuski jezik budući da je jedan od njihovih dotadašnjih prevoditelja tada bio u zatvoru, a drugi u bolnici, te stoga dokument nije mogao biti preveden na engleski jezik. Biskupov tajnik bio je i u ovom slučaju izvor dodatnih informacija. On je izvijestio da je policija prethodno uhitila tri druge redovnice te ih okrutno mučila pokušavajući ih natjerati na priznanje zločina, no poslije je otkriveno da su to bile sestre iz druge redovničke družbe, a ne one koje je policija tražila. Te su sestre potom puštene, a za one koje su poslije bile uhićene i osuđene Hurleyev tajnik je posvjedočio da očevdci govore da su bile mučene. U tom pogledu, mišljenje je Apostolske

¹⁷⁸ Usp. Telegram br. 499 od 18. svibnja 1946. upućen američkom Državnom tajništvu, u: NA, Records of the US Department of State, RG 84, Belgrade Legation and Embassy Secret File: Catholic Church, file no. 840.4, box 71.

¹⁷⁹ Telegram br. 317 od 21. svibnja 1946. upućuje američko Državno tajništvo, u: NA, Records of the US Department of State, RG 84, Belgrade Legation and Embassy Secret File: Catholic Church, file no. 840.4, box 71.

¹⁸⁰ Telegram br. 522 od 25. svibnja 1946. upućen američkom Državnom tajništvu, u: NA, Records of the US Department of State, RG 84, Belgrade Legation and Embassy Secret File: Catholic Church, file no. 840.4, box 71.

nuncijature u Beogradu, da su te presude bile dio režimske kampanje zastrašivanja članova Katoličke crkve koje je imalo za cilj natjerati ih na napuštanje Crkve i na rad za državne vlasti.¹⁸¹

Posljednja Shantzova intervencija za sestre vidljiva je u posredovanju zamolbe biskupa Hurleya, u telegramu od 5. lipnja 1946., u kojem navodi da bi bile potrebne i daljnje zamolbe za pomilovanje, bez obzira što je jedna smrtna kazna bila izvršena, a druge preinačene. Shantz također dodatno pojašnjava sveukupnu atmosferu, s obzirom na državnu represiju prema Katoličkoj crkvi. O ostalim sestrama (dvjema sestrama i jednoj bivšoj članici Družbe) on piše sljedeće:

Jedna sestra je premještena u radni logor. Ostale dvije, s kojima je razgovarano nedavno, bile su preslabe da bi mogle govoriti. Biskup kaže da su bile mučene te da će biti samo kratko vrijeme u radnom logoru, gdje će biti uskoro premještene. Biskup dvoji, međutim, da će zagovori biti djelotvorni. On smatra da partizani spremaju i još paklenskije metode protiv Crkve. Spomenuo je da je nedavno jednog mladog svećenika u Dalmaciji partizanska mladež kamenovala na smrt i da je OZN-a ubila također jednog mladog svećenika u prisustvu njegovih mještana, u selu blizu Zagreba, što predstavlja ponovnu provalu okrutnosti prema svećenicima. Slažemo se s njegovim mišljenjem da zagovori neće biti djelotvorni ali mislimo, da bi bez obzira na to bilo dobro da se učine.¹⁸²

Režimsku perspektivu s obzirom na ovaj slučaj dodatno opisuju napisi u tisku. Ukoliko se na situaciju gledalo iz te perspektive, tijek suđenja mogao bi se opisati i ovako (prema *Vjesnikovom* izvješću): „Narod koji je prisustvovao raspravi, dao je izrazima negodovanja oduška svom velikom ogorčenju protiv ovih zločinačkih ‘časnih’ sestara.“¹⁸³ Tzv. narod, prisutan na javnim suđenjima, već je unaprijed dogovorio odobravanje i negodovanje te pridonio oblikovanju atmosfere koja je dobro poslužila ostvarivanju cilja tužiteljstva – zastrašivanju. Uloga medijske promidžbe u oblikovanju javnog mnijenja o sestrama milosrdnicama, kako su pokazali novinski napisi u režimskom tisku, bila je značajna. Toliko značajna i jaka da će se jednak režimski stav ponoviti i u novinskim napisima o slučaju „otočkih sestara“, također u *Vjesniku*, i nakon više od četrdeset godina (1987. godine) kada se

¹⁸¹ Dopis br. 362 od 24. svibnja 1946. upućen američkom Državnom tajništvu, u: NA, Records of the US Department of State, RG 84, Belgrade Legation and Embassy Secret File: Catholic Church, file no. 840.4, box 71.

¹⁸² Telegram br. 558 od 6. lipnja 1946. upućen američkom Državnom tajništvu, u: NA, Records of the US Department of State, RG 84, Belgrade Legation and Embassy Secret File: Catholic Church, file no. 840.4, box 71.

¹⁸³ *Vjesnik*, god VI., br. 253, 13. veljače 1946., 4.; *Narodni list*, god II., br. 220, 13. veljače 1946., 4.

ponovno objavljuju dijelovi optužnice te presude.¹⁸⁴ Ili prethodno, sedamdesetih godina: „Zahvaljujući svojoj agenturi, koja je tek kasnije otkrivena, neprijatelj je dobro poznao prilike u Otočcu. On se oslanjao i na svoje istomišljenike: jednog katoličkog svećenika, tri (medicinske) časne sestre pripadnice reda sv. Vinka Paulskog i nekoliko civilnih lica.“¹⁸⁵

Ova je slika bila trajno podržavana i u govorima na područnim partijskim konferencijama u godinama koje će slijediti nakon događaja u rujnu 1943., kako pokazuje Referat za V. kotarsku Partijsku konferenciju kotara Otočac koja je održana 7. studenog 1948. godine:

Kapitulacijom Italije 1943. godine, naš Narodnooslobodilački pokret dobio je još veći razmah i Partijska organizacija u Otočkom kotaru polučivala je sve veće uspjehe. Izvršena je mobilizacija u svim selima za Narodnooslobodilačku borbu i ta mobilizacija mnogo je doprinijela u stvaranju 35. divizije. Iznenadnim upadom ustaša u Otočac, pomoću časnih sestara, popova i ostale bande, ustaše su izvršile pokolj u bolnici, gdje je poklano 27 drugova. Tom prilikom napadnut je i Kotarski komitet koji je imao sjedište u Otočcu i tad je poginuo tadanji sekretar Kotarskog Komiteta drug Djuro Ružić.¹⁸⁶

Suđenje sestrama milosrdnicama koje su djelovale u otočkoj bolnici spominju i *Dokumenti* u poglavlju „Sudjelovanje svećenika u ustaškom klanju - Časne sestre učestvuju u pokolju ranjenih partizana.“¹⁸⁷ Također, spominje ga i Viktor Novak u *Magnum crimenu*.¹⁸⁸

S druge strane, gospićko suđenje predstavlja rijedak primjer suđenja sestrama za kojeg postoji detaljniji opis u Družbinnoj kronici:

Poznat nam je proces samo posljednjih triju sestara [od svih tada zatočenih članica Družbe navedenih u popisu kojeg navodi dokument]: odvjetnici su prisustvovali, no nisu mogli vršiti svoju funkciju branitelja, jer su oni sestrama kao i sestre njima bile posve tuđe. Ne znamo je li bilo dozvoljeno svjedočiti u prilog sestrama, te je činjenica da nitko nije svjedočio njima u prilog. Novine su konstatirale njihovu krivnju i osudu. Raspravi su prisustvovali najvećim dijelom oni, koji su tražili smrt sestara. Naš je advokat zamolio da k sestrama, koje su osuđene na smrt dođe svećenik radi sv. Ispovijedi, te mu je odgovoreno, neka taj svećenik zamoli da može k njima u zatvor. To je javljeno preč. G. Župniku u Gospić, te mu je u tom pogledu poslana i molba za potpis, no ne znamo, kako je dalje bilo. Naknadno smo zamolili g. Župnika, da nam javi, je li bio kod sestara. U zatvoru će

¹⁸⁴ Đorđe LIČINA, „Tragom vijesti“, *Vjesnik*, 1987.

¹⁸⁵ Đuro REBIĆ, „Borba protiv neprijateljskih trupova na području Like, Korduna, Pokuplja i Žumberka 1943/1944“, *Treća godina narodno-oslobodilačkog rata na području Karlovca, Korduna, Like, Pokuplja i Žumberka*, Zbornik 8, ur. Đuro Zatezalo, Karlovac, 1977., 208.

¹⁸⁶ Zapisnici, g. 1948., 11-12., u: DAGS, f. KK KPH/SKH Otočac, 1945.–1955.

¹⁸⁷ *Dokumenti*, 179-180.

¹⁸⁸ V. NOVAK, *Magnum crimen*, 824.

biti sigurno dosta teških okolnosti, jer je zgrada zatvora dosta porušena, te djelomično nema niti krova.¹⁸⁹

O sudbini Ivasić i ostalih ubijenih (i zatvorenih) sestara moralo se u Družbi šutjeti tijekom gotovo cijelog razdoblja komunističke vlasti, svjedoči sestra Magdalena Mrzljak, „da se ne prouzroči još veće zlo i progon.“¹⁹⁰ Činjenicu da se o strijeljanju Ivasić šutjelo, ne samo u Družbi već i u ostalim relevantnim mjestima povezanim s djelovanjem sestara (npr. u Gospiću i Otočcu), objasnila je Ančica Častek, iz perspektive stanovnika Otočca te onih koji su i sami pretrpjeli represiju vlasti:

U Drugom svjetskom ratu ovdje je bilo toliko krvi, zločina nad ovim narodom, da čovjek na to jednostavno otupi. Nema kuće u kojoj netko nije stradao. U to vrijeme bilo je normalno da se strada. Te časne sestre su bile u tom smislu jedne od mnogih. (...) Ali, to je bilo tako nekako normalno da se ubija ljude, da netko pokaže prstom na tebe i gotov si, nema te, noć te pojede. To nije bilo ništa iznimno što se njima dogodilo. Znam da su to naveliko pričali kako su oni konačno osudili i ubili onu zločinku, jer ona je ustašama pokazivala tko je partizan. Propaganda je to tako prikazivala, ali nitko to nije vjerovao i već smo se bili navikli na te laži. Optužena je da je dijelila sanitetski materijal ustašama u šumi... To je u stvari čista laž, jer ona je bila ovdje do 1943. godine, kad je otišla s ustašama u Gospić, a poslije rata je tu bilo ljudi koji su se skrivali, ostataka naoružane vojske, ljudi su ih hranili i mnogi su stradali zbog toga.¹⁹¹

Ančica Častek u svom iskazu također objašnjava odnos između različitih „priča“ koje su se oblikovale oko otočkog događaja te potom strijeljanja Ivasić, te sveukupnog odnosa vlasti prema redovnicama.¹⁹² Što se tiče atmosfere u Otočcu, prije samog događaja 1943., s obzirom na reputaciju i ulogu sestara, sestre su s jedne strane „jako malo u javnost izlazile“, a s druge one su „uvijek u Otočcu ugled uživale“ te bile „pojam dobrote“: „Časna sestra, uvijek je to bilo izgovoreno s nekim poštovanjem.“ No, nakon ustaškog napada na Otočac godine 1943. te odlaska sestara te potom dolaska partizana u mjesto, a posebice nakon završetka rata i izvršene kazne nad Ivasić, bila je na snazi partizanska i komunistička promidžba, koja je bila „sasma drukčija, ali na normalne ljude to nije djelovalo.“ Mišljenje je Častek da su zbog odlaska sestara iz mjesta „partizani bili sretni da ih [sestara] se riješe makar su im za vrijeme rata trebale jer nisu imale stručno medicinsko osoblje, a bilo je mnogo tih ranjenih i bolesnih i trebao im je netko, tako da su oni njih zapravo tolerirali sve do događaja koji se dogodio, a poslije toga imali su priučenih drugarica.“¹⁹³

¹⁸⁹ Dopis br. 187/1946. od 9. kolovoza 1946., u: ADSM, O1.

¹⁹⁰ Iskaz Magdalene Mrzljak od 29. svibnja 2008., u: ADSM, VTŽ.

¹⁹¹ Iskaz Ančice Častek od 19. travnja 2007., u: ADSM, VTŽ.

¹⁹² Iskaz Ančice Častek od 19. travnja 2007., u: ADSM, VTŽ.

¹⁹³ Iskaz Ančice Častek od 19. travnja 2007., u: ADSM, VTŽ.

Što se tiče komunističke propagande povezane s ovim slučajem, potvrđuje Otočanka Marija Fajdetić, ona se u samom mjestu provodila sustavno. Na otočkoj bolnici je bila postavljena

ploča s nekim antifašističkim natpisom o poginulim partizanima, i normalno, kako je tada bila takva vlast i politika da su njih (sestre) optuživali da su one, kad je došla ustaška vojska u tu bolnicu, da su one pokazale to je taj i taj partizan. U to doba ja sam bila dijete i išla sam u školu i onda se to propagiralo djeci u školi. Bila je ploča na zdravstvenoj stanici. Djecu pučkoškolce su onamo vodili i pokazivali da su to učinile časne sestre. Na žalost, to je bilo tako makar je istina druga. To su partizani prepričavali na svoj način, ali građani nisu.¹⁹⁴

Oba iskaza ukazuju na sustavnost i intenzitet propagandnog djelovanja kao i intenzitet represije usmjerene prema onima koji se nisu prilagodili novome. Međutim, činjenica nametnute šutnje nije promijenila stav onih koji su znali za drugačiju stranu cjelokupnog slučaja, što je bilo očitovano devedesetih godina dvadesetog stoljeća.

1. 3. Rijeka

Početak progona sestara milosrdnica na području Rijeke veže se uz Trofimu Magdalenu Miloslavić, djelatnicu riječke državne bolnice, koja je osuđena 1. prosinca 1945. na Vojnom sudu za Istru, Rijeku i Slovensko Primorje na osam godina lišenja slobode zbog navodnog pomaganja ustaškom vojniku prilikom njegova bijega u Italiju.¹⁹⁵ Sačuvana je korespondencija Provincijalne uprave u Rijeci s različitim instancama sudske vlasti, koja pokazuje da je već na početku zamoljeno da se Miloslavić premjesti u Vojnu bolnicu u Kraljevici zbog starije životne dobi i slaba zdravlja te da je ona „služila puku po raznim bolnicama po danu i po noći već preko 30 godina“ pa se stoga računa da će „cenjeni sud uzeti u obzir njezine zasluge u korist hiljade i hiljade bolesnika.“¹⁹⁶ Zamolba nije bila uvažena.¹⁹⁷ Iz prve zamolbe za pomilovanjem od 13. ožujka 1946., koju provincijalna glavarica Iduna Zalokar upućuje Ministarstvu unutarnjih poslova NR Slovenije, saznaje se razlog njezine osude te da je Miloslavić bila na izdržavanju kazne u kaznionici u Mariboru, u NR Sloveniji.

¹⁹⁴ Iskaz Marije Fajdetić, 19. travnja 2007., u: ADSM, VTŽ.

¹⁹⁵ Dopis br. 12/1946. od 13. ožujka 1946., u: APMDS.

¹⁹⁶ Dopis br. 33/1945. od 13. prosinca 1945., u: APMDS.

¹⁹⁷ Dopis br. 535/1945. od 14. prosinca 1945., u: APMDS.

S obzirom da je bila osuđena zbog pomoći ustaškom vojniku, molilo se da se uzme u obzir i činjenica da je pomagala partizanskoj vojsci tijekom rata.¹⁹⁸ U zamolbi za pomilovanjem upućenoj u srpnju 1946. Josipu Brozu, predsjedniku Vlade FNRJ, navodi se podatak da se to vrijeme Miloslavić nalazila u kaznionici u mjestu Begunje pri Lescah, također u NR Sloveniji. Uz to, naglašeno je da se milosrdnice tijekom Drugog svjetskog rata nisu ničim kompromitirale, već su „vrlo često i svjesno pomagale mnogom našem borcu, pomagale mu kao ranjeniku a i u opasnosti pred nacifašistima.“¹⁹⁹

Ponovne zamolbe za pomilovanje Miloslavić upućene su Ministarstvu unutarnjih poslova NR Slovenije²⁰⁰ u siječnju 1947. i Vojnom sudu u Rijeci 20. lipnja 1947. godine. U njima je zamljeno da se Miloslavić pusti na uvjetni otpust, a priložen je bio i popis svjedoka koji su posvjedočili u prilog njezinoj nevinosti.²⁰¹ Iskazi tih svjedoka, citirani u dopisima iz lipnja 1947., potvrđuju gore navedeno, a to je da je osuđena „mnogo doprinijela za Narodnooslobodilački pokret,“ opskrbljujući partizane sanitetskim materijalom i skrivajući ih u bolnici.²⁰² Miloslavić je i sama imala nećaka u partizanima, kojima je nastavila pomagati i nakon što su njega ubili Nijemci. Indikativan je navod jednog od svjedoka da je „imenovana učinila prestupak, to jest sakrivanje i prebacivanje jednog ustaše, ne iz političkih razloga, već čisto zbog pokoravanja njezinom višem forumu“, što bi drugim rječima značilo – iz zahtjeva kršćanske vjere.²⁰³

U potpuno drugačijem svjetlu, dodatne informacije o ovom slučaju donose i *Dokumenti* u poglavlju „Suradnja u terorističkoj djelatnosti nakon oslobođenja – Veze klera s teroristima i protudržavnom emigracijom u inozemstvu poslije oslobođenja zemlje.“ Dovodeći crkvene službenike u vezu s korupcijom i nemoralnim aktivnostima (koji se čine pod krinkom vjerskih obreda) navodi se sljedeće:

Ustaški poručnik Ivandić Josip, koji nakon što je uspio uteći iz logora u Popovači, dolazi preko Zagreba na Rijeku u pratnji Vrsalović Vande, pripadnice ženske loze ustaške organizacije. Tamo uspije da za vrijeme ispovijedi u ispovjedaonici kapucinskog samostana 'ispovijedi' fratra Cijan Stanislavu svoj slučaj, i da na mjestu

¹⁹⁸ Dopis br. 12/1946. od 13. ožujka 1946., u: APMDS.

¹⁹⁹ Dopis br. 17/1946. od 12. srpnja 1946., u: APMDS.

²⁰⁰ Dopis br. 3/1947. od 12. siječnja 1947., u: APMDS.

²⁰¹ Dopis br. 19/1947. od 20. lipnja 1947., u: APMDS.; Dopis br. 20/1947. od 30. lipnja 1947., u: APMDS.

²⁰² Izjava Magdalene Medved od 17. srpnja 1947., u: APMDS.

²⁰³ Izjava Magdalene Medved od 17. srpnja 1947., u: APMDS.

dobije od njega daljnu vezu za Trst u osobi časne sestre Trofine iz bolnice na Rijeci. Ona je prije nego će Ivandića prebaciti, dobila iznos od 10.000 Lira iz ruku Vrsalović Vande.²⁰⁴

Zamolba Družbe za pomilovanjem Miloslavić ponovno je odbijena 1948. godine. Miloslavić je kaznu služila u kaznionici u mjestu Begunje pri Lescah u Sloveniji do 12. rujna 1950. godine. Nakon izlaska iz zatvora otišla je u Italiju (Rim), gdje je umrla 26. studenog 1950., a drži se da je umrla od posljedica zatvorskog mučenja.²⁰⁵

Dana 14. siječnja 1947.²⁰⁶ na Okružnom narodnom sudu u Rijeci osuđena je Celestina Emilija Krajša, koja je tijekom rata bila bolničarka u riječkoj državnoj bolnici. Ona je bila optužena zbog „protunarodnog rada“, odnosno zbog neimenovanih „događaja“ u kojima je sudjelovala 18. i 19. svibnja 1946. kada je izrekla i određene „inkriminirajuće riječi.“²⁰⁷ U presudi donesenoj nakon žalbe, uz ostale olakšavajuće okolnosti, ističe se da je ona „preko mjesnog NO-a Matulji potpomagala Narodnooslobodilački pokret sanitetskim materijalom u doba kada je taj materijal bio itekako potreban našim borcima.“²⁰⁸ Presuđena joj je kazna od dvije godine zatvora s prisilnim radom, na što je uložena žalba koja je bila djelomično uvažena („ista se pokazuje suviše stroga, što uostalom priznaje i sam prvostepeni sud“), a njezino je izvršenje bilo odgođeno za tri godine. Krajša je 21. veljače 1947. izišla iz zatvora.²⁰⁹

U Rijeci je 12. siječnja 1950. uhićena Gizela Magdalena Subotičanec. Ona je presudom Kotarskog suda u Rijeci od 14. lipnja 1950. proglašena krivom

što je u vremenskom razdoblju od mjeseca rujna 1947. godine pa do konca mjeseca prosinca 1948. godine kao opatica – bolničarka na službi u Općoj bolnici u Rijeci u čestom i opetovanom dodiru s učenicom srednje medicinske škole (...), a iskorištavajući njene vjerske osjećaje i nastrojenja te oblačeći sve to u ruho vjerskih savjeta ovu među ostalim nagovarala da se ne odazivlje dobrovoljnim radnim akcijama (...) da ne čita naprednu literaturu, da ne uzimlje aktivnog udjela na ideološko-političkim sastancima i pojedinim školsko-kulturnim

²⁰⁴ *Dokumenti*, 512.

²⁰⁵ A. BAKOVIĆ, *Hrvatski martirologij XX. stoljeća*, 946.

²⁰⁶ Osobnici br. 4116, u: ADSM, VT; Izvještaj o premještanju sestara milosrdnica Fijumanske provincije Majke Dobrog Savjeta u toku mj. januara 1947., od 31. siječnja 1947., u: APMDS.

²⁰⁷ Presuda Okružnog narodnog suda Rijeka, posl. br. I. Kz. 13/47, od 21. veljače 1947., u: APMDS.

²⁰⁸ Presuda Suda Vojne uprave Jugoslavenske armije za Julijsku krajinu, Istru, Rijeku i Slovensko primorje, posl. br. I. Kz. 13/47, od 21. veljače 1947., u: APMDS. Izvještaj o premještanju sestara milosrdnica Fijumanske provincije Majke Dobrog Savjeta u toku mjeseca veljače, od 3. ožujka 1947., u: APMDS.

²⁰⁹ Presuda Okružnog narodnog suda Rijeka, posl. br. I. Kz. 13/47. od 21. veljače 1947., u: APMDS.

priredbama, te u tom cilju nastoji pridobiti i ostale učenice spomenute škole (...) što je dakle zloupotrebjavala vjeru u političke svrhe. Time je počinila krivično djelo protiv poretka u političke svrhe.²¹⁰

Neke njezine učenice, prema Zapisniku o saslušanju, aktivno su pripadale ustaškom pokretu, odnosno bile su „ustaško-klerikalke“,²¹¹ a upravo njima je Subotičanec navodno dala „raznu literaturu izrazito reakcionarnog karaktera.“²¹² O navedenom događaju Subotičanec je napisala:

Godine 1947. premještena sam iz Zagreba, Kuće matice, u Rijeku, u bolnicu. Bila sam namještena na radiumu i fizičkoj terapiji. U bolnici je bila škola za medicinske sestre. Nekoliko učenica te škole dolazile su češće k meni i bilo je naravno da sam pokušavala na njih pozitivno utjecati i riječima i prikladnom lektinom. Godine 1949. dobila sam otkaz iz bolnice i došla u provincijalnu kuću. Ovdje sam nakon izvjesnog vremena saznala, da je jedna od onih učenica, koje su najviše dolazile k meni, zatvorena. Poslije su bile zatvorene još dvije.²¹³

Prema njezinim riječima, razlog osude bilo je „antikomunističko djelovanje na mlade.“²¹⁴ O ovom slučaju lokalne su talijanske novine izvijestile javnost određujući Subotičanec kao „nazadnjačku sestru i reakcionarku“ te kao „religioznog fanatika“.²¹⁵ Osuđena je na kaznu lišenja slobode u trajanju od sedam mjeseci, koju je izdržavala u Rijeci do 12. kolovoza 1950. godine.²¹⁶

Godine 1951. u kaznenom postupku u Rijeci bile su tri sestre. O njima svjedoči dopis Vrhovne uprave Družbe od 2. veljače 1951. upućen Svetozaru Ritigu, odnosno Komisiji za vjerske poslove NR Hrvatske, u kojem piše da su sestre Ancila Bernardica Buntak, Evanđelista Marija Bratož i Marcela Ivanka Iskra bile u istražnom zatvoru u Rijeci gdje „odgovaraju radi nepažnje i nerazboritosti u pitanju brošure 'Poruke s neba' i medaljica, koje su s time u vezi.“²¹⁷ Ritiga se moli da se zauzme za sestre budući da su, svjedoči A. Šustek, zagrebačke vlasti (UDBA) Vrhovnu upravu „po svome izaslaniku upozorile na pogubnu stvarnost predmeta i preporučile nam, da to javimo i ostalim našim zajednicama, kako ne bi sestre na terenu imale radi toga neprilike, pa neka pošalju medaljice na našu centralu, odakle

²¹⁰ Presuda Kotarskog suda u Rijeci, posl. br. Kk. 145/1950. od 14. lipnja 1950., u: APMDS.

²¹¹ Dokument br. 123214, u: HDA, f. 1561.

²¹² Presuda Kotarskog suda u Rijeci, posl. br. Kk. 145/1950. od 14. lipnja 1950., u: APMDS.

²¹³ Gizela SUBOTIČANEC, „Nešto iz mogega života u Rijeci“, 31. lipnja 1990., u: APMDS.

²¹⁴ Gizela SUBOTIČANEC, „Nešto iz mogega života u Rijeci“, 31. lipnja 1990., u: APMDS.

²¹⁵ Sačuvan je samo tekst članka, bez navedenog imena novina te datuma.

²¹⁶ Osobnici br. 3942, u: ADSM, VT.

²¹⁷ Dopis br. 22/1951. od 2. veljače 1951., u: ADSM, O1.

su se imale dostaviti na Povjereništvo UDBE, što je i učinjeno.“²¹⁸ Glede medaljica i navedene brošure Vrhovna uprava obavijestila je 6. veljače 1951. predstojnice svih Družbinih kuća nalažući, uz napomenu da je „stvar ozbiljna“, da se medaljice i brošure pakuju jer su „politička propaganda“ te nisu crkveno odobrene.²¹⁹ Nije pronađen odgovor na zamolbu za puštanjem sestara iz pritvora niti podatak o njegovu trajanju.

1. 4. Bjelovar

Zbog svog djelovanja u koprivničkoj bolnici uhićene su u Koprivnici 23. kolovoza 1945. Florentina Antonija Cerovski i Nenada Matija Zvonar. Nakon istražnog postupka, 27. listopada 1945. podignuta je optužnica, a presuda je donesena osnovom „usmenog javnog pretresa“ održanog 6. prosinca 1945. godine. Prva od sestara, Florentina Cerovski, presudom Okružnog narodnog suda u Bjelovaru od 10. prosinca 1945., proglašena je krivom

što je početkom jula 1945. god. primila od optužene Zvonar Nenade pismo zloglasnog ustaškog krvoloka Nemeč Martina, koje je Nenadi donijela opt. Bilić. Nemeč je u pismu tražio da mu se pošalju lijekovi za ranjene bandite. Optužena je tome udovoljila predavši optuženoj Bilić paket sanitetskog materijala sa 6 zavoja, manjom količinom vate, nešto gaze i oko 100 gr. Joda, poprativši taj paket pismom. Potom je posredstvom sestre Nenade poslala još dva paketa sanitetskog materijala i lijekove Bilić Boži, koja je posredstvom neke Anke iz Bakovčice slala odmetnicima u šumu - da je dakle pomagala naoružane bande dajući njihovim aktivnim članovima sanitetski materijal, čime je počinila zločin iz Čl. 11 Zakona o krivičnim djelima protiv države.²²⁰

Cerovski se zbog toga kažnjava s 15 godina lišenja slobode s prisilnim radom, 10 godina gubitka svih političkih i građanskih prava i konfiskacijom cjelokupne imovine.²²¹ Zamolbe Družbe za pomilovanje Cerovski prihvaćene su godine 1948. kada je Odlukom Predsjedništva Sabora NR Hrvatske od 6. siječnja 1948. kazna snižena s 15 na 10 godina zatvora. Družba je nastavila sa zamolbama za pomilovanjem te je primjerice u pismu vrhovne glavarice Šustek upućenom u siječnju 1952. Josipu Brozu, predsjedniku Vlade FNRJ, među ostalim navedeno da se sanitetski materijal „u ratu davao i neprijateljima po međunarodnom

²¹⁸ Dopis br. 22/1951. od 2. veljače 1951., u: ADSM, O1.

²¹⁹ Okružnica svima kućama radi sakupljanja medaljica koje nisu odobrene, br. 26, u: ADSM, O1.

²²⁰ Presuda K. z. 236/45. od 6. prosinca 1945., u: ADSM, O1.

²²¹ Presuda K. z. 236/45. od 6. prosinca 1945., u: ADSM, O1.

pravu. (...) Kod Cerovskieve su dakle vjerojatno prevladali – doduše krivo shvaćeni – humani i kršćanski motivi uz isključenje onih neprijateljskih državi.²²²

O Cerovski će pisati i Družbina glasila i to da je dala „lijek i zavojni materijal jednoj ženi za ranjenike koji su se od komunista skrivali po šumama“ te da je na istražnom sudu „priznala da je to učinila, ali se branila time, što je uvijek željela pomagati potrebnima“ pozivajući se na „međunarodne konvencije koje govore da se ranjenicima, pa i neprijateljima, mora pomoći. Prema tome, ona nije smatrala da je učinila nešto protuzakonito.“²²³ S obzirom na duljinu njezine kazne te odbijanje molbi za pomilovanje indikativan je podatak da su tijekom zatočeništva „najteža kazna bila česta i zamršena ispitivanja“ tijekom kojih je Cerovski „uvijek govorila objektivno“ te da je, kako je sama navodila, morala kaznu do kraja odslužiti jer „nije odobravala njihove postupke i nije ih hvalila u lice.“²²⁴ U očima zatvorskih službenika Cerovski, dakle, „nije davala znakove popravka“ – iako u zatvoru nije ni sa kim bila u sukobu, niti je bila kažnjavana.²²⁵ Cerovski je kaznu izdržavala ponajprije kraće vrijeme u Staroj Gradiški, pa potom u Požegi. Pomilovana je 29. studenog 1954. godine.²²⁶

Nenada Zvonar, također djelatnica koprivničke bolnice, Presudom Okružnog suda u Bjelovaru od 10. prosinca 1945. proglašena je krivom temeljem Zakona o krivičnim djelima protiv naroda i države, za pomaganje neprijatelja sanitetskim materijalom, ili prema riječima presude, „što je jula mjeseca 1945. god. stupivši u vezu s optuženima Sinković Andjelom i Bilić Božom, prenosila pismo odmetnika Nemeč Martina optuženoj Florentini i od nje prenosila lijekove optuženoj Bilić radi prenošenja tih lijekova u šumu.“²²⁷ Bila je kažnjena po istim točkama optužnice kao Cerovski, ali je dobila kraću vremensku kaznu koja je iznosila 10 godina lišenja slobode s prisilnim radom.²²⁸ „Pregled osuđenih svećenika, časnih sestara i crkvenih funkcionara svih vjeroispovijesti na teritoriju NR Hrvatske od 1944. do 1951.“²²⁹ navodi da je osuđena „radi saradnje s ustašama i slanja sanitetskog materijala ustaško-

²²² Pismo A. Šustek upućeno Josipu Brozu Titu od 5. siječnja 1952. (bez broja), u: ADSM, O1.

²²³ „Naše sestre žrve Drugog svjetskog rata“, *Naš vjesnik*, br. 1, 1997., 31.

²²⁴ „Naše sestre žrve Drugog svjetskog rata“, *Naš vjesnik*, br. 1, 1997., 32.

²²⁵ „Naše sestre žrve Drugog svjetskog rata“, *Naš vjesnik*, br. 1, 1997., 32.

²²⁶ Dopis Kazneno-popravnog doma Slavonska Požega Upravi za unutrašnje poslove GNO Zagreb, br. 6591/1954. od 29. studenog 1954., u: ADSM, O13.

²²⁷ Presuda K. z. 236/45. od 6. prosinca 1945., u: ADSM, O1.

²²⁸ Presuda K. z. 236/45. od 6. prosinca 1945., u: ADSM, O1.

²²⁹ S. RAZUM, „Osuđeni vjerski službenici...“, 392.

križarskim odmetnicima po oslobodjenju.²³⁰ Nakon tri i pol mjeseca istražnog zatvora u Bjelovaru, Zvonar je kaznu, kao i Cerovski, izdržavala najprije u Staroj Gradiški, pa u Požegi do 23. kolovoza 1951. godine.²³¹

Neposredno nakon suđenja *Narodne novine* donijele su članak čitatelja F. G. u rubrici „Glas iz građanstva“ pod nazivom „'Milosrđe' dviju 'časnih sestara' prema zloglasnom ustaškom koljaču.“²³² Sadržaj članka prvenstveno komentira nadbiskupa Alojzija Stepinca i Pastirsko pismo hrvatskih biskupa iz rujna 1945. (dakle cijelu Katoličku crkvu u DFJ) te potom konkretizira navodne inkriminirajuće slučajeve povezane s crkvenim službenicima. U članku se ponajprije definira osoba Martina Nemeca²³³ koji je bio „najzloglasnije ustaško ime u Koprivnici i srednjoj Podravini“ te „stara klerofašistička perjanica i običan frankovački gad“ koji je, prema navodu čitatelja, odgovoran za masovne likvidacije u koprivničkom kraju.²³⁴ Redovnice, koje su Nemecu navodno poslale lijekove, stoga su bile primjer „ustaško-klerikalne suradnje“ (gdje se „onaj tko osjeća 'milosrđe' za ustaške koljače, od njih ni sam mnogo ne razlikuje“) te se čitatelj pita „dali 'preuzvišeni' Stepinac i ovaj slučaj smatra 'karitativnom djelatnošću, radi koje katolički ženski redovi gotovo svaki dan imaju novih neprilika' i radi kojih on s ostalim potpisanim biskupima u svom 'pastirskom pismu' kleveće narodnu vlast da 'progoni vjeru“.²³⁵

S druge strane, cjelokupnu situaciju opisuje i Nenada Zvonar u svojim sjećanjima te očituje stav sestara prema ranjenicima različitih vojski:

Bilo je ratno doba. Godine 1943. Koprivnicu su napali partizani. U bolnici je ležalo dosta ustaša. Sedam od njih smo spasile pokazavši im kojim će putem krenuti. Godinu dana kasnije Koprivnicu su napale ustaše. U

²³⁰ S. RAZUM, „Osuđeni vjerski službenici...“, 392.

²³¹ Dopis Kazneno-popravnog doma Slavenska Požega, Upravi za unutrašnje poslove GNO Zagreb, br. 3945/1951. od 23. kolovoza 1951., u: ADSM, O13.

²³² *Narodni list*, god. 2., br. 193, 12. siječnja 1946., 2.

²³³ Z. RADELIĆ, *Križari: gerila u Hrvatskoj 1945.-1950.*, 188.

²³⁴ Martin Nemeć bio je zapovjednik ustaškog logora „Danica“ u Koprivnici. Okružni sud u Bjelovaru osudio ga je 18. prosinca 1946. na smrt vješanjem. Usp. Zdravko DIZDAR, „Ljudski gubitci Logora 'Danica' 1941.-42.“, *Časopis za suvremenu povijest*, god. 34, br. 2, 2002., 379; Z. RADELIĆ, *Križari: gerila u Hrvatskoj 1945.-1950.*, 353. Nemeca, kao i Cerovski te Zvonar, spominje i Zvonimir DESPOT, te navodi: „Nemeć je povjegaio iz kolone kod sela Bišupca blizu Varaždina. Kod Gornje Velike ranjen mu je bio sin te su se obojica vratila u Draganovec, gdje mu je Drago Sinković nabavljao sanitetski materijal iz bolnice. Anđela Sinković i Boža Bilić bile su posrednice između Drage i časnih sestara u bolnici, Florentine Cerovski i Nenade Zvonar.“ Zvonimir DESPOT, *Vrijeme zločina. Novi prilozi za povijest koprivničke Podravine 1941.-1948.*, Zagreb – Slavonski Brod, 2007., 307.

²³⁵ *Narodni list*, god. 2., br. 193, 12. siječnja 1946., 2.

bolnici su ležali ranjeni partizani. Dvojicu od njih su sestre spasile uputivši ih kuda da bježe. Tako smo pomogli svima koji su bili ugroženi. Došla je ubrzo 1945. godina. Sestre su kao i sav narod proživljavale teške dane. U operacijskoj Sali je kao instrumentarka radila s. Florentina Cerovski. Ona je 25. kolovoza 1945. godine odvedena u UDB-u. Tamo je priznala da je preko mene poslala susjedi Božici Bilić gravidnoj ženi 200 gr. Alkohola i 12 zavoja. Ista je UDB-a odvela Božicu i njezinu maćehu, a u noći 25. kolovoza i mene.²³⁶

Obje sestre, u prijepisu dijela zapisnika optužene Bilić, spomenute su u *Dokumentima* u poglavlju „Suradnja u terorističkoj djelatnosti nakon oslobođenja - Poslije oslobođenja jedan dio časnih sestara, po ugledu na mnoge svećenike, surađivao je i potpomagao ustaško-križarske grupe.“²³⁷

Za slučaj Benediktine Katarine Lap, koja je uhićena u Bjelovaru 2. studenog 1945. kao djelatnica bjelovarske bolnice, pronađeni su samo izvori komunističkog podrijetla. Iz dokumentacije vidljivo je da je Lap osuđena na Vojnom sudu Komande bjelovarskog područja 16. siječnja 1946. na pet godina lišenja slobode s prisilnim radom i dvije godine gubitka građanskih i političkih prava. Osuđena je za pomaganje pri bijegu jednog ustaškog vojnika koji se „priključio odmetničkoj terorističkoj grupi, koja je izvršila niz zločina.“²³⁸ Odnosno, optužena je da je „pomagala naoružane bande služeći im za održavanje veze i šaljući im nove članove.“²³⁹

Ovaj slučaj, s proširenim tumačenjem točaka optužnice te navođenjem navodnog priznanja optužene Lap, navode i *Dokumenti* u poglavlju: „Sudjelovanje u ustaškim organizacijama i ustaškoj vlasti – Časne sestre milosrdnice sudjeluju u radu 'ženske ustaške loze' i u ustaškim organizacijama.“ Ondje se donosi navodno priznanje Benediktine Lap, kao i kontekst navodnog djelovanja i stava članica Družbe prema državnoj vlasti tijekom razdoblja NDH:

Časna sestra Benediktina Lap, bolničarka u Bjelovaru, izjavila je 5. XI. 1945. pred istražnim vlastima doslovno: 'Općenito naše gledanje kao časnih sestara s političke strane na prošlu NDH bilo je takovo, da smo gledale sa simpatijama i sa zadovoljstvom i točno je da kao takove nismo mogle da odobravamo borbu koja se vodila protiv ustaške vlasti. Mi časne sestre iz ove državne bolnice surađivale smo s ženskom ustaškom lozom,

²³⁶ „In memoriam“, *Milosrdnica*, god. 5., br. 10, 1998., 24-25.

²³⁷ *Dokumenti*, 509.

²³⁸ S. RAZUM, „Osuđeni vjerski službenici...“, 352; M. AKMADŽA, *Katolička crkva u Hrvatskoj i komunistički režim 1945.-1966.*, 334.

²³⁹ Dokument br. 313914, u: HDA, f. 1561.

na taj način da smo polagale što veću pažnju ustaškim ranjenicima u samoj bolnici, a isto tako prisustvovala raznim manifestacijama, kao i državnim slavama za vrijeme NDH.²⁴⁰

Lap je kaznu izdržavala u Požegi do 1. studenog 1950. godine.²⁴¹

1. 5. Osijek

U srpnju 1945. u Osijeku su uhićene tri djelatnice osječke bolnice. Prva je 3. srpnja 1945. uhićena Valensa Marica Bajan, no o razlogu njena uhićenja te trajanju pritvora i moguće presude nije pronađena dokumentacija, već isključivo zapis o uhićenju.²⁴² Istoga dana uhićena je i Karitoza Janja Čaleta koja je nakon istražnog postupka 3. kolovoza 1945. osuđena na Vojnom sudu Vojne oblasti za Slavoniju u Osijeku „na kaznu strogog zatvora u trajanju od osam godina i na pet godina gubitka političkih i građanskih prava, zbog optužbe da je bila povezana s ustašama poslije rata. Odlukom Predsjedništva Narodne skupštine FNRJ od 17. travnja 1951., kazna joj je snižena s osam na šest godina strogog zatvora. Puštena je na slobodu po izdržanoj kazni 1. srpnja 1951. godine.²⁴³ Čaleta je napustila Družbu 25. veljače 1966. godine.²⁴⁴

Ovaj slučaj navodi se i u *Dokumentima* u poglavlju „Suradnja u terorističkoj djelatnosti nakon oslobođenja – Poslije oslobođenja jedan dio časnih sestara, po ugledu na mnoge svećenike, surađivao je i potpomagao ustaško-križarske grupe.“ Uz sudjelovanje još dviju redovnica druge redovničke družbe, u *Dokumentima* piše da je Čaleta slala „sanitetski materijal ustaško-križarskoj grupici na Papuk.“ *Dokumenti* navode i prijepis Zapisnika sa saslušanja od 13. srpnja 1945. i Čaletino navodno priznanje: „Osjećam se krivom što sam vršila neprijateljsku propagandu, aktivno pomagala ustaše u šumi.“²⁴⁵ Uz ovaj iskaz, u ADSM se nalazi njezino rukom pisano svjedočanstvo u kojem se uz ostalo tvrdi: „Ja sam suđena od

²⁴⁰ *Dokumenti*, 185.

²⁴¹ Osobnici br. 2999, u: ADSM, VT.

²⁴² Dopis br. 52/1945. (Premještaji sestara od 1. srpnja do 20. srpnja 1945.) od 20. srpnja 1945., u: ADSM, O1. *Kronika – Osijek*, u: ADSM, O11.

²⁴³ S. RAZUM, „Osuđeni vjerski službenici...“, 325.

²⁴⁴ Osobnici br. 4177, u: ADSM, VT.

²⁴⁵ *Dokumenti*, 506.

Suda, jer sam davala hranu razoružanim zarobljenicima god. 1945. u Osijeku (...) baš onako kako su davali ne samo stanovnici grada Osijeka.“²⁴⁶

Treća sestra uhićena u Osijeku je Žarka Julijana Ivasić. Ona je također djelovala u osječkoj bolnici te bila uhićena 14. kolovoza 1945. Budući da je uhićenjem započeo dugotrajniji sudski proces protiv skupine sestara koje su prethodno djelovale u otočkoj bolnici, njezin slučaj obrađen je povezano sa skupinom sestara osuđenima u Gospiću.

1. 6. Ostali kazneni progoni

Što se tiče ostalih mjesta u FD/NR Hrvatskoj gdje su bili provedeni kazneni progoni usmjereni prema članicama Družbe, ovdje će biti spomenute sestre osuđene ili zatvorene u Šibeniku, Ogulinu, Karlovcu, Ljubešćici, Daruvaru, Supetru te jedna sestra za koju postoji samo fragmentaran zapis koji ne spominje mjesto njezina uhićenja ili izdržavanja kazne.

Bernardina Ljubica Milas osuđena je na Okružnom sudu u Šibeniku 16. kolovoza 1945. na šest mjeseci lišenja slobode s prisilnim radom i na pet godina gubitka nacionalne časti. Razlog optužbe bila je njezina navodna ustaška propaganda tijekom rata, te „klevetanje Narodnooslobodilačkog pokreta“. Uz to, Milas je navodno „denuncirala ustašama drugaricu Perlu Cukrov, da je iz partizana došla tražiti u bolnicu lijekove.“²⁴⁷

Također u Šibeniku, 5. listopada 1948., bila je uhićena i „zatvorena za godinu dana“, dakle do 6. listopada 1949., Hedviga Šima Žuljević, djelatnica šibenske bolnice.²⁴⁸ Žuljević je, navodi se u njezinu nekrologu, „znala u svakoj zgodi naći zlatnu sredinu i što se tiče sestara i što se tiče ostaloga osoblja u bolnici.“²⁴⁹ O razlogu uhićenja te potom i suđenja zapisano je u istom tekstu sljedeće: „Nezgodnim vladanjem jedne mladje sestree, koja je morala kasnije biti i otpuštena, došlo je do pretrage sestarskog stana, gdje se je našla neka količina brašna i još nekih stvari, a sve je to bila prišteta samih sestara – pala krivnja na

²⁴⁶ Izjava pismena s. Karitoze Čaleta na pitanja u dopisu dne. 30. XI. 1956., u: ADSM, VT.

²⁴⁷ S. RAZUM, „Osuđeni vjerski službenici...“, 363.

²⁴⁸ *Katalog sestara*, br. 58, u: APNG.

²⁴⁹ Osobnici br. 1917, u: ADSM, VT; Statistički izvještaj br. 2/1949. od 24. siječnja 1949., u: APNG. Iskaz od 28. svibnja 1954. (nepotpisan) prigodom smrti s. Hedvige, u: APNG.

starješicu i pitanje odakle te stvari. Premda je glede tih stvari bila časna starješica sasvim mirna u svojoj savjesti, ipak je bila sudjena na godinu dana zatvora.²⁵⁰

U Ogulinu je 13. srpnja 1945. uhićena Branka Franjka Cvetnić. Razlog njezina uhićenja, optužbe i presude nepoznat je, a također i mjesto suđenja. Poznato je da je tijekom rata djelovala u svojstvu bolničarke u Karlovcu, a tijekom istražnog postupka bila je u Ogulinu, potom u požeškoj kaznionici do 13. srpnja 1947. godine.²⁵¹

U vezi Afrodizije Lucije Žuljević, koja je godine 1946. djelovala u dubrovačkoj državnoj bolnici, poznato je jedino da je iste godine bila zatvorena na nepoznatom mjestu radi „ilegalnog postupka sa živežnim namirnicama.“²⁵²

Za Rolandinu Ružu Puškarić dokumentacija navodi da je uhićena 18. lipnja 1947. te da je osuđena na Okružnom sudu u Karlovcu 27. kolovoza 1947. na kaznu strogog zatvora u trajanju od jedne godine zbog optužbe da je „podržavala veze s ustašom Pavlić Franjom 'Musom' i slala mu lijekove i križeve“ tijekom svog djelovanja u Družbinoj bolnici u Zagrebu. Odnosno, da je učinila „krivično djelo protiv naroda i države pomaganjem i skrivanjem odmetnika.“²⁵³ Kaznu je izdržavala u Požegi od 31. kolovoza 1947. do 18. lipnja 1948. godine.²⁵⁴

U Ljubeščici je, tijekom provođenja državnog oduzimanja Družbina posjeda, bila 4. srpnja 1947. uhićena Belarmina Ana Kastelić te bila suđena na mjesec dana zatvora s prisilnim radom zbog optužbe da je inicirala okupljanje mještana odnosno njihov javni prosvjed u Ljubeščici zbog navedenog postupka oduzimanja imovine.²⁵⁵

U lipnju 1950., također prilikom prisilnog oduzimanja Družbine imovine (iseljavanja sestara), u Supetru je bila kraće vrijeme zatvorena Tomislava Paula Štular, tadašnja predstojnica zajednice sestara. Za nju piše da je bila zatvorena dok vlasti nisu iselile sestre iz njihove kuće.²⁵⁶

²⁵⁰ Iskaz od 28. svibnja 1954. (nepotpisan) prigodom smrti s. Hedvige, u: APNG.

²⁵¹ Dopis „Premještaji sestara od 15. 8. - 18. 8. 1945.“ od 18. kolovoza 1945., u: ADSM, O1.

²⁵² Dopis br. 90/1946. od 5. travnja 1946., u: ADSM, O1; *Šematizam*, 1946., u: ADSM, O12.

²⁵³ Dokument br. 321356, u: HDA, f. 1561.

²⁵⁴ Dokument br. 321356, u: HDA, f. 1561.

²⁵⁵ *Kronika – Ljubeščica*, u: ADSM, O11.

²⁵⁶ *Kronika od 1941. godine sestara milosrdnica sv. Vinka P. – Provincije „Navještenja“*, 22; u: ADSM, O11. Osobnici br. 3593, u: ADSM, VT. Usp. poglavlje III/1.4.3.

Pedesetih godina, intenzitet sudske represije državnih vlasti bio je znatno umanjen i najčešće povezan s izricanjem novčanih kazni. Na to ukazuje i slučaj kada su godine 1952. sestre Laura Balijska i Celina Cipriš bile osuđene na plaćanje globe (jedna 8000, druga 7300 dinara) radi prekršaja povezanog sa Zakonom o udruženjima, zborovima i drugim javnim skupovima. Članice su poučavale glasovir, za što su godine 1948. dobile dopuštenje Ministarstva prosvjete NR Hrvatske, koje je potom poslano Narodnom odboru Daruvar, ali sestrama nije bilo uručeno.²⁵⁷ Argumenti koji su govorili u korist sestara, a navedeni su u žalbi njih samih, bili su da se poduka odvijala u „zatvorenom prostoru privatnog stana“ i individualno te da je zbog toga bilo neutemeljeno povezivanje sa Zakonom o udruženjima, zborovima i drugim javnim skupovima.²⁵⁸ Međutim, žalba nije bila uvažena.²⁵⁹

2. Federalna Država / Narodna Republika Bosna i Hercegovina

Na području FD/NR Bosne i Hercegovine u razdoblju od 1945. do 1950. godine, kako pokazuju dosadašnja istraživanja, 43 članice Družbe trpjele su državnu represiju (odnosno bile su pod istragom, pritvorene, osuđene ili optužene).²⁶⁰ Od tog broja godine 1945. državna represija zahvatila je 11 članica, a najviše sestara, ukupno 15, bilo je u sudskom postupku 1946. godine. Nadalje, 1947. godine sudski su bile progonjene četiri članice, 1948. dvije, 1949. sedam, za tri članice nije pronađena dokumentacija koja bi ukazivala na vremensko razdoblje zatvaranja, a jedna članica je bila u postupku bez pritvora. Duljine pritvora odnosno zatvorskih kazni, odsluženih nakon žalbi i pomilovanja, iznosile su od nekoliko dana (istražnog zatvora) do najdulje odslužene kazne od sedam godina i osam mjeseci.²⁶¹

²⁵⁷ Dopis Komisije za vjerske poslove NR Hrvatske upućen Savjetu za prosvjetu i kulturu Zagreb br. 88/1952. od 10. svibnja 1952., u: HDA, f. 310, kut. 140.

²⁵⁸ Žalba na rješenje br. P. 169/52. od 29. travnja 1952., upućena sucu za prekršaje Narodnog odbora Daruvar, u: HDA, f. 310, kut. 140.

²⁵⁹ Rješenje Ministarstva unutrašnjih poslova, Vijeća za prekršaje, NR Hrvatske V. P. br. 3240/1952. od 20. svibnja 1952., u: ADSM, O1.

²⁶⁰ Na području Bosne i Hercegovine godine 1939. djelovalo je oko 700 redovnica različitih redova (šest družbi), od toga 254 članice Družbe sestara milosrdnica. Usp. K. DRAGANOVIĆ, *Opći šematizam Katoličke crkve u Jugoslaviji*, 494-501.

²⁶¹ Tomo VUKŠIĆ navodi podatke da je na području Bosne i Hercegovine od 1941. do 1952. godine smrtno stradalo 160 katoličkih svećenika, za 81% ubijenih svećenika bili su odgovorni partizani i komunisti (104 svećenika tijekom rata, 57 poslije rata). Ubijeno je devet redovnica, od tog broja nijedna članica Družbe sestara

Za razliku od FD/NR Hrvatske, u FD/NR Bosni i Hercegovini nije bilo ubijenih odnosno smrtno stradalih članica Družbe. Međutim, jedna smrtna kazna bila je izrečena (strijeljanje), ali je poslije bila preinačena u dugogodišnju vremensku kaznu. Zamjećuje se, kao osobitost sudskih procesa protiv članica Družbe na području Bosne i Hercegovine, da su sestre suđene najčešće kao dio skupina u kojima su bili i svećenici (franjevci), a redovito su članovi osuđivanih skupina (kao i u FD/NR Hrvatskoj) bili dovedeni u vezu s „križarskim skupinama“. Suđenje najbrojnijoj takvoj skupini u koju su bile uključene i članice Družbe održano je u veljači 1946. godine u Sarajevu kada su bile osuđene 22 osobe, od kojih dvije sestre milosrdnice (i još dvije članice druge redovničke družbe). Također u veljači 1946. u Tuzli je bilo osuđeno 19 osoba, od kojih tri sestre milosrdnice. Skupini od deset sestara milosrdnica (u kojoj nisu bili ni svećenici ni ostali građani) bilo je suđeno u siječnju 1947. u Sarajevu.²⁶²

Najranije uhićenje izvršeno je u kolovozu 1945. (uhićenje ove članice bilo je izvršeno u FD Hrvatskoj, a suđenje u FD Bosni i Hercegovini), najkasnije u kolovozu 1949. godine, a sestre su bile u istražnim zatvorima, osuđivane, te izdržavale kazne u Zenici, Stolcu, Sarajevu, Brčkom, Banja Luki, Žepču, Tuzli, Duvnu (danas Tomislavgrad), Livnu i Bihaću.²⁶³ Još je jedna osobitost progona članica na području Bosne i Hercegovine, za razliku od Hrvatske, a što ukazuje na intenzivniju i sustavniju represiju, veća brojnost odlazaka iz Družbe nakon odslužene zatvorske kazne (ili istražnog zatvora) koja je bila posljedica UDB-ina sustavnog „izvlačenja kadrova“ iz crkvenih redova. Družbu je od ukupno 43 članice koje su bile u sudskom postupku ili trpjele kazneni progon na području Bosne i Hercegovine napustilo deset članica, a na području Hrvatske samo jedna.

milosrdnica. („Žrtve Drugoga svjetskog rata i poraća u Bosni i Hercegovini“, *Hrvatski mučenici...*, 127.). Nadalje, o stradanju Hrvata u Bosni i Hercegovini piše i Ivica LUČIĆ („Hrvatska protukomunistička gerila u Bosni i Hercegovini od 1945. do 1951.“, 633), navodeći da je „karakteristično za Hrvate u BiH da su najviše stradali od partizana i komunističkih vlasti, i to na kraju rata i po njegovu završetku“ što, kako navodi, predstavlja važnu činjenicu „za razumijevanje odnosa komunističke vlasti i Hrvata u BiH, posebno u Hercegovini.“

²⁶² Miroslav AKMADŽA, „Položaj Katoličke crkve u Hercegovini u prvim godinama komunističke vladavine“, *Zbornik radova međunarodnoga znanstvenog skupa „Hum i Hercegovina kroz povijest“ II.*, ur. Ivica Lučić, Zagreb, 2011., 496.

²⁶³ Redovnice koje su u Hercegovini bile zatvorene zbog navodnog pomaganja križarskim skupinama (sedam redovnica zatvorenih 1945. godine, i dvadesetak zatvorenih 1948. godine, dakle sveukupno tridesetak) navodi M. AKMADŽA, „Položaj Katoličke crkve u Hercegovini...“, 495.

Suđenja sestrama odvijala se primarno u skladu sa Zakonom o krivičnim djelima protiv naroda i države (donesenom 1945. godine), Zakonom o postupanju s imovinom koju su sopstvenici morali napustiti u toku okupacije i imovinom koja im je oduzeta od strane okupatora i njegovih pomagača (donesenom 1945. godine)²⁶⁴ te Zakonom o zaštiti opšte narodne imovine i imovine pod upravom države (donesenom 1946. godine).²⁶⁵ Zakon o vrstama kazni DF i FNRJ (donesen 1945. godine) određivao je visinu kazne za navodne prijestupe. Kao i u Hrvatskoj, članice su bile suđene na divizijskim vojnim sudovima (Sarajevo, Tuzla, Banja Luka, Bihać), okružnim narodnim sudovima (Sarajevo, Banja Luka, Livno) te kotarskim (sreskim) sudovima (Sarajevo), a izrečene presude te odgovarajuće kazne bile su u skladu s aktualnim stavom vlasti prema Katoličkoj crkvi, kao ideološkom protivniku. U usmjeravanju javnosti, s obzirom na stav vlasti prema Crkvi, smjernice je davao režimski tisak. Primjerice, Mate Babić u članku pod naslovom „Povodom Pastirskog pisma“ objavljenom u *Oslobođenju* 14. listopada 1945. ističe Katoličku crkvu kao protivnicu „narodne države“ te se navodi da je „autorima pisma mnogo stalo da smrtne osude nekih svećenika, i uopće osude naših sudova prikažu našoj, a još više stranoj neobaviještenoj javnosti, prosto kao nepravdu koja je tim ljudima učinjena samo zato što su bili drugog političkog mišljenja. (...) potpisnicima nije stalo do istine, nego do toga da pod svaku cijenu nađu povoda za napadanje na našu narodnu državu.“²⁶⁶

Što se tiče stvaranja optužnica protiv članova Katoličke crkve na teritoriju Bosne i Hercegovine indikativan je UDB-in elaborat pod nazivom „Pridobijanje klera na suradnju“. U njemu je vidljivo da je KPJ djelujući u tri smjera željela onemogućiti djelovanje Katoličke crkve. Ponajprije, to je učinila optužujući Crkvu za „neprijateljsku djelatnost“, što je rezultiralo suđenjima i ubojstvima crkvenih službenika. Drugi smjer djelovanja bio je usredotočen na stvaranje razdora u Crkvi preko špijunaže. Naposljetku, Crkvu se nastojalo materijalno oslabiti te smanjiti njezinu brojnost u pogledu članova (na što se primjerice odnosilo „sustavno 'izvlačenje' sjemeništara iz sjemeništa“), a također i stvaranjem suradnika među članovima.²⁶⁷ Za razumijevanje potonjeg značajan je članak 29. elaborata:

Ostale kategorije civilnih lica koje najčešće koristimo pri izboru suradnika za rad po kleru jesu: rodbina, prijatelji, znanci, ljubavnici ili ljubavnice funkcionera verskih zajednica, sveštenika, redovnika, redovnica,

²⁶⁴ *Službeni list Demokratske Federativne Jugoslavije*, br. 36, 1945.

²⁶⁵ *Službeni list Federativne Narodne Republike Jugoslavije*, br. 86, 1946., 25. listopada 1946.

²⁶⁶ *Oslobođenje*, god. 3., br. 90, 14. listopada 1945., 2.

²⁶⁷ Jure KRIŠTO, *Partija, Udba i svećenička udruženja*, Zagreb, 2014., 25-26.

pitomaca verskih zavoda. Saradnike iz ove kategorije pre svega koristimo za provodjenje pozitivnog uticaja na pojedine crkvene funkcionere, kako bi se stvorili uslovi za njihovo uključivanje u akciju za diferencijaciju. Osim toga vrlo ih uspešno koristimo za pribavljanje kompromitirajućeg materijala na osnovu kojeg vrbujemo sveštenike. Saradnike iz redova dobrih omladinaca, članova SSRN i sindikalista uspešno koristimo za sistematsku kontrolu propovedi, katehizacije, hodočašća, procesija, jednom rečju za kontrolu celokupne verske delatnosti kao i za potpuno izvlačenje eksklaustriranih redovnica i za ubacivanje u verske škole. (...) Na jednom delu kompromitirajućeg materijala vrbujemo lica koja će biti sudjena i upućivana na izdržavanje kazne u KPD. Možemo vrbovati pomenuta lica i u KPD, ukoliko to njihovo držanje dozvoljava, obećavajući im smanjenje kazne.²⁶⁸

Suradnička mreža kontrolirala je dakle sve crkvene ustanove i organizacije, odnosno „sve crkvene funkcionere, sveštenike, propovednike, redovnike, redovnice i pitomce verskih škola“. Preko suradničke mreže kontrolirala se ekonomska situacija pojedinih institucija, disciplina unutar vjerskih zajednica, antagonizmi „unutar svake verske zajednice i pojedinih verskih zajednica medju sobom.“ Sve je to bilo izuzetno bitno jer se navedene suprotnosti „odlično mogu koristiti za diferencijaciju ili izvlačenje kadra“ koja se odvijala sustavno, preko suradničke mreže koju su činili sami članovi Crkve.²⁶⁹ U pogledu redovnica to spominje i Petar Čule, mostarsko-duvanjski biskup, u pismu Zemaljskoj komisiji za vjerska pitanja NR Bosne i Hercegovine od 11. srpnja 1947. navodeći da „čak ima i takvih slučajeva, gdje se na pojedine mlade sestre vrši pritisak, da bi se skinule i napustile redovnički život“, a te pojave nisu zakonski utemeljene već se „zbivaju bez znanja centralnih vlasti naše Republike.“²⁷⁰ Znajući to, nije teško razumjeti i česte odlaske sestara iz Družbe, nakon duljih ili kraćih iskustava zatvora u FD/NR Bosni i Hercegovini, ali i moguću njihovu negativnu (tužiteljsku) ulogu tijekom suđenja.

Kao i u FD/NR Hrvatskoj, područje zdravstveno-karitativne Družbine djelatnosti u Bosni i Hercegovini pokazalo se kao najpogodnije za stvaranje optužbi. Dostupni podatci pokazuju da je od ukupnog broja optuženih sestara milosrdnica u FD/NR Bosni i Hercegovini, 36 sestara djelovalo u zdravstvenim ustanovama te bilo gotovo u cijelosti (odnosno njih 28) optuženo za pomoć „križarskim skupinama“ odnosno za predratnu „suradnju s okupatorom“ i nastavak suradnje s okupatorskim poslije rata. Nastavak suradnje, kako je navedeno u presudama, odnosi se na navodno članstvo u križarskim organizacijama (tzv. veze sa „šumom“) i podupiranje istih (slanjem sanitetskog materijala, lijekova i hrane iz bolnice;

²⁶⁸ J. KRIŠTO, *Partija, Udba i svećenička udruženja*, 73.

²⁶⁹ J. KRIŠTO, *Partija, Udba i svećenička udruženja*, 80-82.

²⁷⁰ M. AKMADŽA, „Položaj Katoličke crkve u Hercegovini u prvim godinama komunističke vladavine“, 498.

izradom i distribucijom križarskog znakovlja; čitanjem, prepisivanjem i distribucijom letaka sa sadržajem koji je protiv poretka; prokazivanjem bolesnika). Dvanaest članica bilo je optuženo za neprijateljsku propagandu (govor protiv poretka i poticanje pomaganja križarima) i prikrivanje imovine, a za dvanaest članica nije poznat razlog optužbe.²⁷¹

Tijekom javnih suđenja, posebice skupinama optuženih, očitovana je tendencija vlasti da se Katoličku crkvu prikaže kao organizaciju koja je umrežena u radu protiv poretka.²⁷² U tom pogledu, sestre su posebice bile istaknute kao djelatne sudionice revolucionarnih nastojanja prethodno spomenutih križarskih organizacija. Naglašeno je povezivanje takvih skupina s djelovanjem i ostalog klera posebice franjevac (u dokumentaciji se spominju franjevci Franjo Šlafhauzer, Ante Kovačić, Valerije Voloder, Karlo Karin, Damjan Rosić) koji su navodno aktivno podržavali vođe križarskih skupina (kao što su bili fra Ivan Čondrić i Mirko Kapulica).²⁷³ Samo ime „križari“, na kojemu je vlast inzistirala, bilo je pogodno za obezvrjeđivanje Katoličke crkve i to povezivanjem vjere, politike i ustaške ideologije, kao i za opravdavanje sustavno planirane i snažne represije usmjerene protiv njezinih članova. Stav vlasti prema odnosu križarskih organizacija i Crkve (i njihovom međudnosu) dobro opisuje govor Bude Miličevića, majora OZN-e, održan u Sarajevu 4. prosinca 1945. tijekom sastanka voditelja odsjeka okružnih odjeljenja OZN-e za FD Bosnu i Hercegovinu. Prva točka dnevnoga reda sastanka bila je „Upoznavanje sa radom Križarske organizacije“ te je tom prilikom Miličević naglasio:

Križarski pokret je nacionalno šovinistički i antikomunistički u svojoj biti. Potiče još iz doba križarskih ratova, gdje je vodio borbu na vjerskoj bazi, a u stvari se samo radilo o prevlasti crkve i njenom političkom

²⁷¹ Kako navodi M. AKMADŽA („Položaj Katoličke crkve u Hercegovini...“, 496), na području Bosne i Hercegovine biskupi, a posebno franjevci, „smatrani su glavnim nositeljima ustaške ideologije i politike Nezavisne Države Hrvatske“, a katoličko svećenstvo i članovi redovničkih zajednica optuživani su „za pomaganje križarskim skupinama (škriparima) u Hercegovini u borbi protiv komunističkoga poretka.“

²⁷² Na primjer, u *Oslobođenju* od 6. siječnja 1946., u članku pod nazivom „Križarski napad i Hrvati Bosne i Hercegovine“ spominje se suđenje pomagačima križarskih skupina održano na Vojnom sudu u Sarajevu. Tom prilikom, Jakov Grgurić, potpredsjednik Narodnog fronta Bosne i Hercegovine, uputio je poziv „hrvatskom narodu u BiH da se bori protiv križarskih organizacija – da ne vjeruje – posebno nekim svećenicima.“ (*Oslobođenje*, god. 4., br. 1, 6. siječnja 1946., 2.)

²⁷³ Ove slučajeve spominje I. LUČIĆ, u: „Hrvatska protukomunistička gerila u Bosni i Hercegovini od 1945. do 1951.“, 631.-670. Nadalje, franjevci Ivan Čondrić (Sarajevo) i Franjo Šlafhauzer (Zenica) koji su osuđeni 29. prosinca 1945. u Sarajevu na smrt strijeljanjem, potom Valerije Voloder i Ante Kozina, koji su osuđeni na vremensku kaznu kao i Verena Đaković, glavarica Školskih sestara franjevki iz Visokog, spominju se u izvješću kojeg ambasador Richard C. Patterson upućuje 14. veljače 1946. iz Beograda Državnom tajništvu u Washingtonu (Telegram br. 177, od 14. veljače 1946., u: NA, Records of the US Department of State, RG 84, Belgrade Legation and Embassy Secret File: Catholic Church, file no. 840.4, box 71).

utjecaju na razvitak zemalja. Sadašnji njegov karakter je izrazito vojničko politički. Križari okupljaju ljude oko sebe pod parolom obrane vjere i borbe protiv nevjernika, udarajući uglavnom na komuniste, a analogno tome na današnji poredak i na tekovine NOB. Pokretači i intelektualni inspiratori pokreta su u glavnom iz redova klera, koji ima jednu od odlučujućih uloga u samom pokretu.²⁷⁴

Miličević je u svom govoru potvrdio i „da će broj svećenika i časnih sestara kojima će se suditi biti oko trideset“ te da će se taj broj „poslije znatno povećati.“ U tom pogledu, „optužbe protiv svećenika većinom temeljile na izjavama agenata provokatora, ucjenama, iznuđenim izjavama i izmišljenim i(li) krivotvorenim dokazima.“²⁷⁵

Izvori za podatke o osuđenim članicama u FD/NR Bosni i Hercegovini nalaze se u konzultiranim odnosno dostupnim arhivima (ADSM, APNG, APBZBDM, HDA, ABiH, AKPDZ). Sačuvane su presude za 23 osuđene članice, a za ostale postoje ili dijelovi postupka (pojedini dopisi koji na postupak ukazuju) ili zapisi na marginama Družbinih šematizama iz relevantnih godina. S obzirom na građu režimskog podrijetla, u *Dokumentima* izrijekom se spominju tri slučaja suđenja koja su uključivala članice Družbe, a nalaze se u sljedećim poglavljima: „Suradnja u terorističkoj djelatnosti nakon oslobođenja - Poslije oslobođenja jedan dio časnih sestara, po ugledu na mnoge svećenike, surađivao je i potpomagao ustaško-križarske grupe“ i „Protudržavni i teroristički rad jednog dijela katoličkog klera nakon oslobođenja – Fra Franjo Šlafhauzer, kapelan iz Zenice, organizirao je terorističku križarsku organizaciju u Zenici i Busovači“. Opise suđenja donosio je režimski tisak, kao što je bilo *Oslobođenje*²⁷⁶, u kojemu je bila izrazita protucrkvena propaganda (posebice u karikaturama) te je primjerice u članku pod naslovom „Povodom hapšenja nadbiskupa Stepinca“, kojeg je napisao Vladimir Čaldarović, sudac Vrhovnog suda NR Bosne i Hercegovine, navedeno sljedeće:

Preko samostana, župnih domova, opatica i drugih raznih kanala šalju se u šumu ljudi, materijal i oružje, a tim oružjem 'križari' ubijaju hrvatske seljake čije žene i matere defiluju kao svjedoci pred zagrebačkim sudom. (...) Očevidno u njihovim dušama, u dušama ovih 'slugu božjih' više nema dobrote srca, blagosti, priproste ljudske odanosti o kojoj govori evandjelje. Oni su zaboravili etičke principe svoje vjere a u duše im se uvukla

²⁷⁴ I. LUČIĆ, „Hrvatska protukomunistička gerila u Bosni i Hercegovini od 1945. do 1951.“, 654-655. Kako navodi I. RADELIĆ, u Bosni i Hercegovini je poslije rata bilo više od 1000 „križara“, a najvažnije skupine križara pojavile su se u Hercegovini i na granici Hercegovine s Bosnom, dakako, uglavnom na mjestima s većinskim hrvatskim življem.“ (*Križari: gerila u Hrvatskoj 1945.-1950.*, 492.)

²⁷⁵ I. LUČIĆ, „Hrvatska protukomunistička gerila u Bosni i Hercegovini od 1945. do 1951.“, 635.

²⁷⁶ *Oslobođenje*, god. 3., br. 100, 23. prosinca 1945., 4.

mržnja, strast, pohlepa za vlašću i strah da će je izgubiti. Taj duh mržnje izobličio ih je i naveo na misao da će kroz krv i borbu, zaludujući mase, ostvariti svoje sebične ciljeve.²⁷⁷

Povezano s osuđenim sestrama milosrdnicama na području Bosne i Hercegovine Druzbino glasilo *Naš vjesnik*, kao i za osuđene članice s područja Hrvatske, donosi članke u feljtonu „Naše sestre – žrtve Drugog svjetskog rata“ od 1994. godine. Također, još jedan izvor podataka je glasilo *Politički zatvorenik*, u kojem se također tijekom devedesetih godina donose članci – svjedočanstva redovnica (drugih redovničkih družbi) koje su bile zatočene u Zenici, a u kojima se spominju sestre milosrdnice.²⁷⁸ Godine 2005. u Sarajevu je objavljena knjiga sestre Vilme Petir *Tragom milosrđa, Sjećanja milosrdnice Vilme Petir (1945.-2005.)*, koja predstavlja izvor mnogih podataka i za ovo područje istraživanja. U zapisanim sjećanjima Vilme Petir može se dobro iščitati atmosfera u poratnom Sarajevu, ali i šire.

2. 1. Sarajevo

Kao i na području FD/NR Hrvatske, i u FD/NR Bosni i Hercegovini početci sudskih progona povezani su sa zdravstveno-karitativnom djelatnosti Družbe. Godine 1945., najbrojnija Družbina zajednica na cijelom teritoriju Bosne i Hercegovine bila je zajednica u Državnoj bolnici u Sarajevu. Brojila je 90 članica koje su živjele u za njih izgrađenoj zgradi, u sklopu same bolnice.²⁷⁹ Upravo bolničarke iz te bolnice, sestre Solana Terezija Šanjek²⁸⁰ i

²⁷⁷ *Oslobođenje*, god. 4., br. 6, 10. veljače 1946., 2.

²⁷⁸ H. Ciglar, članica družbe Kćeri Božje ljubavi, u svom svjedočanstvu spominje članice Družbe sestara milosrdnica. Ona ponajprije navodi da je bila optužena da je „bila povezana sa svim častnim sestrama milosrdnicama koje su navodno u organizaciji za križare“, potom da je u Zenici bila u sobi sa sestrama milosrdnicama gdje je ukupno bilo 20 redovnica. U: „Tamnovanje časnih sestara u zeničkoj tamnici. Razgovor sa sestrom Hubertom Ciglar.“, *Politički zatvorenik*, br. 76-77, srpanj/kolovoz 1998., 32. Svjedočanstvo H. Ciglar prenosi i K. PEREKOVIĆ, *Naše robijanje*, 204. U istoj knjizi (str. 201) navodi se Zvezdane Jelke Vuk, u kojem se također spominju milosrdnice u zeničkoj kaznionici. Što se tiče statusa redovnica u kaznionici naglašava se njihova izoliranost. One su „bile u jednoj sobi“ da ne bi „loše djelovale na ostale zatvorenice.“ U *Političkom zatvoreniku* br. 57, 1996. objavljeno je svjedočanstvo Z. Vuk („Razgovor sa sestrom Zvezdanom u tišini samostanskog ozračja“, 35-36) gdje ona poimence navodi milosrdnice zatvorene u Bosni i Hercegovini (E. Raspor, I. Krajač, S. Šanjek, S. Habazin, P. Cvetić, V. Pocrnić).

²⁷⁹ *Šematizam*, 1945., 33., u: ADSM, O12.

²⁸⁰ Osobnici br. 2185, ADSM, VT; *Šematizam*, 1948., 24 (dopisano), u: ADSM, O12; Izvještaj Vrhovne glavarice br. 90/1946. od 5. travnja 1946.; u: ADSM, O1.

Fileja Lucija Kljajo²⁸¹, bile su prve članice Družbe uhićene na teritoriju Bosne i Hercegovine. One su uhićene 25. listopada 1945., a suđeno im je na Divizijskom vojnom sudu u Sarajevu 16. veljače 1946. kao dijelu skupine koja je obuhvaćala ukupno 22 osobe, od kojih su četiri bile redovnice (dvije milosrdnice te dvije članice druge redovničke družbe). Optužba, a potom i presuda temeljila se na Zakonu o krivičnim djelima protiv naroda i države, prema kojem se osuđivalo članstvo i podupiranje križarskih organizacija te su u skladu s tim optuženi bili proglašeni krivima

što su tokom leta i početkom jeseni 1945. god. Pa sve do svoga hapšenja bili organizovani članovi križarske terorističke organizacije, i istu pomagali koja je išla za tim da u danom momentu nasilno obori postojeći poredak u F. N. R. J. te su učestvovali u sakupljanju sanitetskog i kancelarijskog materijala, odjeće, hrane, municije i oružja za odmetnike, izrađivali križarske značke, rasturali i prepisivali razne letke neprijateljske sadržine, prebacivali pojedine ljude iz Sarajeva odmetnicima u šumu i na druge načine pomagali križarsku organizaciju.²⁸²

Već u ovom prvom slučaju javnog suđenja, koje je imalo velik propagandni učinak, članovi Katoličke crkve bili su prikazani u svjetlu „mreže“ onih koji sustavno rade protiv narodnog poretka te su djelotvorno povezani s ustaškom ideologijom. Ključna osoba ovog navodnog pothvata, odnosno organiziranja križarske skupine, bio je franjevac Franjo Šlafhauzer. On je, prema presudi, naložio svom bratu Ivici da u rujnu 1945. ode u Žepče i nagovori na suradnju dvije sestre milosrdnice, Saleziju Mariju Habazin i Paulu Mariju Cvetić, dajući im letke (one su bile uhićene u Žepču također 25. listopada 1945. godine). S druge strane, optužene Šanjek i Kljajo su u isto vrijeme u sarajevskoj bolnici prikupljale sanitetski materijal i lijekove za navedenu odmetničku skupinu, posrednik čega je bio također jedan franjevac, Ante Kovačić. Uz pomaganje križarima, ključna je stavka optužbe bila čitanje i širenje letka pod naslovom „Da li znate?“, koji je bio prošireni oblik istoimenog letka Jurja Krnjevića.²⁸³ Ovu stavku optužbe navode i *Dokumenti* u poglavlju „Protudržavni i teroristički rad jednog dijela katoličkog klera nakon oslobođenja - Fra Franjo Šlafhauzer, kapelan iz Zenice, organizirao je terorističku križarsku organizaciju u Zenici i Busovači“, te donose presliku odnosno prijepis nekih iskaza.²⁸⁴

²⁸¹ Osobnici br. 2622, u: ADSM, VT; *Šematizam*, 1948., 24 (dopisano), u: ADSM, O12. Izvještaj Vrhovne glavarice br. 90/1946. od 5. travnja 1946., u: ADSM, O1.

²⁸² Presuda od 16. veljače 1946. (nečitljiv broj), u: AKPDZ, neobrađena građa o zatvorenicama.

²⁸³ Presuda od 16. veljače 1946. (nečitljiv broj), u: AKPDZ, neobrađena građa o zatvorenicama.

²⁸⁴ *Dokumenti*, 461.

Uz navedene franjevce, u *Dokumentima* se navode još dva ključna aktera i to ponovno franjevci. To su Valerije Voloder, koji je u franjevačkom samostanu u Sarajevu navodno tiskao križarske letke, te Karlo Karin, profesor na sarajevskoj Bogosloviji, koji je iste letke dijelio.²⁸⁵ Dio zapisnika o saslušanju Valerija Volodera, nastao u OZN-i za FD Bosnu i Hercegovinu 5. studenog 1945., citira Voloderove riječi, u kojima se spominje Šanjek: „Znam vidio sam u dr. Karla Karina, letak 'da li znate' koji mi je dao da pročitam na moje traženje, a ja sam ga i preštampano. (...) Znam da je prikupljao preko nekih časnih sestara san. materijal za križare. Materijal mu je davala između ostalih i časna sestra Solana [Šanjek] koja radi na I 7, pošto sam to vidio. Za nju mi je pričao Kovačić da radi za križare i da joj je on dao neki sn. Materijal za njih. O njoj više ništa ne znam.“²⁸⁶

I list *Oslobođenje* u članku pod naslovom „Šta su bili i šta su danas 'križari'? Ko su njihovi organizatori?“ donio je vijest o ovom suđenju „organizatorima ustaško-terorističkih bandi“ (ne ističući redovnice kao posebnu kategoriju optuženih). U njemu se razrađuju pojedine stavke režimskog stava o odnosu Katoličke crkve i ustaškog režima, odnosno Crkve i politike. Tako se navodi da je suđeno onima (Čondriću i Šlafhauzeru) „koji su putem 'križarske' organizacije pokušali da spase propalo ustaštvo i sve one zločince koji su za vrijeme oslobodilačkog rata pljačkali naša sela i gradove, ubijali djecu, žene i starce i vjerno služili njemačkom i talijanskom osvajaču.“²⁸⁷ Nadalje, križarske poratne organizacije dovedene su u vezu s predratnim istoimenim vjerskim organizacijama te je stoga Crkva u cijelosti bila prikazana kao ona koja vodi „upornu borbu protiv demokratskih snaga“, „vaspitava u klerofašističkom duhu“. Članovi Crkve, ističe članak, „da bi postigli što bolji uspjeh i da bi što više obmanuli hrvatsku omladinu“, su vjerske organizacije „prikazivali čisto vjerskim“, ali su pritom „imali određenu političku profašističku zadaću.“ Zaključuje se da su sve te predratne organizacije postale „jezgro ustaške omladinske organizacije.“ U članku se donosi indikativna izjava Ante Martinovića, ministra u Narodnoj vladi FD Bosne i Hercegovine, da hrvatski narod osuđuje ostatke „ustaških bandi“ u Bosni i Hercegovini, a time i navodno proustaško djelovanje članova Crkve:

²⁸⁵ *Dokumenti*, 461. Značajno je spomenuti da je Karlo Karin bio član inicijativnog odbora osnivanja svećeničkog udruženja „Dobri Pastir“ koji je, kako dokumentacija navodi, nastalo na inicijativu UDB-e. Usp. Jure KRIŠTO, *Riječ je o Bosni*, Zagreb, 2008., 328.

²⁸⁶ *Dokumenti*, 462.

²⁸⁷ *Oslobođenje*, god. 3., br. 101, 30. prosinca 1945., 2.

Kako je očito da ustaško ime kod hrvatskog naroda u Bosni i Hercegovini znači sve ono što je skroz protivno duhu i moralu hrvatskog naroda i da je njihovo djelovanje smatrano najneprijateljskijim hrvatstvu, to oni danas uzimaju ime 'križara' kako bi kamuflirali i možda neke nesvjesne naveli na stramputicu i propast. (...) Stoga pravedna osuda Čondriću i njegovim ortacima neka bude opomena svim narodnim izdajicama koji žele propast današnje FNRJ koja je i jedina domovina Hrvata.²⁸⁸

Šanjek i Kljajo osuđene su na jednu godinu lišenja slobode s prisilnim radom. Kaznu su izdržavale u Sarajevu do 25. listopada 1946. godine.²⁸⁹ Obje sestre spominje Vilma Petir u svojim memoarima, navodeći da im je nosila hranu u zatvor zajedno sa sestrom Helinom Pupek, koja je također poslije bila zatvorena. Najteži trenutak bio je, ističe Petir, kada su sestre ugorali u automobil i pred njima ih tukli.²⁹⁰ Također, u to vrijeme u Sarajevu, „bilo je dovoljno da [osoba] ima šlajer [redovnički veo] na glavi pa da bude u zatvoru.“²⁹¹

U Žepču je djelovala zajednica sestara milosrdnica, čija je djelatnost bila vezana uz odgoj i prosvjetu. Istoga dana kad i Šanjek i Kljajo (25. listopada 1945.) u Žepču su bile uhićene Paula Marija Cvetić²⁹² i Salezija Marija Habazin,²⁹³ obje po struci učiteljice koje su djelovale u Družbinoj školi u Žepču.²⁹⁴ Suđenje je održano 5. ožujka 1946. na Divizijskom vojnom sudu u Sarajevu, a Cvetić i Habazin proglašene su krivima temeljem Zakona o krivičnim djelima protiv naroda i države i to „što su kao redovnice u jesen 1945. god pristupile križarsko terorističkoj organizaciji, te što su povezavši se sa Fra Franjom Šlafhauzerom izradjivale križarske znakove za odmetničke bande u šumi, primale, čitale, prepisivale i rasturale letke sa protu državnim sadržajem.“²⁹⁵ Habazin je osuđena na šest godina lišenja slobode s prisilnim radom i tri godine gubitka političkih i pojedinih građanskih prava, a Cvetić na pet godina lišenja slobode s prisilnim radom i dvije godine gubitka političkih i pojedinih građanskih prava.²⁹⁶

²⁸⁸ *Oslobođenje*, god. 3., br. 101, 30. prosinca 1945., 2.

²⁸⁹ Presuda od 26. veljače 1946.; u: AKPDZ, neobrađena građa o zatvorenicama. *Šematizam*, 1948., 24 (dopisano), u: ADSM, O12.

²⁹⁰ V. PETIR, *Tragom milosrđa*, 58.

²⁹¹ V. PETIR, *Tragom milosrđa*, 24.

²⁹² Osobnici br. 4451, u: ADSM, VT.

²⁹³ Osobnici br. 2846, u: ADSM, VT.

²⁹⁴ Kazneni list br. 3436, u: AKPDZ, neobrađena građa o zatvorenicama.

²⁹⁵ Presuda Divizijskog vojnog suda u Sarajevu pri 38. diviziji u Sarajevu, sud. br. 287/46. od 5. ožujka 1946., u: AKPDZ, neobrađena građa o zatvorenicama.

²⁹⁶ Presuda Divizijskog vojnog suda u Sarajevu pri 38. diviziji u Sarajevu, sud. br. 287/46. od 5. ožujka 1946., u: AKPDZ, neobrađena građa o zatvorenicama.

Franjo Šlafhauzer bio je ključna osoba i u ovom sudskom procesu. On je, prema obrazloženju presude, krajem ljeta 1945. godine došao u Žepče u samostan gdje su se nalazile Habazin i Cvetić te im je tada „kritikujući narodne vlasti“ opisao djelovanje križarske organizacije.²⁹⁷ Sestre su potom, prema presudi, pristale da u istoj rade. Jedna je od navodnih djelatnosti Habazin i Cvetić u toj križarskoj organizaciji bila izrada križarskih znakova,²⁹⁸ koje je naručio Šlafhauzerov brat Ivica koji je prilikom svog dolaska u Žepče donio sestrama „neke letke protunarodne sadržine gdje se najgrubljim pogrđama i najodvratnijim lažima napada narodna vlast FNRJ i njeni rukovodioci.“²⁹⁹ Habazin i Cvetić su letke navodno čitale, prepisivale i distribuirale, a što se tiče njihova priznanja, u presudi se navodi da „optužene, inkompletno, priznaju djelo“ ali se „izmotavaju da nisu znale svrhu križarskih značaka, da nisu imale namjeru proširiti križarsku organizaciju i tome slično.“³⁰⁰ No, sud je ipak bio uvjeren „da su Habazin Salezija i Cvjetić Paula imale namjeru da prošire križarsku organizaciju u Žepču.“³⁰¹ Kao otegotnu okolnost kod odluke o kazni sud je

uzeo da su obje redovnice časne sestre, one su položile zavjet da će svoj život posvetiti Bogu i meditaciji, međutim one postaju članice terorističke organizacije, one iskorištavaju svoje opatičko ruho i svoj dojučerašnji ugled kod masa da rovale protiv narodnih interesa. Osim toga pri odmjerenju kazne sud je uzeo u obzir i sadržaj letka koji su čisto ustaški letci i koji veličaju Francetića i Pavelića. Pošto se Habazin Salezija ukazuje donekle jača, odlučnija i inteligentnija, pa prema tome i svjesnija, sud joj je odmjerio težu kaznu.³⁰²

²⁹⁷ Presuda Divizijskog vojnog suda u Sarajevu pri 38. diviziji u Sarajevu sud. br. 287/46. od 5. ožujka 1946., u: AKPDZ, neobrađena građa o zatvorenicama.

²⁹⁸ I. LUČIĆ („Hrvatska protukomunistička gerila u Bosni i Hercegovini od 1945. do 1951.“, 655.) opisuje posljedicu režimske propagande što se tiče vjerskih obilježja. On citira „Politički referat“ održan kao prva točka dnevnog reda na sjednici Sreske partijske konferencije u Širokom Brijegu 3. siječnja 1946. godine. U njemu se spominju različita vanjska vjerska obilježja kao što su „pasići III reda sv. Frane“ i križevi. Ističe se da se oba obilježja narod „masovno nosi“ što potiču „nenarodni svećenici“ kojima „izdašno pomažu časne sestre.“ To pokazuje da kler „vodi organizovanu borbu protiv naše narodne vlasti. Jasno je da ti svi koji nose križeve na prsima su povezani sa ustaškim bandama – križarima i da ih baš takovi podržavaju. Dokaz je taj što uhvaćeni banditi imaju na kapi kraj slova „U“ i križ nazivajući sami sebe križarima i borcima za vjeru i krista.“ Ovakvo široko i proizvoljno tumačenje, ističe Lučić, dovelo je do toga da su represivne mjere zahvatile široke slojeve stanovništva.

²⁹⁹ Presuda Divizijskog vojnog suda u Sarajevu pri 38. diviziji u Sarajevu sud. br. 287/46. od 5. ožujka 1946., u: AKPDZ, neobrađena građa o zatvorenicama.

³⁰⁰ Presuda Divizijskog vojnog suda u Sarajevu pri 38. diviziji u Sarajevu sud. br. 287/46. od 5. ožujka 1946., u: AKPDZ, neobrađena građa o zatvorenicama.

³⁰¹ Presuda Divizijskog vojnog suda u Sarajevu pri 38. diviziji u Sarajevu sud. br. 287/46. od 5. ožujka 1946., u: AKPDZ, neobrađena građa o zatvorenicama.

³⁰² Presuda Divizijskog vojnog suda u Sarajevu pri 38. diviziji u Sarajevu sud. br. 287/46. od 5. ožujka 1946., u: AKPDZ, neobrađena građa o zatvorenicama.

Zamolbe za pomilovanje Cvetić i Habazin godine 1948. bile su riješene odlukom Prezidijuma Narodne skupštine FNRJ od 20. siječnja 1948. kojom je zamolba Habazin bila odbijena, a Cvetić je kazna bila snižena sa pet na tri godine zatvora.³⁰³ Cvetić je u zatvoru bila u Zenici do 25. listopada 1948.,³⁰⁴ kada je bila puštena te je potom napustila Družbu.³⁰⁵ Habazin je najprije bila u zatvoru u Zenici, a potom u Stolcu do 30. listopada 1951. godine.³⁰⁶ U zbirci nekrologa članica Družbe, za nju je zapisano da je „zanesena ljubavlju prema Domovini, prema onima, koji trpe za Božju stvar, upala (...) u lance. Bila je lišena slobode punih 6 godina.“³⁰⁷

Dokumenti također navode ovaj slučaj te spominju da je Franjo Šlafhauzer, kapelan iz Zenice, uz franjevca Ivana Čondrića, „jedan od najglavnijih organizatora terorističko-križarskih grupa u Sarajevu, Zenici i Busovači“ koji se „sastajao i dopisivao sa zloglasnim ustaškim koljačem Arapovićem, šaljući njegovoj terorističkoj grupi razni materijal“. Šlafhauzer također „umnožava i rastura letke, daje časnim sestrama iz Žepča zadatak da izrađuju križarske znakove i najzad falsificira zajedno s fra Antom Kozinom državne dokumente.“³⁰⁸ Zaključuje se na koncu da je Šlafhauzer bio dio cijele mreže protunarodnog rada koju čine brojni svećenici i redovnice „i časne sestre iz Žepča.“³⁰⁹

U travnju 1947. na Okružnom sudu u Sarajevu održano je suđenje koje je donijelo presudu za deset sestara milosrdnica, također djelatnica sarajevske državne bolnice. Glavna rasprava u „Krivičnom predmetu protiv Peh Tihone i dr.“³¹⁰ održana je 2. i 3. travnja 1947., a optužene sestre zastupao je odvjetnik Mišo Semijan. Sestre su proglašene krivima temeljem Zakona o krivičnim djelima protiv naroda i države i Zakona o zaštiti opšte narodne imovine i imovine pod upravom države i to stoga što su tijekom 1945. godine navodno „kroz poblize neutvrđeno vrijeme pomagale lica koja su za vrijeme rata i okupacije saradjivala sa okupatorom, a po oslobodjenju zemlje odmetnula se od vlasti u naoružane bande aktivno

³⁰³ Odluka Prezidijuma Narodne skupštine FNRJ Po br. 513/48. od 20. siječnja 1948., u: AKPDZ, neobrađena građa o zatvorenicama.

³⁰⁴ Osobnici br. 4451, u: ADSM, VT; Dosje br. 3436: Dopis br. 22720 od 25. listopada 1948., u: AKPDZ, neobrađena građa o zatvorenicama.

³⁰⁵ Osobnici br. 4451, u: ADSM, VT.

³⁰⁶ Osobnici br. 2846, u: ADSM, VT.

³⁰⁷ *Ljiljan bašča*, 1963., 160.

³⁰⁸ *Dokumenti*, 457.

³⁰⁹ *Dokumenti*, 460.

³¹⁰ Presuda Okružnog suda u Sarajevu Br. Ko 143/47. od 3. travnja 1947., u: ADSM, O13.

radeći protiv postojećeg poretka, dostavljala im sanitetski materijal, primale ili čitale letke sadržaja uperenog protiv postojećeg poretka čineći im na taj način usluge.³¹¹ Ili, drugim riječima, što su „po oslobodjenju zemlje, a u svome protunarodnom radu za naoružane križarske bande u šumi u svrhu njihovog snabdevanja sanitetskim materijalom, kao službenice Drž. Bolnice u Sarajevu sukcesivno potkrale sanitetski materijal namenjen bolesnicima i isti u pobliže neutvrđenim količinama neovlašteno dostavljale u šumu bandama – dakle izvršile djelo krađe opšte državne imovine i imovine pod upravom države.“³¹²

Prvooptužena Tihona Agata Peh uhićena je 6. prosinca 1946. te je osuđena na kaznu lišenja slobode s prisilnim radom od pet godina te dvije godine gubitka svih građanskih i političkih prava. Proglašena je krivom što je nakon oslobođenja, dok je u Sarajevu djelovala Čondrićeva križarska organizacija, navodno „dobrovoljno pristupila organizovanju časnih sestara u drž. Bolnici da prikupljaju sanitetski materijal za naoružane križarske bande, te je organizovala veći broj časnih sestara iz bolnice za ovaj zadatak, od njih primljeni materijal preko ilegalne veze dostavljala križarskim bandama u šumu.“³¹³ Kaznu je izdržavala u Zenici i Stolcu do 8. prosinca 1951. godine.³¹⁴

Ognjana Slavica Rubinić, drugooptužena, uhićena je također 6. prosinca 1946., a proglašena je krivom po istom zakonskom temelju zbog navodnog pomaganja iste križarske skupine te zbog toga što je „dobrovoljno radila na organizovanju prikupljanja materijalne pomoći u sanitetskom materijalu za križarsku bandu u šumu“ kojeg je „dostavljala preko veza“, a uz to „propagandno djelovala među časnim sestrama Drž. Bolnice u Sarajevu na taj način što je čitala križarske letke i iste širila dalje.“³¹⁵ Osuđena je na kaznu lišenja slobode s prisilnim radom od tri godine i šest mjeseci te jednu godinu gubitka svih građanskih i političkih prava. Kaznu je idržavala u Zenici i Stolcu do 4. lipnja 1950. godine.³¹⁶

Pet sestara bilo je uhićeno istoga dana, 16. prosinca 1946. godine. Prva je od njih bila Helina Barica Pupek³¹⁷ koja je bila optužena zbog toga što se „dobrovoljno povezala sa

³¹¹ Presuda Okružnog suda u Sarajevu Br. Ko 143/47. od 3. travnja 1947., u: ADSM, O13.

³¹² Presuda Okružnog suda u Sarajevu Br. Ko 143/47. od 3. travnja 1947., u: ADSM, O13.

³¹³ Presuda Okružnog suda u Sarajevu Br. Ko 143/47. od 3. travnja 1947., u: ADSM, O13.

³¹⁴ Osobnici br. 3720, u: ADSM, VT.

³¹⁵ Presuda Okružnog suda u Sarajevu Br. Ko 143/47. od 3. travnja 1947., u: ADSM, O13.

³¹⁶ Osobnici br. 3482, u: ADSM, VT; *Šematizam*, 1948., 24 (dopisano), u: ADSM, O13. Izvještaj Vrhovne glavarice br. 90/1946. od 5. travnja 1946., u: ADSM, O1.

³¹⁷ Dosje br. 6748, Dopis br. 26292 od 16. prosinca 1948., u: AKPDZ, neobrađena građa o zatvorenicama.

križarskim jatacima“, sestrama iz sarajevske bolnice, i „sakupljala i slala sanitetski materijal u šumu“. ³¹⁸ Međutim, Pupek je oslobođena optužbe „da bi se upoznala sa križarskim letcima i iste dalje širila među časnim sestrama Drž. Bolnice u Sarajevu u cilju pomaganja križara – čime bi počinila daljnje djelo iz čl. 3 tač. 14 Zakona o krivičnim djelima protiv naroda i države.“ ³¹⁹ Osuđena je na kaznu lišenja slobode s prisilnim radom od dvije godine i jednu godinu gubitka svih građanskih i političkih prava koju je izdržavala u Zenici do 16. prosinca 1948. godine. ³²⁰

Evangelista Tereza Meštrović uhićena je također 16. prosinca 1946. godine. Optužena je da je aktivno surađivala i prikupljala sanitetski materijal za križarske skupine, potom primala, čitala i slala križarske letke te je osuđena na četiri godine lišenja slobode s prisilnim radom i dvije godine gubitka svih građanskih i političkih prava, koju je izdržavala u Zenici i Stolcu do 20. siječnja 1950. godine. ³²¹

Felicitas Kata Ivasić uhićena je 16. prosinca 1946. te optužena je da je „po oslobodjenju zemlje aktivno radila u grupi časnih sestara križarskih saradnika unutar Drž. Bolnice u Sarajevu povezavši se sa č. s. Nedom Matko, prikupljala sanitetski materijal i preko veze dostavljala ga u šumu za križare.“ Tome je dodana optužba da je Ivasić „propagandno djelovala za križarski pokret propagirajući da je današnje stanje prolazno i pobjeda križara sigurna.“ ³²² Osuđena je na kaznu od tri godine i šest mjeseci lišenja slobode s prisilnim radom i jednu godinu gubitka svih građanskih i političkih prava koju je služila u Zenici i Stolcu do 25. kolovoza 1950. godine. ³²³ Ovo razdoblje zatočeništva spominje se u nekrologu u *Ljiljan bašči* gdje se navodi: „Ratni vihor baca je u logor u Zenici. (...) Nakon četiri godine provedenih patnja dolazi u Državnu bolnicu u Sisak.“ ³²⁴

Dragomila Agneza Kovač uhićena je također 16. prosinca 1946. te je optužena da je „lično izvjesni sanitetski materijal predala Elek Perini za križarske bande“ ³²⁵ te je osuđena na

³¹⁸ Presuda Okružnog suda u Sarajevu Br. Ko 143/47. od 3. travnja 1947., u: ADSM, O13.

³¹⁹ Presuda Okružnog suda u Sarajevu Br. Ko 143/47. od 3. travnja 1947., u: ADSM, O13.

³²⁰ Osobnici br. 4373., u: ADSM, VT; Dosje br. 6748, Dopis br. 26292 od 16. prosinca 1948. (Objava o završetku kazne i otpuštanju kući), u: AKPDZ, neobrađena građa o zatvorenicama.

³²¹ Osobnici br. 2812, u: ADSM, VT.

³²² Presuda Okružnog suda u Sarajevu Br. Ko 143/47. od 3. travnja 1947., u: ADSM, O13.

³²³ Osobnici br. 3893, u: ADSM, VT.

³²⁴ *Ljiljan bašča*, 1976., 82.

³²⁵ Presuda Okružnog suda u Sarajevu Br. Ko 143/47. od 3. travnja 1947., u: ADSM, O13.

kaznu od dvije godine s prisilnim radom i jednu godinu gubitka svih građanskih i političkih prava koju je izdržavala u Zenici do 16. prosinca 1948. godine.³²⁶

Jordanka Danica Risek posljednja je od sestara uhićenih 16. prosinca 1946. godine. Ona je optužena da je aktivno radila u križarskoj skupini „na prikupljanju sanitetskog materijala, koji je preko nekog nepoznatog fratra dostavljala križarskim bandama“ te da je potom propagandno djelovala „u korist križara zagovarajući njihovo pomaganje i tvrdeći da je postojeći poredak prolazan i da mora propasti.“³²⁷ Osuđena je na kaznu lišenja slobode s prisilnim radom u trajanju od četiri godine i dvije godine gubitka političkih i građanskih prava koju je služila u Zenici i Stolcu do 7. prosinca 1949. godine.³²⁸

Daljnji dokumentirani tijek ovog procesa u vezi Risek bilježi da se njezina molba za pomilovanje, upućena Prezidijumu Narodne skupštine FNRJ 14. svibnja 1948., ne uvažava.³²⁹ Međutim, odlukom Prezidijuma Narodne skupštine FNRJ od 12. studenog 1949. ona je oslobođena kazne, dok molbe za pomilovanje Peh, Rubinić, Meštrović, Krajač nisu bile uvažene.³³⁰ Risek se u siječnju 1950. vratila u Sarajevo, gdje je djelovala u državnoj bolnici (u građanskom odijelu), a 22. ožujka 1956. napustila je Družbu.³³¹

Tri sestre koje su pripadale ovoj skupini bile su uhićene 24. siječnja 1947. u Zagrebu. Prva od njih je Ilka Jalža Krajač, tada bolničarka u Družbinoj bolnici u Zagrebu,³³² koja je bila optužena da je „nakon oslobodjenja zemlje aktivno radila u križarskoj grupi časnih sestara Drž. Bolnice u Sarajevu, te se angažovala i lično prikupljala materijal saniteta za križare u šumi.“ Također, bila je optužena da je „čitala i širila križarske letke, koje je dobijala od časne sestre Fileje [Kljajo].“³³³ Osuđena je na kaznu lišenja slobode s prisilnim radom u trajanju od tri godine i šest mjeseci te jednu godinu gubitka političkih i građanskih prava koju je izdržavala u Zenici i Stolcu do 16. prosinca 1949. godine.³³⁴ Krajač je svoja sjećanja godine

³²⁶ Osobnici br. 4013, u: ADSM, VT.

³²⁷ Presuda Okružnog suda u Sarajevu, Br. Ko 143/47. od 3. travnja 1947., u: ADSM, O13.

³²⁸ Dosje br. 6755, Dopis br. 17.660/48 od 7. prosinca 1949., u: AKPDZ, neobrađena građa o zatvorenicama.

³²⁹ Odluka Prezidijuma narodne skupštine FNRJ, p. br. 3806/48 od 14. svibnja 1948., u: AKPDZ, neobrađena građa o zatvorenicama.

³³⁰ Odluka Prezidijuma narodne skupštine FNRJ p. br. 8462/49 od 12. studenog 1949., u: AKPDZ, neobrađena građa o zatvorenicama.

³³¹ Osobnici br. 4139, u: ADSM, VT.

³³² *Šematizam Provincije Imakulata*, 7. veljače 1947., u: ADSM, O12.

³³³ Presuda Okružnog suda u Sarajevu, Br. Ko 143/47. od 3. travnja 1947., u: ADSM, O13.

³³⁴ Osobnici br. 4179, u: ADSM, VT.

1999. objavila u Družbinom listu *Milosrdnica* pod naslovom „Sjećanje na logor.“³³⁵ U njima opisuje detalje svojih iskustava u istražnim zatvorima u Petrinjskoj ulici u Zagrebu i u „Ćemaluši“ u Sarajevu: „Obećavali su nam slobodu ako priznamo, grozili su nam se zatvorom, dobacivali nam pogrdne riječi. Stražari su bili grubi prema nama, uhađali su nas, iznenada otvarali vrata da vide što radimo, naglo nas budili noću.“ Opisuje se i putovanje sestara prema Zenici: „U grupi je bilo sestara i iz drugih Družba, svećenika, redovnika i civila. Do Zenice smo putovali stisnuti u vagonima putničkog vlaka. Od željezničke stanice do logora smo pješačili. Put je bio dug, naporan, prtljaga teška, a još teže noge koje su se jedva podizale. Narod i djeca koje smo susretali izvikivali su, posebno na nas redovnice: lopovi, banditi, Stepinčeva banda (...) Nabacivali su na nas kamenje.“ Naime, u tom vremenskom razdoblju u zeničkoj kaznionici bilo je zatvoreno ukupno četrdesetak redovnica različitih družbi, koje su kao svoju dužnost obrađivale Zeničko polje.³³⁶

Renalda Terezija Babić³³⁷ također je bila uhićena 24. siječnja 1947. u Zagrebu te optužena da je „surađivala u križarskoj grupi časnih sestara Državne bolnice u Sarajevu“ i širila križarsku propagandu „čitajući propagandne letke križara koje je dobivala od č. s. Elek Perine agitirajući da će križari pobijediti i doći na vlast.“³³⁸ Osuđena je na kaznu lišenja slobode s prisilnim radom u trajanju od dvije godine i jednu godinu gubitka političkih i građanskih prava, a kaznu je izdržavala u Zenici i Stolcu do 16. siječnja 1949. godine.³³⁹ Babić je napustila Družbu 14. siječnja 1957. godine.³⁴⁰

Filomena Franjka Brablec uhićena je 24. siječnja 1947. u Zagrebu.³⁴¹ Ona je bila optužena za suradnju s križarskom organizacijom, odnosno prikupljanje sanitetskog materijala kojeg je potom navodno dostavljala križarskim skupinama „u šumu.“³⁴² Osuđena je na kaznu lišenja slobode s prisilnim radom u trajanju od četiri godine i dvije godine gubitka političkih i građanskih prava. Uz sačuvanu žalbu, upućenu Vrhovnom sudu NR Bosne i Hercegovine od

³³⁵ Ilka KRAJAČ, „Sjećanje na logor“, *Milosrdnica*, god. 6., br. 11, 1999., 38.

³³⁶ I. KRAJAČ, „Sjećanje na logor“, 39.

³³⁷ *Šematizam Provincije Imakulata*, 7. veljače 1947., u: ADSM, O12.

³³⁸ Presuda Okružnog suda u Sarajevu Br. Ko 143/47. od 3. travnja 1947., u: ADSM, O13.

³³⁹ Dopis br. 771 od 16. siječnja 1949., u: AKPDZ, neobrađena građa o zatvorenicama.

³⁴⁰ Osobnici br. 4136, u: ADSM, VT.

³⁴¹ *Šematizam Provincije Imakulata*, 7. veljače 1947., u: ADSM, O12.

³⁴² Presuda Okružnog suda u Sarajevu Br. Ko 143/47. od 3. travnja 1947., u: ADSM, VT.

7. lipnja 1947. (koja nije bila uvažena),³⁴³ što se tiče Brablec sačuvan je dokument pod nazivom „Karakteristika“ od 7. listopada 1948. kojeg piše Jelena Pećanac, pomoćnica upravitelja i zapovjednica ženskog logora u Zenici.³⁴⁴ Prema „Karakteristici“, Brablec se nalazila u Zenici godinu dana te je

u prvo vreme upotrebljavana na ručnim radovima dok se sada osjeća nesposobna za svaki rad jer boluje od teške astrophije. U svom držanju i ponašanju pokazala se dosta dobra, neki zapažanja u vezi iste nije se primjećivalo. Političkog držanja za vreme boravka u ovome domu bila je dosta dobrog. Inače je povučena i začaurena u samu sebe te u vezi toga o istoj nebi imali neki veći podataka na osnovu čega bi se dobila detaljnija slika navedene osudjenice. Obzirom na slabost kao i držanje dosadašnje istu predložimo na uslovni otpust.³⁴⁵

Brablec je kaznu izdržavala u Zenici do 11. prosinca 1948. godine.³⁴⁶

Što se tiče opisanog suđenja skupini od deset sestara milosrdnica u Sarajevu, indikativan je zaključak presude koji u ovom slučaju potvrđuje uspjeh UDB-ina nastojanja za stvaranjem razdora u crkvenim strukturama. U njemu se saznaje da je ključna osoba za cjelokupni razvoj događaja bila optužena Perina Elek. Ona je bila članica Družbe (redovničkim imenom Matija) ali je 15. srpnja 1946. pobjegla iz Sarajeva (i potom napustila Družbu).³⁴⁷ Elek je bila optužena da je „po oslobodjenju zemlje dobrovoljno stupila u saradnju s križarskim jatacima časnim sestrama Katinkom i Nedom, te sakupljala od ostalih sestara iz Drž. Bolnice sanitetski materijal i posredstvom veze dostavljala križarima u šumu.“ Također je bila optužena da se povezala s Peh i Rubinić te „primala križarske letke i dalje ih širila.“ Za svako od tih djela osuđena je na kaznu od po osam mjeseci zatvora, ali „Sud nad optuženom Elek P. obzirom na pokazani minimalni stepen društvene opasnosti tj. Iskreno uvidjanje svoje pogreške, nije izrekao gubitak političkih i građanskih prava, jer smatra da istu po izdržanoj kazni nije potrebno izolirati iz društvenog života, jer to ne iziskuje pokazani stepen društvene opasnosti njene ličnosti.“³⁴⁸

³⁴³ Odluka Vrhovnog suda NR Bosne i Hercegovine kžv 897/1947. od 7. lipnja 1947., u: AKPDZ, neobrađena građa o zatvorenicama.

³⁴⁴ K. PEREKOVIĆ, *Naše robijanje*, 199.

³⁴⁵ Dosje br. 6752, Dokument „Karakteristika“ od 7. listopada 1948., u: AKPDZ, neobrađena građa o zatvorenicama.

³⁴⁶ Osobnici br. 3138, u: ADSM, VT; *Šematizam*, 1948., 24 (dopisano), ADSM, O12; Izvještaj Vrhovne glavarice br. 90/1946. od 5. travnja 1946., u: ADSM, O1.

³⁴⁷ *Upisna knjiga*, u: ADSM, VT.

³⁴⁸ Presuda Okružnog suda u Sarajevu Br. Ko 143/47. od 3. travnja 1947., u: ADSM, O13.

U obrazloženju presude tvrdi se da je nakon provedenog dokaznog postupka „na osnovu djelomičnog ili potpunog priznanja djela pojedinih optuženih, a posebice na temelju potpunog priznanja iskaza Elek Perine i priležećeg corpora delicti – pisma optužene Rubinić Ognjane, koje je ova u istražnom zatvoru pokušala dostaviti optuženoj Pupek Helini utvrdio kako postojanje, tako i krivicu svih optuženih časni sestara u smislu osudjujućeg dijela dispozitiva.“ Djelomično priznanje odnosilo se na Peh koja je na sudu porekla svoje prethodno priznanje, ali je temeljem iskaza Pupek i Elek bilo utvrđeno da je Peh „bila pokretač i začetnik cijele križarske saradnje medju časnim sestrama u bolnici.“ Krajač je priznala „kako na sudu tako i u istrazi da je primila križarski letak od s. Fileje i da ga je čitala.“ Elek je međutim „priznala svoja djela u cijelosti kao i ostalih optuženih č. sestara te pokazala vidno kajanje za počinjena djela, pa je dosljedno tome njeno djelovanje u cijelosti utvrđeno i dokazano vlastitim priznanjem.“ Ona je dakle svojim iskazom teretila sve ostale optužene.

U zaključku presude nabrajaju se olakotne odnosno otegotne okolnosti. Olakotno je kod svih optuženih bila dotadašnja neporočnost, „a kod optužbe Elek Perine još i potpuno priznanje djela, lojalno držanje pred sudom i vidno pokazano kajanje.“ Kod Rubinić i Pupek olakotno je bilo „djelomično priznanje i osjećaj krivnje“, kod Babić „uvidjenje svoje zablude“, a kod Kovač „njeno naknadno kajanje i uvidjenje svoje pogreške.“ Što se tiče otegotnih okolnosti navodi se „da su optužene već i po svome pozivu časni sestara i položenom redovničkom zavjetu bile dužne, da se suzdržavaju od svakog svjetovno političkog rada i da su kao takove bile dužne baš obrnuto da se angažuju na suzbijanju bratoubilačke mržnje, te vjerskog i nacionalnog razdora i da se dosljedno tome njihovo zalaganje za banditizam križara ne može nikada dovesti u sklad sa njihovim duhovničkim pozivom.“

Uz to, posebno otežavajuće okolnosti pojavljuju se kod Peh koja je navodno, kao i Risek, „uporan agitator i inicijator stvaranja ilegalnog kružoka u cilju pomaganja križara.“ Također, Risek, Meštrović i Krajač su „starije časne sestre i kao takove od upliva nad mladjim sestrama“, a na sudu su pokazale „otsustvo svake grižnje savjesti i kajanje i ostale uporno na liniji protiv narodnog rada odmetnika i neprijatelja svoga naroda.“ Zaključno vrednovanje odnosi se na postavljanje Peh u poziciju prvooptužene i odgovorne: „Na osnovu provedenih dokaza i stečenog uvjerenja sud smatra da je optužena Peh Tihona bila glavni

inicijator i pobornik aktivne suradnje sa križarima – ustašama – odmetnicima današnjeg društvenog poretka.³⁴⁹

O samom tijeku suđenja postoji nepotpisano svjedočanstvo učesnice (najvjerojatnije ga je napisala Krajač) objavljeno 1995. u glasilu *Naš vjesnik*. Zanimljiv je detalj vezan uz Elek i njezinu poziciju „tužiteljice“:

Nakon dva mjeseca preslušavanja sabrali su nas u dvorani – nas deset optuženica i tužiteljicu Perinu. Prisutan je bio sudac, naš branitelj, a mogli su prisustvovati i građani. Sva su se pitanja kretala oko istog predmeta – nošenje zavojnog materijala u šumu, a zadnje je pitanje 'da li ste nosili materijal u šumu' bilo upravljeno svakoj od nas. Odgovor svih nas 'nisam'. Nakon toga je pitanje upravljeno Perini. Ona, ne podižući oči, zureći u pod svaki je puta odgovorila, 'ona mi je rekla da je nosila'. Neke od nas su izjavile, da u to vrijeme bolnica nije imala materijala ni za svoje potrebe, a kamoli da se iznosi, a sestre zaokupljene poslom nisu imale ni vremena ni prilike, da nekuda hodaju. Suđenju je prisustvovalo i vanjskog svijeta. Svi su šutjeli. Ponovno su nas sabrali na Veliki petak, da nam se izrekne osuda. Kad je osuda bila pročitana, riječ je uzeo naš branitelj. Dobro i pravo je govorio, ali uzalud. Sudac je pročitao osudu – izdržavanje kazne u logoru i oduzeta građanska prava onima koje su suđene na više od dvije godine. Publika je to primila šutke, kao da su naslućivali da tužiteljica nije bila u pravu. Branitelj je među ostalim rekao i ovo: 'Po svemu se vidi da sestre nisu krive i ja ću uložiti žalbu.' Žalba je bila odbijena i mi smo sredinom lipnja putovale u Zenicu.³⁵⁰

Ovoj skupini osuđenih u Sarajevu u travnju 1947. ne pripada Nelda Magdica Jagetić za koju su pronađeni samo fragmentarni podatci. Zna se da je bila također bolničarka u sarajevskoj državnoj bolnici, potom da je bila lišena slobode od 18. svibnja do 18. studenog 1946. te da je nakon izlaska iz zatvora (u građanskom odijelu) djelovala u bolnicama u Ogulinu i Bjelovaru, odakle je 19. lipnja 1954. napustila Družbu.³⁵¹

Sudski postupak vodio se i protiv Angele Filomene Šustek koja je presudom Sreskog suda za II. i IV. rajon u Sarajevu od 28. veljače 1947., proglašena krivom temeljem Zakona o postupanju s imovinom koju su sopstvenici morali napustiti u toku okupacije i imovinom koja im je oduzeta od strane okupatora i njegovih pomagača. Šustek je, kako se navodi u presudi, „propustila prijaviti Upravi narodnih dobara u Sarajevu mašinu Singer vlasništvo Trninić Vladimira, koju su njegovi roditelji morali napustiti u toku okupacije“ i zbog toga je bila osuđena na novčanu kaznu od 1500 dinara, koja je preinačena u kaznu prisilnog rada bez

³⁴⁹ Presuda Okružnog suda u Sarajevu Br. Ko 143/47. od 3. travnja 1947., u: ADSM, O13.

³⁵⁰ *Naš vjesnik*, br. 1, 1995., 31.

³⁵¹ Osobnici br. 4048, u: ADSM, VT.

lišenja slobode od 30 dana.³⁵² Tijekom ovog postupka Šustek je živjela u Zagrebu (bila je u službi Vrhovne glavarice), ali za vrijeme promjene vlasti bila je predstojnicom Družbina Zavoda svetog Vinka u Sarajevu³⁵³ te je, iako nije bila upoznata da je Zavod bio u posjedu šivaće mašine, bila osuđena kao odgovorna. Kao olakotne okolnosti pri donošenju presude uzete su poodmakla starosna dob i loše imovinsko stanje, a otegotna okolnost to što je Šustek prethodno bila osuđivana u Zagrebu, u prosincu 1945. godine.³⁵⁴

U Sarajevu je 25. veljače 1949. bila uhićena skupina od tri sestre, također djelatnice sarajevske bolnice. To su bile Heliadora Anica Leko,³⁵⁵ Dulceta Marija Pulišić³⁵⁶ i Fides Amalija Popčević.³⁵⁷ Za njih postoje isključivo fragmentarni podatci. Uz podatak o danu uhićenja, zapisano je da su sve tri izišle iz zatvora 25. srpnja 1950. godine. Također, istoga su dana (6. ožujka 1952.) sve tri napustile Družbu. Za Popčević je zapisano da je kaznu izdržavala u Stolcu,³⁵⁸ no za godinu 1949. navodi se da su sve tri bile u logoru Krasno kod Sarajeva.³⁵⁹

Tri su sestre, djelatnice sarajevske bolnice, bile uhićene 13. lipnja 1949. godine: Stanislava Luca Cvitan,³⁶⁰ Demetrija Anastazija Polcar³⁶¹ i Ivana Franciska Klaić.³⁶² Nije pronađena sudska dokumentacija u vezi ovog postupka, ali je poznato da su sve tri kaznu služile u Sarajevu: Cvitan do 1. siječnja 1951., Polcar do 11. ožujka 1952. i Klaić do 16. veljače 1952. godine.³⁶³ O daljnjoj sudbini Polcar i Klaić piše i Vilma Petir:

Tada je bila praksa da su rukovodioci imali pravo u stanu imati zatvorenika kao kućnog pomoćnika ili pomoćnicu, već prema potrebi. Naše su sestre bile kućne pomoćnice takvim rukovodiocima. Javni tužitelj za

³⁵² Presuda Sreskog suda za II i IV reon u Sarajevu K: 2/47. od 28. veljače 1947., u: ADSM, O1.

³⁵³ Usp. poglavlje III/2.1.1.

³⁵⁴ Presuda Sreskog suda za II i IV reon u Sarajevu K: 2/47. od 28. veljače 1947., u: ADSM, O1.

³⁵⁵ Osobnici br. 3884, u: ADSM, VT; *Šematizam*, 1948., 24 (dopisano), u: ADSM, O12; Izvještaj Vrhovne glavarice br. 90/1946. od 5. travnja 1946., u: ADSM, O1.

³⁵⁶ Osobnici br. 3678, u: ADSM, VT; *Šematizam*, 1948., 24 (dopisano), u: ADSM O12; Izvještaj Vrhovne glavarice br. 90/1946. od 5. travnja 1946., u: ADSM, O1.

³⁵⁷ Osobnici br. 4053, u: ADSM, VT; *Šematizam*, 1948., 24 (dopisano), u: ADSM O12; Izvještaj Vrhovne glavarice br. 90/1946. od 5. travnja 1946., u: ADSM, O1.

³⁵⁸ Osobnici br. 4053, u: ADSM, VT.

³⁵⁹ Dopis Vrhovne uprave upućen Vojnoj pošti Sarajevo br. 4079, br. 149/1949. od 14. studenog 1949., u: ADSM, O1.

³⁶⁰ Osobnici br. 3351, u: ADSM, VT.

³⁶¹ Osobnici br. 2678, u: ADSM, VT.

³⁶² Osobnici br. 3656, u: ADSM, VT.

³⁶³ *Šematizam*, 1948., 24 (dopisano), u: ADSM, O12.

Bosnu i Hercegovinu, Slobodan Marjanović, uzeo je sebi s. Demetriju, inače vrsnu kuharicu, za kućnu pomoćnicu. Demetrija je odgojila njegovog sina, tako da se ovaj prema njoj odnosio kao prema majci. Osman Karabegović je uzeo sestru Francisku. Potom je izašao zakon da nitko u kući ne smije imati kućnu radnu snagu. Sestre su odmah dobile otpuste. Bilo je to pedesetih godina.³⁶⁴

Na ovo izvješće nadovezuje se i nekrolog u *Ljiljan bašči* u kojem piše da je, nakon što je bila uvjetno puštena na slobodu, Klaić godinu dana radila kao kućna pomoćnica kod „ministra rukovodioca“ te da joj je „rad u toj godini bio (...) teži nego sam logor“. „Gorka iskustva i narušeno zdravlje“ obilježili su ovo razdoblje njezina života.³⁶⁵

Sestra Ljiljana Kata Bošnjaković, bolničarka u sarajevskoj državnoj bolnici, uhićena je 5. kolovoza 1949. godine.³⁶⁶ Izostanak dokumentacije nadoknađen je zapisanim svjedočanstvom koje pojašnjava da je Bošnjaković u srpnju 1949. bila pozvana na saslušanje, nakon što su Polcar, Klaić i Cvitan bile zatvorene. Kao odgovornoj osobi u zajednici sestara u sarajevskoj bolnici tada joj je bilo priopćeno da sestre moraju skinuti svoje redovničko odijelo i nastaviti rad u građanskom odijelu. Budući da nisu na to pristale dobile su otkaz 1. kolovoza 1949., ali su morale ostati na poslu tijekom otkaznog roka. Međutim, 5. kolovoza 1949. u bolnicu su došli službenici UDB-e, a Bošnjaković je ponovno bila pozvana u bolničku upravu na ispitivanje koje nije bilo posljednje, što opisuje svjedočanstvo u kojem se dobro razlučuje ideološka utemeljenost državne represije, koja je prilagođena aktualnoj političkoj situaciji. Službenici UDB-e pitali su Bošnjaković

'Odakle si?' – 'Iz Našica.' 'Da tamo je ustaško gnijezdo.' – 'Oprostite, nitko od mojih nije bio ustaša.' 'Lišena si slobode.' Pred upravom je bio stražar. Sestru Ljiljanu su povelili u stan sestara gdje je izvršena nova premetačina. Kad su naišli na knjigu duhovnog sadržaja, jedan je rekao: 'Zašto Bog sada ne čini čudesa?' – 'Nema kome,' odgovorila je s. Ljiljana. (...) S. Ljiljanu su strpali u auto i povezli u sarajevski zatvor. Stavili su je u prostoriju, u kojoj je bilo 12 žena, sve informbirovke. (...) 13. kolovoza došla je u istu prostoriju s. Stanislava. (...) 15. kolovoza, na samu Veliku Gospu, u pola noći, s. Ljiljana je izvedena na preslušavanje. Preslušavala su je i ispitivala tri muškarca. Sestra Ljiljana je bila još u redovničkom odijelu. (...) Na to su joj zbacili koprenu s glave, čuškali je, udarali u rebra, ranili joj jednu ušku. Nakon sat vremena ispitivanja, odveli su je kao bijesni u 'mračaru', u tamnu malu prostoriju, bez prozora i zraka. Tu je s. Ljiljana ostala dva mjeseca... (...) Kad je sestra nakon dva mjeseca vraćena u prijašnju prostoriju, sve su se zatvorenice užasnule nad njezinim izgledom.³⁶⁷

³⁶⁴ V. PETIR, *Tragom milosrđa*, 25.; Pismo V. Petir od 29. srpnja 2008., u: ADSM, VTŽ.

³⁶⁵ U vezi Klaić zapisano je i sljedeće: „Po izlasku iz zatvora sestra Franciska stanuje u jednoj privatnoj sobici i nakon mnogih neprilika stupa u radni odnos. Zaposlenje je našla u Sveučilišnoj biblioteci Gradske vijećnice gdje je radila 20 godina.“ *Ljiljan bašča*, 1979., 32.

³⁶⁶ Osobnici br. 3493, u: ADSM, VT.

³⁶⁷ *Naš vjesnik*, br. 4, 1996., 29.

Suđenje je održano 28. prosinca 1949. godine. Bošnjaković je tada osuđena na kaznu od dvije godine prisilnog rada, a izašla je iz zatvora 30. prosinca 1949. godine.³⁶⁸

Za Tomais Franjku Guslević³⁶⁹ i Zlatu Tereziju Florijančić³⁷⁰, bolničarke u sarajevskoj bolnici, postoji samo zapis u jednom od objavljenih svjedočanstava. Vilma Petir u njemu tvrdi da su obje bile uhićene, ali Florijančić nije bila poslije osuđena, a Guslević jest. Florijančić je, tvrdi Petir, „tri tjedna provela na ispitivanju, a onda puštena. Bila je jedina Slovenka među njima, pa je možda i to bila olakotna okolnost. Ipak, od straha se više nije vratila na posao u bolnicu, nego je otišla u Sloveniju.“³⁷¹

2. 2. Tuzla

U Tuzli je 20. veljače 1946. pri Sarajevskom divizijskom vojnom sudu, Vojnom vijeću u Tuzli, održano suđenje u „Krivičnom predmetu protiv Čović Marija i drugova“ prilikom kojeg je osuđeno 19 osoba, od kojih tri sestre milosrdnice (i uz njih jedna redovnica druge redovničke družbe).³⁷² Prve su 5. studenog 1945. uhićene Krizostoma Ljuba Kovačko i Zvonka Barbara Čupar, a nakon njih 25. studenog 1945. Štefa Luca Komljenović. Sve tri bile su bolničarke u tuzlanskoj državnoj bolnici.

Komljenović je proglašena krivom što se, prema presudi, povezala s križarskom organizacijom te joj slala sanitetski materijal iz bolnice u kojoj je radila. Osuđena je na tri godine lišenja slobode s prisilnim radom.³⁷³ Kovačko je, s druge strane, proglašena krivom zbog toga što je navodno primala, čitala i distribuirala „ilegalne letke križarske terorističke

³⁶⁸ Osobnici br. 3493, u: ADSM, VT.; *Naš vjesnik*, br. 4, 1996., 29.

³⁶⁹ V. PETIR, *Tragom milosrđa*, 71.; Osobnici br. 3222, u: ADSM, VT; *Šematizam*, 1948., 24 (dopisano), u: ADSM, O12.

³⁷⁰ Osobnici br. 2158, u: ADSM, VT.

³⁷¹ V. PETIR, *Tragom milosrđa*, 71.; Osobnici br. 3222, u: ADSM, VT; Pismo V. Petir od 29. srpnja 2008., u: ADSM, VTŽ.

³⁷² Dosje br. 4606. Prijepis presude Sarajevskog divizijskog vojnog suda, Vojno vijeće u Tuzli, Sud. br. 25/46. od 20. veljače 1946., u: AKPDZ, neobrađena građa o zatvorenicama.

³⁷³ Dosje br. 4606. Prijepis presude Sarajevskog divizijskog vojnog suda, Vojno vijeće u Tuzli, Sud. br. 25/46. od 20. veljače 1946., u: AKPDZ, neobrađena građa o zatvorenicama.

organizacije,³⁷⁴ a Čupar je „dobila od Ljubice Jurisić ilegalne križarske letke koja je ova donosila iz Zagreba.“ Kovačko i Čupar su obje osuđene na kaznu od jedne godine lišenja slobode s prisilnim radom, a uvjetno na dvije.³⁷⁵

Uz sačuvanu presudu, postojeća dokumentacija tiče se Komljenović te ukazuje na korespondenciju Vrhovne uprave Družbe i Okružnog suda u Tuzli, glede dostavljanja sudskih spisa. Na upit od 20. kolovoza 1946. da se Vrhovnoj upravi dostavi prijepis osude za Komljenović, odgovara se da se sukladno sudskim upisima ne može odgovoriti da je ona optužena ili osuđena.³⁷⁶ Prezidijumu Narodne skupštine FNRJ upućena je godine 1948. zamolba za pomilovanje, koja je uvažena, na što ukazuje rješenje od 16. kolovoza 1948. godine.³⁷⁷ Sve tri članice kaznu su izdržavale u Zenici. Kovačko je iz zatvora izišla 1. ožujka 1946., a Čupar 1. travnja iste godine. Nadalje, Komljenović je iz zatvora izišla 1. rujna 1948. te napustila Družbu 13. lipnja 1959. godine.³⁷⁸

Na istom Sarajevskom divizijskom vojnom sudu, Vojnom vijeću u Tuzli, 13. veljače 1946. osuđene su dvije sestre milosrdnice. Prva je Tirza Rozalija Tomić, bolničarka u bolnici u Derventi, uhićena 8. prosinca 1945.,³⁷⁹ a druga Anita Lucija Mateljan, koja je djelovala u u župi u Derventi te uhićena 3. prosinca 1945. godine.³⁸⁰ Prema riječima presude, obje su bile proglašene krivima za krivično djelo iz Zakona o krivičnim djelima protiv naroda i države, Mateljan zato „što je krala iz bolnice lijekove te ih dostavljala preko veze u šumu i pomogla da se prebaci neki Kukulj iz Zagreba, te što je znala za križarsku organizaciju“, a Tomić također zbog krađe lijekova iz državne bolnice koje je slala „u šumu“ te „znala za rad križarske organizacije u Derventi“.³⁸¹ Mateljan je osuđena na kaznu od četiri godine, a Tomić

³⁷⁴ Dosje br. 4606. Prijepis presude Sarajevskog divizijskog vojnog suda, Vojno vijeće u Tuzli, Sud. br. 25/46. od 20. veljače 1946., u: AKPDZ, neobrađena građa o zatvorenicama.

³⁷⁵ Dosje br. 4606. Prijepis presude Sarajevskog divizijskog vojnog suda, Vojno vijeće u Tuzli, Sud. br. 25/46. od 20. veljače 1946., u: AKPDZ, neobrađena građa o zatvorenicama.

³⁷⁶ Dopis Okružnog suda u Tuzli upravi Zagrebačke provincije Kro 157/46. od 22. kolovoza 1946., u: APBZBDM.

³⁷⁷ Rješenje Prezidijuma Narodne skupštine FNRJ Po. br. 5416/48. od 16. kolovoza 1948., u: AKPDZ, neobrađena građa o zatvorenicama.

³⁷⁸ Osobnici br. 3883; u: ADSM, VT.

³⁷⁹ Osobnici br. 3793, u: ADSM, VT; *Šematizam*, 1948., 24 (dopisano), u: ADSM, O12; Izvještaj Vrhovne glavarice br. 90/1946. od 5. travnja 1946., u: ADSM, O1.

³⁸⁰ Osobnici br. 3786, u: ADSM, VT.

³⁸¹ Presuda Sarajevskog divizijskog vojnog suda, Vojno vijeće u Tuzli, sud. Br. 4/46. od 13. veljače 1946., u: AKPDZ, neobrađena građa o zatvorenicama. Usp. Z. RADELIĆ, *Križari: gerila u Hrvatskoj 1945.-1950.*, 188.

na tri godine lišenja slobode s prisilnim radom. Tomić je kaznu izdržavala u Zenici do 8. prosinca 1948.,³⁸² a Mateljan u Zenici i Stolcu do 3. prosinca 1949. godine.³⁸³

Daljnja dokumentacija povezana s ovim postupkom sačuvana je za Mateljan. Prva zamolba Prezidijumu Narodne skupštine FNRJ od 17. studenog 1946. nije bila uvažena,³⁸⁴ jednako kao i druga, upućena 28. siječnja 1948. Vojnom sudu u Sarajevu. Naveden razlog jest taj da se zamolba za primjenom pomilovanja, sukladno Ukazu o pomilovanju vojnih lica od 9. svibnja 1947., ne može uvažiti „jer osudjeni ne ispunjava potrebne uslove.“³⁸⁵ Ovo suđenje spominju i *Dokumenti* u poglavlju „Suradnja u terorističkoj djelatnosti nakon oslobođenja – Poslije oslobođenja jedan dio časnih sestara, po ugledu na mnoge svećenike, surađivao je i potpomagao ustaško-križarske grupe“. Donosi se prijepis navodnog iskaza Elze Kozinović od 30. prosinca 1945. koji je teretio sestre u Derventi, poimence Mateljan: „Za vrijeme boravka u Derventi dolazila sam češće tamošnjim časnim sestrama, te smo razgovarale kako bi trebalo pomoći vojnicima koji se sakrivaju pred tamošnjim postojećim vlastima, s odjećom. Tako sam ja dala par košulja opatici Aneti [Aniti], koja je to dalje otpremila.“³⁸⁶

Nakon četničkog upada u državnu bolnicu u Brčkom, tijekom kojeg su ubijena dva oficira Jugoslavenske armije, u Brčkom je u svibnju 1946. bila uhićena skupina od šest sestara milosrdnica koje su u navedenoj bolnici djelovale kao bolničarke. Sve su sestre - Lidija Paulina Volarić, Viola Marija Vrbanić, Rozeta Franciska Kranjc, Doroteja Ana Marjanović, Noema Kristanec i Eleuterija Marija Raspor - bile u zatvoru mjesec dana (bez ikakvog provedenog ispitivanja) a nakon mjesec dana bile su puštene sve izuzev Raspor. Naime, prema jednom svjedočanstvu, u noći kad se dogodio napad dežurala je Raspor.³⁸⁷

Raspor je osuđena 4. kolovoza 1946. na Divizijskom vojnom sudu u Sarajevu, Vojnom vijeću u Tuzli. Ona je, kako navodi sačuvana presuda, proglašena krivom zbog toga što je „sudjelovala u terorističkoj organizaciji u Brčkom i prokazala gdje leži u bolnici poručnik

³⁸² Dosje br. 2916, Dopis br. 25848 od 8. prosinca 1948., u: AKPDZ, neobrađena građa o zatvorenicama.

³⁸³ Dopis br. 17585 od 3. prosinca 1949., u: AKPDZ, neobrađena građa o zatvorenicama.

³⁸⁴ Odluka Prezidijuma Narodne skupštine FNRJ Po. br. 7653 od 17. studenog 1946., u: AKPDZ, neobrađena građa o zatvorenicama.

³⁸⁵ Rješenje Vojnog suda u Sarajevu Sud. br. 4/43/VI/ od 28. siječnja 1948., u: AKPDZ, neobrađena građa o zatvorenicama.

³⁸⁶ *Dokumenti*, 509.

³⁸⁷ *Naš vjesnik*, br. 1, 1997., 32.

Jugoslavenske armije Vasić i još 1 oficir, koje su odmetnici tada ubili.³⁸⁸ Uz to, proglašena je krivom zbog materijalnog pomaganja odmetničkim skupinama te za proturežimski govor. Za ta navodna djela, osuđena je na kaznu smrti strijeljanjem i trajan gubitak političkih i pojedinih građanskih prava.³⁸⁹ No, pravomoćnom presudom Vrhovnog suda Jugoslavenske armije od 2. rujna 1946. kazna je bila preinačena u 20 godina lišenja slobode i pet godina gubitka političkih i građanskih prava.³⁹⁰

Uvaženom zamolbom za pomilovanje, upućenom Prezidijumu Narodne skupštine FNRJ 9. rujna 1950., Raspor je kazna bila snižena s 20 na 15 godina zatvora. Slijedile su daljnje zamolbe za pomilovanje koje je Josipu Brozu, predsjedniku savezne vlade, 5. siječnja 1952. uputila Vrhovna uprava Družbe. U tekstu zamolbe navode se dodatne okolnosti ovog slučaja. Primjerice da je Raspor, uz navodno prokazivanje oficira, kažnjena „i zbog toga što da je jednoj babici davala lijekove protiv krvarenja kod žena, a babica je te lijekove ustupala odmetnicima.“ U daljnjem tekstu kao argument neutemeljenosti ove optužbe, kao i njezine nelogičnosti s obzirom na pripadnike četničkih formacija, naglašava se da Raspor „kao redovnica i katolikinja nije mogla imati nikakove sklonosti ni volje da pomogne četnicima, koji su baš na katolicima bili počinili krvave zločine. Dotični četnici upali su u bolnicu preodjeveni u oficire Jugoslavenske armije pa nije zato mogla ni izdaleka slutiti njihove neprijateljske i zločinačke namjere. Čitava njezina krivnja sastoji se što je u času četničkog upada vršila službu u bolnici.“³⁹¹

Još jedno indikativno izvješće nalazi se u dopisu kojeg je Jovo Pedalo, upravitelj kaznionice u Stolcu, uputio 19. srpnja 1953. Vojnom sudu u Sarajevu, kao osvrt na molbu za pomilovanje Raspor. Iz njegova opisa može se zaključiti da je Raspor bila među „nepopravljivima“, a također s uočava i proširivanje inkriminacija s obzirom na promijenjenu situaciju u državi, odnosno novu kategoriju državnih neprijatelja nastalih nakon Rezolucije Informbiroa (lipanj 1948.). Pedalo opisuje njezine karakteristike, postavljajući u usta Raspor riječi o predmetu za kojeg zasigurno nikad nije imala prilike ni čuti:

³⁸⁸ Rješenje Vrhovnog suda JA br. 873/46. od 17. rujna 1946., u: AKPDZ, neobrađena građa o zatvorenicama.

³⁸⁹ *Naš vjesnik*, br. 1, 1997., 32.; „Razgovor sa sestrom Zvezdanom u tišini samostanskog ozračja“, 35-36.

³⁹⁰ Rješenje Vrhovnog suda Jugoslavenske armije br. 873/46. od 17. rujna 1946., u: AKPDZ, neobrađena građa o zatvorenicama.

³⁹¹ Rješenje Vrhovnog suda Jugoslavenske armije, br. 873/46. od 17. rujna 1946., u: AKPDZ, neobrađena građa o zatvorenicama.

Za vrijeme izdržavanja kazne u ovom domu duže vremena je provela na radu kao bolničarka u ovom domu. Taj posao je dobro obavljala sa stručne strane, ali u isto vrijeme kao jezuita trovala je šovinizmom i klerofašizmom bolesne osuđenice. Ona je govorila da bi partizane mogla zubima gristi i trgati, a da je za to savjest ne bi pekla, jer zna da i bog njih ne trpi. Kaže: 'Montonija su objesili zato što je ubijao, a oni bi mogli da naprave vješala kroz cijelu Posavinu, pa im ipak nebi bilo dosta, jer drugo ništa ne znaju nego ubijati i puškom mlatiti. Sigurna sam da nema ni jednog Komuniste koji ne bije. Sad uopšte ne postoji zakon, jer da postoji nebi ja na temelju sumnje i indicija mogla dobiti smrtnu kaznu i nakon žalbe 20 godina robije. Ali ja se tješim da i oni neće dugo. Svake godine, bilo zbog suše bilo zbog poplave zapadaju u sve veće i veće neprilike, dok konačno potpuno ne zaglibe. Njima je rezolucija IB-a dala takav udarac da se najmanje za deset godina neće oporaviti, a u međuvremeno će i rat izbiti i tad su gotovi. Stara sam, ali nebi htjela umrijeti prije nego ću biti osvećena.' Prije izvjesnog vremena izbačena je sa posla iz bolnice i dana na fizički posao jedno vrijeme, a sada zbog upale zglobova radi na lakšem fizičkom radu na ekonomiji, jer je bolnica bila pretvorena u bogomolju. U posljednje vrijeme je sasvim pasivna i povučena.³⁹²

Raspor je uvjetno puštena 2. siječnja 1954. godine.³⁹³

S druge strane, ovaj događaj opisan je u nekoliko navrata u publikacijama Družbe. U nekrologu u *Ljiljan bašči* piše da je Raspor u bolnici u Brčkom kao bolničarka instrumentarka djelovala osam godina te u poslu pokazivala „okretnost, šutljivu sabranost i krajnju točnost“ i bila cijenjena kod liječnika „kao veoma precizna radnica.“³⁹⁴ No, poslije Drugoga svjetskog rata nastaju nove okolnosti „u kojima se sestra Eleuterija teško snalazi“, kako opisuje nekrolog, te dopijeva u logor: „Njezin život u logoru je pun stradanja i pun jezovite neizvjesnosti. To su bili za patničku sestru Eleuteriju pravi getsemanski dani. Neprospavane noći, tvrdi ležaj i druga fizička trpljenja ne predstavljaju ono najteže u logoru, nego nesnosan život bez utjehe sv. mise i bez primanja sv. sakramenata. To su bili časovi razapinjanja duha i srca, uništenje duševnih i tjelesnih snaga i razaranje živaca.“³⁹⁵ Ovaj događaj opisuje i sestra Doroteja Marjanović u svojim sjećanjima iz godine 1974. navodeći kao točan datum napada 8. svibnja 1946. te da su te noći kada se dogodio napad sve sestre radile u noćnoj službi (a ne samo Raspor).³⁹⁶

Druga sestra iz te skupine za koju postoji zapis o kaznenom progonu je Viola Marija Vrbanić, koja je tijekom rata bila učiteljica u Družbinoj školi u Brčkom, a potom nakon

³⁹² Dopis br. 2307/1953. od 19. srpnja 1953., u: AKPDZ, neobrađena građa o zatvorenicama.

³⁹³ KPD Stolac, Lični list br. 213, u: AKPDZ, neobrađena građa o zatvorenicama.

³⁹⁴ *Ljiljan bašča*, 1975., 18.

³⁹⁵ *Ljiljan bašča*, 1975., 18.

³⁹⁶ *Rad sestara u bolnici Brčko od 1939. do 1974. godine* (napisala Doroteja Marjanović), u: ADSM, O11.

smjene vlasti i zabrane prosvjetnog djelovanja djelovala je u bolnici u Brčkom kao bolničarka. U vezi ovog slučaja pronađeni su samo zapisi u Družbinim publikacijama. Prvi je u njezinu nekrologu koji kazuje da je Vrbanić „počela učiteljsku službu u Brčkom, ali nažalost samo dvije godine, jer su godine 1945. sve sestre morale napustiti rad u školi“ te da se ona tada zaposlila u bolnici u Brčkom. Tvrdi se i da su Vrbanić godine 1946., kada su sve sestre koje su djelovale u bolnici u Brčkom bile uhićene, „zatvorili u tako malenu samicu da se nije u njoj mogla ni uspraviti.“ U samici, opisuje se u nekrologu, „nisu joj davali ni hrane ni vode pa je kroz mjesec dana toliko oslabila da su je polumrtvu morali iznijeti na nosilima. To je ostavilo trajne posljedice za cijeli njezin život. Ona se ipak nije dala slomiti. Jaka volja davala joj je snage za žilav rad.“³⁹⁷ U vezi cijele navedene skupine sestara zapisano je svjedočanstvo (nepotpisane) sudionice ovog događaja, objavljeno u *Našem vjesniku*, gdje se donosi podatak da su sestre bile najprije zatvorene u Brčkom, a potom u Tuzli. U svjedočanstvu se također ističe da je u istražnom zatvoru, iz neutvrđenih razloga, bila najstrože kažnjena Vrbanić.³⁹⁸

Makarija Marija Makovec, bolničarka u državnoj bolnici u Tuzli, također je zabilježena kao ona koja je bila zatvorena od državnih vlasti.³⁹⁹ Međutim, za nju nisu pronađeni drugi podatci.

2. 3. Banja Luka

Na Okružnom sudu u Banjoj Luci održano je 4. prosinca 1945. javno suđenje u kojem se sudilo skupini od pet osoba, među kojima je bila Vita Katarina Pocrnić, bolničarka u banjolučkoj bolnici.⁴⁰⁰ Njima se sudilo temeljem djela navedenih u Zakonu o krivičnim djelima protiv naroda i države, a proglašeni su krivima što su „u toku mjeseca septembra i oktobra 1945. godine aktivno pomagali odmetnute ustaše na taj način da su im u više navrata

³⁹⁷ *Ljiljan bašča*, 1997., 76.

³⁹⁸ *Naš vjesnik*, br. 1, 1997., 32.

³⁹⁹ *Šematizam*, 1948., 24 (dopisano), u: ADSM, O12.

⁴⁰⁰ Osobnici br. 3795., u: ADSM, VT.

dostavljali u šumu sanitetski materijal.“⁴⁰¹ Pocrnić je pritom osuđena na deset godina prisilnog rada s lišenjem slobode te gubitak političkih i građanskih prava. Njezina žalba, upućena Vrhovnom sudu NR Bosne i Hercegovine u Sarajevu, odbijena je 13. veljače 1946.,⁴⁰² a daljnje molbe za pomilovanje upućene Prezidijumu Narodne skupštine FNRJ od 23. srpnja 1946. također nisu bile uvažene.⁴⁰³ No, Pocrnić je ipak bila uvjetno puštena 10. prosinca 1948. čemu je doprinijelo loše zdravstveno stanje te dobro vladanje, o čemu piše dokument pod nazivom „Karakteristika“ od 6. listopada 1948. (napisala ga je već spomenuta Jelena Pećanac, pomoćnica upravitelja i upraviteljica ženskog logora u Zenici):

Imenovana je teška plućna bolesnica kao takova nije upotrebljena u radu. Sudjena je 10 godina dok je izležala svega 3 godine. Kroz čitavi tok izdržavanja kazne imenovana nije bila zapažavana. Inače je mirna i povučena. Političkog držanja može se reći da je dobrog. Vladanje i ponašanje u domu imala je dobro. Kućnog reda se pridržava i kritički se osvrće na svoju grešku. Obzirom na bolest i iznemoglost imenovana bi mogla uzeti se obzir uslovnog otpusta dok je terećene kazne teže to se stavlja nadležstvu na rješenje.⁴⁰⁴

Pocrnić je pomilovana 3. rujna 1952. godine.⁴⁰⁵

Suzana Miroslava Juraga, koja je djelovala u svojstvu kuharice u Družbinoj kući u Duvnu (danas Tomislavgrad), uhićena je 4. veljače 1946. te joj je suđeno na Divizijskom vojnom sudu u Banja Luci 5. lipnja 1946. godine. Prvoosuđeni u ovom krivičnom postupku bio je franjevac Karlo Grbavac, a skupina od šest optuženih bila je proglašena krivima „zbog djela pomaganja naoružane bande iz čl. 11 Zakona o krivičnim djelima protiv naroda i države“⁴⁰⁶ Karlo Grbavac, župnik sela Prisoje, proglašen je napose krivim „što je što je u oktobru 1945. godine primio u svoj stan zloglasnog bandita Kapulicu Mirka, počastio ga rakijom, a u razgovoru odobravao stav odmetnika prema narodnoj vlasti.“ Uz Grbavca osuđen

⁴⁰¹ Prijepis Presude Okružnog suda u Banja Luci Ko 72/45. od 4. prosinca 1945., u: AKPDZ, neobrađena građa o zatvorenicama.

⁴⁰² Presuda Vrhovnog suda NR Bosne i Hercegovine u Sarajevu KZV 15/46. od 13. veljače 1946., u: AKPDZ, neobrađena građa o zatvorenicama.

⁴⁰³ Dopis Prezidijumu Narodne skupštine FNRJ br. 1/48. od 9. siječnja 1948., u: AKPDZ, neobrađena građa o zatvorenicama.

⁴⁰⁴ Dosje br. 2969, Dokument „Karakteristika“ od 6. listopada 1948., u: AKPDZ, neobrađena građa o zatvorenicama.

⁴⁰⁵ Odluka Prezidijuma Narodne skupštine FNRJ br. 5833/52. od 3. studenog 1952., u: AKPDZ, neobrađena građa o zatvorenicama.

⁴⁰⁶ Dosje br. 4381, Presuda Divizijskog vojnog suda u Banja Luci sud. Br. 317/46. od 5. lipnja 1946., u: AKPDZ, neobrađena građa o zatvorenicama.

je i još jedan franjevac i to Damjan Rosić, župnik u selu Kongori.⁴⁰⁷ Uloga Suzane Juraga u navedenom činu pomaganja bila je da je navodno „u novembru 1945. godine dala fra Damjanu Rosiću oko 20 križića i isto toliko medalja za naoružane bandite u šumi.“⁴⁰⁸ Za navedeno djelo Grbavac je kažnjen s 15 godina, a Juraga s dvije godine lišenja slobode s prisilnim radom i dvije godine gubitka građanskih i političkih prava.⁴⁰⁹

U obrazloženju presude donosi se kontekst inkriminirajućih događaja koji se tiče razotkrivanja mreže suradnika u pomaganju odbjeglih ustašama. Ključna osoba, uz Karla Grbavca, bio je Mirko Kapulica, „zloglasni ustaša i zločinac, sada odmetnik.“⁴¹⁰ On je u studenom 1945. došao kod Grbavca, koji o tom događaju nije obavijestio vlasti. Uz ove dvije ključne osobe, pojavljuju se i ostale kao što je primjerice ustaša Marijan Šola (bivši stožernik Velike župe u Bihaću), koji je u svrhu bijega navodno tražio od Grbavca prazan formular krsnog lista, s pečatom i potpisom. Grbavac je „jednom prilikom poslao vodi Kapulici neke križiće i medalje, a drugom prilikom istom banditu lekove za vidanje njegove rane.“⁴¹¹ Za razliku od Grbavca, Šola je imao „vrlo dobro držanje za vremena Narodnooslobodilačke borbe, prema verodostojnim dokazima spasio je i od smrti i ustaških progona znatan broj ljudi. Ova činjenica je mnogo uticala na sud da njegovu krivicu ne tretira kao naročito tešku, iako je stepen krivične odgovornosti vrlo visok.“ Šola je stoga bio osuđen na tri godine zatvora s prisilnim radom.⁴¹²

Juraga i Rosić došli su navodno u iskazima na sudu u kontradikciju. Tako, Juraga je navodno priznala da je „Rosiću dala metalne križiće i neke medalje“, ali tvrdila je „da joj nije bilo poznato tko me je taj materijal namijenjen, odnosno mislila je da će to biti izdelfeno

⁴⁰⁷ Dosje br. 4381, Presuda Divizijskog vojnog suda u Banja Luci sud. Br. 317/46. od 5. lipnja 1946., u: AKPDZ, neobrađena građa o zatvorenicama.

⁴⁰⁸ Dosje br. 4381, Presuda Divizijskog vojnog suda u Banja Luci sud. Br. 317/46. od 5. lipnja 1946., u: AKPDZ, neobrađena građa o zatvorenicama.

⁴⁰⁹ Dosje br. 4381, Presuda Divizijskog vojnog suda u Banja Luci sud. Br. 317/46. od 5. lipnja 1946., u: AKPDZ, neobrađena građa o zatvorenicama.

⁴¹⁰ Ivica LUČIĆ za Mirka Kapulicu navodi da je bio „jedan je od najčuvenijih hrvatskih gerilaca iz Bosne i Hercegovine“, odnosno „zadnji škripar 'od imena“ kojega su zatvarali ustaše, Talijani i partizani, a pratili ga „Nijemci, ranili četnici te konačno osudili i strijeljali komunisti.“ Nakon njegove smrti, navodi Lučić, više nije bilo organiziranih hrvatskih škriparskih skupina u Bosni i Hercegovini. (U: „Hrvatska protukomunistička gerila u Bosni i Hercegovini od 1945. do 1951.“, 641-643.)

⁴¹¹ Dosje br. 4381, Presuda Divizijskog vojnog suda u Banja Luci sud. Br. 317/46. od 5. lipnja 1946., u: AKPDZ, neobrađena građa o zatvorenicama.

⁴¹² Dosje br. 4381, Presuda Divizijskog vojnog suda u Banja Luci sud. Br. 317/46. od 5. lipnja 1946., u: AKPDZ, neobrađena građa o zatvorenicama.

seoskoj deci.“ Međutim, Rosić u zapisniku od 4. veljače 1946. ističe da je Juraga znala za namjenu „križića“ navodeći daje on križiće tražio za Kapulicu te da ih je Juraga donijela iz Dalmacije. Sukladno gore navedenoj Rosićevoj karakteristici, može se zaključiti da je sud povjerovao njegovoj izjavi budući da je „držanje osudjene Suzane“ tijekom Narodnooslobodilačke borbe bilo „prilično hrđavo.“⁴¹³ Sud stoga „nije stekao ubedjenje da je ona svoje mišljenje izmijenila i današnji neprijateljski odnos prema narodnim vlastima je dosljedan nastavak ranijeg stava.“⁴¹⁴ U tom pogledu, olakotne okolnosti pri izricanju kazne bile su Rosićevo i Šolino potpuno priznanje, a za ostale optužene djelomično priznanje. Nasuprot tome, otegotne okolnosti bile su „vrlo hrđavo držanje za vreme N.O. borbe Juraga Suzani, a naročito fra Karlu Grbavcu.“⁴¹⁵ Juraga je kaznu izdržavala u zatvoru u Mostaru⁴¹⁶, a potom u Zenici do 4. veljače 1948. godine.⁴¹⁷ Družbu je napustila 8. listopada 1955. godine.⁴¹⁸

Filipa Antica Bukvić bila je bolničarka u državnoj bolnici u Livnu.⁴¹⁹ Ona je uhićena 3. lipnja 1946., a 8. kolovoza iste godine Presudom Divizijskog vojnog suda u Banja Luci u skupini od triju osuđenih u „Krivičnom predmetu protiv Rimac Bože i dr.“ osuđena je na kaznu lišenja slobode u trajanju od dvije godine zbog krivičnog djela iz Zakona o krivičnim djelima protiv naroda i države. Ona je proglašena krivom, po riječima presude, „zato, što je neustanovljenog dana u mjesecu aprilu 1946. godine, na traženje Šeremet Augustina, dala istome jedan paketić sanitetskog materijala: zavoja, vate i praška, veličine dvije muške pesnice, znajući da će to biti uručeno odmetniku Biberu.“⁴²⁰

Krivnja optuženih bila je utemeljena na potpunom priznanju Rimca i Šeremeta. Međutim, Bukvić nije priznala djela, odnosno ona „poriče da je znala kome je materijal namjenjen, ali priznaje činjenicu da je zaista spremila materijal i predala ga Šeremetu, kako je

⁴¹³ Dosje br. 4381, Presuda Divizijskog vojnog suda u Banja Luci sud. Br. 317/46. od 5. lipnja 1946., u: AKPDZ, neobrađena građa o zatvorenicama.

⁴¹⁴ Dosje br. 4381, Presuda Divizijskog vojnog suda u Banja Luci sud. Br. 317/46. od 5. lipnja 1946., u: AKPDZ, neobrađena građa o zatvorenicama.

⁴¹⁵ Dosje br. 4381, Presuda Divizijskog vojnog suda u Banja Luci sud. Br. 317/46. od 5. lipnja 1946., u: AKPDZ.

⁴¹⁶ Izvještaj Vrhovne glavarice br. 90/1946. od 5. travnja 1946., u: ADSM, O1.

⁴¹⁷ Dopis od 4. veljače 1948. (bez broja), u: AKPDZ, neobrađena građa o zatvorenicama.

⁴¹⁸ Osobnici br. 3821, u: ADSM, VT.

⁴¹⁹ Osobnici br. 2873, u: ADSM, VT.

⁴²⁰ Presuda Divizijskog vojnog suda Banja Luka sud. Br. 508/46. od 8. kolovoza 1946., u: AKPDZ, neobrađena građa o zatvorenicama.

on tražio.“ Njezinu obranu sud je odbacio kao „izmišljenu i neprihvatljivu“ budući da je Šeremet uporno tvrdio na glavnoj raspravi suprotno, tj. da je on Bukvić izričito rekao da mu je materijal potreban za odmetnika, a toj je izjavi sud povjerovao. Nadalje, Bukvić „priznaje da je to izniman slučaj, da ona daje materijal šoferima [Šeremetu], jer je to bila dužnost drugih namještenika, te da nikada do tada nije izdavala materijal šoferima pred polazak na put.“ Temeljem ovog iskaza sud je zaključio da je Bukvić znala o kome se radi budući da bi, u suprotnom, prilikom iskazanog zahtjeva Šeremeta uputila na odgovorne, što nije učinila. Sud je stoga „stekao uvjerenje da je časna sestra ovo učinila, iz neprijateljskog stava prema današnjem poretku. Pri odmeravanju krivice sud je optuženoj uzeo kao otežavajuće njen veći stepen krivične odgovornosti s obzirom na njezin položaj kao i njeno nepriznanje.“⁴²¹ No, primjenom Ukaza o pomilovanju vojnih lica od 9. svibnja 1947., Bukvić je 19. listopada 1947. pomilovana te joj je kazna potpuno oproštena. Bukvić je pomilovana jer je od siječnja do lipnja 1944. godine bilabolničarka u Narodnooslobodilačkoj vojsci.⁴²² Napustila je Družbu 1. prosinca 1948. godine.⁴²³

U izvješću Okružne bolnice Banja Luka od 31. srpnja 1945. upravljenom Vrhovnoj upravi Družbe, u popisu sestara koje rade u navedenoj bolnici zapisan je podatak za još jednu zatvorenu sestru. To je Julinka Ana Tašić za koju se donosi podatak da je „po OZNI zatvorena i nalazi se već izvjesno vrijeme u zatvoru.“⁴²⁴ Drugi podatci o njoj nisu pronađeni.

Za Ambroziju Janju Vukadinović, učiteljicu u Duvnu, postoji zapis da je bila lišena slobode od 5. studenog 1948. do 9. veljače 1950. (ili do 19. ožujka 1950.) te da je bila godine 1949. u zatvoru u Plani kod Bihaća.⁴²⁵

⁴²¹ Presuda Divizijskog vojnog suda Banja Luka sud. Br. 508/46., u: AKPDZ, neobrađena građa o zatvorenicama.

⁴²² Presuda Divizijskog vojnog suda Banja Luka sud. Br. 508/46.; Rješenje div. voj. Suda. B. Luka Sud. 508/46. od 19. listopada 1947., u: AKPDZ, neobrađena građa o zatvorenicama.

⁴²³ Osobnici br. 2873, u: ADSM, VT.

⁴²⁴ Dopis Okružne bolnice Banja Luka br. 141 od 31. srpnja 1945., u: APBZBDM.

⁴²⁵ Osobnici br. 3126, u: ADSM, VT; *Šematizam*, 1948., 24 (dopisano), u: ADSM, O12; *Šematizam*, 1949., 34, u: ADSM, O12.

2. 4. Livno

Za sudski proces protiv sestre Lee Marije Grgiček, učiteljice u Duvnu, nije pronađena sudska dokumentacija u vezi samog postupka. Međutim, zapisano je da je 6. veljače 1948. bila lišena slobode, te da je do 7. prosinca 1954. bila u kaznionici u Stolcu.⁴²⁶ Iz zamolbe za pomilovanje koju je Vrhovna uprava 5. siječnja 1952. uputila Josipu Brozu, predsjedniku Vlade FNRJ, saznaje se da je bila suđena na Okružnom sudu u Livnu 8. svibnja 1948. i to na kaznu lišenja slobode s prisilnim radom u trajanju od 12 godina. U zamolbi se navode i razlozi njene osude odnosno da je Grgiček osuđena „uglavnom zbog toga što da je godine 1947. rekla članicama crkvenog hora u samostanu u Duvnu, neka ne plešu i ne idu s muslimanima, neka ne idu na konferencije antifašističkih organizacija i što je pozivala iste djevojke, članice hora, neka doprinesu nešto za odmetnike u šumi, kojima je doista i doprinesene stvari dala dostaviti.“ S tim u vezi, naglašava se da je „pri kažnjavanju propušteno uvažiti kao olakotno osjećaj kršćanske dužnosti pomoći onome tko je u nevolji, ma i bio neprijatelj“ te da taj osjećaj „i nehotice prevlada nad osjećajem patriotske i državljanske dužnosti.“⁴²⁷

Zapis o njezinom kaznenom progonu nalazi se i u nekrologu u *Ljiljan bašči*, gdje stoji zapisano da joj je prilikom uhićenja policajac rekao: „Uzmi kruha, jer ćeš se vratiti za pet dana ili pet godina.“ U istom tekstu donosi se izjava Grgiček u kojoj ona tvrdi da su vlasti prisilile tri djevojke lažno svjedočiti protiv nje, a one su to poslije i same priznale.⁴²⁸ Također, postoje zapisana svjedočanstva da je Grgiček „doživjela tešku torturu u zatvoru 'da nešto prizna'. Da bi ju natjerali da prizna to što je trebalo Ozni, vodili su ju u močvaru gdje ima zmija. Bila u močvari, a da ju niti jedna zmija nije ujela. Po izlasku iz zatvora duševno oboljela i sve do smrti stalno imala pred očima tog Udbaša i buncala 'Evo ga!'“ Izišla je iz zatvora početkom prosinca 1954. godine.⁴²⁹

⁴²⁶ Osobnici br. 3934, u: ADSM, VT; Dopis br. 2/1949. od 24. siječnja 1949., u: APNG.

⁴²⁷ Molba za pomilovanje koju Vrhovna uprava upućuje Josipu Brozu, predsjedniku Vlade FNRJ, od 5. siječnja 1952. (bez broja), u ADSM, O1.

⁴²⁸ *Ljiljan bašča*, 1994., 34.

⁴²⁹ Osobnici br. 3934, u: ADSM, VT. A. BAKOVIĆ, *Svećenici, žrtve rata i poraća 1941-1945 i dalje*, 224.

2. 5. Bihać

Sestra Petrina Magdalena Kovačić bila je bolničarka, a djelovala je u ljekarni petrinjske bolnice do uhićenja 17. kolovoza 1945. godine.⁴³⁰ Postojeća dokumentacija ukazuje da je Kovačić bila 2. veljače 1946. suđena na Vojnom sudu Bihaćkog vojnog područja na kaznu lišenja slobode u trajanju od osam godina i dvije godine gubitka političkih i građanskih prava te bila proglašena krivom „što je neustanovljenog dana 1945. poslala preko Ljubice Kovačević razne lijekove naoružanoj ust. bandi, koje je kao bolničarka uzela iz državne bolnice u Petrinji.“⁴³¹ Kovačić je kaznu služila u Zenici, a potom u Stolcu, te je radi lošeg zdravstvenog stanja uvjetno puštena 16. kolovoza 1950. godine.⁴³²

Naznaka njezina sudskog procesa iščitava se iz nekrologa gdje se naglašava da je Kovačić svoju službu bolničarke vršila „točno i savjesno na zadovoljstvo liječnika i bolesnika u Vrapču, Karlovcu, Bjelovaru, Koprivnici, Petrinji (...) a odavle odveo ju je put do Stolca.“⁴³³ Također, velika je vjerojatnost da je Kovačić ona redovnica koju spominje zatvorenica Ivana Rokić Radić u svojim sjećanjima. Radić je uhićena također u Petrinji u prosincu 1945., a polovicom siječnja prebačena je u Bihać gdje je bila osuđena istog mjeseca. Ona svjedoči da je, došavši u Bihać, isprva bila u podrumu petnaestak dana, a u toj skupini bila je i „jedna časna sestra“.⁴³⁴

3. Narodna Republika Srbija

O zatvaranju članica Družbe na području NR Srbije dostupni podatci su izuzetno fragmentarni. Poznato je da je u sudskom postupku bilo šest sestara koje su sve bile djelatnice

⁴³⁰ Osobnici br. 2112, u: ADSM, VT; *Ljiljan bašča*, 1952., 13-14.

⁴³¹ Presuda Vojnog suda bihaćkog vojnog područja Sud. Br. 100-121/46 od 2. veljače 1946., u: ADSM, O1; Matični list br. 2086, u: AKPDZ, neobrađena građa o zatvorenicama.

⁴³² Dopis Vrhovne uprave br. 95/1950. od 17. kolovoza 1950.; Dopis Vrhovne uprave br. 115/1950. od 29. rujna 1950., u: ADSM, O1.

⁴³³ *Ljiljan bašča*, 1952., 13-14.

⁴³⁴ K. PEREKOVIĆ, *Naše robijanje*, 167.

državne bolnice u Zrenjaninu, u kojoj je početkom 1947. djelovalo 26 sestara.⁴³⁵ Svih šest sestara uhićeno je godine 1947., čemu su prethodili otkazi u veljači 1946. godine koji su zahvatili sve sestre djelatnice bolnice. Međutim, na zamolbu liječnika, sestre su ostale djelovati u bolnici do 6. listopada 1947., kada ih je zamijenilo civilno osoblje.⁴³⁶ Od spomenutih šest sestara dvije su izdržavale dulje kazne u Požarevcu (jedna dvije godine, druga godinu i 10 mjeseci zatvora s prisilnim radom),⁴³⁷ za dvije sestre navodi se da su bile zatvorene u Zrenjaninu (prva sestra godinu dana, a druga sedam mjeseci zatvora s prisilnim radom), a za dvije nije poznato koliko dugo su bile u zatvoru i gdje (poznato je samo da su izrečene kazne od osam mjeseci i tri godine zatvora). Nije također poznat ni razlog njihova zatvaranja, odnosno optužba te eventualno i presuda.⁴³⁸

Iskustvo u ženskom zatvoru u Požarevcu opisuje zatvorenica Mara Čović. Ona izriječno ne spominje „sestre milosrdnice“ u kontekstu zatvorenica, ali spominje „časne sestre iz Zemuna“ koje u ovom slučaju znače upravo sestre milosrdnice, koje su imale svoju vlastitu bolnicu u Zemunu i po tom djelovanju bile poznate na području FD/NR Srbije. U tom je zatvoru, piše Čović, godine 1948. bilo tisuću žena, od čega desetina katolkinja:

Skupile bi se sve iz soba sa istog hodnika k jednoj. Blagdanom bi nas stražarke popodne zaključale. Tako smo u miru mogle slaviti molitvom mise iz molitvenika što su ih spašavale iz smeća Mađarice koje su pospremale prijemne prostorije. One su znale da postoje i časne sestre iz Zemuna, pa su sve religiozne stvarčice nosile njima. Tako sam na isti način dobila jednu potrganu spomen sličicu moje sestrične čs. Leopoldine [Čović, članice Družbe sestara milosrdnica]. Čudesno sam je sačuvala kroz sve pretrase, kad su se i slamarice istresale da nešto ne ostane sakriveno. Na odlasku iz Požarevca ostavila sam u nasljeđe 3 molitvenika, na tri jezika.⁴³⁹

⁴³⁵ *Šematizam*, 1947., 23, u: ADSM, O12.

⁴³⁶ *Kronika - Veliki Bečkerek*, u: ADSM, O11.

⁴³⁷ Srđan CVETKOVIĆ u svojoj knjizi *Između srpa i čekića, Represija u Srbiji 1944-1953*, (Beograd, 2006., 420.) analizirajući strukturu zatvorenika u KPD Zabela (Požarevac) navodi da je u razdoblju od 1945. do 1951. „broj zatvorenika u KPD Zabela /Požarevac/ bio je izuzetno visok (i do deset puta veći nego kasnije)“ te spominje podatak da je godine 1947. u njemu bilo „preko 12.000 robijaša i da je u zatvor pristizalo oko 500 mesečno.“ Iste godine zatvorenici su bili zatvarani najviše za neprijateljsku propagandu i kolaboraciju, a povećan je broj osuđenih „za ilegalnu emigraciju i privrednu sabotažu“ (424-426.).

⁴³⁸ Orijentacije radi, analiza S. Cvetkovića (*Između srpa i čekića*, 426.), može pojasniti kontekst odnosno sadržaj mogućih presuda. Cvetković navodi da je prosječna duljina kazne zatvorenika u Požarevcu tijekom 1947. bila 3,025 godina, a kazne „za pojedina krivična dela izgledale su u proseku ovako: za širenje neprijateljske propagande do 5 godina (pa i više) sa prinudnim radom; jatakovanje i rasturanje letaka do 3 godine; vređanje maršala Tita i državnih poslanika do 3 godine, protivljenje agrarnoj reformi i kolektivizaciji i otkupu do 3 godine; privredna sabotaža i špekulacija do 3 godine.“

⁴³⁹ Mara ČOVIĆ, „Misli uz sjećanja na zatvorske Božiče“, *Politički zatvorenik*, god. 4., br. 38, 1994., 10.

Prva skupina sestara bila je uhićena 21. siječnja 1947. godine. Sestra Klaudijana Marija Kamenski, bolničarka u Zrenjaninu, bila je u zatvoru u Požarevcu od 21. siječnja 1947. do 4. siječnja 1949. godine,⁴⁴⁰ a ovo je razdoblje opisano u njezinu nekrologu u *Ljiljan bašči*, gdje se kaže da su zatvorski dani „bili dani teških kušnja. Dvije godine živjeti bez sv. Mise, bez sv. Pričesti, značilo je za iskušanu dušu živjeti bez sunca i zvijezda, bez utjehe i topline.“⁴⁴¹ Druga članica, Justa Amalija Zukanović, djelovala je u istoj bolnici u bolničkoj praonici rublja, a zabilježeno je da je bila u zatvoru u Požarevcu od 21. siječnja 1947. do 16. studenog 1948. godine.⁴⁴² Lavoslava Barbara Kunder, također je bila bolničarka u Zrenjaninu, gdje je i bila u zatvoru od 21. siječnja 1947. do 22. siječnja 1948. godine.⁴⁴³ Njezin nekrolog u *Ljiljan bašči*, spominje da je Kunder bila u Zrenjaninu „lišena na neko vrijeme slobode.“⁴⁴⁴

Sestra Emanuela Andrijana Jerković, bolničarka u Zrenjaninu, bila je u zatvoru u istom gradu od 1. srpnja 1947. do 4. veljače 1948. godine.⁴⁴⁵ Za dvije sestre Klaudiju Dragu Guslević i Gaudenciju Katu Brčić dokumentacija donosi podatke da su također bile u sudskom postupku. Glavni izvršni odbor Narodne skupštine Autonomne Pokrajine Vojvodine, Povereništva za narodno zdravlje, uputio je 6. rujna 1947. dopis Vrhovnoj upravi Družbe, kao odgovor na njezin upit od 30. srpnja 1947. godine. U tom se dopisu mole informacije o prethodno navedenim sestrama te se donose podatci da na odjeljenju bolnice za liječenje tuberkuloznih bolesnika u Zrenjaninu „rade dve sestre kaluđerice i to sestra Klaudija i Gaudencija.“⁴⁴⁶ Vrhovna uprava, temeljem izvještaja Kornela Radulovića, voditelja odjela, obavještava se pritom da su sestre potpuno zdrave te da „ne odgovara istini da neke od sestara kaluđerica na tuberkuloznom odelenju boluju od tuberkuloze.“⁴⁴⁷ Vrhovna uprava se također obavještava „da je istraga protiv kaluđerica završena, a također je doneta sudska presuda, kojom su osuđene na kaznu od 8 meseci do tri godine zatvora, ali usled podnete žalbe protiv

⁴⁴⁰ Osobnici br. 1510, u: ADSM, VT.

⁴⁴¹ *Ljiljan bašča*, 1962., 82.

⁴⁴² Osobnici br. 3196, u: ADSM, VT.

⁴⁴³ Osobnici br. 2918, u: ADSM, VT; Dopis Provincijalne uprave br. 44/1948. od 1. ožujka 1948., u: APBZBDM; *Ljiljan bašča*, 1978., 66.

⁴⁴⁴ *Ljiljan bašča*, 1978., 66.

⁴⁴⁵ Osobnici br. 2859, u: ADSM, VT; Dopis Provincijalne uprave br. 78/1948. od 15. travnja 1948., u: APBZBDM.

⁴⁴⁶ Dopis br. 14.485/47. od 6. rujna 1947. (prijepis dokumenta), u: ADSM, O11.

⁴⁴⁷ Dopis br. 14.485/47. od 6. rujna 1947. (prijepis dokumenta), u: ADSM, O11.

presude pismenu presudu nismo primili.“⁴⁴⁸ Nije pronađen podatak o mogućem izdržavanju kazne.

4. Zaključne skrižaljke

Zaključno, dostupna dokumentacija ukazuje da je državna represija usmjerena prema članicama Družbe bila prisutna u tri federativne jedinice (NR Hrvatskoj, NR Bosni i Hercegovini i NR Srbiji) te je zahvatila ukupno 93 članice.

Najintenzivnija represija događala se u prve dvije poratne godine, kada je ubijeno pet članica (četiri članice godine 1945. i jedna članica godine 1946.), a ukupnom broju ubijenih pribraja se članica za koju se smatra da je godine 1950. preminula od posljedica boravka u zatvoru. Dakle, ukupno šest članica u promatranom razdoblju smrtno je stradalo od posljedica komunističke represije.

Ukoliko se uzme u obzir ukupan broj članica Družbe koje su djelovale na području FD/NR Bosne i Hercegovine, u usporedbi sa znatno većim brojem u FD/NR Hrvatskoj, može se zaključiti da je broj osuđenih članica značajan pokazatelj intenziteta državne represije na tom području. U pojedinim godinama promatranog razdoblja, s obzirom na mjesto i godinu zatvaranja, razvidno je sljedeće (Skrižaljka 1.):

⁴⁴⁸ Dopis br. 14.485/47. od 6. rujna 1947. (prijepis dokumenta), u: ADSM, O11.

Skrižaljka 1. Pregled broja članica zahvaćenih državnom represijom vlasti, prema godinama zatvaranja i federativnim republikama

	1945.	1946.	1947.	1948.	1949.	1950.	1951.	1952.	Nepoznato /bez pritvora	ukupno
FD/NR Hrvatska	21	3	3	4	1	6	3	/	3	44
FD/NR Bosna i Hercegovina	11	15	4	2	7	/	/	/	4	43
FD/NR Srbija	/	/	6	/	/	/	/	/	/	6
ukupno	32	18	13	6	8	6	3	/	7	93

U pogledu mjesta na kojem su djelovale članice zahvaćene sudskom represijom državnih vlasti, što je bilo ključno za režimsko određivanje razloga njihova progona, brojeći pokazatelji ukazuju da su to u najvećoj mjeri bile zdravstvene ustanove, a potom različite crkvene ili odgojno-prosvjetne ustanove, a i samostanske službe (Skrižaljka 2.):

Skrižaljka 2. Pregled broja članica zahvaćenih državnom represijom vlasti prema mjestu njihova djelovanja

	Zdravstvene ustanove	Crkvene / odgojno-prosvjetne/ ostale ustanove	Ukupno
FD/NR Hrvatska	22	22	44
FD/NR Bosna i Hercegovina	36	7	43
FD/NR Srbija	6	/	6
ukupno	64	29	93

Kako je spomenuto, glede težine izrečenih kazni, za razliku od FD/NR Bosne i Hercegovine (gdje je bila izrečena jedna smrtna kazna, ali nije bila izvršena), u FD/NR Hrvatskoj bile su izrečene i izvršene smrtne kazne. Od ostalih članica zahvaćenih sudskom represijom u FD/NR Hrvatskoj najveći broj izdržavao je kaznu do jedne godine zatvora (ali za relativno velik broj ne postoje točni podatci). U usporedbi s tim, u FD/NR Bosni i Hercegovini, najveći broj članica izdržavao je kaznu od jedne do tri godine zatvora (Skrižaljka 3.):

Skrižaljka 3. Pregled broja članica zahvaćenih državnom represijom vlasti prema ukupnom trajanju izdržane kazne

	Do 1 godine	1 – 3 godine	4 – 9 godina	ubijene	nepoznato	ukupno
FD/NR Hrvatska	13	9	6	6	10	44
FD/NR Bosna i Hercegovina	10	22	6	/	5	43
FD/NR Srbija	1	3	/	/	2	6
Ukupno	24	34	12	6	17	93

Nadalje, u FD/NR Hrvatskoj izdržana je najdulja zatvorska kazna (devet godina i tri mjeseca), a ostale najdulje kazne iznosile su šest godina (dvije članice) i pet godina (tri članice). U FD/NR Bosni i Hercegovini najdulja izdržana kazna iznosila je sedam godina i osam mjeseci zatvora. Ostale izdržane kazne, u ovoj kategoriji, kretale su se od 6 godina i deset mjeseci (jedna članica), šest godina (jedna članica), pet godina (dvije članice) i četiri godine (jedna članica). U FD/NR Srbiji najdulja izdržana kazna iznosila je dvije godine.

III. ODUZIMANJE DRUŽBINE IMOVINE

1. Federalna Država / Narodna Republika Hrvatska

1. 1. Agrarna reforma

1. 1. 1. Zakon o agrarnoj reformi i kolonizaciji

Zakon o agrarnoj reformi i kolonizaciji jednoglasno je donesen je tijekom III. zasjedanja Antifašističkog vijeća narodnog oslobođenja Jugoslavije u Beogradu. Privremena Narodna Skupština DFJ usvojila ga je 23. kolovoza 1945., a Predsjedništvo Vlade Federalne Hrvatske 24. studenog 1945. godine. Ovaj zakon imao je i izmijenjeni oblik donesen 19. travnja 1946. koji se provodio do 1948. godine (Zakon o izmjenama Zakona o provođenju agrarne reforme i kolonizacije na području Federalne Hrvatske).⁴⁴⁹ Prema navedenom zakonu, agrarnu reformu provodila su (zemaljska) ministarstva poljoprivrede i šumarstva, a usmjerenja i opredjeljenja određivao je Agrarni savjet. Nadalje, federalna ministarstva poljoprivrede i šumarstva osnivala su popisne komisije, koje su svaka na svom području osnivala kotarske komisije.⁴⁵⁰ Tako je bilo sve do veljače 1946. kada je donesen Zakon o osnivanju Komisije za agrarnu reformu i kolonizaciju pri vladi FNRJ koja je zamijenila Agrarni savjet i Ministarstvo poljoprivrede i šumarstva.⁴⁵¹ Na području NR Hrvatske osnovane su tada okružne komisije sa sjedištima u Bjelovaru, Daruvaru, Gospiću, Karlovcu, Osijeku, Sisku, Slavonskom Brodu, Sušaku, Varaždinu, Zagrebu. U Splitu i Istri postojale su oblasne komisije, s ovlastima okružne.⁴⁵² Provođenje agrarne reforme s ciljem stvaranja zemljišnog fonda uključivalo je, u konkretnim slučajevima, ponajprije održavanje rasprava na koje su bili pozvani agrarni interesenti, vlasnici te ostali zainteresirani, a potom neposredno nakon rasprave i donošenje

⁴⁴⁹ Marijan MATICKA, *Agrarna reforma i kolonizacija u Hrvatskoj 1945-1948.*, Zagreb, 1990., 52.

⁴⁵⁰ M. AKMADŽA, *Oduzimanje imovine...*, 86-87.; M. MATICKA, *Agrarna reforma i kolonizacija u Hrvatskoj 1945-1948.*, 54.

⁴⁵¹ M. MATICKA, *Agrarna reforma i kolonizacija u Hrvatskoj 1945-1948.*, 55.

⁴⁵² M. MATICKA, *Agrarna reforma i kolonizacija u Hrvatskoj 1945-1948.*, 59.

odluka. Što se tiče crkvenih posjeda rasprave su organizirale okružne komisije, a vrlo su važnu ulogu imali povjerenici, koji su nadgledali provođenje agrarne reforme.⁴⁵³

Sukladno člancima Zakona o provođenju agrarne reforme i kolonizacije na području Federalne Hrvatske od 24. studenog 1945., postupak utvrđivanja agrarnih objekata temeljio se na nekoliko ključnih načela. Prvo je bilo da su u cilju stvaranja zemljišnog fonda koji bi bio dodijeljen zemljoradnicima bez zemlje (ili s nedovoljno zemlje), prema načelu „zemlja pripada onima koji je obrađuju“, veleposjedi čija ukupna površina prelazi 45 ha ili od 25 do 35 ha obradive zemlje (u tu kategoriju spadali su oranice, livade, voćnjaci i vinogradi, dakle zasađene trajne kulture), „ako se iskorišćuju putem zakupa ili najamne snage“, bili oduzeti vlasnicima i prešli u državno vlasništvo. Nadalje, bili su izvlašteni „zemljišni posjedi crkava, manastira, vjerskih ustanova i svih vrsta zadužbina svjetovnih i vjerskih“, a za oduzeto (zemlju, zgrade, postrojenja i cjelokupni živi i mrtvi inventar) nije se davala odšteta. Također, od tih se ustanova oduzimao „samo višak preko 10 hektara njihove ukupne površine njiva, bašta, vinograda, voćnjaka, utrina i šuma.“ Uz to, zakon je predvidio i da pojedine vjerske ustanove mogu biti proglašene ustanovama „od većeg značaja ili historijske vrijednosti“ u kojem slučaju bi im bio ostavljen zakonski maksimum od 30 ha obradive zemlje i 30 ha šume.⁴⁵⁴ Zakonom je nadalje utvrđeno da zemlju dobivaju zemljoradnici bez zemlje ili s nedovoljno zemlje, koji su bili partizanski borci i invalidi, invalidi prošlih ratova, obitelji i siročad poginulih boraca NOB-a te žrtve i obitelji žrtava fašističkog terora.⁴⁵⁵

Budući da su posjedi bili Crkvi izuzetno značajni za odvijanje njezinih djelatnosti, na najavu provođenja agrarne reforme zagrebački nadbiskup Alojzije Stepinac svoju je predstavku 17. kolovoza 1945. uputio Josipu Brozu, predsjedniku Vlade DFJ. U njoj se, u kontekstu iznimnog doprinosa Katoličke crkve na području kulture i socijalnog djelovanja, navode i posjedi Družbe, odnosno školske zgrade i bolnica u Zagrebu. Stepinac ističe da je Crkva ta djela mogla učiniti samo zato jer je „imala potrebna materijalna sredstva u zemljišnom posjedu.“ Nadalje, Stepinac naglašava da je „opravdana tvrdnja, da se novom agrarnom reformom u DF Jugoslaviji želi pogoditi Katoličku crkvu i onemogućiti joj njezin normalni rad.“ Budući da su crkvena dobra „neophodno potrebna za izdržavanje crkvenih

⁴⁵³ M. MATICKA, *Agrarna reforma i kolonizacija u Hrvatskoj 1945-1948.*, 86.

⁴⁵⁴ Jadranko CRNIĆ, *Konfiskacija, nacionalizacija, ratna dobit, agrarna reforma, kolonizacija i drugi oblici prisilnog prestanka vlasništva*, Zagreb, 1991., 263-265.; M. MATICKA, *Agrarna reforma i kolonizacija u Hrvatskoj 1945-1948.*, 48.

⁴⁵⁵ M. MATICKA, *Agrarna reforma i kolonizacija u Hrvatskoj 1945-1948.*, 49.

zavoda, socijalnih i karitativnih institucija“ Stepinac zahtijeva da se crkveni posjedi „izluče ispod udara nove agrarne reforme, jer su već jednom prošla kroz to sito i rešeto i osjetila nepravednu ruku državne vlasti.“⁴⁵⁶ U svom odgovoru Josip Broz je naveo „da se agrarna reforma mora odnositi i na crkvena imanja jer je to rezultat raspoloženja širokih seljačkih masa, a ne volja samih poslanika.“⁴⁵⁷ Ova tvrdnja ukazuje na smjernice koje je vlast sustavno provodila s ciljem uspješnog provođenja agrarne reforme i to putem mobiliziranja javnosti, posebice seljaštva, sredstvima javnog priopćavanja i to s osobitim naglaskom na radikalniji „obračun s veleposjedničkim i crkvenim vlasništvom nad zemljom.“⁴⁵⁸

1. 1. 2. Utvrđivanje agrarnih objekata za Družbine posjede

Službeni zakonski postupak utvrđivanja agrarnih objekata za posjede Družbe započeo je u siječnju 1946. godine. Gradska komisija za agrarnu reformu i kolonizaciju u Zagrebu donijela je 31. siječnja 1946. Odluku o raspravi o utvrđivanju agrarnih objekata Družbe u kojoj je najavljeno da će se rasprava o posjedu Družbe na području katastarske općine (dalje: k. o.) Grad Zagreb održati 9. veljače 1946. u prostorijama Družbine škole u Varšavskoj ulici 15. Na raspravu je, kako je službeni tijekom postupka nalagao, bio pozvan vlasnik (Družba), odnosno njegov zastupnik ili punomoćnik. Također, na raspravu su bili pozvani i agrarni interesenti: mjesni odbori iz grada Zagreba i okolice te svi ostali interesenti. Prema odluci, pozvani su morali doprinijeti konkretno argumentiranim prijedlozima, a vlasnik je mogao predložiti maksimum „na onom dijelu posjeda, koji se ne nalazi na području grada Zagreba.“⁴⁵⁹ Odluku je potpisao Adalbert Veseli, predsjednik Gradske komisije za agrarnu reformu i kolonizaciju u Zagrebu.

Družbin odgovor na obavijest o pokretanju postupka nalazi se u zamolbi upućenoj 5. veljače 1946. Ministarstvu poljoprivrede i šumarstva NR Hrvatske da ju se, sukladno Zakonu o agrarnoj reformi i kolonizaciji, za zakonski utemeljeno priznanje ustanovom većeg značenja

⁴⁵⁶ Predstavka br. 72/BK od 17. kolovoza 1945., u: M. AKMADŽA, *Crkva i država I.*, 531-535.

⁴⁵⁷ Predstavka br. 72/BK od 17. kolovoza 1945., u: M. AKMADŽA, *Crkva i država I.*, 531-535.

⁴⁵⁸ M. MATICKA, *Agrarna reforma i kolonizacija u Hrvatskoj 1945-1948.*, 44.

⁴⁵⁹ Odluka o raspravi o utvrđivanju agrarnih objekata Družbe, Gradska komisija za agrarnu reformu i kolonizaciju u Zagrebu, 31. siječnja 1946., u: ADSM, O1.

te da joj se temeljem istoga u provođenju agrarne reforme ostavi maksimum od 30 ha obradive zemlje i 30 ha šume.⁴⁶⁰ Utemeljenost ove zamolbe Vrhovna uprava je obrazložila brojnošću svojih članova (kojih je u tom trenutku bilo oko 2000), potom teritorijalnom rasprostranjenošću (djelovala je tada u pet jugoslavenskih federalnih jedinica) te važnošću svojih djelatnosti u prošlosti i sadašnjosti (Družba je tada posjedovala 125 vlastitih institucija). Također, u državnim je bolnicama tada djelovalo oko 1000 članica, Družba je posjedovala „školskih ustanova (...) do nedavno 36, dječjih ustanova 23, mirovna doma 4, ubožnica 10.“⁴⁶¹

Naglašava se također da je Družba na teritoriju NR Hrvatske djelovala sto godina te da je imala svoje središte u Zagrebu, odnosno da je „eminentno hrvatska redovnička Družba“. Daljnji argument koji bi Družbu odredio ustanovom većeg značenja bilo je djelovanje Družbine Ženske učiteljske škole, koja je na svojim počecima bila „prva i jedina učiteljska škola u Hrvatskoj“ (djelovala je od 1848. do 1945. godine) te je stoga znatno doprinijela kulturnoj i prosvjetnoj obnovi hrvatskog društva. Uz to, Družbine škole nisu naplaćivale školarinu, a članice Družbe koje su djelovale u bolnicama su bile „oduvijek poznate kao najbjednije plaćena radna snaga“. U tom pogledu, ulaskom u mirovinu članice su „pale pod starost na teret Družbe“, što je posebno bilo izraženo nakon provedbe agrarne reforme i oduzimanja posjeda, kojima su se stariji članovi financirali. Zamolbu je potpisala Angela Šustek, vrhovna glavarica Družbe.

Na javnoj raspravi, održanoj 9. veljače 1946., Družbu je zastupao odvjetnik Ćiril Brajša. Prijedlog Vrhovne uprave u vezi provođenja agrarne reforme na Družbinim posjedima u k. o. Grad Zagreb te određivanju maksimuma bio je oblikovan u tri dijela.⁴⁶² Prvi se odnosio na činjenicu da je u tom trenutku bilo nemoguće objektivno odrediti koje bi čestice u k. o. Grad Zagreb mogle biti ostavljene Družbi kao maksimum s obzirom da u tom trenutku nije bila provedena nova regulacijska osnova grada Zagreba koja je trebala zahvatiti veći broj Družbinih zemljišnih čestica koje bi se potom iskoristile za javne površine (ceste, trgove, zgrade). Stoga, zaključuje se, dok se nisu učinile izmjere nije bilo moguće utvrditi maksimum. U drugom dijelu, ističe se da Družba u Zagrebu ima nekoliko ustanova koje čine

⁴⁶⁰ Dopis br. 36/1946. od 5. veljače 1946., u: ADSM, O1. Ovaj dopis navodi se i u: M. AKMADŽA, *Crkva i država I.*, 558; također u: M. AKMADŽA – K. MARKS, „Oduzimanje imovine...“, 177.

⁴⁶¹ Dopis br. 36/1946. od 5. veljače 1946., u: ADSM, O1.

⁴⁶² Prijedlog Vrhovne uprave za provođenje agrarne reforme – Zagreb od 9. veljače 1946., u: ADSM, O1.

samostalne ekonomske jedinice te sukladno tome svaka od njih ima pravo na zakonski maksimum od 10 ha (ili 30 ha ukoliko su to ustanove većeg značaja). To su: Kuća matica, u Frankopanskoj ulici 17, u kojem je živjelo i radilo preko 430 osoba „od kojih je oko 200 sestara, zatim 160 kandidatkinja i 40 ostalog osoblja“; Bolnica sestara milosrdnica u Zagrebu, u Vinogradskoj cesti 29, u kojoj je djelovalo oko 250 sestara; i Mirovni dom, u Vlaškoj ulici 52 i Martićevoj ulici 7, „gdje provadja staračke dane preko 60 nemoćnih umirovljenica uz njegu, koju im pruža oko 25 sestara.“ Naposljetku, za navedene Družbine samostalne ekonomske jedinice bilo je predloženo ostaviti maksimum od 10 ha obradivog zemljišta „prema točnijem planu, koji će se naknadno predložiti, a koji bi se najjednostavnije izradio po komisiji, koja bi na licu mjesta ustanovila što je gornjim institucijama neophodno nužno za daljnji opstanak.“⁴⁶³

Tijek same rasprave opisuje dokument pod nazivom „Nekoliko crtica iz života u sadašnjoj Hrvatskoj (do 25. ožujka 1946.) – Postupak s redovnicama u bolnicama i katoličkim školama.“⁴⁶⁴ U njemu se navodi da „kad se dijele crkvena imanja po novoj agrarnoj reformi, rulja pod barjakom sa crvenom zvijezdom ide na lice mjesta i uzima posjed.“ Što se tiče posjeda Družbe ističe se da je bio „sazvan veliki sastanak u Radničkoj Komori u Zagrebu“ na koji je došao zastupnik sestara (Ćiril Brajša). No, „rulja je bila tako nahuckana, da je advokat jedva živu glavu iznio.“⁴⁶⁵ O ovoj raspravi, u mobilizatorski intoniranom članku pod naslovom „Bolnice i ostale humane ustanove opskrbljuje država te su časnim sestrama veleposjedi nepotrebni“, piše i *Narodni list*, od 10. veljače 1946. godine.⁴⁶⁶ U detaljnom opisu, s posebnim naglaskom na Družbin posjed pod nazivom Lužnica (koji je obuhvaćao 207 j zemlje), autor uspoređuje Družbu i feudalne gospodare odnosno želi reći da članice same ne obrađuju zemlju, što je temeljni princip agrarne reforme. Lužnica je opisana kao nekadašnji posjed baruna Gejze Raucha, „veleposjednika i plemića“, na kojem su radili „seljaci kao kmetovi dajući svemožnom gospodinu gotovo sav prihod.“ Izražava se mišljenje da su članice Družbe postale potom vlasnice te zemlje „a seljak je i dalje ostao rob na veleposjedničkoj zemlji.“ U raspravi koja je slijedila predsjednik agrarne komisije izvijestio je nazočne o ukupnom posjedu Družbe sestara milosrdnica - koji je uz 428 j zemlje obuhvaćao i posjede u

⁴⁶³ Prijedlog Vrhovne uprave za provođenje agrarne reforme – Zagreb od 9. veljače 1946.; u: ADSM, O1.

⁴⁶⁴ Dok. 20, u: HDA, f. 1805, kut. 3, kuv. 37.

⁴⁶⁵ Dok. 20., u: HDA, f. 1805, kut. 3, kuv. 37.

⁴⁶⁶ *Narodni list*, god. 2., br. 218, 10. veljače 1946., 4.

Sloveniji, Srbiji, Makedoniji (što je krivo navedeno)⁴⁶⁷ te Bosni i Hercegovini - i određivanju maksimuma. Posebice se ističe nedolazak predstavnica Družbe na raspravu, na koju su poslale „zastupnike advokate“, zbog toga što „nisu imale hrabrosti da pogledaju narodu u oči, onom istom narodu koji su godinama iskorišćavale“. S tim u svezi, komentira autor, „narod se nije dao zavarati nikakvom demagogijom.“

Članak potom dijaloški opisuje žustar tijek daljnje rasprave potvrđujući da su agrarne rasprave bile agitacijske i inscenirane. U raspravi je osobito došlo do izražaja postupno oblikovanje stava da je Družba po postupcima izjednačena s feudalcima (koji iskorištavaju narod), a ujedno i s „križarima“ (koji su, kako se navodi, također organizirano djelovali protiv naroda) što je sve postavilo Družbu na poziciju udaljenu od naroda kojemu je bila poslana po samoj naravi svoga poslanja. Odvjetnik Ćiril Brajša najprije je okupljenima pokušao obrazložiti svrhu Družbe i razlog posjedovanja tolikih imanja. No, njegovo objašnjenje da je Družba „red koji radi za dobrobit...“ prekinuo je „narod“ urnebesnim poklicima, a agrarni interesenti „dali su oduška svojem negodovanju protiv veleposjednika.“ Odvjetnik je unatoč tome ustrajao: „Družba nije jedna obitelj, nije to ni deset dvadeset obitelji. To je hiljadu obitelji koje su radile i radile... - Za ustaše i popove! – prolomilo se jednoglasno dvoranom. – Ako časne sestre imaju čist obraz, neka dođu same pred nas – zahtijevala je grupa interesenata. – Dosta demagogije!“ Rasprava je bila dugotrajna:

Pred narod dolazili su posjednici agrarni interesenti i iznašali svoje stanje. Svaki je imao nešto da kaže o svojim lošim iskustvima sa časnim sestrama. (...) Zastupnik časnih sestara ponovno je došao na pozornicu da stavi konkretni prijedlog koje bi se zemlje imale ostaviti časnim sestrama. 'Ovaj red koji radi za dobrobit čovječanstva uzdržava bolnice, crkve i samostane' – započeo je 'zastupnik'. To je za agrarne interesente bilo odviše. Izgleda da ovome gospodinu advokatu još nije jasno da su bolnice narodne ustanove, a ne ustanove časnih sestara. – Treba ostaviti svu zemlju časnim sestrama zbog njihovih dužnosti. One imadu velike zadaće koje koriste... - Križarima! Žvižducima i poklicima prekinuta je daljnja diskusija. (...) – Ako su časne sestre radile bile su dobro i plaćene. Ali pitam ja vas što su one radile dok se narod borio i krvario? – Pomagale su ustaše – bio je jednodušan odgovor interesenata.⁴⁶⁸

Poslije održane glavne rasprave Gradska komisija za agrarnu reformu i kolonizaciju u Zagrebu donosi 4. ožujka 1946. Odluku o utvrđivanju objekata agrarne reforme i kolonizacije za imovinu Družbe, na temelju provedenog postupka u smislu propisa navedenih u Zakonu o provođenju agrarne reforme i kolonizacije i tehničkog elaborata izrađenog u smislu propisa

⁴⁶⁷ Odnosi se na Družbinu zajednicu u Prizrenu (Kosovo).

⁴⁶⁸ *Narodni list*, god. 2., br. 218, 10. veljače 1946., 4.

Naredbe Ministarstva poljoprivrede i šumarstva, odjela za agrarnu reformu i kolonizaciju od 23. listopada 1945. godine.⁴⁶⁹ Ova odluka bila je ključna za sve ostale postupke utvrđivanja objekata agrarne reforme za posjede Družbe u NR Hrvatskoj, ali i u ostalim federativnim republikama (Bosni i Hercegovini, Srbiji, Sloveniji). Odluka iznosi ponajprije stanje prema upisu u zemljišnim knjigama, katastru i naravi i to na području k. o. Grad Zagreb i k. o. Brdovec (koja spada u šire područje Zagreba). Dana 28. kolovoza 1945. Družba je posjedovala 97 j i 1120,6 čhv u k. o. Grad Zagreb te 266 j i 1501 čhv u k. o. Brdovec.⁴⁷⁰ Osim ovih posjeda na području NR Hrvatske, kako se navodi u Odluci, Družba je posjedovala nekretnine u sljedećim kotarevima: Sušak (k. o. Praputnjak), Novi Marof (k. o. Ljubeščica), Sisak (k. o. Martinska Ves i k. o. Sisak Stari), Križevci (k. o. Lovrečina i k. o. Gradec), Daruvar (k. o. Daruvar), Nova Gradiška (k. o. Nova Gradiška), Đurđevac (k. o. Molve i k. o. Đurđevac), Požega (k. o. Požega), Grubišno Polje (k. o. Grubišno Polje), Slavonski Brod (k. o. Oriovac), Osijek (k. o. Osijek), Split (k. o. Split), Sinj (k. o. Sinj) i Supetar (k. o. Supetar). Na području NR Slovenije Družbin posjed se nalazio se na području k. o. Kamnik, u NR Srbiji u katastarskim općinama Beograd, Borča i Zemun, u NR Bosni i Hercegovini u katastarskim općinama Brčko, Dolac, Bugojno, Derventa, Sarajevo, Travnik, Žepče, Duvno, Livno, Ljubuški i Mostar, a na području NR Makedonije (krivo navedeno) u k. o. Prizren.⁴⁷¹

Sukladno odluci, prema sumarnoj rekapitulaciji, na području k. o. Grad Zagreb i k. o. Brdovec Družbi je prema Zakonu bio ostavljen maksimum od ukupno 17 j i 603 čhv (10 ha), a od toga 2 j i 968,0 čhv u k. o. Grad Zagreb. Također, površine koje nisu bile agrarni objekti bile su ostavljene vlasniku i to u k. o. Grad Zagreb 17 j i 1534,6 čhv te u k. o. Brdovec 4 j i 1171 čhv (u Lužnici, k. o. Brdovec).⁴⁷² U neizvlaštene površine uključene su također „površine pod kulturom“ koje su se nalazile u sklopu postrojenja Bolnice sestara milosrdnica u Zagrebu te se „ne mogu oduzeti za agrarne svrhe bez znatne smetnje za kućno gospodarstvo bolnice, te su potrebne za njezin pravilan rad.“ Od ostalog, na području k. o. Grad Zagreb, na

⁴⁶⁹ Odluka br. 203/46. od 4. ožujka 1946., u: HDA, f. 1167.

⁴⁷⁰ Točna površina iznosila je 274 j i 1501 čhv, kako se navodi u dokumentu Odluka br. 1693/46. od 19. travnja 1946., u: HDA, f. 1167.

⁴⁷¹ Družba je tijekom rata djelovala u Prizrenu (u osnovnoj školi), ali je članicama tijekom Drugog svjetskog rata bilo zabranjeno raditi u školi, te su napustile Prizren 1950. godine. Kuća u kojoj su članice stanovale nije bila Družbino vlasništvo. Usp. *Sestre milosrdnice II.*, 424.

⁴⁷² U neizvlaštene površine ulazile su primjerice: Crkva sv. Vinka u Frankopanskoj ulici; kuće (školske zgrade) u Samostanskoj (Varšavskoj), Frankopanskoj i Gundulićevoj ulici; kuće (gospodarske zgrade) u Savskoj 69; školska zgrada u Savskoj 77; kuća i dvije gospodarske zgrade na Svetom Duhu 93; kuće i gospodarske zgrade u Vrtlarskoj 14 i 16; Dvorac Lužnica i dr.

dijelu imovine na zagrebačkom Svetom Duhu, Družbi nisu bile ostavljene nikakve poljoprivredne površine te su stoga bile oduzete sve gospodarske zgrade, postrojenja kao i živi i mrtvi inventar. S obzirom da je Družbi ostavljen dio posjeda u Savskoj cesti, time je bio ostavljen i „dio zgrada, živi /osim konja/ inventar i prirod, a od mrtvog inventara samo sprave i alat potreban za vrtljarstvo.“ Dio posjeda Družbi je ostao i u Vlaškoj ulici (a time i inventar). Primjenom Zakona o agrarnoj reformi i kolonizaciji u k. o. Grad Zagreb Družbi je dakle bilo izvlašteno 77 j i 218,6 čhv obradivog zemljišta. U k. o. Brdovec, Družbi je bila ostavljena zgrada („Dvorac Lužnica“), a od ostalog inventara „cvjetarna, kupaona i praona.“ Za ovaj posjed, bilo je predviđeno da odluku postrojenju te inventaru izda Okružna komisija za agrarnu reformu i kolonizaciju u Zagrebu. Sukladno Zakonu, za oduzeto nije bila predviđena odšteta.

Ova je odluka bila dostavljena pojedinim okružnim komisijama (Zagreb, Osijek, Slavonski Brod, Požega, Varaždin, Petrinja, Daruvar, Split, Sušak) koje su trebale svojim odlukama utvrditi agrarne objekte i izreći izvlaštenje „za one dijelove posjeda, koji se nalaze na njezinom području pošto je mjesto maksimuma obavezno i za drugostepenu agrarnu vlast“. Nadalje, o ovom rješenju kojim se u cijelosti ostavlja maksimum bila su obaviještena ministarstva poljoprivrede i šumarstva pojedinih federativnih republika. U obrazloženju odluke navode se pojedine stavke Družbina prijedloga o utvrđivanju objekata, koje je tijekom rasprave izrekao Ćiril Brajša, opunomoćeni zastupnik Družbe. To je ponajprije prijedlog da se svakoj od već navedenih triju Družbinih samostalnih ekonomskih jedinica u k. o. Grad Zagreb ostavi maksimum od 10 ha. Naime, tijekom „očevida stručnjaka“ u Lužnici 25. veljače 1946. punomoćnik je predložio da se Družbi (vlasniku) kao ustanovi veće povijesne vrijednosti i većeg značaja ostavi maksimum od 30 ha obradive zemlje i 30 ha šume. No, budući da su se tijekom rasprave i kod samog očevida svi agrarni interesenti protivili tim prijedlozima, Komisija je „imajući u vidu velike potrebe dodjeljivanja zemlje predložila Ministarstvu poljoprivrede i šumarstva da se vlasniku ostavi maksimum od 10 ha i to uglavnom na dobru Lužnica budući da u tamošnjem dvorcu stanuje veliki broj članica Družbe koje zbog starosti nisu za rad ni za bolnicu a ekspropriacijom cijeloga dobra otpala bi i ta zgrada.“ Prihvaćen je prijedlog punomoćnika Družbe da se Družbi na području k. o. grad Zagreb ostavi površina od 1 j i 711,9 čhv vrtova. Ovu razdiobu maksimuma odobrilo je Ministarstvo poljoprivrede i

šumarstva NR Hrvatske, u suglasnosti s Predsjedništvom Vlade NR Hrvatske (o čemu je komisija obaviještena dopisom istoga Ministarstva od 25. veljače 1946. godine).⁴⁷³

Drugostupanjska odluka Ministarstva poljoprivrede i šumarstva NR Hrvatske, Odjela za agrarnu reformu i kolonizaciju, od 26. srpnja 1946., ukazuje da je Družba u zakonskom roku uložila žalbu na odluku od 4. ožujka 1946. godine.⁴⁷⁴ Prva točka Družbine žalbe odnosila se na činjenicu da joj nije bio određen zemljišni maksimum kao ustanovi većeg povijesnog značenja, a uz to, zemljišni maksimum trebao se ostaviti Družbinim ekonomski samostalnim institucijama (Kući matici, Bolnici sestara milosrdnica, Mirovnom domu i penzionatu u Lužnici). Naglašava se da su pojedine Družbine katastarske čestice, koje su navedene u odluci kao Družbin posjed, prethodno bile prodane ili ustupljene (odnosno zamijenjene). Uz to, Družba se žalila što su nekretnine u Osijeku (upisane u gr. ul. br. 1806, k. o. Osijek) pripisane Družbi a njoj ne pripadaju. Ove nekretnine iz vlastila je Gradska komisija za agrarnu reformu i kolonizaciju u Osijeku jer je Družbi već bio ostavljen maksimum, odlukom Gradske komisije u Zagrebu. One naime „glase na ime i vlasništvo kongregacije časnih sestara sv. Vinka Paulskog, provincije Gradačke“, a to je bila druga redovnička družba.⁴⁷⁵

U drugostupanjskoj odluci ističe se da se Družbi, sukladno već spomenutom rješenju Ministarstva (koje je potvrdilo Predsjedništvo Vlade NR Hrvatske), ne priznaje zatraženo svojstvo „vjerske ustanove većeg značenja i veće historijske vrijednosti“ jer za to nisu postojali zakonski uvjeti. Također, odbijena je točka po kojoj su se uz Družbu žalili i Franjevački samostan u Zagrebu (Kaptol 9) i Župni ured sv. Terezije od Malog Isusa u Zagrebu (Miramarska cesta 81) s obzirom na prijelaze Družbina vlasništva pojedinih katastarskih čestica u vlasništvo drugih crkvenih institucija. Argument koji se navodi u vezi ove stavke je da „iz rasprava priloženih u spisu nije vidljiva površina a niti je pravni posao zamjene dokazan“. Također, odbijena je i točka u kojoj se zahtijevalo da se pojedinim Družbinim institucijama i djelatnostima ostavi zakonski maksimum budući da se radilo „o istom zemljišno-knjižnom vlasništvu, a prvostepena vlast nije se mogla uvjeriti o odjelitom vodjenju tih gospodarstava i odvojenom iskorišćivanju zemljišta osim za bolnicu u Vinogradskoj cesti, za koju je prvostepena vlast radi postojećeg državnog nadzora i

⁴⁷³ Odluka br. 203/46. od 4. ožujka 1946., u: HDA, f. 1167.

⁴⁷⁴ Poništena odluka br. 101/46. Gradske komisije za agrarnu reformu i kolonizaciju u Osijeku od 2. ožujka 1946. Odluka br. 44.982-VII-40.529-1946. od 30. srpnja 1946., u: HDA, f. 1167.

⁴⁷⁵ Poništena odluka Gradske komisije za agrarnu reformu i kolonizaciju u Osijeku br. 101/46. od 2. ožujka 1946. - Odluka br. 44.982-VII-40.529-1946. od 30 srpnja 1946., u: HDA, f. 1167.

predviđenog prelaza bolnice u državnu upravu smatrala, da se treba i ne smije dosadanjem vlasniku odrediti posebni maksimum.“ Od navedenih stavki žalbe, Družbi je bila priznata jedino ona koja se tiče njezina navodnog posjeda u Osijeku, te se ističe da je predmet „pogrešno spomenut obzirom na vlasnika“ jer je bilo utvrđeno da se Družba u naslovu ne služi imenom „kongregacija“, a spomenute nekretnine pripadaju Jugoslavenskoj provinciji družbe usmiljenih sestara sv. Vincencija Pavelskog, što je Ministarstvu priopćila Komisija za vjerske poslove NR Hrvatske.⁴⁷⁶ Zaključno, riješenom žalbom su od provedbe agrarne reforme bile izuzete nekretnine u Osijeku, koje nisu bile Družbine, te je u tom pogledu površina posjeda određenog za svrhe agrarne reforme i kolonizacije bila promijenjena izuzimanjem pojedinih katastarskih čestica ukupne površine 779,2 čhv.

Budući da je ovaj proces zahvatio sve Družbine kuće i posjede na teritoriju cijele NR Hrvatske i ostalih federativnih republika u kojima su sestre djelovale, Vrhovna uprava Družbe uputila je 26. ožujka 1946. svim predstojnicama pismo kojim ih upućuje kako postupiti u vezi odluka okružnih komisija za agrarnu reformu i kolonizaciju o eksproprijaciji. Žalbu je bilo potrebno podnijeti federalnom ministarstvu poljoprivrede i šumarstva te pritom navesti da je njihova kuća (samostan) poseban pravni objekt, koji ima posebnu upravu, neovisnu o upravama drugih kuća, te da ima vlastito kućanstvo i gospodarstvo koje je neovisno o cjelini Družbe. U tom pogledu, pripadalo bi joj zakonsko pravo na maksimum jer je svaka redovnička kuća bila samostalna pravna jedinica „koja ima kao takova prema čl. 3 točka c/ Zakona o provođenju agrarne reforme i kolonizacije zasebno pravo na posebni maksimum.“ Ukoliko se na posjedovnom listu nalazila oznaka da posjed pripada Družbi sestara milosrdnica u Zagrebu, sugerira se naznačiti da je „taj naziv i ta oznaka zapravo formalna greška, koja dosad nikada nije bila od značenja, pak je i nismo ispravljali, jer to u praksi ne bi i onako dovelo do kakvoga učinka.“ Dokaz za to bila je činjenica da su porezne troškove snosili pojedini samostani, a ne Družba sestara milosrdnica u Zagrebu. Također, sukladno uputi, bilo je potrebno u žalbu uvrstiti „rad, kojim je ta kuća kroz toliko i toliko godina koristila narodu i da bi prema tome bilo protiv nakane Zakonodavca, da se sav taj rad naplati tako, da se tolikom broju sestara omogući uzdržavanje radom vlastitih ruku.“⁴⁷⁷

⁴⁷⁶ Preinaka Odluke br. 203/46. br. 12.728-VII-38.672-1946. od 26. srpnja 1946., u: HDA, f. 1167. Odluka Ministarstva poljoprivrede i šumarstva NR Hrvatske br. 44.982-VII-40.529-1946. od 30. srpnja 1946., u: HDA, f. 1167.

⁴⁷⁷ Dopis Vrhovne uprave (bez broja) od 26. ožujka 1946., u: APNG.

U izvješću Vrhovne glavarice, koje vremenski slijedi ovu uputu te je napisano 5. travnja 1946., navode se sumarni podatci s obzirom na provedbu agrarne reforme na Družbinim posjedima u Zagrebu i Lužnici. Također, donosi se i podatak da je prije provedbe agrarne reforme, uz posjede u Zagrebu i Lužnici, na 38 drugih mjesta bilo 70 j zemlje – koji su ponajvećma bili vrtovi uz Družbine samostane. U vezi toga, postavljeno je pitanje hoće li Družbi biti ostavljeni vrtovi jer država nije zakonski bila dužna „ostaviti ništa, budući da je Družba sa svojih blizu 2000 članova i 40 kuća primila svoj gore spomenuti maksimum od 10 ha zemljišta, od čega je 10 jutara šume.“⁴⁷⁸

1. 1. 3. Provedba agrarne reforme u Lužnici

Provedba agrarne reforme na Družbinu posjedu u Lužnici značajna je za ilustriranje tijeka provedbe agrarne reforme kao takve budući da se, kako navode dokumenti, na tom Družbinom posjedu ona počela provoditi i prije donošenja samog Zakona.⁴⁷⁹ Nadalje, primjer Lužnice također pokazuje kako se konkretno zakon provodio na mjesnim razinama, posebice s obzirom na čestu samovolju državnih povjerenika i agrarnih interesenata te režimsko stvaranje ideološki obojene atmosfere koja bi opravdala žurnost i radikalizam ovih postupaka.

U Lužnicu je 6. rujna 1945. došao Josip Bukovec, državni povjerenik, s ciljem da od 7. do 9. rujna 1945. ondje popiše živi i mrtvi inventar i da „razmnoži na tamošnjem zemljištu ukrasno bilje“ iz lužničkog parka (na što ga je uputio određeni Kohak, navodni načelnik za proizvodnju bilja u Ministarstvu poljoprivrede i šumarstva FD Hrvatske).⁴⁸⁰ No, na prijedlog zagrebačke Provincijalne uprave, 9. rujna 1945. popisivanje je bilo obustavljeno time što je Bukovcu priopćeno da od mjerodavnih vlasti u Zagrebu zatraži pismeno opis svojih zadaća tijekom popisivanja. Bukovec se u tom postupku izuzetno neprihvatljivo ponašao te je 11. rujna 1945., vrativši se u Lužnicu, očitovao samovolju priopćivši

⁴⁷⁸ Izvještaj Vrhovne glavarice br. 90/1946. od 5. travnja 1946., u: ADSM, O1.

⁴⁷⁹ M. AKMADŽA - K. MARKS, „Oduzimanje imovine...“, 175.

⁴⁸⁰ Dopis Provincijalne uprave u Zagrebu upućen Nadbiskupskom duhovnom stolu u Zagrebu br. 241/1945. od 13. rujna 1945., u: HDA, f. 310, kut. 124. Navedeno u: M. AKMADŽA - K. MARKS, „Oduzimanje imovine...“, 175.

tamošnjoj nastojnici, da nema ni govora o nikakvom dopisu Družbi, nego da on podržavljuje Lužnicu, što u njegovom imenovanju nije navedeno, jednako tako je saopćio da ostaje tamo do konca provedbe agrarne reforme, zabranjuje svako raspolaganje sa zalihama, u samostan u Zagreb dozvoljava voziti malo mlijeka i nešto povrća, traži da točno znade za koga se tamo kuha hrana, sve što se vozi u kuhinju mora se vagati. Išao je dapače tako daleko, da je tamošnju nastojnicu pozvao na odgovornost čime škrobi naše redovničke koprene, zašto nosimo preskupo odijelo – što to treba! Pitao je imade li svaka sestra pribor za jelo, da li cio ili samo žlicu, imade li zaliha jedaćeg pribora. Konačno je rekao, neka stare sestre idu kud znadu, lako za njih! A one, koje su sposobne za rad, radit će tamo ali ono što on hoće.⁴⁸¹

Vrhovna uprava je stoga 13. rujna 1945. zamolila nadbiskupa Stepinca za intervenciju, odnosno da se ukloni navodni povjerenik te da Lužnica pripadne Družbi. Budući da temeljem Zakona o agrarnoj reformi „zemlja pripada onome tko je obrađuje“, Lužnica je u tom pogledu pripadala članicama Družbe jer su je one, od 1. kolovoza 1925. kada je postala vlasništvo Družbe, same obrađivale, a tijekom prethodnih pet godina „bez ikakve najamne snage“. Lužnica je kupljena, naglašava se u zamolbi, mirazima i vlastitim sredstvima članica i to „za stare, bolesne i radom istrošene sestre milosrdnice, koje su cio život radile za hrvatski narod u teškim službama bolničarka i učiteljica, a sad u starosti nemaju i nisu nikad imale državne pomoći ni u kojoj formi, a niti mirovine, nego im je Lužnica jedino vrelo za uzdržavanje života.“ Važan je podatak da je gospodarstvo u Lužnici u tom razdoblju prehranjivalo tristotinjak članica Družbe.⁴⁸² Sličan dopis upućen je 14. rujna 1945. Vladimiru Bakariću, predsjedniku Vlade FD Hrvatske.⁴⁸³

Dokumentacija nadalje ukazuje na to da je 21. rujna 1945. Nadbiskupski duhovni stol u Zagrebu prenio Komisiji za vjerske poslove FD Hrvatske navedenu zamolbu te se naglašava da su „gg Kohak i Bukovac tobožnji izaslanici Ministarstva seljačkoga gospodarstva.“⁴⁸⁴ Daljnje Družbine intervencije u vezi Lužnice odnose se na zamolbu vrhovne glavarice Šustek od 1. listopada 1945., koju upućuje Ministarstvu poljoprivrede i šumarstva Federalne Hrvatske te moli za izuzimanje gospodarstva Lužnice od agrarne reforme. Razlozi koje navodi identični su onima navedenim u prethodnom dopisu upućenom nadbiskupu Stepincu.

⁴⁸¹ Dopis Provincijalne uprave u Zagrebu upućen Nadbiskupskom duhovnom stolu u Zagrebu br. 241/1945. od 13. rujna 1945., u: HDA, f. 310, kut. 124. Navedeno u: M. AKMADŽA - K. MARKS, „Oduzimanje imovine...“, 176.

⁴⁸² Dopis Provincijalne uprave u Zagrebu upućen Nadbiskupskom duhovnom stolu u Zagrebu br. 241/1945. od 13. rujna 1945., u: HDA, f. 310, kut. 124. Navedeno u: M. AKMADŽA - K. MARKS, „Oduzimanje imovine...“, 176.

⁴⁸³ Dopis br. 183/1945. od 14. rujna 1945., u: HDA, f. 310, kut. 124.

⁴⁸⁴ Dopis br. 6635/1945. od 21. rujna 1945., u: HDA, f. 310, kut. 124.

No, posebice se naglašava da je Lužnica Družbino „jedino vrelo uzdržavanja“ te time predstavlja onakvu socijalnu reformu „kakovu i danas državna vlast želi provesti u svojim socijalnim ustanovama.“⁴⁸⁵

U Promemoriji Vrhovne uprave od 10. studenog 1945. (koju potpisuje Šustek), upućenoj Komisiji za vjerske poslove FD Hrvatske, opisuje se značajan događaj u vezi parcelacije zemljišta koju su 9. studenog 1945. proveli mjesni seljaci, njih dvjestotinjak, na posjedu:

Kad im se htjela približiti sestra starješica, jedan je od njih povikao 'pucaj!' što međutim nije bilo učinjeno. Navjestili su, da će danas nastaviti oduzimanjem i razdiobom stoke i konja, žita i svega ostalog inventara. Među njima se nalazio tajnik mjesnog odbora u Brdovcu kao i privremeni upravitelj Lužnice g. Bukovac. Budući da na osnovu raspisa Ministarstva poljoprivrede i šumarstva, odjela za agrarnu reformu i kolonizaciju broj 11.630-VIII-2783-1945. od 21. rujna o. g. nije intencija vlasti, da se posjedi na ovakav način uništavaju, jer u spomenutom dopisu naročito stoji, da su 'narodne vlasti dužne da preduzmu mjere, da se ova imovina ne razvuče i ne rasturi', a osim toga prema istom dopisu 'Stari vlasnici imanja imaju pravo na uzdržavanje do donošenja odluke o ekspropriaciji zemljišta', to ovime prijavljujemo navedeni čin i molimo, da nam se do momenta odluke o izvlaštenju posjeda povrati prijašnje stanje stvari, a naročito da se spriječi oduzimanje inventara, koje je danas u programu.⁴⁸⁶

Iz daljnjeg postupka sačuvan je zaključak, odnosno Odluka Okružne komisije za agrarnu reformu i kolonizaciju u Zagrebu od 19. travnja 1946., kojom se utvrđuju objekti agrarne reforme i kolonizacije na Družbinom posjedu u Lužnici. Rasprava o utvrđivanju objekata je provedena u Lužnici 5. travnja 1946., u prisutnosti punomoćnika Družbe (Ćiril Brajša). Temeljem zaključka da je Družbi već ostavljen maksimum odlukom Gradske komisije za agrarnu reformu i kolonizaciju u Zagrebu od 4. ožujka 1946., koji iznosi 16 j i 1235 čhv, od ukupne površine zemljišta u Lužnici koja je iznosila 274 j i 1501 čhv, vlasniku je na posjedu Lužnica ostavljeno 4 j i 1471 čhv neplodnih površina, a izvlašteno je 253 j i 395 čhv obradivog zemljišta. Također, vlasniku nije pripala nikakva odšteta za izvlašteno, a kako se u obrazloženju odluke navodi, odbijen je i prijedlog punomoćnika Družbe za povećanjem površine koja bi se ostavila Družbi te da se ostave još neke dodatne (ruševne) zgrade, a „viškovi stočne hrane i sjemena oduzeti su s obzirom na znatno smanjenje živog inventara i

⁴⁸⁵ Dokument „Predstavke (molbe, žalbe, izvještaji) 1945.-1950. – u vezi agrarne reforme“, u: HDA, f. 310, kut. 326. Navedeno u: M. AKMADŽA, *Crkva i država I.*, 546. Također i u: M. AKMADŽA - K. MARKS, „Oduzimanje imovine...“, 177.

⁴⁸⁶ Dopis br. 251/1945. od 10. studenog 1945., u: HDA, f. 310, kut. 125. Navedeno u: M. AKMADŽA, *Crkva i država I.*, 553.; također i u: M. AKMADŽA - K. MARKS, „Oduzimanje imovine...“, 175.

obrađivih površina.⁴⁸⁷ Potom, u sačuvanoj drugostupanjskoj odluci od 24. studenog 1946. izvještava se da se žalba Družbe odbija, te da se prethodna odluka (od 19. travnja 1946.) potvrđuje drugostupanjskim rješenjem Ministarstva od 26. srpnja 1946. godine. Argumenti na kojima se temelji drugostupanjska odluka bili su već ostavljeni maksimum (koji obuhvaća površine na području k. o. Grad Zagreb i k. o. Brdovec) te da se zgrada koju Družba traži također ne može ostaviti jer nije u sklopu maksimuma, a niti u sklopu neplodnih površina koje su ostavljene Družbi.⁴⁸⁸

1. 1. 4. Provedba agrarne reforme na ostalim Družbinim posjedima

Za nekretnine koje je Družba posjedovala na području Siska i Martinske Vesi bila je zadužena Okružna komisija za agrarnu reformu i kolonizaciju u Petrinji. Rasprava je održana 19. i 23. listopada 1945., bez prisutnosti vlasnika, a u prisutnosti agrarnih interesenata mjesta Sisak i Martinska Ves. U odluci iste komisije od 21. ožujka 1946. vidljivo je da je od ukupne površine 1 j i 556 čhv izvlašteno bez ikakve odštete 1268 čhv zemljišta (na lokaciji Sisak Stari 457 čhv, a na lokaciji Martinska Ves 811 čhv), a Družbi je ostavljeno 888 čhv neobrađive površine.⁴⁸⁹ Nadalje, ostavljena je kuća i dvorište (koji su predstavljali gradski stambeni objekt) na lokaciji Sisak Stari, a također gospodarska zgrada i škola na lokaciji Martinska Ves. Obrazloženje izvlaštenja bila je odluka Gradske komisije za agrarnu reformu i kolonizaciju u Zagrebu od 4. ožujka 1946. kojom je Družbi ostavljen maksimum (na području k. o. Grad Zagreb i k. o. Brdovec).⁴⁹⁰ Uložena žalba je sukladno tome bila odbijena te je drugostupanjska odluka donesena 30. srpnja 1946. godine.⁴⁹¹ Slijedila je zamolba Družbe (uz intervenciju Komisije za vjerske poslove NR Hrvatske) za povratom dijela posjeda koja je bila djelomično uvažena te je odlukom od 5. svibnja 1947. Družbi vraćen vrt uz kuću na

⁴⁸⁷ Odluka br. 1693/46. od 19. travnja 1946., u: HDA, f. 1167.

⁴⁸⁸ Odluka br. 53814-VII-48171-1946. od 24. studenog 1946., u: HDA, f. 1167.

⁴⁸⁹ Odluka br. 61/46. od 21. ožujka 1946., u: HDA, f. 1167.

⁴⁹⁰ Odluka br. 203/46. od 4. ožujka 1946., u: HDA, f. 1167.

⁴⁹¹ Odluka br. 45.291-VII-38.979-1946. od 30. srpnja 1946., u: HDA, f. 1167.

lokaciji Sisak Stari. Važno je napomenuti da je u odluci za lokaciju Sisak Stari ispravljena netočno navedena površina od 457 čhv u točnu koja je iznosila 259 čhv.⁴⁹²

Okružna komisija za agrarnu reformu i kolonizaciju u Bjelovaru rješavala je pitanje utvrđivanja agrarnih objekata za posjed Družbe u Lovrečini (k. o. Gostović). Rasprava je održana 27. veljače 1946. u prisustvu župnika Antuna Kolarića, koji je pritom bio predstavnik Družbe, te predstavnika Mjesnog odbora agrarnih interesenata za Lovrečinu Grad („Dvorac Lovrečina“). Stanje ovog Družbina posjeda na dan 28. kolovoza 1945. iznosilo je 22 j i 460 čhv. No, za razliku od ostalih slučajeva, ovaj posjed je temeljem Zakona proglašen samostalnom jedinicom te je Družbi određen maksimum od 17 j i 610 čhv. Ostavljeno je također neobrađivo zemljište od 3 j i 713 čhv, a za svrhe agrarne reforme i kolonizacije izvlašteno je 1 j i 737 čhv obradivog zemljišta. Ova odluka uslijedila je nakon provedenog postupka „a na osnovu podataka iz zemljišnih knjiga i katastra te preslušanjem predstavnika Mjesnog odbora agrarnih interesenata prigodom provadjanja rasprave o utvrđenju agrarnih objekata“ tijekom koje je bilo ustanovljeno da se od zgrada, postrojenja, živog i mrtvog inventara vlasniku ništa ne oduzima zbog potreba gospodarstva.⁴⁹³

Okružna komisija za agrarnu reformu i kolonizaciju u Slavonskom Brodu donijela je 2. travnja 1946. Odluku o utvrđenju objekata samostana u Požegi. Stanje tog posjeda na dan 28. kolovoza 1945. iznosilo je 29 j i 1003 čhv. Od toga, vlasniku je ostavljeno 3 j i 1033 čhv neplodnog tla, a izvlašteno je 25 j i 1570 čhv, dakle sva obradiva zemlja. Postrojenja i inventar ušli su u cijelosti u zemljišni fond, a preuzeli su ih Rajonska uprava u Požegi, bez odštete.⁴⁹⁴ Obrazloženje ove odluke Komisija je pronašla u već spomenutoj odluci od 4. ožujka 1946.⁴⁹⁵ kojom je Družbi bio ostavljen zakonski maksimum, a samostan u Požegi Komisija je smatrala dijelom Kuće matice u Zagrebu. Slijedila je žalba koja nije bila uvažena te je 10. kolovoza 1946. donesena drugostupanjska odluka, kojom je bila potvrđena prethodna.⁴⁹⁶ U daljnjem postupku samostan u Požegi uputio je Ministarstvu poljoprivrede i šumarstva NR Hrvatske 8. studenog 1946. zamolbu za revizijom postupka koja je rezultirala

⁴⁹² Odluka br. 335/47. od 5. svibnja 1947. Intervencija Komisije za vjerske poslove NR Hrvatske (spis broj 188/47. od 18. veljače 1947.), odobrenje Ministarstva poljoprivrede i šumarstva NR Hrvatske (dopis br. 9388-VII-1947. od 20. veljače 1947.), u: HDA, f. 1167. Usp. *Sestre milosrdnice II.*, 83.

⁴⁹³ Odluka br. 1164/1946. od 30. ožujka 1946., u: HDA, f. 1167.

⁴⁹⁴ Odluka br. 1086/1946. od 2. travnja 1946., u: HDA, f. 1167.

⁴⁹⁵ Odluka br. 203/46. od 4. ožujka 1946., u: HDA, f. 1167.

⁴⁹⁶ Odluka br. 45.731-VII-41209-1946. od 10. kolovoza 1946., u: HDA, f. 1167.

preinakom, odnosno priznanjem prava na maksimum s obzirom da su „naknadni izvidi“ ukazali da samostan u Požegi nema nikakve ekonomske veze s Kućom maticom u Zagrebu te da stoga ima pravo na predviđeni maksimum.⁴⁹⁷ Rezultat revizije postupka nalazi se u odluci Okružne komisije za agrarnu reformu i kolonizaciju u Slavonskom Brodu od 24. siječnja 1947. u kojoj piše da je od ukupno 29 j i 1003 čhv Družbi bilo ostavljeno 17 j i 683 čhv maksimuma. Također, nisu bile izvlaštene površine koje nisu bile agrarni objekti a iznosile su ukupno 3 j i 1033 čhv. Zaključno, izvlašteno je 8 j i 887 čhv obradivog zemljišta, a poljoprivredni inventar je u cijelosti bio ostavljen vlasniku.⁴⁹⁸

Rasprava o utvrđivanju agrarnih objekata za Družbin posjed u Oriovcu održana je 30. ožujka 1946. na poziv Okružne komisije za agrarnu reformu i kolonizaciju u Slavonskom Brodu, u prisustvu sestara Elze Samardžić i Marte Topolčić, zastupnica samostana u Oriovcu. Temeljem rezultata ove rasprave, Zakona o agrarnoj reformi i kolonizaciji te tehničkog elaborata izrađenog u smislu propisa naredbe Ministarstva i poljoprivrede i šumarstva FD Hrvatske od 23. listopada 1945., ista je Komisija 2. travnja 1946. donijela odluku kojom je bilo utvrđeno da je Družbin posjed u Oriovcu, ukupne površine 11 j i 949 čhv (u naravi 6 j livada i 6 j oranica), bio vlasništvo zagrebačkog samostana, te da je maksimum prethodno ostavljen (na području k. o. Grad Zagreb i k. o. Brdovec).⁴⁹⁹ Od površina koje nisu bili agrarni objekti Družbi je bilo ostavljeno ukupno površine 1115 čhv. Dakle, bilo je izvlašteno 10 j i 1434 čhv, a postrojenja, živi i neživi inventar bili su oduzeti bez odštete. Žalba je stoga bila odbijena te je odlukom istog Ministarstva od 10. kolovoza 1946. prethodna odluka bila potvrđena, s neznatnim ispravcima u definiranju površina koje su kao agrarni objekti ušli u zemljišni fond.⁵⁰⁰

Za Družbin posjed u Praputnjaku bila je nadležna Okružna komisija za agrarnu reformu i kolonizaciju na Sušaku. Dana 17. svibnja 1946., u prisutnosti zastupnika vlasnika i odbora mjesnih interesenata zainteresiranih naselja, održana je rasprava. Sukladno utvrđenom stanju posjeda od 7 j i 1483 čhv, a temeljem mišljenja Komisije da je posjed pravno spadao pod nadležnost zagrebačke središnjice, 31. svibnja 1946. donesena je odluka kojom su bile

⁴⁹⁷ Odluka br. 77.999-VII-67.496-1946. od 8. studenog 1946., u: HDA, f. 1167.

⁴⁹⁸ Odluka br. 5692/46. od 24. siječnja 1947., u: HDA, f. 1167.

⁴⁹⁹ Odluka br. 1077/46. od 2. travnja 1946., u: HDA, f. 1167. Naredba Ministarstva i poljoprivrede i šumarstva FD Hrvatske od 23. listopada 1945. br. 18167-VIII-12116-1945., u: HDA, f. 1167.

⁵⁰⁰ Odluka br. 49439-VII-44460/46 od 10. kolovoza 1946., u: HDA, f. 1167. *Oriovac škola – prijepis svih rješenja, Dokumentacija*, 10.; u: ADSM, O2; *Sestre milosrdnice II.*, 195-196.

izvlaštene sve obradive površine (7 j i 583 čhv), a Družbi su ostavljene površine koje nisu bili agrarni objekti (890 čhv). Nije bio uvažan prijedlog zastupnika vlasnika „da se samostanu Praputnjak ostavi cijeli posjed, jer je površina istoga ispod zakonskog maksimuma od 10 ha i jer je ovaj samostan posebno tijelo, neovisan od matice u materijalnom pogledu i matici u Zagrebu podvrgnut samo u osobnoj i redovničkoj disciplini i jer su taj posjed same sestre obradivale.“ Što je posebno zanimljivo u ovom slučaju, za sestre su se zauzeli i mještani, ali ni njihov prijedlog „da se sestrama obzirom na njihov karitativni dotadašnji rad ostavi cijeli posjed“ nije bio uvažan.⁵⁰¹ Žalba je odbijena te je Ministarstvo poljoprivrede i šumarstva NR Hrvatske, Odjel za agrarnu reformu i kolonizaciju, drugostupanjskom odlukom od 29. rujna 1946. potvrdilo prethodnu odluku.⁵⁰²

U Đurđevcu, rasprava o utvrđivanju agrarnih objekata Družbe održana je u prisustvu sestre Rafaela Grašovec, predstavnice vlasnika, a u odsustvu agrarnih interesenata. Odlukom Okružne komisije za agrarnu reformu i kolonizaciju u Bjelovaru od 23. listopada 1946. Družbi je oduzet posjed u cijelosti, ukupno 1 j i 1480 čhv, budući da je smatrano da je maksimum ostavljen na području k. o. Grad Zagreb i k. o. Brdovec.⁵⁰³

O provedbi agrarne reforme za područje Splita, Sinja i Supetra dokumentacija pokazuje da je postupak bio proveden u više faza. Kako svjedoči odluka od 7. ožujka 1947., postupak je odlukom Oblasne komisije za agrarnu reformu i kolonizaciju u Splitu od 31. listopada 1946. bio obustavljen zbog „pogrešne pretpostavke oblasne komisije“ da „ovaj posjed sačinjavaju samo posjedi u k. o. Split i Supetar“ (te uz to da je maksimum bio ostavljen na području k. o. Brdovec i k. o. Grad Zagreb). Krajnji rezultat, nakon održanih javnih rasprava te uloženi žalbi, bio je povoljan za Družbu.⁵⁰⁴ Odluka Ministarstva poljoprivrede i šumarstva NR Hrvatske, Odsjeka za agrarnu reformu i kolonizaciju, od 12. srpnja 1948. potvrđuje da su uvažene žalbe samostana Družbe u Splitu, Sinju i Supetru. Sva su tri samostana, naime,

⁵⁰¹ Odluka Okružne komisije za agrarnu reformu i kolonizaciju na Sušaku br. 521/46. od 31. svibnja 1946., u: HDA, f. 1167.

⁵⁰² Odluka broj 63.024-VII-56.355-1946. od 29. rujna 1946., u: HDA, f. 1167. Usp. *Sestre milosrdnice II.*, 89.

⁵⁰³ Odluka Okružne komisije za agrarnu reformu i kolonizaciju Bjelovar br. 4937/46. od 23. listopada 1946., u: HDA, f. 1167.

⁵⁰⁴ Mjesni odbor Sinj od 20. ožujka 1947. izdaje potvrdu na traženje sestara milosrdnica u Sinju da posjeduju 3 i ¼ ha oranica i livada (Dopis br. 1155/1947., u: ADSM, O2). Potvrda je izdana kao prilog žalbi i sadrži podatak da su sestre zemlju obrađivale same, svojim sredstvima, i da su je same uživale. Kotarska komisija za agrarnu reformu i kolonizaciju u Sinju dopisom od 14. lipnja 1947. izvijestila je da Družbin posjed u Sinju nema nikakve pravne veze s Kućom maticom u Zagrebu. Usp. *Sestre milosrdnice II.*, 337.; Dopis Kotarske komisije za agrarnu reformu i kolonizaciju u Sinju br. 235/47. od 14. lipnja 1947., u: ADSM, O2.

uložila žalbu te obrazložila da je svaki od njih bio poseban pravni i gospodarski subjekt s neovisnom upravom te da je stoga svaki imao pravo na poseban maksimum.⁵⁰⁵ Utemeljenost žalbe potvrđena je „naknadnim izvidima“ Komisije za vjerske poslove NR Hrvatske koja je uvidom u službene knjige Vrhovne uprave Družbe „i dobivenim obavještenjima ustanovila, da u faktičnom pogledu spomenuti samostani imaju potpunu gospodarsku nezavisnost od vrhovne uprave družbe te od iste nisu bili ni subvencionirani niti su istoj ustupali svoje prihode.“⁵⁰⁶ Iz navedenih podataka slijedio je zaključak da je svaki od navedenih samostana poseban pravni subjekt i posebno gospodarsko tijelo, sa svojom vlastitom upravom, posebnim kućanstvom i gospodarstvom, te da je u pogledu raspolaganja s prihodima neovisan od Kuće matice u Zagrebu. Prema tome, navodi Odluka, svaki od navedenih samostana „ima pravo na posebni zakonski maksimum, jer propis čl. 18 ima u vidu pojedine samostane i svakom samostanu priznaje minimum posjeda.“ Objašnjava se potom da je Družba organizacija sa svojim pravilima djelovanja, a „zakon ne upotrebljava izraze družba ili red već jedino samostane, crkve i vjerske ustanove.“⁵⁰⁷

Na području kotara Novi Marof Družba je posjedovala nekretnine u k. o. Ljubeščica, a također i u kotaru Ivanec. Objekti nekretnine bile su obuhvaćene Odlukom Okružne komisije za agrarnu reformu i kolonizaciju u Varaždinu od 2. travnja 1947., a rasprava za oba posjeda bila je održana 9. veljače 1946. godine.⁵⁰⁸ Odlukom Komisije posjed je bio izvlašten u cijelosti i to ukupno 6 j 348 čhv (od čega u Ljubeščici 4 j 700 čhv). Međutim, s obzirom da je nekretnina u Ljubeščici bila uknjižena na ime sestara Gamalijele Dore Mikulčić i Maure Kate Mikulčić,⁵⁰⁹ od kojih je Maura Dora Mikulčić, kao vlasnica i članica Družbe tada bila živa, sukladno rješenju žalbe od 24. lipnja 1947. posjed je bio u cijelosti vraćen.⁵¹⁰ No, za razliku Ljubeščice, žalba samostana u Ivancu od 17. travnja 1947. nije bila uvažena. U žalbi je kao temeljni argument bila navedena činjenica da članice zajednice žive od zemlje koju obrađuju te da je nekretnina, iako gruntovno uknjižena na Zagreb, u stvari njihova (jer nema nikakve ekonomsko-pravne veze sa središnjicom Družbe u Zagrebu). Uz to, ističe se propust komisije koji je bio u tome što na raspravu nije pozvala predstavnike vlasnika. Pozivom na gruntovno

⁵⁰⁵ Odluka br. 5882-VII-1948. od 12. srpnja 1948., u: APNGS

⁵⁰⁶ Odluka br. 5882-VII-1948. od 12. srpnja 1948., u: APNGS

⁵⁰⁷ Odluka br. 5882-VII-1948. od 12. srpnja 1948., u: APNGS

⁵⁰⁸ Prijepis Odluke Okružne komisije za agrarnu reformu i kolonizaciju u Varaždinu, br. 1711/47. od 2. travnja 1947., u: ADSM, O2.

⁵⁰⁹ Odluka br. 203/46. od 4. ožujka 1946., u: HDA, f. 1167.

⁵¹⁰ Prvi prilog k br. 17/1947., Statistički izvještaj za godinu 1947., od 17. veljače 1948., u: ADSM, O1.

uknjiženje na Družbinu središnjicu u Zagrebu žalba je bila odbijena 24. listopada 1947. čime je potvrđena prethodna odluka od 2. travnja 1947., a samostanu u Ivancu time je izvlašteno 2 j i 648 čhv obradivog zemljišta.⁵¹¹

Agrarnom reformom bio je obuhvaćen i Družbin posjed u Gradecu za koji nije pronađen podatak o ukupnoj površini. U ovom slučaju, žalba od 7. svibnja 1947. protiv odluke Okružne komisije za agrarnu reformu i kolonizaciju Bjelovar od 19. travnja 1947., bila je uvažena.⁵¹² Jedan argument žalbe bio je samostalni status samostana (donosi se primjer Družbinih samostana u Požegi i Zemunu gdje je samostanima zakonski priznat samostalni status), a drugi da članice same obrađuju zemlju. Budući da je prihvaćena posebna pravna osobnost samostana, žalba je uvažena jer posjed nije prelazio 10 ha maksimuma.⁵¹³

Gradska agrarna komisija u Rijeci 5. ožujka 1949. donijela je odluku kojom se izvlašćuje zemljište od 486,5 čhv u korist zemljišnog fonda, koje je bilo dio Družbina samostana u Rijeci, no uvažena je žalba temeljem činjenice da površina posjeda nije prelazila zakonski maksimum te je odluka bila poništena 9. siječnja 1951. godine.⁵¹⁴

Zaključno, prema dostupnim podacima može se utvrditi da je Družba do provedbe agrarne reforme na području FD Hrvatske na dan 28. kolovoza 1945. posjedovala 453 j 1179,2 čhv zemlje. Od toga, nakon njezine provedbe, ostavljeno joj je 59 j 141,5 čhv obradivog zemljišta, 31 j i 356,6 čhv neobradivog zemljišta. Oduzeto joj dakle (u mjestima Zagreb, Lužnica, Martinska Ves, Lovrečina, Požega, Oriovac, Praputnjak, Đurđevac, Ivanec) 362 j 1490 čhv obradivog zemljišta.

⁵¹¹ Odluka Ministarstva poljoprivrede i šumarstva NR Hrvatske, Odjela za agrarnu reformu i kolonizaciju, br. 45207-VII-1947. od 24. listopada 1947., u: ADSM.

⁵¹² Žalba od 7. svibnja 1947., upućena Okružnoj komisiji za agrarnu reformu i kolonizaciju Bjelovar, protiv odluke iste br. 1325/47. 19. travnja 1947., u: ADSM, O2.

⁵¹³ Odluka Ministarstva poljoprivrede i šumarstva NR Hrvatske, Odjela za agrarnu reformu i kolonizaciju, br. 30.018-VII-1947. od 17. svibnja 1947., u: ADSM, O2.

⁵¹⁴ U zapisu u kronici Provincije navedeno je Rješenje Gradske agrarne komisije Rijeka br. 1728/1950. od 9. siječnja 1951. godine. *Kronika*, u: APMDS.

1. 2. Osnovni zakon o eksproprijaciji

Još jedan zakon prema kojemu su na području NR Hrvatske bile izvlaštene nekretnine u vlasništvu Katoličke crkve bio je Osnovni zakon o eksproprijaciji, donesen je 1. travnja 1947. godine. Navedeni zakon nalagao je da se pojedine nekretnine i prava na nekretninama mogu, uz naknadu za izvlašteno, izvlastiti za državne potrebe od općeg interesa, odnosno za potrebe saveznih organa, ustanova i poduzeća, kao i za iste potrebe na razinama narodnih republika i ostalih administrativno-teritorijalnih jedinica. Također, izvlaštenja su se mogla provoditi i u korist zadruga, zadružnih i drugih organizacija.⁵¹⁵ Provodila su ih relevantne eksproprijacijske komisije, ovisno o tome je li se izvlaštenje vršilo za državne ili republičke potrebe, ili za potrebe mjesnog, gradskog ili kotarskog odbora. Vlasnik je imao pravo na naknadu, u visini prosječne prometne vrijednosti utvrđene na dan procjene, koja se mogla podmiriti u novcu, obveznicama ili zamjenskoj nekretnini, ovisno o tome u čiju je korist izvlaštenje učinjeno.⁵¹⁶

Primjer oduzimanja Družbine imovine prema Osnovnom zakonu o eksproprijaciji nalazi se u postupku državnih vlasti s nekretninama na zagrebačkom Svetom Duhu 127 (zgrada pod nazivom „Vila Sveti Duh“).⁵¹⁷ Proces izvlaštenja zahvatio je Družbinu zgradu izgrađenu godine 1932. prvenstveno za odgoj redovničkog pomlatka (novicijat),⁵¹⁸ a u istom kompleksu Družbinih nekretnina na Svetom Duhu bile su i prostorije koje su služile za zdravstveni oporavak sestara, potom prostorije koje su tijekom rata koristile osnovna škola i sirotište te „Mlin“ na Črnomercu, koji je opskrbljivao brašnom Družbine zagrebačke samostane.

Cjelokupan postupak izvlaštenja opisuje predstavka Vrhovne uprave od 28. lipnja 1948. upućena Komisiji za vjerske poslove NR Hrvatske.⁵¹⁹ U navedenoj predstavci, Vrhovna uprava molila je da se postupak izvlaštenja obustavi navodeći kao prvi razlog potrebu Družbe za zgradom koja bi služila za odgoj pomlatka. Naime, zbog procesa državnog oduzimanja Družbine imovine koji je bio u tijeku, tada se očitovala velika potreba za stambenim prostorima za sestre, a time i za odgoj pomlatka. Nedostatak stambenih prostora bio je osobito izražen nakon ukinuća Družbinih škola (1945.), potom oduzimanja školskih i stambenih

⁵¹⁵ *Službeni list FNRJ*, br. 28, 1947.

⁵¹⁶ M. AKMADŽA, *Oduzimanje imovine...*, 140-141.

⁵¹⁷ M. AKMADŽA - K. MARKS, „Oduzimanje imovine...“, 178.

⁵¹⁸ *Sestre milosrdnice I.*, 197-199.

⁵¹⁹ Dopis br. 94/1948. od 28. lipnja 1948., u: NAZ. Navedeno u: M. AKMADŽA, *Crkva i država I.*, 518.

zgrada i prestanka djelovanja članica Družbe u odgojno-prosvjetnim ustanovama (1945.), kao i nacionalizacije Družbine Bolnice u Zagrebu (1948.), što je rezultiralo prevelikim brojem članica nastanjenih u Kući matici u Zagrebu (403 članice).⁵²⁰ Stoga, naglašava se u predstavci, zgrada na Svetom Duhu ponovno bi postala kuća za odgoj redovničkog pomlatka, nakon što su je tijekom rata vlasti upotrebljavale za Redarstvenu školu, a poslije rata za Školu Narodne milicije s kojom je Družba sklopila najamni ugovor te bila uvjerena da je najam samo privremen.⁵²¹ Drugi je razlog bio da se u zgradi nalazila i „crkva s pravom javnosti, koja je služila za vjerske potrebe toga kraja.“ Također, istaknuto je da Družba ne bi pravila „nikakove nepravilike da Škola ostane sve dotle dok je ne bude moguće drugdje smjestiti, a napose na prikladnom mjestu i u prikladne prostorije.“⁵²²

Gradska eksproprijacijska komisija u Zagrebu nije uvažila žalbu te je potvrdila prethodno rješenje odlukom od 15. srpnja 1948., a potom i drugostupanjskom odlukom od 20. rujna 1948. kojom su bile izvlaštene nekretnine čija je vrijednost bila procijenjena na 5 431 587 dinara. Izvlaštena je dvokatnica s kapelom, dvije gospodarske zgrade i štala, baraka i skladište ukupne građevinske vrijednosti 4 718 883 dinara, a zemljište je imalo ukupnu vrijednost 712 704 dinara (naknada se trebala isplatiti u obveznicama).⁵²³ Sljedeći korak državnih vlasti bila je zabrana bogoslužja u kapeli, koja je bila javnog karaktera, time što je svećeniku bio zapriječen ulaz u kapelu, na što je Vrhovna uprava 23. srpnja 1948. uputila svoj dopis Komisiji za vjerske poslove NR Hrvatske.⁵²⁴ Završne faze državnog izvlaštenja zgrade na Svetom Duhu opisuje Promemorija Angele Šustek, vrhovne glavarice, od 12. kolovoza 1948. godine. Budući da je nakon izvlaštenja zgrade Družbi bio ostavljen još dio vinograda od 350 čhv, Šustek je molila dopuštenje da preostalih šest sestara ostane još šest tjedana u zgradi ne bi li pobrale urod. Uz to, zamolila je također da se iz kapele i sakristije iznese inventar, koji se planirao upotrijebiti na drugom mjestu, za iste svrhe.⁵²⁵ Obje točke zamolbe bile su uvažene, a datum iseljenja sestara bio je definiran za 8. rujna 1948. s time da je kapelu sa svim inventarom bilo potrebno iseliti do 10. rujna 1948. godine. Također, za dvanaest

⁵²⁰ *Šematizam*, 1950., u: ADSM, O12.

⁵²¹ Dopis br. 21/1947. od 20. siječnja 1947., u: ADSM, O1.

⁵²² Dopis br. 94/1948. od 28. lipnja 1948., u: NAZ. Navedeno u: M. AKMADŽA, *Crkva i država I.*, 518.

⁵²³ Procjena nekretnina koje se imaju izvlástiti za školu Narodne milicije u Zagrebu k. br. 8915/7. od 24. lipnja 1948.; Rješenje Gradske eksproprijacijske komisije Zagreb br. 208-1948-358 od 28. rujna 1948., u: ADSM, O2. Usp: *Sestre milosrdnice I.*, 202-203.

⁵²⁴ Dopis br. 103/1948. od 23. srpnja 1948., u: ADSM, O1.

⁵²⁵ Promemorija A. Šustek od 12. kolovoza 1948., prilog uz dopis br. 103/1948., u: ADSM, O1.

mramornih ploča iz kapele i za preostali inventar Družbi je bilo isplaćeno 87 050 dinara, a u gospodarskoj zgradi dvjema sestrama bio je dopušten boravak do kraja mjeseca rujna.⁵²⁶

Drugi dio ovog kompleksa, zgradu na Črnomercu pod nazivom „Mlin“, sestre su morale napustiti 1950. godine.⁵²⁷ O tome piše Šustek u izvješću državnim vlastima od 5. prosinca 1949., naglašavajući veliku potrebu za zadržavanjem ovog posjeda, zbog njegove važnosti za omogućavanje prehrane članica: „Ovih dana smo primili nalog od Povjereništva za komunalne poslove da ispraznimo zgradu na Črnomercu, gdje su nam 22 sestre od toga 17 starica. (...) kamo smjestiti stare i nemoćne kad je kuća matica u Frankopanskoj već krcata. (...) Molimo da se seoba sestara iz tzv. Mlina na Črnomercu odgodi do proljeća /barem do početka mjeseca ožujka/.“⁵²⁸ Nije pronađen odgovor na ovaj dopis, a „Mlin“ je podržavljen primjenom Zakona o nacionalizaciji najamnih zgrada i građevinskog zemljišta iz 1958. godine.⁵²⁹

Što se tiče ostalih izvlaštenih Družbinih nekretnina na području NR Hrvatske, postojeći materijal ne potvrđuje primjenu Osnovnog zakona o eksproprijaciji.

1. 3. Oduzimanje i zauzeće Družbinih stambenih zgrada

U promatranom razdoblju, vlast je u početku bez zakonskog temelja zauzimala samostanske odnosno stambene Družbine zgrade, koje su često bile dijelom Družbinih školskih zavoda. Zauzimanje stambenih prostorija događalo se već tijekom rata, kada su različite vojske prema potrebi koristile crkvene, odnosno samostanske prostorije. Vojska je to činila i poslije rata, bez ikakvih rješenja ili ugovora o najmu, a to je vrijedilo i za različite

⁵²⁶ *Sestre milosrdnice I.*, 202-203. Zapisnik od 1. rujna 1948. ispisan u Upravi škole Narodne milicije, u: ADSM, O2.

⁵²⁷ Izjava Vrhovne uprave Javnom tužioštvu za grad Zagreb, pomoćniku za kotar VI. i VII. rajona, Odgovor na dopis broj 240/46. od 12. rujna 1946., u: ADSM, O1. Dopis uključuje izjavu da je Družbin mlin (Črnomerec 92) vlasništvo Družbe te da nikad nije radio za privatnike, već isključivo za potrebe Družbe. Također se navodi kapacitet mlina i postrojenja.

⁵²⁸ Dopis br. 158/1949. od 5. prosinca 1949., u: ADSM, O1.

⁵²⁹ M. AKMADŽA, *Oduzimanje imovine...*, 250.

privatne stanare.⁵³⁰ Poslije rata, bili su „učestali slučajevi da rajonski narodni odbori tj. njihovi stambeni odsjeci, donose rješenja o oduzimanju prava korištenja i raspolaganja nekim crkvenim redovima njihovih samostanskih zgrada.“⁵³¹ U tom pogledu, mjesni narodni odbori (prema Općem zakonu o narodnim odborima) mogli su u nedostatku stambenih prostora upravljati zgradama koje nisu bile državno vlasništvo. Korištene zgrade tada formalno nisu prešle u državno vlasništvo, ali dotadašnji vlasnici nisu imali u pogledu vlasništva nikakve ovlasti.⁵³² Što se tiče zakonskog utemeljenja, za opravdavanje zauzimanja zgrada korištena je i Uredba o raspodjeli i korištenju stambenih prostorija (donesena u siječnju 1946. godine).⁵³³

Družbine zgrade bile su oduzimane useljavanjem različitih poduzeća ili organizacija, a potom i privatnih osoba. Sestre su u tom slučaju ostajale u minimalnom stambenom prostoru te su s vremenom bile često prisiljavane iseliti iz zgrada u druge stambene prostore (stanove ili župne urede) što pokazuje da Družba, kao formalni vlasnik, nad zgradama u tom postupku nije imala nikakva vlasnička prava. No, u vezi ovih zgrada (za razliku od Družbinih školskih zgrada) uložene žalbe su bile u najvećoj mjeri uvažene te su sestre ostale u svojim prostorijama.⁵³⁴ Izvješće od 20. siječnja 1947. pod nazivom Pregled rada i zarade sestara milosrdnica, potvrđuje ove navode. U njemu se ističe da su vlasti u Hrvatskoj preuzele deset Družbinih zgrada, od kojih je pet bilo u Zagrebu, zatim po jedna zgrada u Sisku, Martinskoj Vesi, Požegi, Daruvaru i Novoj Gradiški. U tim su zgradama, opisuje izvješće, „sestre zadržale tek najmanji minimum prostorija za svoje stanovanje“, a bez obzira na sklopljene ugovore najamnina se plaćala samo za jednu od sviju tih zgrada i to za onu na Svetom Duhu (oduzetu primjenom Osnovnog zakona o eksproprijaciji).⁵³⁵ Zgrade navedene u izvješću obuhvaćale su i stambene i školske zgrade, koje su u većini slučajeva bile dio istog kompleksa. Istaknuto je da zgrade nisu bile dar Družbi, već da je svaka od njih bila „plod udarničkog nastojanja i požrtvovnog djelovanja čitave Družbe za vrijeme od jednoga

⁵³⁰ Usp. M. AKMADŽA - K. MARKS, „Oduzimanje imovine...“, 191; M. AKMADŽA, *Oduzimanje imovine...*, 263.

⁵³¹ M. AKMADŽA, *Katolička crkva u komunističkoj Hrvatskoj 1945.-1980.*, 98.

⁵³² Miroslav AKMADŽA, „Prilog poznavanju djelovanja biskupa Kvirina Klementa Bonefačića u vrijeme komunističke vlasti“, *Časopis za suvremenu povijest*, god. 40., br. 3., 2008., 785.

⁵³³ M. AKMADŽA, „Prilog poznavanju djelovanja biskupa Kvirina Klementa Bonefačića u vrijeme komunističke vlasti“, 785.

⁵³⁴ Većina zauzetih zgrada bit će poslije područstvljena tzv. drugom nacionalizacijom poslije 1958. godine.

⁵³⁵ Usp. poglavlje III/1.2.

stoljeća“, a samo za pet preuzetih zgrada u Zagrebu procijenjena vrijednost bila je je 30 000 000 dinara (iznos nije obuhvaćao vrijednost inventara).⁵³⁶

Česta zauzeća stambenih zgrada predstavljala su veliku poteškoću za Družbu o čemu govori izvješće koje je Komisiji za vjerske poslove NR Hrvatske 11. studenoga 1949. podnijela Angela Šustek, vrhovna glavarica Družbe.⁵³⁷ Ona tvrdi da je krajem lipnja i početkom srpnja 1949. Družba bila „vrlo osjetljivo pogođena, jer je preko stotinu sestara moralo napustiti što vlastite kuće, a što državne ustanove, u kojima su radile.“ Zbog tog razloga Družba se, intervencijom Svetozara Ritiga, predsjednika Komisije za vjerske poslove NR Hrvatske, obratila Predsjedništvu vlade NR Hrvatske, najprije pismenom predstavkom, a potom 27. srpnja 1949. i usmeno, moleći da joj se kao vjerskoj zajednici omogući život i rad. Vladimir Bakarić, predsjednik Vlade NR Hrvatske, povjerio je rješavanje tog pitanja Milošu Žanku, glavnom tajniku Vlade NR Hrvatske, koji je, kako prenosi Šustek, odgovorio sljedeće: „Ne će se dirati u vaše kuće i posjede, koji su vam kao vlasništvo preostali nakon provedbe agrarne reforme budući da je to crkvena imovina. Bude li vas ipak bilo tko smetao u tome, javite to odmah kako Komisiji za vjerske poslove tako i Predsjedništvu vlade, jer se neće u tom pravcu ništa učiniti bez odobrenja Predsjedništva vlade. To vrijedi i za vašu zgradu u Frankopanskoj ulici.“ Družba se, ističe Šustek, bila poslužila ovom izjavom „djelomično“ (odnosno bez obraćanja na Predsjedništvo Vlade) u pitanju zgrade u Lužnici „gdje su nam se htjele uzeti neke prostorije u gospodarskoj zgradi“, potom u Daruvaru, „gdje su sestre trebale napustiti još preostali dio svoje stambene zgrade,“⁵³⁸ i u Novoj Gradiški, gdje je stambena zgrada bila također povezana sa školskom.⁵³⁹ Žalba je bila uvažena u slučaju Lužnice i Daruvara, ali nije bila uvažena u vezi Nove Gradiške gdje su sestre „morale seliti iz svoje kuće i napustiti svoju hraniteljsku bašću s voćnjakom.“ U izvješću se potom izražava žaljenje zbog toga što se Družba nije izravno obratila Predsjedništvu, jer bi vjerojatno žalba bila uspješna u tom slučaju. Činjenica je bila da je postupak povrata oduzetih zgrada često bio dugotrajan, a u obnovu i održavanje zgrada korisnici nisu ulagali te su stoga prostorije bile većinom devastirane i neuseljive.⁵⁴⁰

⁵³⁶ Pregled rada i zarade sestara milosrdnica br. 21/1947. od 20. siječnja 1947., u: ADSM, O1.

⁵³⁷ Dopis br. 148/1949. od 11. studenoga 1949., u: ADSM, O1.

⁵³⁸ Usp. poglavlje IV/2.3.

⁵³⁹ Usp. poglavlje IV/2.3.

⁵⁴⁰ Dopis br. 148/1949. od 11. studenoga 1949., u: ADSM, O1.

Jedan je od primjera zauzeća Družbinih stambenih zgrada postupak sa samostanom u Oriovcu. Kotarski narodni odbor u Slavonskom Brodu, Mjesni narodni odbor u Oriovcu, dopisom od 23. ožujka 1949. zahtijevao je od sestara da se u roku od tri dana isele iz samostana i predaju ga na uporabu Mjesnom narodnom odboru. Službenim rješenjem od 30. ožujka 1949. naloženo je da se devet sestara useli u župni stan, što je i učinjeno nakon odbijene žalbe.⁵⁴¹ Što se tiče korisnika zgrade, u zgradi je četiri mjeseca bio smješten Štab VII. sekcije autoputa Beograd-Zagreb u Novoj Kapeli, u zgradi su se održavali omladinski tečajevi, služila je potom kao kuhinja namještenika Jelas Polja (rižinog polja), i na koncu u njoj su od studenog 1949. stanovale dvije privatne osobe. Cijeli postupak bio je izveden bez pismene odluke i mogućnosti zakonske žalbe te bez ikakve najamne ugovorne obveze. S obzirom da Mjesni narodni odbor u Oriovcu u zgrade nije ulagao, one su postupno propadale. Sestre su stanovale u župnom uredu u izuzetno skućenim uvjetima⁵⁴² i njihov je opstanak u mjestu ovisio o povratku u vlastitu zgradu te je stoga u vezi ove zgrade Angela Šustek, vrhovna glavarica, uputila 13. kolovoza 1951. službenu predstavku Predsjedništvu vlade NR Hrvatske.⁵⁴³ Uz to, Vrhovna uprava obratila se Svetozaru Ritigu, predsjedniku Komisije za vjerske poslove NR Hrvatske, te je njegovim nastojanjem žalba uvažena. Narodni odbor Kotara Slavonski Brod, Povjereništvo za komunalne poslove 17. prosinca 1951. poništio je rješenja kojima su stanovi bili dodijeljeni privatnim osobama, a sestre su se potom vratile u svoje stambene prostorije te im je isplaćena i zaostala stanarina.⁵⁴⁴

Kako je prethodno spomenuto, oduzimanje dijela zgrade prijetilo je i Družbinoj zgradi u Lužnici.⁵⁴⁵ Iz dopisa Komisije za vjerske poslove NR Hrvatske od 20. svibnja 1950., upućenog Komitetu za komunalne poslove Zagreb, razvidno je da je Vrhovna uprava Družbe kao dio zamolbe za posredovanje dostavila navedenoj Komisiji prijepis žalbe, upravljene Kotarskom narodnom odboru u Zagrebu 18. svibnja 1950. godine. Žalba je bila upravljena protiv rješenja Mjesnog narodnog odbora u Brdovcu od 13. svibnja 1950. kojim se sestrama djelomično oduzimaju njihove prostorije u Lužnici „u kojima se nalazi 60 starica – isluženih

⁵⁴¹ Oriovac škola – prijepis svih rješenja, Dokumentacija, 10., u: ADSM, O11. *Sestre milosrdnice I.*, 281-282.

⁵⁴² *Sestre milosrdnice II.*, 195.

⁵⁴³ M. AKMADŽA, *Crkva i Država I.*, 494; Dopis br. 114/1951. od 13. kolovoza 1951., u: HDA, f. 310, kut. 138.

⁵⁴⁴ *Sestre milosrdnice II.*, 195-196.

⁵⁴⁵ Usp. poglavlje III/1.1.1.

sestara, koje Družba tamo mora izdržavati.“⁵⁴⁶ Sukladno prethodno navedenom dopisu Angele Šustek od 11. studenog 1949., žalba Družbe bila je uvažena.⁵⁴⁷

U vezi iseljenja sestara iz kuće u Molvama Vrhovna uprava uputila je 4. svibnja 1951. zamolbu Svetozaru Ritigu, predsjedniku Komisije za vjerske poslove NR Hrvatske. U njoj se opisuje situacija kada je rješenjem Mjesnog narodnog odbora Molve sestrama naloženo da jednu prostoriju svog trosobnog stana isprazne „u svrhu, da se u nju smjesti pokućstvo i druge stvari iz ambulante J. C. [Jugoslavenskog Crvenog] Križa, budući da bi se u samoj ambulanti imali održavati tečajevi i predavanja o sanitetskoj službi.“ U žalbi se ističe da potreba Mjesnog narodnog odbora ne spada pod „opću državnu potrebu“, koja bi zakonski opravdala državno zauzimanje zgrade. U vezi ove kuće Šustek se ponovno obraća izravno Ritigu, te kao argument ističe cjelokupnu situaciju u Družbi:

Vi znadete svu našu dobru volju i sve naše iskrene napore da poradimo oko dobra narodnoga. Do 600 članica naše Družbe i danas svojski prijanja uz nastojanja na socijalnom, zdravstvenom i privrednom području. Trebalo je pregaziti sebe u času, kad se radi toga skidalo redovničko odijelo i pošlo među ljude druge životne koncepcije. No učinilo se i to, da se možemo kao Družba odužiti narodu i državi, koja nam kao vjerskoj zajednici najvećih razmjera osigurava prava, osobito pravo na životne uslove.⁵⁴⁸

Zajednica sestara u Molvama brojila je tada osam članica te nije bilo moguće sve sestre smjestiti u jednu prostoriju „gdje ne stane više nego tri kreveta“. Nadalje, Šustek navodi da je bilo nemoguće smanjiti broj sestara u toj zajednici budući da se radi „znatno ograničenog broja“ Družbinih kuća nisu mogle drugdje smjestiti jer je mnogo „sestara otpušteno iz službe, mnogo ih je ostarilo, oslabilo, a obvezani smo u duhu Crkvenog Zakona da svima ovima pružimo mogućnost opstanka unutar redovničke zajednice, a to uključuje u prvom redu krov nad glavom.“⁵⁴⁹ Ranija verzija ovog dopisa, koja se nalazi u ADSM, donosi neke dodatne podatke. Na primjer, da su sestre tada bile već jedanaest godina u Molvama, i da je njihova prisutnost ondje bila vrlo važna budući da u blizini „nema ni liječnika ni apoteke“ (a one uz ostalo djeluju kao bolničarke pomažući mještanima).⁵⁵⁰ Odgovor na ovaj dopis Vrhovne glavarice zamolba je koju je 17. svibnja 1951. Svetozar Ritig uputio Ivanu Krajačiću, ministru unutrašnjih poslova NR Hrvatske. Ritig prenosi riječi Angele Šustek objašnjavajući da sestre

⁵⁴⁶ Dopis br. 2092/1950. od 20. svibnja 1950., u: HDA, f. 310, kut. 137.

⁵⁴⁷ Dopis br. 148/1949. od 11. studenoga 1949., u: ADSM, O1.

⁵⁴⁸ Dopis br. 73/1951. od 4. svibnja 1951., u: HDA, f. 310, kut. 137.

⁵⁴⁹ Dopis br. 73/1951. od 4. svibnja 1951., u: HDA, f. 310, kut. 137.

⁵⁵⁰ Dopis br. 73/1951. od 4. svibnja 1951. (radna verzija), u: ADSM, O2.

„usljed gubitka raznih kuća moraju biti pretrpane u pojedinim svojim samostanima.“⁵⁵¹ Nije pronađen odgovor na ove zamolbe.

Prisilne deložacije često su bile povezane s represivnim mjerama. Znakovit je u tom pogledu bio pokušaj zauzimanja Družbine zgrade u Ljubeščici, koja je dijelom također bila zauzeta. Zbog prethodno provedene agrarne reforme kojom je sestrama oduzeta zemlja u Ljubeščici u srpnju 1947.⁵⁵² stanovnici su se skupili pred Mjesnim narodnim odborom u Ljubeščici i „protestirali što se sestrama oduzimlje imetak.“ No, zbog tog događaja slijedila je policijska istraga tijekom koje su se tražili odgovorni za ovo okupljanje. Osumnjičeni su odvedeni u Novi Marof (među njima i sestra Belarmina Kastelić).⁵⁵³ Odgovorna osoba nije pronađena, „ali su sve odvedene osobe suđene na mjesec dana zatvora sa prisilnim radom.“⁵⁵⁴ Daljnji pokušaj deložacije sestara godine 1948. „bio je jako smion.“ Nalog da se isprazni jedina soba u kojoj su stanovale sestre nije bio izvršen te je zbog toga, iz Mjesnog narodnog odbora došao „jedan funkcioner koji je svom grubošću i prijetnjama htio zaplašiti sestre da isprazne sobu“, a budući da ga sestre nisu htjele poslušati „vraćao se sve grublje s prijetnjom da će nas sve postrijeljati.“ Međutim, jedna od sestara na to mu je zaprijetila sudom i to „za povredu stambenog zakona, za grub postupak i za prijetnju ubojstvom“ što je postiglo očekivani rezultat „nakon skoro 2 sata borbe.“⁵⁵⁵

Sukladno postojećoj dokumentaciji, može se utvrditi da su zauzimanja Družbinih zgrada i prisilna iseljavanja sestara bila prisutna na svim onim mjestima gdje su sestre posjedovale vlastite stambene zgrade. U puno slučajeva, školske zgrade bile su ujedno i stambene, a s obzirom na te zgrade vrijedio je jednak postupak.⁵⁵⁶ Što se tiče navedenih Družbinih stambenih zgrada (u Oriovcu, Lužnici, Molvama i Ljubeščici) one mogu poslužiti kao ogledan primjer postupanja vlasti s onim zgradama koje nisu pripadale ni u jednu zakonsku kategoriju koja bi opravdala njihovo preuzimanje.

⁵⁵¹ Dopis br. 3254/51. od 17. svibnja 1951., u: HDA, f. 310, kut. 137.

⁵⁵² Zemljište će poslije uložene žalbe u cijelosti biti vraćeno. Usp. poglavlje III/1.1.4.

⁵⁵³ Usp. poglavlje II/1.6.

⁵⁵⁴ *Kronika – Ljubeščica*, u: ADSM, O11.

⁵⁵⁵ *Kronika – Ljubeščica*, u: ADSM, O11.

⁵⁵⁶ Usp. poglavlje IV/2.3.

1. 4. Prva nacionalizacija

Družbina imovina u NR Hrvatskoj bila je također oduzimana temeljem Zakona o nacionalizaciji privatnih privrednih poduzeća iz 1946. i Zakona o izmjenama i dopunama Zakona o nacionalizaciji privatnih privrednih poduzeća iz 1948. godine (tzv. prva nacionalizacija).⁵⁵⁷ Prvim zakonom, kojeg je po hitnom postupku 5. prosinca 1946. izglasala Narodna skupština FNRJ, bila su obuhvaćena sva privatna poduzeća općedržavnog i republičkog značenja na području industrije te stoga zgrade u vlasništvu Katoličke crkve nisu njime bile obuhvaćene. To je nadoknađeno dopunom Zakona od 28. travnja 1948., čime je primjena Zakona proširena na domenu onih objekata koji su obuhvaćali i neke institucije u vlasništvu Katoličke crkve.⁵⁵⁸ Nacionalizacija je u tom pogledu od godine 1948. obuhvaćala i „sva ona poduzeća koja po svom kapacitetu imaju opću važnost za saveznu ili republikansku privredu zaštitu narodnog zdravlja ili za kulturni razvoj naroda.“⁵⁵⁹ To je primjerice uključivalo osiguravajuća poduzeća, rudnike, električne centrale, morske i riječne brodove (od preko 50 tona nosivosti), sanatorije, bolnice, javna kupališta, toplice, lječilišta, tiskare, kinematografe. Za oduzeto je bila predviđena naknada koja se isplaćivala u državnim obveznicama. Međutim, za nacionaliziranu imovinu koja je služila socijalnim, humanitarnim ili kulturnim svrhama naknada se nije isplaćivala.

Važno je ovdje napomenuti, da je na područstvljenje imovine Katoličke crkve u NR Hrvatskoj u većoj mjeri utjecao Zakon o nacionalizaciji najamnih zgrada i građevinskog zemljišta iz 1958. (tzv. druga nacionalizacija), koji je obuhvatio stanove, poslovne prostore, građevinsko zemljište i znatno dodatno osiromašio Crkvu.⁵⁶⁰

⁵⁵⁷ M. AKMADŽA, *Oduzimanje imovine...*, 147-150.

⁵⁵⁸ J. CRNIĆ, *Konfiskacija...*, 139-145. M. AKMADŽA, *Oduzimanje imovine...*, 147-148.

⁵⁵⁹ J. CRNIĆ, *Konfiskacija...*, 152.

⁵⁶⁰ M. AKMADŽA, *Oduzimanje imovine...*, 150.

1. 4. 1. Bolnica sestara milosrdnica u Zagrebu

U slučaju Bolnice sestara milosrdnica s pravom javnosti u Zagrebu, Vinogradska cesta 29, mogu se dobro razlučiti radnje koje je provodila državna vlast prije donošenja Zakona o izmjenama i dopunama Zakona o nacionalizaciji privatnih privrednih poduzeća iz 1948. godine, koje su vodile potpunom prijelazu Družbinih institucija u državno vlasništvo. Dokumentacija, odnosno korespondencija između državnih vlasti i Vrhovne uprave Družbe te Uprave bolnice (Nadstojništva), donosi detalje ovog procesa.

Družbina bolnica u Zagrebu u povijesti Družbe, ali i šire hrvatske javnosti, imala je iznimno značenje.⁵⁶¹ U početku, smještena 1846. u prostorijama Družbina samostana u Frankopanskoj ulici, imala je kapacitet od dvanaest kreveta.⁵⁶² Ova se djelatnost postupno proširila te je godine 1894. kupljeno zemljište i izgrađen kompleks zgrada na Vinogradskoj cesti koji je sadržavao devet bolesničkih paviljona s gospodarskim zgradama.⁵⁶³ Te su zgrade, naglašava sestra Bogoljuba Jazvo (koja je bila upraviteljica ove bolnice tijekom Drugoga svjetskog rata),⁵⁶⁴ „podignute velikim žrtvama, velikom vjerom i velikom ljubavlju“, a tada je bolnica „smatrana najmodernijom zdravstvenom ustanovom na cijelom Balkanu.“⁵⁶⁵ Uz trajnu nadogradnju i modernizaciju, bolnica je godine 1942. bila najveća bolnica u NDH, s jedanaest odjela i 1155 bolesničkih kreveta (i 170 zaposlenih sestara, od čega 152 bolničarke) te s rendgenskim institutom koji je bio „najbolji i najmoderniji na cijelom Balkanu.“⁵⁶⁶

Partizanska vojska je zauzela bolnicu odmah nakon svog ulaska u Zagreb 8. svibnja 1945., a u ime nove vlasti bolnicu je 1. lipnja 1945. službeno, dopisom Ministarstva narodnog

⁵⁶¹ Usp. poglavlje II/1.1.

⁵⁶² *Sestre milosrdnice I.*, 207.

⁵⁶³ *Sestre milosrdnice II.*, 210.

⁵⁶⁴ Usp. poglavlje II/1.1.

⁵⁶⁵ Bogoljuba JAZVO, „Naša bolnica u Zagrebu“, *Naš vjesnik*, god. 15., br. 5 i 6, svibanj/lipanj 1942., 62-63.

⁵⁶⁶ U bolnici je, navodi Jazvo, djelovalo ovo osoblje: 52 liječnika, 152 sestre u dvorbi bolesnika, 168 zaposlenika pomoćnog osoblja, 9 činovnika, 1 apotekar, 1 stalni i 1 pomoćni duhovnik, 3 ispovjednika. Jazvo nadalje navodi informacije u vezi rendgenskog instituta, kao na primjer podatak da je imao „šest rendgenskih aparata, od kojih su četiri dijagnostička i dva terapijska, tako da je, po tvrdnji firme Siemens koja je te aparate postavila, ovaj rendgenski institut najbolji i najmoderniji u ovom dijelu Europe. (...) Svi su liječnici državni činovnici. Svi su ostali namještenici na bolničkom proračunu.“ B. JAZVO, „Naša bolnica u Zagrebu“, 63.

zdravlja FD Hrvatske, preuzeo državni upravitelj Ante Krvavica.⁵⁶⁷ Kako piše u bolničkoj kronici, on nije priznavao dotadašnju upraviteljicu (Bogoljubu Jazvo) i „inače nikome nije vjerovao i u nikoga nije imao povjerenje. Sam je sestrama podijelio službe, napose u skladištima.“⁵⁶⁸ Važno je naglasiti da je ovaj iskaz u potpunosti suprotan onom koji je o istome dao Krvavica, a prethodno je naveden u kontekstu uhićenja sestara iz ove bolnice.⁵⁶⁹ Prvog lipnja 1945. iz bolnice su u OZN-u odvedene Blanda Stipetić (osoba ključna za razvoj i modernizaciju bolnice) i Beata Nemeč, a za nekoliko dana i Bogoljuba Jazvo, upraviteljica (koju je dao zatvoriti Krvavica, tvrdi se u kronici). Kako je već spomenuto, Stipetić je prijekim sudom strijeljana, Nemeč osuđena na višegodišnji zatvor, a Jazvo se više nije smjela vratiti u bolnicu pod prijetnjom uhićenja i zatvora (napustila je potom FD Hrvatsku).⁵⁷⁰ Vrhovna uprava u takvoj situaciji postavila je sa svoje strane u bolnici novu upraviteljicu Ignaciju Pukler koja je tu službu prethodno vršila od 1937. do 1940. godine.⁵⁷¹ Postupke nove uprave, koji su zasigurno potpomogli deficitarno bolničko poslovanje, koje je ubrzo slijedilo, opisuje kronika:

Odmah u početku bile su u dva navrata velike racije po cijeloj bolnici. Pretražen je svaki kutić. Blagajna je predana također vanjskom činovniku, jer nisu imali povjerenje u sestre. I vanjski su se namještenici gotovo posve izmijenili. Novi šofer Kenjalo zadužio je osobito bolnicu, jer je osobni i teretni auto proglasio nesposobnima i oba na nepoznat način likvidirao, dao otkaz i za kratko vrijeme je kao vlasnik svoga teretnjaka vozio bolnici za novce sve potrebno i krasno zarađivao. Nitko nije smio ništa iako je još službeno bolnica bila naše vlasništvo, a sve je išlo nizbrdo.⁵⁷²

Dopis od 13. prosinca 1945. kojeg je Vrhovna uprava poslala Ministarstvu narodnog zdravlja FD Hrvatske ukazuje da je započela financijska kriza u bolnici budući da se od srpnja 1945. nisu isplaćivali računi (tijekom razdoblja od šest mjeseci).⁵⁷³ Upraviteljica Pukler molila je stoga pomoć za podmirivanje najnužnijih bolničkih potreba (u iznosu od pet milijuna dinara), a navela je da zaposlene članice Družbe (njih 176 koje rade kao bolničarke,

⁵⁶⁷ Dopis Ministarstva narodnog zdravlja br. 1438-45. od 1. lipnja 1945., u: ADSM, O2. Dopis upućen Upravi bolnice ujedno je i dekret kojim se Ante Krvavica postavlja na dužnost upravitelja. Navedeno i u: *Kronika od 8. V. 1945. do 1. VIII. 1949.* (napisala Ines Novaković), 1., u: ADSM, O1.

⁵⁶⁸ *Kronika od 8. V. 1945. do 1. VIII. 1949.* (napisala Ines Novaković), 1., u: ADSM, O11.

⁵⁶⁹ Usp. poglavlje II/1.1.

⁵⁷⁰ Usp. poglavlje II/1.1.

⁵⁷¹ *Sestre milosrdnice I.*, 226

⁵⁷² *Kronika od 8. V. 1945. do 1. VIII. 1949.* (napisala Ines Novaković), 2., u: ADSM, O11.

⁵⁷³ Prijava Nadstojništva bolnice upravljena Javnom tužioštvu za Grad Zagreb br. 5/1946. od 30. kolovoza 1946., u: ADSM, O2.

potom u kancelariji i na gospodarstvu) nisu od srpnja 1945. primile plaću. Plaća sestara iznosila je do 600 dinara što je, u usporedbi s plaćama ostalih namještenika, bio minimalan iznos. Pukler stoga ističe da bi se sestre trebale „isplaćivati kao sve ostalo bolničko i podvorno osoblje prema kvalifikacijama“. Promijenjen je i status bolesnih članica Družbe, koje se više u vlastitoj bolnici nisu mogle liječiti besplatno, što je trebalo biti drugačije jer su one bile „istrošene bolničarke“ i nisu primale mirovinu.⁵⁷⁴

Daljnje izvješće o deficitarnom poslovanju bolnice 12. lipnja 1946. Nadstojništvo bolnice podnosi tajniku Gradskog narodnog odbora Zagreb te ga obavještava o dugu koji je iznosio osam milijuna dinara, a bolnici je bilo neisplaćeno šest milijuna dinara. Razlog ovog duga bili su veći troškovi za svakog bolesnika od iznosa koji se u tu svrhu redovito uplaćivao. Naime, 40% bolesnika dolazilo je u bolnicu na besplatno liječenje, temeljem uputnice mjesnih narodnih odbora. Ministarstvo narodnog zdravlja NR Hrvatske bilo je zamoljeno stoga donijeti dvije zakonske odredbe kojima bi se reguliralo plaćanje. Prva bi regulirala plaćanje troškova za siromašne građane, a druga bi odredila povećan iznos za bolničke troškove koji bi bio razmjern stvarnim troškovima. Uprava pritom naglašava da je bolnica „osnovana iz čisto humanih razloga, ona ne ide za dobitkom, ali nebrigom odgovornih koji ne isplaćuju račune ulazi opet u teško financijsko stanje.“⁵⁷⁵

U dopisu upućenom Ministarstvu narodnog zdravlja NR Hrvatske 10. srpnja 1946. Pukler je ponovno zamolila akontaciju, radi isplate za mjesec lipanj 1946., prilažući Zapisnik radničkih povjerenika. Taj zapisnik, očito nastao na agitacijskom sastanku, navodi da su radnički povjerenici uočili sve teže financijsko stanje u bolnici, koje se odrazilo na plaće, održavanje i lijekove. S obzirom da se, prema zapisniku, to loše stanje „očituje u svakom pogledu – zato radnički povjerenici zaključuju da je potrebno BEZUVJETNO DA BOLNICA ŠTO PRIJE, A NAJBOLJE ODMAH, PREĐE U DRŽAVNE RUKE.“ U vezi s tim, Pukler odgovara: „To se već davno htjelo i zato se tako radilo s našom bolnicom!“ Potom obrazlaže pojedine točke zapisnika:

1. Neispravno je bolnici predbačeno da ne vodi brigu za isplatu dugova, jer naprotiv – ali nije išlo. 2. Uprava bolnice nije kriva što već preko godinu dana čeka na odluku Ministarstva tko će plaćati bolno opskrbne

⁵⁷⁴ Dopis br. 1439/1945. od 13. prosinca 1945., u: ADSM, O2. U listopadu 1946. određeno je da od 1. kolovoza 1946. bolesne članice Družbe moraju plaćati „opskrbne pristojbe kao i ostali bolesnici.“ Vrhovna uprava na to je odgovorila zamolbom da se do konačnog rješenja vlasništva bolnice obustavi upisivanje bolesnih sestara i plaćanje bolničko-opskrbnih troškova. (Dopis br. 1977/46. od 26. listopada 1946., u: ADSM, O2.)

⁵⁷⁵ Izvještaj Nadstojništva bolnice tajniku GNO-a Zagreb br. 131/1946. od 12. lipnja 1946., u: ADSM, O2.

troškove za bolesnike koje Mjesni narodni odbor pošalju u našu bolnicu na liječenje, a nitko ništa ne plaća. 3. Zapisnik je napisan u vređajućem tonu, tako se nas opominje. 4. Financijsko stanje bolnice dobro je poznato Ministarstvu i svim organima vlasti. Upravi ove bolnice je svejedno tko će preuzeti kormilo u ruke: država, grad ili tko drugi. Vlasnicima i osnivačima ove bolnice bilo je na umu samo humani rad i dobro naroda, a nikakva dobit. I da svi vrše svoje platežne dužnosti prema bolnici, bolnica bi radila onako kako joj je dužnost, a tako je radila od svoga postanka do danas. I nikada namještenici ove bolnice nisu imali uzrok da se radi slabih plaća ili neplaćanja tuže na upravu. (...) 5. Uprava ove bolnice već se više puta obratila na Ministarstvo narodnog zdravlja u Zagrebu glede rješenja pitanja b. o. troškova siromašnih državljana, tražila je i molila više puta akontacije u ime b. o. troškova i da je 'smesta' po želji mogla dobiti novac, kako to radnički povjerenici misle, već bi namještenici ove bolnice imali plaće u rukama.⁵⁷⁶

Proces se nastavio Rješenjem Ministarstva narodnog zdravlja NR Hrvatske od 24. srpnja 1946., kojeg je potpisao Aleksandar Koharević, ministar narodnog zdravlja. Njime je postavljena nova uprava bolnice, a dosadašnja uprava (upraviteljica Pukler) i vlasnici bolnice privremeno su udaljeni „od upravljanja bolnicom, predavši upravu za to određenim opunomoćenicima“ navedenog ministarstva.⁵⁷⁷ Ravnatelj August Forenbacher i upravitelj Živko Vidmar svoju su dužnost preuzeli početkom kolovoza 1946. (a do tog vremena za bolnicu je bio odgovoran državni upravitelj Ante Krvavica, koji je dolaskom nove uprave uhićen).⁵⁷⁸ Ovaj postupak Ministarstvo je opravdalo navodnom nesposobnošću uprave i vlasnika bolnice da „usprkos višestruke novčane potpore“ uspješno upravljaju bolnicom „radi čega je liječenje i prehrana bolesnika pogoršana a opstanak bolnice doveden u pitanje, kao što je onemogućeno i daljnje redovno plaćanje.“⁵⁷⁹

Kao svoj odgovor na ovo rješenje Vrhovna uprava Družbe je Ministarstvu narodnog zdravlja NR Hrvatske uputila predstavku od 29. srpnja 1946., koju je potpisala Serafina Bezjak, zamjenica Vrhovne glavarice. U predstavljeni se opovrgava da je bolnica više puta dobila financijsku pomoć od Ministarstva, već samo jednom i to u iznosu od dva milijuna dinara. Ministarstvo je, tvrdi se, isključivo podmirivalo bolničko-opskrbe troškove. Potom se objašnjava neodgovarajući odnos dotadašnje državne bolničke uprave prema aktualnim bolničkim problemima te se glede navedenoga toga moglo zaključiti da „niti vlasnici niti upravitelji ne mogu voditi bolnicu drugačije dok se ne riješe vitalni njezini problemi – t.j. plaćanje bolno opskrbnih troškova za bolesnike koji dolaze na besplatno liječenje, s raznim

⁵⁷⁶ Dopis br. 518/1946. od 10. srpnja 1946., u: ADSM, O2.

⁵⁷⁷ Dopis br. 439/1946. od 24. srpnja 1946., u: ADSM, O2.

⁵⁷⁸ *Kronika od 8. V. 1945. do 1. VIII. 1949.* (napisala Ines Novaković), 2, u: ADSM, O11.

⁵⁷⁹ Dopis br. 439/1946. od 24. srpnja 1946., u: ADSM, O2.

uputnicama raznih mjesnih i gradskih NO-a.“ U ovoj je situaciji bilo ključno da se nije pozitivno odgovorilo na mnoge zamolbe bolnice za financijskom pomoći te da su pojedine instance vlasti „izdavale naredbe da se ne smiju ubirati bolno opskrbni troškovi, da to nije posao ovoga ili onoga Ministarstva – i to je dovelo bolnicu na rub financijske propasti.“ Kao protuargument tezi da je Družba za to odgovorna, Bezjak tvrdi da je Družba vodila bolnicu u vrijeme njezina najveća uspona kada je bolnica bila „najmodernije uređena i najveća bolnica u zemlji.“ Oспорavanje djelotvornog vođenja bolnice, što naglašava rješenje Ministarstva, nije bio realan razlog financijske krize, već je krizu izazvalo prethodno navedeno plaćanje bolničko-opkrbnih troškova. „Uvodno spomenutim rješenjem traži se“, zaključuje se u predstavi, „da uprava i vlasnici, budu udaljeni iz bolnice. Mi se, t. j. Družba sestara milosrdnica po Crkvenim propisima ne možemo odreći vlasništva bolnice, no držimo, da smo od oslobođenja samo nominalni vlasnici, dok je efektivno upravu vodilo Ministarstvo narodnog zdravlja po svojem organu.“⁵⁸⁰

Dana 1. kolovoza 1946. bolnica je došla pod upravu GNO-a grada Zagreba, a daljnja mjera vlasti u pogledu članica Družbe bili su otkazi i postavljanje civilnih namještenika na njihova mjesta. U studenom 1946. četrdeset sestara dobilo je otkaz na što je 29. studenog 1946. Vrhovna uprava uložila žalbu Ministarstvu narodnog zdravlja NR Hrvatske, koja nije bila uvažena s obrazloženjem „da je otkaz sestrama pravilno donesen zbog toga što nije postojala potreba zaposlenja tolikog broja sestara.“⁵⁸¹ Međutim, u tom istom razdoblju, članice Družbe koje su kao prosvjetne djelatnice djelovale u nekadašnjim (tada već zatvorenim) Družbinim školama, uspjele su se zaposliti u bolnici (primjerice u bolničkim uredima, na rendgenu, u ambulantomama i kao bolničarke instrumentarke). U proljeće godine 1947. provedeno je daljnje usustavljanje činovnika i bolničkog stručnog osoblja, što je uključilo i otkaze članicama Družbe.⁵⁸² U daljnjem slijedu događaja, postupno se i planski zauzimaju i druge prostorije bolnice te se sukladno tome iz njih iseljuju i članice. U kolovozu

⁵⁸⁰ Dopis br. 174/1946. od 29. srpnja 1946., u: ADSM, O2. U Pregledu rada i zarade sestara milosrdnica od 20. siječnja 1947., (Dopis br. 21/1947., u: ADSM, O2) navodi se sljedeće: „Od Družbe je od 1. kolovoza 1946. preuzeta i Bolnica u Zagrebu koja ima do 14 paviljona sa silnim inventarom, koja bi se danas jedva mogla i procijeniti. Napominjemo da nam je ista oduzeta s naslova, što je materijalno stanje u bolnici onemogućilo daljnji normalni rad ustanove, a ništa se nije učinilo, kad se je molilo da se uredi pitanje naknade bolno-opkrbnim troškova, bez čega je bilo nemoguće sanirati materijalno stanje bolnice.“

⁵⁸¹ Ministarstvo narodnog zdravlja, Dopis br. 49903-II-1946. od 28. prosinca 1946., u: ADSM, O2. Dopis br. 296/1946. od 29. studenog 1946., u: ADSM, O2.

⁵⁸² *Kronika od 8. V. 1945. do 1. VIII. 1949.* (napisala Ines Novaković), 2, u: ADSM, O11.

1946. državno Primaljsko učilište zauzelo je prostorije zatvorene Družbine bolničke škole, gdje su stanovale sestre u bolničkoj službi.⁵⁸³

Što se tiče daljnjeg uredovanja bolnice prema ostalim institucijama, zanimljiv je spor sa zagrebačkom „Elektrom“ (na Okružnom sudu za grad Zagreb), koja je u lipnju i srpnju 1947. godine tužila Družbu za neplaćanje struje u godinama 1945. i 1946. (ukupan dug iznosio je 1 284 113 dinara).⁵⁸⁴ Družbu je u tom sudskom sporu zastupao odvjetnik Željko Farkaš, a temeljna točka obrane bila je da je bolnica u to vrijeme bila pod upravom Ministarstva narodnog zdravlja FD Hrvatske, koje je postavilo Antu Krvavicu za upravitelja. Dana 11. lipnja 1947. održana je rasprava „kod koje Ministarstvo tvrdi da Krvavica nije bio nikakav upravitelj nego samo nadzorni organ, a upraviteljica M. Ignacija Pukler je potpisivala sve molbe s Ministarstvom radi akontacije i neposredno je općila s ministarstvom“. No, odvjetnik Farkaš se pozvao na još neke svjedoke pa je rasprava odgođena za 3. srpnja 1947. kada je na sudu svjedočila Rafaela Grašovec, tajnica Družbe. Ona je iznijela prijedlog da Družba ne bi uračunala osam milijuna dinara ukupnih bolničko-opkrbnih troškova bolnice ukoliko Ministarstvo preuzme dugove bolnice (što je bio manji iznos). Međutim, ni tada nije bila donijeta odluka te je ponovna rasprava dogovorena za 5. srpnja 1947., kada je presuđeno je da je Družba dužna „Elektri“ platiti dug i sudske troškove: „Samo su rekli neka si Družba utjeruje bolno opskrbne troškove za bolesnike.“⁵⁸⁵

Družba se potom 2. kolovoza 1947. obratila Nadbiskupskom duhovnom stolu u Zagrebu za posredovanje koje je išlo preko Komisije za vjerske poslove NR Hrvatske.⁵⁸⁶ Komisija je u svojem interventu utvrdila odgovornost koju je u ovom sporu imalo Ministarstvo narodnog zdravlja NR Hrvatske, te navela Antu Krvavicu kao ključnu osobu, koja je upravljala bolnicom od 1. lipnja 1945. godine. Njega je Družba formalno priznala, iako o tome nije bio sastavljen zapisnik. On je „imao ingerenciju u svim stvarima bolnice“ te je „odmah kod nastupa na dužnost izdao nalog tamo zaposlenim sestrama da brojenjem, mjerenjem i vaganjem točnim ustanove stanje svih skladišta, što predstavlja pravu primopredaju.“ Krvavica je potom naredio započinjanje novog knjigovodstvenog poslovanja, za koje je on odgovarao. Nadzirao je i odobravao promjene u skladištima, a također je „posve samostalno

⁵⁸³ Dopis br. 32863-I od 21. kolovoza 1946., u: ADSM, O2.

⁵⁸⁴ Žalba br. gr. 643/47-13 od 28. srpnja 1947., u: ADSM, O2.

⁵⁸⁵ Žalba br. gr. 643/47-13 od 28. srpnja 1947., u: ADSM, O2.

⁵⁸⁶ Dopis br. 275/1947. od 2. kolovoza 1947., u: ADSM, O2.

uredovao što se tiče primanja, premještanja i otpuštanja osoblja, uključujući i ondje zaposlene sestre. Potpisivao je sve u ime bolnice, raspolagao bolničkim gospodarstvom, nadzirao rad sestara koje su sačinjavale upravu bolnice. Rezultat uprave A. Krvavice svršio je preko devet milijuna potraživanja u korist bolnice i preko četiri milijuna bolničkih dugova, među kojima i Elektra.“ U tom pogledu, indikativno je bilo da je Krvavica bio poslije i uhićen.⁵⁸⁷ Ovaj spor nije bio riješen sve do 1949. godine kada je Vrhovni sud 16. prosinca 1949. uvažio žalbu Družbe te je Ministarstvo moralo platiti „Elektri“ dug. Presuđeno je da Ministarstvo mora platiti 1 284 113,80 dinara sa 4% kamata od dana tužbe 11. veljače 1947. i nadoknaditi parnički trošak od 34 742 dinara.⁵⁸⁸

Bolnica sestara milosrdnica na Vinogradskoj cesti je konačno prešla u državno vlasništvo 28. travnja 1948.⁵⁸⁹ temeljem Zakona o izmjenama i dopunama Zakona o nacionalizaciji privatnih privrednih poduzeća kojim se određuje prelazak u državno vlasništvo svih „sanatorija, bolnica, javnih kupališta, banja i lječilišta sa lječilišnim zgradama i instalacijama“, koji spadaju u kategoriju poduzeća od opće važnosti.⁵⁹⁰ Kako navodi bolnička kronika, bolnici je tada promijenjeno ime te su se komisijски skidala sva vjerska obilježja:

Nacionalizaciju je proveo drug Ravnikar, koji je preuzeo upravu bolnice, a ravnatelj je postao dr. Stanko Cesarec. (...) Bolnica je dobila novo ime Opća javna bolnica narodnog heroja dr. Mladena Stojanovića, Zagreb, Vinogradska 29. Posebna komisija sastavljena od namještenika skinula je sva raspela. To je bila velika žalost ne samo za sestre nego i za bolesnike. Osim toga dala je uprava graditi zid da izolira crkvicu od bolnice. (...) 1. VIII. 1948. morale su bolesne sestre iseliti iz svoga paviljona [Bolnice sv. Vinka], kojega je gradila Družba za svoje bolesne članove, a ne bolnica iz svoga budžeta. I od pokretnog inventara dobile su sestre samo posteljinu za 10 kreveta i 10 kreveta.⁵⁹¹

Mjere reduciranja zaposlenih članica Družbe i dalje su se primjenjivale te je 1. listopada 1948. dobilo trenutni otkaz sedamdesetak sestara. Preostalo je 25 sestara koje su radile u bolničkim uredima i kuhinji te četiri bolničarke. No, ubrzo su preostale članice bile stavljene pred ultimatum: uvjet ostanka bio je rad u građanskom odijelu. Sestre su to odbile učiniti te su

⁵⁸⁷ *Kronika od 8. V. 1945. do 1. VIII. 1949.* (napisala Ines Novaković), 2, u: ADSM, O11.

⁵⁸⁸ Presuda Okružnog suda za Grad Zagreb IV. Gr. 643/47-13. od 5. srpnja 1947.; Presuda Vrhovnog suda NR Hrvatske br. 6/49-38 od 16. prosinca 1949., u: ADSM, O2.

⁵⁸⁹ *Kronika provincije* (1948.), u: APBZBDM. Usp. *Sestre milosrdnice I.*, 226-229.

⁵⁹⁰ J. CRNIĆ, *Konfiskacija...*, 153.

⁵⁹¹ *Kronika od 8. V. 1945. do 1. VIII. 1949.* (napisala Ines Novaković), 1., u: ADSM, O11.

dobile otkaz 1. srpnja 1949., a „već za vrijeme trajanja otkaza došli su i drugi novi činovnici, skoro svagdje po dva mjesto jedne sestre.“⁵⁹²

Nacionalizacija je obuhvatila i „Bolnicu svetog Vinka“, odnosno bolničku zgradu (paviljon) koja je bila izgrađena u sklopu same bolnice ali je služila isključivo bolesnim članicama Družbe za njihovu uporabu. U vezi s tom zgradom Vrhovna uprava uputila je 4. svibnja 1948. Ministarstvu narodnog zdravlja NR Hrvatske zamolbu za izuzimanjem od nacionalizacije, jer zgrada nije pripadala bolnici kao takvoj budući da je služila za bolesne članice Družbe i za potrebe članica koje su djelovale u bolnici. Naglašava se također da je tu zgradu Družba izgradila godine 1928. za vlastite potrebe i vlastitim sredstvima.⁵⁹³ U zgradi se nalazila i kapela u kojoj se vršilo bogoslužje „što je zakonom zaštićeno.“⁵⁹⁴ Zamolba za intervenciju upućena je 23. srpnja 1948. Komisiji za vjerske poslove NR Hrvatske kojom se moli zauzimanje za dopunu rješenja Predsjedništva Vlade NR Hrvatske od 14. lipnja 1948. kojim bi se inventar zgrade izostavio od nacionalizacije te da se Družbi za oduzeto isplati odšteta.⁵⁹⁵ Konačno rješenje Predsjedništva vlade od 14. lipnja 1948. ukazuje da žalba nije bila uvažena te da je i ta zgrada bila zahvaćena provedbom Zakona o izmjenama i dopunama Zakona o nacionalizaciji privatnih privrednih poduzeća budući da je smatrana sastavnim dijelom same bolnice i „jer je bila građena za bolničke svrhe i potrebe liječenja.“⁵⁹⁶ Članice Družbe napustile su „Bolnicu svetog Vinka“ 2. kolovoza 1948. godine.⁵⁹⁷

1. 4. 2. Družbina tiskara

Postupak nacionalizacije Družbine tiskare u Zagrebu započeo je u rujnu 1948. godine te se odvijao sukladno Zakonu o izmjenama i dopunama zakona o nacionalizaciji privatnih privrednih poduzeća, koji je određivao nacionalizaciju onih tiskara, koje su pripadale kategoriji privrednih poduzeća od opće važnosti za „saveznu ili republikansku privredu za

⁵⁹² *Kronika od 8. V. 1945. do 1. VIII. 1949.* (napisala Ines Novaković), 1., u: ADSM, O11.

⁵⁹³ Dopis br. 76/1948. od 4. svibnja 1948., u: ADSM, O2.

⁵⁹⁴ Žalba Vrhovne uprave Vladi NR Hrvatske br. 76-1949 od 10. svibnja 1948., u: ADSM, O2.

⁵⁹⁵ Zamolba Komisiji za vjerske poslove NR Hrvatske br. 102/1948. od 23. srpnja 1948., u: ADSM, O2.

⁵⁹⁶ Dopis br. 10391-III-2-1948 od 14. lipnja 1948., u: ADSM, O2.

⁵⁹⁷ *Kronika Bolnice svetog Vinka* (1945.), 15-17., u: ADSM, O11.; Dopis br. 4991/1948. od 21. rujna 1948., u: ADSM, O2.

zaštitu narodnog zdravlja ili za kulturni razvoj naroda.⁵⁹⁸ Družbina tiskara djelovala je od godine 1925. u prostorijama Mirovnog doma (u Vlaškoj ulici 52) te je imala veliku važnost za Družbu.⁵⁹⁹ Budući da je upravu Mirovnog doma preuzela država 1945. godine,⁶⁰⁰ tiskara je bila rastavljena u dijelove te premještena u Kuću maticu u Frankopanskoj ulici. Postojanje tiskare prijavljeno je državi 1946. godine, a u prijavi papira kojeg je Vrhovna uprava 24. siječnja 1946. uputila Ministarstvu trgovine i opskrbe NR Hrvatske ističe se da se Družba „ne bavi obrtom“, odnosno da tiskara nije pripadala kategoriji koju je obuhvaćao navedeni zakon, a uzevši to u obzir nije na vrijeme bila uočena Naredba o prijavi zalihe papira, zbog čega se to učinilo naknadno.⁶⁰¹

Komisija za provođenje nacionalizacije pri GNO Zagreb 13. rujna 1948. došla je stoga u Kuću maticu u Frankopanskoj ulici s rješenjem koje je navodilo da će Družbino tiskarsko „poduzeće“ biti nacionalizirano. Sljedećeg dana popisano je i preuzet papir, a slijedilo je preuzimanje ostalog tiskarskog materijala. Molba za obustavu ovog postupka upućena je 15. rujna 1948. Predsjedništvu Vlade NR Hrvatske.⁶⁰² Nadalje, Vrhovna uprava Družbe u dopisu od 30. rujna 1948. uložila je žalbu na Zapisnik sastavljen 16. rujna 1948. kao rezultat komisijskog popisivanja imovine, koja je obuhvaćala tiskarske strojeve i opremu, dakle tiskaru korištenu isključivo za potrebe „kućne zajednice.“⁶⁰³ Pri popisivanju bile su prisutne sestre Rafaela Grašovec, Serafina Pongrac i Serafina Bezjak, a potom i tri člana državne popisne komisije kao i jedan član UDB-e.

U žalbi se ističe da tiskara nije mogla biti zahvaćena provedbom Zakona o izmjenama i dopunama zakona o nacionalizaciji privatnih privrednih poduzeća budući da nije predstavljala poduzeća „koja po svom značaju ili po svojem kapacitetu imaju opću važnost“. Uz to, ističe se da je tiskara bila istrošena, a papir je bio potreban za Družbinu veliku kućnu zajednicu.⁶⁰⁴

⁵⁹⁸ J. CRNIĆ, *Konfiskacija...*, 152-153.

⁵⁹⁹ *Sestre milosrdnice I.*, 254.

⁶⁰⁰ Usp. poglavlje V/1.2.

⁶⁰¹ Dopis br. 25/1946. od 24. siječnja 1946., u: ADSM, O2.

⁶⁰² Dopis br. 138/1948. od 15. rujna 1948., u: ADSM, O2.

⁶⁰³ Žalba protiv nacionalizacije tiskare koju Vrhovna uprava upućuje Predsjedništvu Vlade NR Hrvatske (bez broja) od 30. rujna 1948., u: ADSM, O2.

⁶⁰⁴ Kako navodi K. Spehnyak, konfiskacija papira, uz temeljnu nestašicu papira, bila je osobitost i odnosa vlasti prema vjerskim publikacijama napose novinama: „A priori negativan stav prema takvoj vrsti štiva, utemeljen ideološko-političkim razlozima, pokazivao se u ovom razdoblju kroz različite vrste pritiska. Jedan od njih bio je stalan – odnos prema dodjeljivanju tiskarskog papira. Kako je vlasništvo nad papirom i kontrola distribucije bila u državnim rukama, u vrijeme nestašice papira (1949.-1952.) njegova raspodjela bilo je važno političko pitanje.“

Ukoliko „bi se tiskarske i slagarske pokretne smatrale stvarima potrebnim za opće narodnu imovinu“ Družba je predložila da se iste (a i papir) otkupe putem slobodne prodaje. Popisane su i dvije željezne bačve strojnog ulja – potrebne za sve strojeve kućanstva, jedna bačva benzina, tri bačve petroleja i razne bačve, koje „nemaju nikakove veze sa tiskarskim pokretinama“ te se stoga moli da budu izuzete od nacionalizacije.⁶⁰⁵

U vezi ovog postupka Svetozar Ritig, predsjednik Komisije za vjerske poslove NR Hrvatske, je 22. rujna 1948. uputio svoje pismo Ivanu Krajačiću, ministru unutrašnjih poslova NR Hrvatske, budući da su u vezi provedenog postupka 20. rujna 1948. bile uhićene četiri članice Družbe (Rafaela Grašovec, Serafina Pongrac i Serafina Bezjak te Aristonika Sabol, koja je bila zadužena za samu tiskaru).⁶⁰⁶ U pismu Ritig potvrđuje da su tiskarski strojevi bili „napušteni“ te da sestre nisu zatajile da tiskara postoji te da je ona korištena isključivo „za izdavanje vijesti i promjena u družbi i uputa preko potrebnih za veliku družbu“ što se nije moglo provoditi putem pisama ili strojopisom. Nadalje, Ritig potvrđuje da Družbina tiskara nije bila upotrebljavana za tiskanje ilegalnih letaka.⁶⁰⁷ Ritigova intervencija ishodovala je obustavljanje odvoženja „predmeta nalazećih u kući“ – benzina, petroleja, mazivog ulja namijenjenog kućnim strojevima – ali što je bitnije i puštanje sestara iz pritvora.⁶⁰⁸

1. 4. 3. Ostale nacionalizirane Družbine zgrade

Još jedan primjer provedbe Zakona o izmjenama i dopunama Zakona o nacionalizaciji privatnih privrednih poduzeća iz 1948. godine postupak je vlasti s Družbinim Domom Gospe od Zdravlja u Supetru na Braču. Zgrada je, u trenutku nastupa nove vlasti, jednim dijelom služila kao dječje oporavilište (što je uzeto kao argument provedbe spomenutog zakona), a većim dijelom kao mjesto za oporavak sestara, dakle za potrebe članica Družbe.

Katarina SPEHNJAK, *Javnost i propaganda, Narodna fronta u politici i kulturi Hrvatske 1945. - 1952.*, Zagreb, 2002., 98.

⁶⁰⁵ Zapisnik sastavljen 16. rujna 1948., u: ADSM, O1.

⁶⁰⁶ Usp. poglavlje II/1.1.

⁶⁰⁷ Usp. poglavlje II/1.1.

⁶⁰⁸ Dopis br. 1276/1948. od 16. listopada 1948., u: HDA, f. 310, kut. 124.

Što se tiče pojedinih faza, koje su na koncu dovele do potpunog preuzimanja zgrade primjenom navedenog zakona, najprije je godine 1945. dio zgrade zauzela Kotarska zdravstvena stanica, s kojom je 3. travnja 1946. sklopljen najamni ugovor za prostorije i inventar, a članice Družbe djelovale su ondje kao bolničarke.⁶⁰⁹ Tako je bilo sve do 14. veljače 1948., kada je i prije donošenja samog zakona potvrđena nacionalizacija zgrade kao i pripadajućeg zemljišta (od 9 479 m²).⁶¹⁰ Sestre su, međutim, ostale u svojim stambenim prostorijama u Domu na što su mjesne vlasti odgovorile represivnim mjerama s ciljem njihova iseljenja, kako opisuje kronika za mjesec srpanj 1948. godine. Konkretno, sestrama su se „stalno činile premetačine“, one su proživljavale „velike neugodnosti, ponižavanja, zapostavljenja, iako se ništa nikada nije našlo.“ Kronika također navodi da su ti događaji bili najčešće na crkvene blagdane, a „sestrama su stalno stizala rješenja za ispražnjenje kuće.“⁶¹¹

Početak ožujka 1949. Mjesni narodni odbor Supetar izdao je rješenje da se sestre moraju u roku od 15 dana iseliti u jednu stambenu jedinicu u Supetru, a kao razlog navedeno je da su sve prostorije u Domu Gospe od Zdravlja bile potrebne za kotarske ambulante.⁶¹² Na taj postupak upućena je 4. ožujka 1949. žalba Predsjedništvu Vlade NR Hrvatske u vezi koje se ističe da ju je svećenik Niko Miličević „nosio sam uz usmeno obrazloženje.“⁶¹³ Selidba je nakon toga ipak obustavljena, ali je sestrama postavljen uvjet rada u građanskom odijelu, ukoliko su željele i dalje raditi u ambulanti, što je bilo i učinjeno.

U lipnju 1950. sestre su ponovno dobile rješenje o iseljenju no ovoga puta žalbe nisu bile uvažene, već se ponovno očitovala represija mjesnih vlasti:

pod pritiskom narodne vlasti – milicije – s kamionima sestre iseljavaju sa kamionima u Mirca a sestru starješicu s. M. Tomislavu gone svezanu iz Vela Luke iz Supetra u zatvor. Dok su sestre iselili sestru starješicu ponovno vraćaju na svoju dužnost u zdravstvenu stanicu u Vela Luku. U kući 'Dom Gospe od Zdravlja' (zdravstvena stanica) ostalo je još samo osam sestara, što u civilu što u redovničkom odijelu. U samostanskoj klauzuri ostale su samo još one sestre koje su službeno bile zaposlene u zdravstvenoj stanici i one sestre koje su obradivale zemlju.⁶¹⁴

⁶⁰⁹ *Kronika - Supetar*, u: ADSM, O11.

⁶¹⁰ Rješenje Predsjedništva NR Hrvatske br. 13017-III-2:1948. od 14. veljače 1948., u: ADSM, O2. Žalba Vrhovne uprave upućena Josipu Brozu, predsjedniku Vlade FNRJ, br. 86/1948. od 1. svibnja 1948., u: ADSM, O2. *Kronika od 1941. godine sestara milosrdnica sv. Vinka P. – Provincije „Navještenja“*, 22, u: ADSM, O11.

⁶¹¹ *Kronika od 1941. godine sestara milosrdnica sv. Vinka P. – Provincije „Navještenja“*, 17, u: ADSM, O11.

⁶¹² Rješenje Mjesnog narodnog odbora Supetar br. 385/49. od 1. ožujka 1949., u: ADSM, O2.

⁶¹³ *Kronika od 1941. godine sestara milosrdnica sv. Vinka P. – Provincije „Navještenja“*, 17, u: ADSM, O11.

⁶¹⁴ *Kronika od 1941. godine sestara milosrdnica sv. Vinka P. – Provincije „Navještenja“*, 22; u: ADSM, O11.

Provedba Zakona o izmjenama i dopunama Zakona o nacionalizaciji privatnih privrednih poduzeća na Družbinim nekretninama u Supetru spominje se u zamolbi Vrhovne uprave Josipu Brozu, predsjedniku savezne vlade, od 1. svibnja 1948. (koju potpisuje Serafina Bezjak, zamjenica Vrhovne glavarice). U njoj se tvrdi da je nacionalizacija pogreškom obuhvatila tri Družbine stambene zgrade. Prva je bila spomenuta Bolnica svetog Vinka u Zagrebu, druga Dom Gospe od Zdravlja u Supetru, a treća stambena zgrada u sklopu Družbine bolnice u Zemunu.⁶¹⁵ Obrazlaže se da nijedna od tih zgrada s obzirom da nije sanatorij, niti javna zdravstvena ustanova, nije mogla biti obuhvaćena provedbom navedenog zakona. Također, te su zgrade bile građene vlastitim sredstvima Družbe za potrebe njezinih članica i u tim zgradama živjele su i radile zajednice s većim brojem članica (u Zagrebu oko 50 sestara, u Supetru oko 20 sestara, a u Zemunu preko 70). Pozivanjem na Ustav FNRJ, kojim se priznatim vjerskim zajednicama omogućuje vršenje vjerskih obreda, bili su potkrepljeni argumenti zamolbe. U daljnjem tekstu navodi se da su sve tri zgrade

sagrađene u posljednjih 20 godina te su solidno građene i dosta sačuvane. Razumljivo je stoga da bi kao takove, po računu nekih dobro unišle u pitanje razvoja zdravstvenih narodnih interesa. No i mi se osjećamo kao dio svoga naroda. I fizičke sile naših sestara iscrpljene su teškim bolničkim radom za narodne interese. I mi prema tome imademo pravo da u slučaju nemoći i starosti imademo krov nad glavom koji smo si same svojim radom i štednjom podigle. Pogotovo pak smijemo podnijeti ovu molbu, jer smo od Oslobođenja ionako dale Narodnim Vlastima u interesu narodnog zdravstva, prosvjete i socijalne skrbi ne samo spomenute dvije bolnice u Zagrebu i Zemunu s inventarima u stotinama milijuna vrijednosti, već i sve naše školske i humanim ciljevima namijenjene zgrade /ponajviše s inventarom/ u NR H i NR BiH kojih broj iznosi 25. Osim toga dali smo u zemljišni fond preko 300 jutara odlično i savjesno obrađivane zemlje, koju smo – mimogred rečeno – same obrađivale, a od toga samo u Zagrebu 70 jutara, najvećim dijelom gradilišta. Sve ovo predstavlja silnu vrijednost predanu u narodne ruke.

Naglašava se potom da je sve to bilo učinjeno štednjom, priložima i zaradom sestara te da nijedna od starijih i iznemoglih sestara nije primala mirovinu ili pripomoć od države. No, bez obzira na to članice su se obvezale da će „vrlo rado i nadalje davati narodu sve svoje umne, mentalne i fizičke sposobnosti i snage, u prvom redu na sektoru zdravstva, a onda i na drugim humanim područjima, dapače i na dobrovoljnom priključenju radu frontovaca u javnim radovima /autocesta i dr./ - kako smo već prošle godine u Zagrebu dale 1.267 radnih

⁶¹⁵ Usp. poglavlje III/4.

sati na autostradi Zagreb – Beograd svijesne si svojih dužnosti prema narodu i Narodnim Vlastima.“⁶¹⁶

No, planirane aktivnosti državnih vlasti bile su i izvršene. Može se stoga zaključiti da su primjenom Zakona o izmjenama i dopunama Zakona o nacionalizaciji privatnih privrednih poduzeća iz 1948. godine na području NR Hrvatske Družbi oduzete tri zgrade i tiskara. Ovaj zakon donio je Družbi također znatne materijalne poteškoće, što se opisuje u Molbi za pripomoć koju je Vrhovna uprava uputila Saboru NR Hrvatske 5. lipnja 1952. (a potom kao Molbu za oprost od poreza, Ministarstvu financija NR Hrvatske). Ističe se činjenica da je od godine 1945. Družba izgubila osnovna sredstva uzdržavanja, ukoliko nisu bila uložena u samostanske zgrade što se primjerice odnosilo na provedbu Zakona o agrarnoj reformi nakon koje je Družbi ostalo oko 17 jutara zemlje. Uz to, provedbom Zakona o izmjenama i dopunama Zakona o nacionalizaciji privatnih privrednih poduzeća Družba je izgubila imovinu uloženu u svojim bolnicama te je imovina obuhvaćena agrarnom reformom i nacionalizacijom ušla „u vlasništvo opće narodne imovine bez ikakove odštete“ koja bi članice osigurala u slučaju bolesti i starosti. Cjelokupnu imovinu, ističe se, Družba je stekla kao i svi građani – svojim vlastitim trudom, a „prema slobodnoj procjeni predstavlja preko jedne milijarde dinara vrijednosti.“⁶¹⁷ Međutim, provedba „druge nacionalizacije“ odnosno Zakona o nacionalizaciji najamnih zgrada i građevinskog zemljišta iz 1958. u znatnijoj će mjeri i dodatno materijalno osiromašiti Družbu.

2. Federalna Država / Narodna Republika Bosna i Hercegovina

2. 1. Preuzimanje Družbinih školskih i stambenih zgrada

U usporedbi s procesom koji se odvijao na području FD/NR Hrvatske, proces oduzimanja imovine u FD/NR Bosni i Hercegovini odvijao se znatno brže i radikalnije, u skladu s dvama ključnim saveznim zakonima - Zakonu o ukidanju privatnih škola i Zakonu o

⁶¹⁶ Dopis br. 86/1948. od 1. svibnja 1948., u: ADSM, O1.

⁶¹⁷ Molba Vrhovne uprave za pripomoć upućena Saboru NR Hrvatske br. 164/1952. od 5. lipnja 1952.; Molba Vrhovne uprave upućena Ministarstvu financija NR Hrvatske br. 165/1952. od 5. lipnja 1952., u: ADSM, O1.

agrarnoj reformi i kolonizaciji, s time da je potonji zakon zaključio ovaj proces.⁶¹⁸ U tom pogledu, potpuno onemogućavanje prosvjetnog djelovanja u Družbinim školama u FD Bosni i Hercegovini ostvareno je već na samom početku nastupa nove vlasti vojnim zauzimanjem zgrada. Inventar škola potom je ili otuđila vojska prilikom povlačenja iz školskih zgrada, ili su ga poslije preuzele državne škole. No, službeno, kao i u FD Hrvatskoj, ovaj proces bio je utvrđen zakonom koji je doveo do oduzimanja školskih i stambenih zgrada i na koncu do potpunog onemogućavanja bilo kakvog odgojno-prosvjetnog djelovanja primjenom dodatnih uredbi.

Prva faza oduzimanja Družbine imovine odvijala se godine 1945. te je bila povezana s ukidanjem privatnih škola najavljenim 10. lipnja 1944. tijekom sjednice Predsjedništva Narodne skupštine za Bosnu i Hercegovinu.⁶¹⁹ U skladu s tim, Ministarstvo prosvjete Narodne vlade Bosne i Hercegovine donijelo je 30. travnja 1945. odluku o obustavi rada svih vjerskih osnovnih i srednjih škola. Slijedilo je naređenje istog Ministarstva koje je 14. svibnja 1945. poslano relevantnim odgojno-obrazovnim institucijama,⁶²⁰ a Uredba o ukidanju privatnih škola donesena je 6. lipnja 1945., te ju je potpisao Anto Babić, ministar prosvjete.⁶²¹ Predsjedništvo Narodne skupštine za Bosnu i Hercegovinu sam je zakon potvrdilo 10. listopada 1945., a njegova je provedba određena u tri stavke.

Ponajprije, prekinut je rad u svim školama koje su bile privatne, a to se odnosilo na škole koje je vodila Katolička crkva (odnosno pojedine redovničke zajednice). Ovom obustavom bili su dakle obuhvaćeni svi učenici privatnih škola, a školovanje je bilo moguće tijekom godine 1945./1946. nastaviti u odgovarajućim državnim školama „koje jedino imaju pravo školovanja osnovno školske i srednjo školske omladine bez obzira kojem će se zvanju nakon svršene škole posvetiti.“ Kako navodi druga stavka odredbe, narodne vlasti mogle su iznajmiti prostorije i inventar ukinutih privatnih škola, uz prethodni sporazum, a jedino „u slučaju da privatni vlasnici uporno odbijaju da prostorije ustupe, narodne vlasti će zapisnički

⁶¹⁸ „Za razliku od Hrvatske“, navodi M. Akmadža, „gdje je Katolička crkva bila među bogatijim posjednicima obradive zemlje, u Bosni i Hercegovini su ti posjedi bili puno skromniji.“ u: Miroslav AKMADŽA, *Katolička crkva u Bosni i Hercegovini i komunistički režim, knjiga I. 1945-1966.*, Kostrena – Slavonski Brod, 2014., 53.

⁶¹⁹ M. AKMADŽA, *Katolička crkva u Bosni i Hercegovini...*, 133.

⁶²⁰ Dopis Ministarstva prosvjete federalne Bosne i Hercegovine br. 706/45. od 14. svibnja 1945. upućen Okružnom NO Banja Luka (prijepis), u: ADSM, O2. Dopis GNO Banja Luka, Prosvjetni otsjek, br. 2419/45. od 7. lipnja 1945., u ADSM, O2.

⁶²¹ „Uredba o ukidanju privatnih škola na teritoriji Bosne i Hercegovine“, *Službeni list Federalne Bosne i Hercegovine*, god I. , br. 2, 27. lipnja 1945.

preuzeti prostorije, popisati sav inventar i arhivu i prijepis zapisnika sa priznanicom o preuzetim stvarima ostaviti vlasniku.“ I na koncu, u sve privatne odgojno-obrazovne ustanove bili su postavljeni državni povjerenici, a inventar te prostorije bili su upotrijebljeni sukladno određenoj svrsi. Što se tiče dječjih domova i sirotišta, određeno je da se također i u njima postavi državna uprava „koja će zavodima rukovoditi po direktivama narodnih vlasti.“⁶²²

Družba je na području Bosne i Hercegovine 1941. godine (a takvo je stanje bilo i završetkom rata) posjedovala 26 vlastitih odgojno-prosvjetnih ustanova odnosno 4 zabavišta, 12 osnovnih (pučkih) škola, 3 građanske škole, 5 stručnih škola i 2 gimnazije. Ovaj rad odvijao se na 12 lokacija (Sarajevo, Derventa, Žepče, Brčko, Banja Luka, Travnik, Dolac, Bugojno, Duvno, Livno, Mostar, Ljubuški).⁶²³ Uz škole, u nekim mjestima bili su i internati u kojima je obvezatno bila i siročad.⁶²⁴ Družbinim odgojno-obrazovnim ustanovama na ovom području, primjerice, u školskoj godini 1941./1942. bilo je obuhvaćeno 4016 učenika, odnosno štíćenika.⁶²⁵

2. 1. 1. Zavod svetog Vinka u Sarajevu

Tijek preuzimanja ne samo Družbinih školskih zgrada već i cjelokupne Družbine imovine zorno pokazuje primjer Zavoda sv. Vinka u Sarajevu. Družbine nekretnine u Sarajevu obuhvaćale su dvije lokacije. Na jednoj je bio novi Zavod sv. Vinka⁶²⁶ (izgrađen 1904. vlastitim sredstvima Družbe), koji je obuhvaćao i staru zavodsku zgradu s crkvom svetog Vinka u kvartu Čemaluša (na uglu današnje Ulice Maršala Tita i Šenoine ulice).⁶²⁷ Stara zavodska zgrada uključivala je unutarnje dvorište s jednom zgradom (nazvanu „Vila

⁶²² Dopis Ministarstva prosvjete federalne Bosne i Hercegovine br. 706/45. od 14. svibnja 1945. upućen Okružnom NO Banja Luka (prijepis), u: ADSM, O2.

⁶²³ „Statistički pregled naših škola i zavoda šk. g. 1941-42“, *Naš vjesnik*, god. 14., br. 9-10, rujan/listopad 1941., 111. Izvještaj Vrhovne glavarice br. 90/1946. od 5. travnja 1946., u: ADSM, O2.

⁶²⁴ Dopis Vrhovne uprave br. 144/42. od 2. svibnja 1942., u ADSM, O1.

⁶²⁵ „Statistički pregled naših škola i zavoda šk. g. 1941-42“, *Naš vjesnik*, god. 14., br. 9- 10, rujan/listopad 1941., 111.

⁶²⁶ Zavod spominje i V. Novak (*Magnum crimen*, 822) opisujući posjet ustaškog stožernika Mihaljevića Zavodu te citirajući članak iz *Sarajevskog novog lista*, navodeći: „djeca su svojim ustaškim znanjem zadivila stožernika.“

⁶²⁷ Zemljište za kuću i crkvu Družbi je poklonio je sarajevski nadbiskup Josip Stadler, a zgrada je izgrađena 1833. godine.

Đin-Đin“) u kojoj su stanovali zaposlenici i svećenici crkve svetog Vinka te vjeroučitelji. U zavodskom kompleksu djelovali su osnovna škola, viša djevojačka škola, ženska realna gimnazija potom i zabavište te internat. Također, u zavodskim prostorijama sestre su imale i svoje stambene jedinice (tijekom ratnih godina djelovalo je ondje redovito preko četrdeset sestara),⁶²⁸ a također to je bio prostor u kojem je djelovala i pučka kuhinja za siromahe. Ove škole je, primjerice, u školskoj godini 1941./1941. pohađalo ukupno 702 učenika, a u taj broj bili su uključeni i polaznici zabavišta.⁶²⁹ Druga lokacija obuhvaćala je gospodarstvo nazvano „Lurd“, u Nemanjinoj ulici 61, koji je obuhvaćao zemljište, gospodarske zgrade i zgradu jednokatnicu, što je 1900. godine bilo kupljeno za potrebe Zavoda.

Dolaskom nove vlasti u travnju 1945., prestalo je djelovanje Zavoda. Komanda grada Sarajeva službeno je zapečatila zgradu 11. travnja 1945. sa sljedećom obavijesti: „Ova prostorija Zavoda sv. Vinka je zapečaćena po komisiji određenoj od Povjereništva za narodnu prosvjetu Zemaljskog antifašističkog vijeća narodnog oslobođenja Bosne i Hercegovine, te se zabranjuje ulazak u nju bez specijalnog odobrenja ove Komande.“⁶³⁰ Slične obavijesti, bile su postavljene na vratima svih prostorija školske zgrade i konvikta. Slijedio je popis inventara 12. travnja 1945. godine.⁶³¹ Kako piše u *Spomenici škole i zavoda milosrdnih sestara u Zagrebu/Sarajevu od 1871.*, Zavod je tada pretraživalo jedanaest komisija „koje su pretražile sve od tavana do podruma, ali nisu ništa našle.“⁶³² Potom, početkom svibnja, GNO Sarajevo u Zavod je poslao svoju komisiju koja je popisala cjelokupni inventar, a zatim je naređeno da se isti izda za potrebe državnih škola te da se učenici Zavoda upišu u državne škole.⁶³³ Ministarstvo socijalne politike NR Bosne i Hercegovine 11. svibnja 1945. naredilo je nadalje da se bez dozvole tog Ministarstva ne mogu primiti novi štíćenici u internat, a zgrada i inventar potpuno su bili preuzeti 9. lipnja 1945. godine.⁶³⁴ Pojedine dijelove zgrade, u kojima

⁶²⁸ *Šematizmi* za godine 1944., 1943., 1945., u: ADSM, O12.

⁶²⁹ „Statistički pregled naših škola i zavoda šk. g. 1941-42“, *Naš vjesnik*, god. 14., br. 9-10, rujan/listopad 1941., 111.

⁶³⁰ Obavijest Komande grada Sarajeva Sl. od 11. travnja 1945., u: ADSM, O2.

⁶³¹ Obavijest Komande grada Sarajeva Sl. od 11. travnja 1945., u: ADSM, O2.

⁶³² *Spomenica škole i zavoda milosrdnih sestara u Zagrebu/Sarajevu od 1871.*, travanj 1945., u: ADSM, O1.

⁶³³ Svibanj 1945. je, navodi *Spomenica*, bio bremenit teškim događajima. Dana 23. svibnja odvedeni su u zatvor svećenici Čedomil Čekada i Ivo Starčević, obojica povezani sa Zavodom, a 18. lipnja ubijen je svećenik Ivo Subašić, župnik obližnje župe na Stupu. (*Spomenica*, svibanj-lipanj 1945., u: ADSM, O1.)

⁶³⁴ *Spomenica*, lipanj 1945., u: ADSM. Školski arhivi preuzeti su 1946. (osnovna škola i zanatska škola) i 1948. godine (ženska realna gimnazija). Preuzimanje arhive Ženske građanske škole od strane I. državne ženske realne gimnazije, Zapisnik br. 1924/1948. od 6. studenog 1948., u ADSM, O1.

su još uvijek bile sestre, zauzela je vojska u listopadu 1945., kao i zavodski park.⁶³⁵ Indikativno je da je uz događaje organizirane na državnoj razini redovito kuća bila pod prismotrom. Primjerice, godine 1945., „dne 4. novembra došao je u Sarajevo maršal Tito i taj je dan bila u našoj kući straža.“⁶³⁶

Zgrada Zavoda je u daljnjem vremenskom razdoblju bila iznajmljivana za različite svrhe za što se ugovorno plaćao najam. U početku, jedan njegov dio iznajmila je Centralna škola narodne milicije, koja je ponudila za najam 5000 dinara mjesečno, što je ugovoreno u veljači 1946. godine. No, Ministarstvo komunalnih poslova NR Bosne i Hercegovine je već u ožujku poslalo komisiju koja je zahtijevala da se od iznosa koji bi se dobivao za najam zgrade izvrše popravci na samoj zgradi, budući da je po zakonu vlasnik bio dužan to učiniti. Procijenjena cijena popravaka bila je 250 000 dinara, a Ministarstvo bi dodalo iznos koji se ne bi dobio naplatom najamnine. Na ovaj uvjet uprava Zavoda morala je pristati.⁶³⁷ Nadalje, u prosincu iste godine određena je godišnja najamnina u iznosu od 60 000 dinara.⁶³⁸

U daljnjem tijeku događaja izmjenjivale su se represivne metode vlasti povezane uz prisiljavanje na sklapanje novih ugovora očito s ciljem potpunog preuzimanja zgrade. *Ljetopis Zavoda sv. Vinka u Sarajevu* bilježi da je u studenom godine 1947. u kući je izvršen policijski pretres: „Dne 16. studenoga bila je velika proslava gotove Omladinske pruge Šamac-Sarajevo. Naređenjem Vlasti za vrijeme proslave bile su sestre zatvorene u radioni s dvorišne strane 3 ½ sati i to od 1 ¾ do 4 ½ dok nije bila proslava gotova. Za to vrijeme bila je u kući straža od 9 članova – oficira. Najprije su pomno pregledali cijelu kuću.“⁶³⁹ Ubrzo nakon toga, ugovor za zgradu (između Centralne škole i Zavoda) sklopljen je ponovno u siječnju 1948., s izračunom dotadašnjih troškova popravka zgrade koji je iznosio toliko da se stanarina ne bi isplaćivala u sljedećih osam godina.⁶⁴⁰

U travnju 1949. godine drugi dio Zavoda (u kojem su živjele 24 sestre, dvoje djece i dvije djevojke) dodijeljen je Preduzeću za raspodjelu filmova.⁶⁴¹ Zavod je na to 5. travnja 1949. uložio žalbu Ministarstvu komunalnih poslova NR Bosne i Hercegovine, no žalba je

⁶³⁵ *Ljetopis Zavoda sv. Vinka u Sarajevu*, 259., u ADSM, O1.

⁶³⁶ *Spomenica*, studeni 1945., u: ADSM, O1.

⁶³⁷ *Ljetopis*, 462., ADSM, O1.

⁶³⁸ Rješenje NO II. Rejona br. 26.843/46. od 6. prosinca 1946., u: ADSM, O2.

⁶³⁹ *Spomenica*, 277., u: ADSM, O1.

⁶⁴⁰ *Ljetopis*, 278., u: ADSM, O1.

⁶⁴¹ Dopis Izvršnog odbora GNO br. 4749/49. od 1. travnja 1949., u: ADSM, O2.

odbijena s obrazloženjem „hitne potrebe.“⁶⁴² Istoga mjeseca, vlast je nastavila s represivnim mjerama, bilježi kronika: „Dne 30. travnja u podne milicija pregledala sve prostorije. Dne 1. svibnja od 4h ujutro do 11 sati bila kod nas milicija. Pregledala ponovno sve prostorije. Uzela ključeve od tavana i kora. Crkva je do 2 sata morala biti zatvorena.“⁶⁴³ Slijedio je novi ugovor o najamnini potpisan 19. svibnja 1949. (2620 dinara mjesečno) kojim je Preduzeće za raspodjelu filmova dobilo cijeli 1. kat zgrade, a sestre su bile prisiljene preseliti u prizemlje.⁶⁴⁴ No, time nisu prestala uznemirivanja sestara: „Dne 23. svibnja Kontrola Unutrašnjih poslova u 10 ½ do 12 sati u noći pregledala kućnu listu, legitimacije, prijave kod svake sestre kod kreveta.“⁶⁴⁵

U godini 1949. vlast je poduzela još drastičnije mjere, koje su se primjenjivale na teritoriju cijele NR Bosne i Hercegovine i to prema članicama svih ženskih redovničkih družbi. To su bila prisilna iseljavanja u sabirne centre koji su najčešće bili samostani drugih družbi.⁶⁴⁶ Potvrda tog postupka daljnje je postupanje sa sestrama u Zavodu s ciljem njihova potpunog iseljavanja iz zavodskih prostorija. Zakonski, to je bilo riješeno Rješenjem Gradskog izvršnog odbora u Sarajevu od 22. lipnja 1949. kojim je sestrama bilo naloženo iseljenje u samostan druge redovničke družbe zbog toga što su prostorije njihove zgrade bile nužne „za potrebe državnih ustanova“. Ovaj postupak argumentiran je Zakonom o raspolaganju stanovima i poslovnim prostorijama od 8. siječnja 1947. koji navodi da se iseljavanje može izvršiti ukoliko su nekretnine potrebne zbog „državnih interesa.“⁶⁴⁷ Uložena je zatim žalba u kojoj su sestre navele da rješenje smatraju nepravilnim „tim više, kad su njihove prostorije vezane uz crkvu u kojoj one održavaju red i čistoću.“⁶⁴⁸ No, Ministarstvo komunalnih poslova NR Bosne i Hercegovine 30. lipnja 1949. žalbu nije uvažilo jer je predmetnim rješenjem određeno preseljenje sestara iz Zavoda u franjevački samostan u Kraljevoj Sutjesci. U isto vrijeme, sestre iz druge Družbine zgrade u Sarajevu (zване „Lurd“) dobile su nalog iseljavanja u franjevački samostan u Fojnici. Ovo rješenje potpisao je Milan

⁶⁴² Žalba br. 4/1949. od 5. travnja 1949., u: ADSM, O2.

⁶⁴³ *Spomenica*, 284., u: ADSM, O1.

⁶⁴⁴ *Ljetopis*, 1949., u: ADSM, O1. Dopis GNO Sarajevo, Izvršni odbor, V. broj 49/49. od 5. svibnja 1949., u: ADSM, O1.

⁶⁴⁵ *Spomenica*, 285., u: ADSM, O1.

⁶⁴⁶ Usp. poglavlje III/2.3.

⁶⁴⁷ Usp. M. AKMADŽA, „Prilog poznavanju djelovanja biskupa Kvirina Klementa Bonefačića u vrijeme komunističke vlasti“, 784-785.

⁶⁴⁸ Odluka Ministarstva komunalnih poslova NR Bosne i Hercegovine br. 19.443/49. od 30. lipnja 1949., ADSM, O2.

Vrhovac, ministar komunalnih poslova.⁶⁴⁹ U *Spomenici* se, kao natuknica, nalazi dopisano da se „u razdoblju od 25. VI. do 1. VII. likvidirana filijala 'Zavod svetog Vinka' u Sarajevu. Sestre su se razišle kućama svojim – najvećim dijelom.“⁶⁵⁰

Preuzimanje prostorija drugog Družbinog samostana u Sarajevu (pod nazivom „Lurd“) započelo je u siječnju godine 1947. kada je Stambeni odsjek GNO-a Sarajevo naredio da se cijeli prvi kat zgrade isprazni (šest prostorija), a da se sestrama ostave tri prostorije u prizemlju. Taj je kat potom, bez sklapanja najamnog ugovora, dodijeljen Vojno-tehničkom zavodu „Tito“ te služio kao prenoćište.⁶⁵¹ No, iste prostorije u kolovozu 1947. preuzelo je Ministarstvo prosvjete NR Bosne i Hercegovine za potrebe studentskog doma, budući da se kuća nalazila kod novogradnje medicinskog fakulteta.⁶⁵²

2. 1. 2. Ostale Družbine školske i stambene zgrade

Slično se događalo i s ostalim Družbinim školskim, ujedno i stambenim, zgradama u NR Bosni i Hercegovini. Redovito su zgrade tijekom rata zauzimala različite vojske (nastava se većinom ipak uspjela održavati), a završetkom rata u početku su zgrade bile također vojne, a potom u funkciji prosvjetnih odjeljenja gradskih narodnih odbora, služeći za različite odgojno-prosvjetne ustanove, većinom učeničke domove i škole. Za zgrade je primana najamnina, ali najčešće bez najamnog ugovora te su se troškovi obnove eventualno oštećene zgrade, kao i kod sarajevskog Zavoda, plaćali najamninom. Vlast je trajno nastojala oko potpunog iseljenja sestara iz njihovih zgrada.

Primjerice, u Brčkom je Družba vodila pučku i građansku školu, koju je godine 1941./1942. pohađalo 158 učenika. Uz školsku zgradu, u kojoj je bila smještena škola i

⁶⁴⁹ Odluka Ministarstva komunalnih poslova NR Bosne i Hercegovine br. 19.443/49. od 30. lipnja 1949., ADSM, O2.

⁶⁵⁰ *Spomenica*, 285., u: ADSM, O1. Spomenuta dva samostana (Kraljeva Sutjeska i Fojnica) pripadala su franjevcima, a služila su kao „sabirališni centri“ ili na neki način „logori“, ne samo za članice Družbe već za članice svih ženskih redovničkih zajednica u NR Bosni i Hercegovini.

⁶⁵¹ *Ljetopis*, 1947., u: ADSM, O1; Molba Zavoda sv. Vinka u Sarajevu br. 13/1947. od 3. ožujka 1947., u: ADSM, O2.

⁶⁵² Odjel za komunalno gazdinstvo, Stambeni odsjek, dopis br. 13586/1947. od 18. rujna 1947., u: ADSM, O2.

internat, Družba je posjedovala i gospodarsku zgradu.⁶⁵³ Nastava je bila obustavljena dolaskom partizana 8. travnja 1945., kada je ista vojska zauzela najveći dio kompleksa, a naredbom GNO-a Brčko školski inventar premješten je u državne škole.⁶⁵⁴ U zgradi su se potom mijenjali i različiti vlasnici: Druga proleterska brigada, 16. muslimanska brigada, Oficirska menza, Omladinska bolnica. Sestre nisu bile obavještavane o tim promjenama, a „vojska je stvari raznosila i nisu primale nikakvu najamninu.“⁶⁵⁵ Daljnjom naredbom GNO-a Brčko, Socijalnog odijeljenja, sestre su u studenom 1945. morale iseliti u prostorije župnog stana, a njihove prostorije dodijeljene su vojsci.⁶⁵⁶ Uz ove mjere, vlast je i dodatnim mjerama nastojala onemogućiti daljnje djelovanje sestara u Brčkom. Naime, poslije zatvaranja škole sestre su ostale u mjestu te se uzdržavale dajući privatne satove glasovira i drugih školskih predmeta, obrađujući preostalu zemlju i živeći od darova stanovništva. Međutim, GNO Brčko donio je 11. ožujka 1946. odluku kojom je bilo zabranjeno poučavanje glasovira i privatnih satova, a bila je donesena prema rješenju saveznog Ministarstva prosvjete od 5. travnja 1945. prema kojemu „treba odstraniti svaki utjecaj na omladinu i narod uopšte putem nastave onih kojima je oduzeto pravo da budu vaspitači u državnim institucijama.“⁶⁵⁷

Slično je bilo i u Derventi, gdje su sestre do svibnja 1945. vodile žensku zanatsku školu i pučku školu, s ukupno 225 učenika (u školskoj godini 1941./1942.).⁶⁵⁸ Svaka škola bila je u posebnoj zgradi, koja je ujedno bila i stambena.⁶⁵⁹ Školske prostorije su u svibnju 1946. bile iznajmljene najprije Sreskom narodnom odboru, Prosvjetno odjeljenje, a od 1. lipnja 1946. GNO-u Derventa, Prosvjetno odjeljenje. Inventar škole u siječnju 1946. dijelom je prenesen u državnu školu.⁶⁶⁰ Manju zgradu GNO Derventa je iznajmio kao privatni stan 5. kolovoza

⁶⁵³ „Statistički pregled naših škola i zavoda šk. g. 1941-42“, *Naš vjesnik*, god. 14., br. 9-10, rujan/listopad 1941., 111.

⁶⁵⁴ Zapisnik o inventaru od 28. rujna 1945., u: ADSM, O2.

⁶⁵⁵ *Kronika – Brčko*, u: ADSM, O11.

⁶⁵⁶ *Kronika Provincije*, 1945., u: APBZBDM; Odluka GNO Brčko, Socijalno odjeljenje, br. 6312 od 22. studenog 1945., u: ADSM, O2.

⁶⁵⁷ *Kronika – Brčko*, u: ADSM, O11; Dopis GNO Brčko br. 2078 od 11. ožujka 1946. (rješenje Saveznog Ministarstva br. 734 od 5. travnja 1945.), u: ADSM, O2.

⁶⁵⁸ „Statistički pregled naših škola i zavoda šk. g. 1941-42“, *Naš vjesnik*, god. 14., br. 9-10, rujan/listopad 1941., 111.

⁶⁵⁹ „Statistički pregled naših škola i zavoda šk. g. 1941-42“, *Naš vjesnik*, god. 14., br. 9-10, rujan/listopad 1941., 111.

⁶⁶⁰ *Kronika – Brčko*, u: ADSM, O11.

1946. godine. Bez ugovora o najmu (kojeg je Družba više puta bezuspješno tražila), za obje zgrade je primana najamnina (1900 dinara) koja je redovito plaćana.⁶⁶¹

U Banja Luki Družba je posjedovala četiri zgrade. U prvoj (jednokatnici) bio je samostan sestara i internat, a u drugoj (dvokatnici) osnovna škola s ukupno 380 djece (u školskoj godini 1941./1942.),⁶⁶² a dvije manje kuće bile su stambene. Ondje je djelovalo zabavište, koje je 1944. prestalo s radom budući da je zgradu pogodila bomba, i osnovna škola. Pred kraj rata, 20. travnja 1945., nastava u školi bila je obustavljena,⁶⁶³ a zgradu je iznajmio GNO Banja Luka, Prosvjetno odjeljenje, bez ugovora o najmu ali uz plaćanje najamnine za zgradu i inventar (koja je iznosila mjesečno 1500 dinara).⁶⁶⁴ U školsku zgradu uselila je potom državna VII. osnovna škola „Mirko Višnjić“,⁶⁶⁵ a u obnovljen dio samostana došle su 1947. godine sestre koje su tada djelovale i živjele u državnoj bolnici u Banja Luki. U izvještaju za godinu 1947. zapisano je sljedeće: „Bilo je dosta komisija, ali stan se uspjelo sačuvati, jer tu stanuju sestre koje rade u bolnici. Za godinu 1947. trebalo je platiti u roku od 10 dana 7.500 dinara poreza, premda je već ranije bilo plaćeno 6.120 dinara. (...) Sestre učiteljice su marljivo plele i tim su nešto zaradivale. Željele su da ne traže ništa od kuće matice dokle god se može, jer su bile svjesne da kuća matica mora izdržavati mlado i staro, bolesno itd.“⁶⁶⁶ Nadalje, godine 1952. i preostale prostorije postale su državne, a sestre su morale sklopiti ugovor te plaćati najmninu za prostorije u kojima su stanovale.⁶⁶⁷

Družbin školski zavod u Travniku obuhvaćao je dvije zgrade. U prvoj je bila smještena osnovna škola, ženska realna gimnazija i internat, s ukupno 377 učenika (u školskoj godini 1941./1942.),⁶⁶⁸ a ujedno je bila i stambena. Drugu zgradu iznajmila je država (za potrebe

⁶⁶¹ Izvještaj Vrhovnoj upravi o školskoj zgradi od 19. kolovoza 1946., u: ADSM, O2.

⁶⁶² „Statistički pregled naših škola i zavoda šk. g. 1941-42“, *Naš vjesnik*, god. 14., br. 9-10, rujan/listopad 1941., 111.

⁶⁶³ Dopis GNO Banja Luka, Prosvjetni odsjek, br. 2617/45. od 11. lipnja 1945., u: ADSM, O2.

⁶⁶⁴ Izvještaj Vrhovnoj upravi o školskoj zgradi u Banja Luki od 8. rujna 1946., u: ADSM, O2.

⁶⁶⁵ *Kronika – Banja Luka*, u: ADSM, O11. Zapisnik primopredaje zabavišta „bijelih časnih sestara prema naređenju Ministarstva prosvjete“ br. 706. od 14. svibnja 1945.; Nalog GNO-a br. 2419 od 7. lipnja 1945., u: ADSM, O2.

⁶⁶⁶ Izvještaj s. Benjamine Kuntić 1945.-1952., u: ADSM, O11.

⁶⁶⁷ Dana 20. listopada 1952. „Gradska agrarna komisija prenijela pravo vlasništva obiju školskih zgrada, vrta i stambene zgrade sestara u Martičevoj ulici u korist opće narodne imovine. Sestre su ostale u svom stanu uz plaćanje najamnine po Ugovoru.“ Usp. „Spomen na 100 godišnji rad sestara milosrdnica u Banja Luci (1872.-1972.), napisao 22. listopada 1972. Branimir Župančić, u: ADSM, O2.

⁶⁶⁸ „Statistički pregled naših škola i zavoda šk. g. 1941-42“, *Naš vjesnik*, god. 14., br. 9-10, rujan/listopad 1941., 111.

Suda). Školsku i stambenu zgradu preuzeo je 1945. godine GNO Travnik za potrebe Narodne osnovne škole,⁶⁶⁹ a dio zgrade nakon toga zauzeo je Dječji dom (potom Šegrtski dom). Za sve se plaćala najamnina (7200 dinara).⁶⁷⁰ Međutim, GNO Travnik pokušao je sestre prisilno iseliti iz njihovih prostorija u svibnju 1947., no uložena žalba bila je prihvaćena zbog zakonskih nepravilnosti u vezi roka podnošenja žalbe.⁶⁷¹ Što se tiče Družbine školske zgrade u Dolcu kod Travnika, u kojoj je djelovala osnovna škola s 242 učenika (u školskoj godini 1941./1942.),⁶⁷² ona je bila zauzeta već u travnju 1945., međutim GNO Travnik je zgradu 1946. ugovorno djelomično iznajmio za potrebe državne osnovne škole. Za zgradu i inventar se plaćala najamnina od 1000 dinara.⁶⁷³

U Ljubuškom (Humcu), Družba je posjedovala školsku zgradu u kojoj su djelovale osnovna i stručna škola i zabavište, s 472 učenika i korisnika zabavišta (u školskoj godini 1941./1942.).⁶⁷⁴ Državna realna gimnazija i Srednjoškolski đачki dom zauzeli su od prosinca 1945. sve školske prostorije te plaćali Družbi mjesečno 3000 dinara najma (i to neredovito i bez ugovora).⁶⁷⁵ Družba je u Duvnu posjedovala manju stambenu zgradu i školsku zgradu u kojoj je djelovala Družbina osnovna škola s 250 učenika (u školskoj godini 1941./1942.).⁶⁷⁶ Školska je zgrada ugovorom iznajmljena 1946. godine Sreskom NO-u, a budući da je bila oštećena, najamnikom su se plaćali troškovi popravka.⁶⁷⁷ Nadalje, Družbina osnovna škola i zabavište u Livnu, s ukupno 276 učenika i korisnika zabavišta (u školskoj godini 1941./1942.),⁶⁷⁸ bila je zatvorena 1944. godine,⁶⁷⁹ a potom od srpnja 1945. iznajmljena Narodnoj osnovnoj školi, s mjesečnom najamnikom plaćanom po ugovoru (1000 dinara).

⁶⁶⁹ *Sestre milosrdnice II.*, 468 .

⁶⁷⁰ *Kronika – Travnik*, u: ADSM, O11. Izvješće predstojnice Bosiljke Messner od 8. rujna 1946., u: ADSM, O2.

⁶⁷¹ Odluka GNO Travnik br. 7149/47 od 19. svibnja 1947., u: ADSM, O2.

⁶⁷² „Statistički pregled naših škola i zavoda šk. g. 1941-42“, *Naš vjesnik*, god. 14., br. 9-10, rujan/listopad 1941., 111.

⁶⁷³ *Kronika – Dolac*, u: ADSM, O11.

⁶⁷⁴ „Statistički pregled naših škola i zavoda šk. g. 1941-42“, *Naš vjesnik*, god. 14., br. 9-10, rujan/listopad 1941., 111.

⁶⁷⁵ *Kronika – Ljubuški*, u: ADSM, O11.

⁶⁷⁶ „Statistički pregled naših škola i zavoda šk. g. 1941-42“, *Naš vjesnik*, god. 14., br. 9-10, rujan/listopad 1941., 111.

⁶⁷⁷ *Kronika - Duvno*, u: ADSM, O11.

⁶⁷⁸ „Statistički pregled naših škola i zavoda šk. g. 1941-42“, *Naš vjesnik*, god. 14., br. 9-10, rujan/listopad 1941., 111.

⁶⁷⁹ *Sestre milosrdnice II.*, 515.

Budući da je zgrada bila oštećena troškovi popravaka plaćali su se najamninom. Uz školsku zgradu, u Livnu je Družba posjedovala i posebnu stambenu zgradu.⁶⁸⁰

Zgradu Družbine škole u Mostaru, u kojoj su prethodno djelovale osnovna i stručna škola s 575 učenika (u školskoj godini 1941./1942.),⁶⁸¹ preuzela je država 14. veljače 1945., najprije za vojno prenočište a potom za osnovnu školu. Bez ugovora, plaćala se najamnina od 2945 dinara.⁶⁸² Školsku zgradu u Bugojnu, u kojoj su djelovali zabavište i osnovna škola s ukupno 210 polaznika (u školskoj godini 1941./1942.),⁶⁸³ koristile su za vrijeme rata različite vojske (te se nastava nije održavala), a vojska ju je koristila sve do 22. veljače 1946. godine.⁶⁸⁴ Vojska je ponovno zgradu koristila od travnja 1946., ugovor je bio sklopljen ali se najamnina nije isplaćivala.⁶⁸⁵ Osnovna i građanska Družbina škola u Žepču imala je 166 učenika (u školskoj godini 1941./1942.),⁶⁸⁶ a prestankom rada, zgrada je od svibnja 1945. bila iznajmljena Sreskom NO-u za državnu osnovnu školu s najamninom od 1000 dinara, ali nije poznato je li se najamnina primala ugovorno.⁶⁸⁷

2. 2. Zakon o agrarnoj reformi i kolonizaciji

Zakon o agrarnoj reformi i kolonizaciji u NR Bosni i Hercegovini (ARIK) donijelo je 5. siječnja 1946. Predsjedništvo Narodne skupštine NR Bosne i Hercegovine.⁶⁸⁸ Što se tiče zemlje u posjedu Crkve, ovim zakonom je bilo predviđeno izvlaštenje zemljišnih posjeda „svih vrsta zadužbina svjetovnih i vjerskih, te pojedinih bogomolja i manastira, tekija,

⁶⁸⁰ *Kronika - Livno*, 21. kolovoza 1946. (piše s. Celiflora), u: ADSM, O11.

⁶⁸¹ „Statistički pregled naših škola i zavoda šk. g. 1941-42“, *Naš vjesnik*, god. 14., br. 9-10, rujan/listopad 1941., 111.

⁶⁸² Izvještaj Vrhovnoj upravi o školskoj zgradi u Mostaru od 20. kolovoza 1946., u: ADSM, O2.

⁶⁸³ „Statistički pregled naših škola i zavoda šk. g. 1941-42“, *Naš vjesnik*, god. 14., br. 9-10, rujan/listopad 1941., 111.

⁶⁸⁴ Pismo s. Metodije upućeno Vrhovnoj glavarici, Bugojno, 8. ožujka 1946., u: ADSM, O2.

⁶⁸⁵ Pismo s. Metodije upućeno Vrhovnoj glavarici, Bugojno, 8. ožujka 1946., u: ADSM, O2.

⁶⁸⁶ „Statistički pregled naših škola i zavoda šk. g. 1941-42“, *Naš vjesnik*, god. 14., br. 9- 10, rujan/listopad 1941., 111.

⁶⁸⁷ Izvještaj Vrhovnoj upravi o školskoj zgradi u Žepču br. 19/1946. od 28. kolovoza 1946., u: ADSM, O2.

⁶⁸⁸ „Zakon o agrarnoj reformi i kolonizaciji u NR Bosni i Hercegovini“, *Službeni glasnik NR Bosne i Hercegovine*, god. 2., br. 2, 9. siječnja 1946.; „Pravilnik o sprovođenju Zakona o agrarnoj reformi i kolonizaciji u NR Bosni i Hercegovini“, *Službeni glasnik NR Bosne i Hercegovine*, god. 2., br. 2, 9. siječnja 1946.

vjerskih ustanova i vakufa“, kojima je „radi izdržavanja“ ostavljeno 100 dunuma (100 000 m²) ukupne površine posjeda.⁶⁸⁹ Također, ostavljena je mogućnost da su isti „od većeg značaja ili veće istorijske vrijednosti“, kojima bi se u tom slučaju ostavilo 300 dunuma ukupne površine obradive zemlje i šuma. Određeno je da će se vjerskim institucijama ostaviti „srazmjeran dio zgrada i inventara prema ostavljenom zemljištu.“⁶⁹⁰ Izvlaštenje su provodile sreske agrarne komisije, koje su organizirale javnu raspravu, a rasprave o crkvenim posjedima, kao i u NR Hrvatskoj, najčešće su bile „organizirane hajke“ tijekom kojih je dolazilo do različitih incidentnih situacija te su stoga svećenici (ili redovnice) svoje pisane prijedloge slali agrarnim komisijama, umjesto dolazaka na raspravu.⁶⁹¹

Na konkretizaciju ovog zakona, u kontekstu Družbe, utjecalo je prethodno provođenje agrarne reforme na području NR Hrvatske. Naime, svi Družbini posjedi u NR Bosni i Hercegovini definirani su kao dio središnjice u Zagrebu, kojoj je već bio ostavljen maksimum. Priprava za provođenje agrarne reforme za Družbine posjede na području NR Bosne i Hercegovine započela je početkom 1946. godine, kada je 26. ožujka 1946. u Sarajevu Družbi bilo naređeno prijaviti svoje zemljišne posjede Narodnom odboru II. rejona, Odjeljenju za privredu, a posebno se postavilo pitanje posjeda zvanog „Lurd“. ⁶⁹² Prvi planirani datum rasprave za ovaj posjed bio je 14. lipnja 1946., no rasprava se odgađala više puta: prvi put za 28. lipnja 1946., potom za 9. srpnja 1946. zbog toga što nije došao treći član komisije. Dana 12. srpnja 1946. Gradska agrarna komisija pozvala je po četvrti put na raspravu no ni tada nije bila odluka donesena te je Komisija predala slučaj na rješavanje Ministarstvu poljoprivrede NR Bosne i Hercegovine.⁶⁹³

Daljnja etapa ovog procesa, za koju postoje fragmentarni podatci, događala se tijekom 1947. godine. U zamolbi sestre Gracije Gostinčar, predstojnice samostana u Brčkom, od 22. svibnja 1947., u kojoj moli da se samostan u Brčkom izuzme od izvlaštenja, navodi se podatak da je Okružna agrarna komisija u Brčkom pozvala 21. travnja 1947. članice samostana u Brčkom na javnu agrarnu raspravu, koja se trebala održati 28. svibnja 1947. godine.⁶⁹⁴ Predstojnica u zamolbi ističe da joj neće biti moguće prisustvovati raspravi, ali

⁶⁸⁹ *Oslobođenje*, 1946., br. 6., god. 4., 10. veljače 1946., 2.

⁶⁹⁰ *Oslobođenje*, 1946., br. 6., god. 4., 10. veljače 1946., 2.

⁶⁹¹ M. AKMADŽA, *Katolička crkva u Bosni i Hercegovini...*, 53.

⁶⁹² *Spomenica*, 1946., u: ADSM, O1.

⁶⁹³ *Spomenica*, 1946., u: ADSM, O1.

⁶⁹⁴ Odluka Okružne agrarne komisije u Sarajevu ARIK br. 3661/47. od 21. travnja 1947., u: ADSM, O2.

naglašava da iako su nekretnine bile upisane na središnjicu Družbe u Zagrebu, realni je vlasnik bio samostan u Brčkom, koji je posjed sam obrađivao. Također, te su nekretnine bile potrebne samostanu u Brčkom jer su predstavljale jedino sredstvo uzdržavanja, budući da su Družbi privatne škole bile oduzete. Također, izvješćuje se da su sestre poslušale naređenje vlasti za iseljenjem iz samostana u župni dvor te da je u samostanu bio smješten Dječji dom „Veljka Kurjaka“, kojemu su ustupile i vrt te da se za iznajmljeno ne dobiva najamnina.⁶⁹⁵

Međutim, uz ove pojedinačne rasprave, ključna rasprava za sve Družbine posjede u NR Bosni i Hercegovini bila je zakazana za veljaču 1948. godine. Kako se opisuje u *Ljetopisu Zavoda sv. Vinka u Sarajevu*, Okružna agrarna komisija u Sarajevu pozvala je 14. veljače 1948. na raspravu koja se trebala održati 16. veljače 1948. godine. Međutim, rasprava je odgođena budući da Okružna komisija nije zaprimila spis Ministarstva poljoprivrede NR Bosne i Hercegovine. Nakon odgode i bez održane javne rasprave, 18. veljače 1948. Okružna agrarna komisija u Sarajevu javila je Zavodu svetog Vinka rješenje kojim su bili „teško pogođeni“ svi Družbini samostani na teritoriju NR Bosne i Hercegovine (osim samostana u Mostaru i Banja Luki).⁶⁹⁶ Službena odluka donesena je 23. veljače 1948.,⁶⁹⁷ a prema njoj izvlaštenjem je, po Zakonu o agrarnoj reformi i kolonizaciji u NR Bosni i Hercegovini, Družbi oduzeta površina od 157 dunuma 126 m² od ukupnog posjeda površine 189 dunuma 592 m². Ostalo (32 dunuma 466 m²) je ostavljeno vlasniku jer su te površine bile „vjerskog karaktera“ (crkve), ili su to bile neke druge zgrade s dvorištima i vrtovima. Zakonski maksimum na području NR Bosne i Hercegovine Družbi nije bio ostavljen budući da je to bilo učinjeno na području NR Hrvatske.⁶⁹⁸

Slijedila je žalba koju je 20. ožujka 1948. Ministarstvu poljoprivrede NR Bosne i Hercegovine u Sarajevu podnijela Vrhovna uprava u Zagrebu, kao i pojedinačni samostani u Bosni i Hercegovini koji su u svojim žalbama naglašavali neke posebnosti kao argumente primjerice „pravo dosjelošću“ ili uporabu nekretnina više od 40 godina. Žalbu su tada uputili samostani u Travniku, Duvnu, Mostaru, Žepču, Brčkom, Livnu, Ljubuškom (Humcu), Banja

⁶⁹⁵ Molba (starješice samostana) da se samostan u Brčkom izuzme od eksproprijacije od 22. svibnja 1947.; Pismo Gracije Gostinčar od 11. lipnja 1947.; Predstavka Gracije Gostinčar od 22. svibnja 1947. upućena Ministarstvu poljoprivrede i stočarstva NR Bosne i Hercegovine, Odjeljenje za agrarnu reformu i kolonizaciju, na ARIK broj 3661/47. od 21. travnja 1947., u: ADSM, O2.

⁶⁹⁶ *Ljetopis*, 279, u: ADSM, O1.

⁶⁹⁷ Odluka Okružne agrarne komisije u Sarajevu ARIK br. 86/48 od 23. veljače 1948., u: ADSM, O2.

⁶⁹⁸ Žalba na ARIK br. 86/48. od 20. ožujka 1948., u: ADSM, O2.

Luki, Bugojnu, Derventi te Sarajevu.⁶⁹⁹ Sve Družbine samostane u NR Bosni i Hercegovini zastupao je odvjetnik Mišo Semijan koji je svoj podnesak oblikovao u šest točaka. Ponajprije, inzistirao je da se samostani „nalaze u Družbi odnosno svojim provincijama kao samostalna pravna lica, koja mogu posjedovati nekretnine i moraju ih imati za svoje uzdržavanje, moraju si osigurati vlastite prihode od kojih će živjeti.“ Nadalje, odnos između Družbe i pojedinačnih kuća Semijan je odredio „duhovnom vezom“, koja isključuje imovinsku jer „imovina samostana prvenstveno služi za izdržavanje sestara dotičnog samostana“, a središnjici Družbe daje se „samo mali postotak za njezine potrebe.“ Treće, on ističe činjenicu da su ovakav status pojedinačnih samostana priznavale do tada sve vlasti. Uz to povezano, navodi da su skoro „sve ove filijale osnovane još za turskog vremena, kad se imovina upisivala u tapije i kad su se vlasnicima smatrali starješine samostana.“

Semijan je nadalje obrazložio da je potrebno razlikovati različite redovničke družbe koje međusobno nemaju ništa zajedničko (ne predstavljaju jednu pravnu osobu). I na koncu, istaknuo je da je Družba „imala škole, koje nisu pravna lica, nego su imovina dotičnog samostana gdje se nalaze.“ Svi ti argumenti ukazivali su na to da je, s obzirom na pravnu osobnost, vlasništvo

samo pogrešno upisano, a u stvari ne radi se o imovini koja bi cijela bila vlasništvo Kuće matice u Zagrebu. Svaki naš samostan ima po nekoliko dunuma bašče za izdržavanje sestara dotičnog samostana. Oduvijek te bašče obrađuju same sestre baščovanke. Pogotovo sad im je to jedino iz čega se mogu izdržavati. Ako je osnovno načelo agrarne reforme: 'Zemlja pripada onima, koji je obrađuju' i prema tome bašče se ne mogu staviti pod agrar. Svaki samostan ima pravo na 10 hektara zemlje, tako je regulirano samim zakonom i ne treba dalje dokazivati. Naš svaki samostan od navedenih ima tako malo zemljišta – tako da svih naših 11 samostana u Bosni i Hercegovini zajedno nemaju 10 hektara, što se vidi u zemljišnim knjigama. Prema tome daje se prijedlog, da se donese rješenje, da se ne primijeni agrarna reforma na navedene samostane u Bosni i Hercegovini.⁷⁰⁰

Ministarstvo poljoprivrede NR Bosne i Hercegovine, Odeljenje za agrarnu reformu i kolonizaciju, 25. kolovoza 1948. donijelo je konačnu odluku kojom je žalba proglašena neutemeljenom, a potvrđeno je prethodno rješenje od 23. veljače 1948., s izmjenama za Travnik, gdje je jedna čestica oduzeta bez odštete (32 dunuma 760m²) a druge su bile izuzete od izvlaštenja. U odgovoru na žalbu navedeno je da se Vrhovnoj upravi Družbe ostavljaju „zgrade vjerskog karaktera kao i druge zgrade, s dvorištima, baštama i sl.“ koje nisu bile

⁶⁹⁹ Žalba na ARIK br. 86/48. od 20. ožujka 1948., u: ADSM, O2.

⁷⁰⁰ Žalba na ARIK br. 86/1948. od 20. ožujka 1948., u: ADSM, O2.

obuhvaćene ARIK-om. Uzima se nadalje u obzir da je zemljišni maksimum ostavljen na području NR Hrvatske. Samostanima i dalje nije bila priznata pravna osobnost (koja je u žalbi argumentirana elaboratom crkvenih, odnosno Družbinih propisa), jer „pojam juridičke osobe, kako ga daje napadnuta odluka, ne odgovara pravnoj teoriji a na po se ne odgovara narodnom shvatanju o pravnoj opstojnosti juridičke osobe.“ Također nisu bili uvaženi prigovori pojedinačnih samostana (Duvno, Ljubuški, Travnik, Žepče) koji su se odnosili na pogrešno navedena vlasništva, potom na „pravo dosjelošću“ koje je vrijedilo za ostale samostane, kao i činjenicu da se neke školske i stambene oduzete zgrade po svojoj naravi nisu mogle uključiti u izvlaštene. To je bilo zbog toga, stoji u odluci, jer su navedene zgrade bile „pretežitim dijelom sastavni dio posjeda koji ima karakter poljoprivrednog dobra, pa stoga treba da dijele sudbinu odnosnog posjeda.“ Argumentira se potom, citirajući crkvene zakone te Pravilo Družbe (paragraf o financijskom doprinosu pojedinačnih kuća Vrhovnoj upravi), da je Vrhovna uprava u Zagrebu u biti vlasnica tih posjeda. I na koncu, zaključeno je da ostali samostani sestara milosrdnica (koji su podnijeli žalbu) nisu bili pravni subjekti te stoga „nemaju aktivne legitimacije za učestvovanje u predmetnom sporu pa se iz tog razloga podnešene njihove žalbe protiv napadnute odluke ne mogu uzeti u obzir.“ Ovu odluku potpisuje Vlado Šegrt, ministar poljoprivrede NR Bosne i Hercegovine.⁷⁰¹

2. 3. Prisilna iseljavanja, internacije i protjerivanje članica Družbe

Nakon oduzimanja školskih zgrada, zakonske zabrane prosvjetnog djelovanja i oduzimanja posjeda ARIK-om, priprava za potpuno oduzimanje Družbine imovine u FD/NR Bosni i Hercegovini bile su usmene ili pismene naredbe mjesnih vlasti za iseljenje iz stambenih prostora, a potom i internacija u prisilne smještaje (franjevačke samostane u Kraljevoj Sutjeski, Fojnici, Visokom) te ograničavanje kretanja obvezom boravka u rodnim mjestima, i to u građanskom odijelu, a ne u redovničkim uniformama. Ovaj potez vlasti, koji se odnosio na prisilno iseljavanje, bio je opravdavan već navedenim Zakonom o izmjenama i

⁷⁰¹ Ministarstvo poljoprivrede NR Bosne i Hercegovine, Odeljenje za agrarnu reformu i kolonizaciju, ARIK br. 5377/48. od 25. kolovoza 1948., u ADSM, O2.

dopunama Zakona o raspolaganju stanovima i poslovnim prostorijama od 8. siječnja 1947. i prioritetom „državnih interesa.“⁷⁰²

Prvi slučaj prisilnog iseljavanja iz Družbinih kuća, potican sustavnim zlostavljanjem sestara, zabilježen je u Ljubuškom. Kako je već navedeno, školsku zgradu u Ljubuškom preuzela je u prosincu 1945. Državna realna gimnazija i Srednjoškolski đački dom.⁷⁰³ U pogledu toga u početku nije bilo poteškoća. Prema zapisu sestre Eugenije Hrešč, „djeca su se pristojno vladala i čak pozdravljala sestre. Kada nas je posjetila provinc. glavarica iz Splita časna sestra Otilija Lacmanović, ona se upravo čudila, što je sklad u kući, jer takova djeca obično znadu biti vrlo drska prema drugima.“⁷⁰⁴ No, od siječnja do lipnja 1947. došlo je do težih situacija, u vezi kojih je prosvjednu notu Okružnom narodnom odboru okruga Mostar uputio mostarski biskup Petar Čule prvi put 16. svibnja 1947., a potom i 26. svibnja 1947. (budući da se stanje pogoršalo). Napadi su bili tako intenzivni da je biskup Čule zaprijetio daljnjim intervencijama kod Ministarstva prosvjete NR Bosne i Hercegovine i Josipa Broza, predsjednika Vlade FNRJ.⁷⁰⁵

Naime, ugovorom između sestara i doma utvrđeno je da dom, uz prostorije i namještaj, koristi i sve hodnike, stubišta, bunar i dvorište, ali sve to do prethodno dogovorene granice. Ugovorna je odredba bila također da učenici „ne smiju sestrama činiti štete, niti ih smetati, niti zalaziti u njihove prostorije.“ Međutim, realnost je bila potpuno drugačija:

Oni su ugrožavali sestre na najrazličitije načine. Sestre su se žalile na đake izgrede, koji su bili tako reći dnevni napadi na sestre i njihovu imovinu. Glavni vođa svega bio je kućni ekonom Stanko Grgić i uz njega tri omladinca. Upravitelj doma bio je Čedo Kisić koji nije mnogo uredovao. Sestre su napadali fizički: s. M. Tomislavu Štular tukli štapovima, gazili nogama, davili. Dobila je liječničku svjedodžbu nakon tih napada. Na s. Aureliju Farac napali su kad je išla u staju, jedva je živa utekla. Sestre su u stanu zakračunali debelom žicom i

⁷⁰² M. AKMADŽA, „Prilog poznavanju djelovanja biskupa Kvirina Klementa Bonefačića u vrijeme komunističke vlasti“, 784-785.

⁷⁰³ *Kronika – Ljubuški*, 4., u: ADSM, O11.

⁷⁰⁴ Eugenija HREŠĆ, „Moj boravak u Ljubuškom – Humcu od 25. kolovoza 1943. do 19. rujna 1946.“ od 15. ožujka 1973., u: ADSM, O11.

⁷⁰⁵ Dopis Biskupskog ordinarijata u Mostaru, br. 240/47. od 26. svibnja 1947., u: Arhiv Hercegovine, HONO Mostar, br. 4500-6000. Citirano u: Vera KATZ, „Nekoliko primjera ideološke upotreba 'narodnog prosvjeđivanja' u Hercegovini 1945.-1952.“, *Zbornik radova međunarodnoga znanstvenog skupa "Hum i Hercegovina kroz povijest"*, II., ur. Ivica Lučić, Zagreb, 2011., 518-519.

nisu mogle iz stana dok ih nisu ljudi oslobodili. Uništavali su sve do čega su došli. Odrješili krave, provalili u kapelicu. Bilo je mnogo toga što se ne može opisivati. To se događalo od siječnja do lipnja 1947. god.⁷⁰⁶

Biskup Čule je svojoj u predstavci naveo posljednji napad koji se dogodio 22. svibnja 1947.

kada su pitomci iz internata već u 6 sati izjutra pod svetom Misom napali na kapelicu, gdje su se č. Sestre bile sabrale na bogoslužje, pa su drмали vratima i silom htjeli u kapelicu provaliti. Po svršenoj misi djaci su pod vodstvom Petra Primorca doista i upali u kapelicu i tamo su uz strašne psovke i viku porazbacali stvari za službu Božju, istrgnuli listove iz misne knjige, porazbijali neke predmete kao škropionicu i četvrtu postaju križnog puta, dok su Gospin kip u jednoj drugoj prostoriji razlupali prigodom jednog ranijeg napadaja. Harajući tako po kapelici djaci su se konačno bacili na č. sestru pretstojnicu pa su je potezali za nos, ćuškali, boksirali, silom joj koprenu s glave skinuli i tom zgodom i naočale joj razbili. Kad je jedna Sestra pretstojnica počela u plaču dozivati pomoć, oni su je bacili na pod, zatvorili joj usta i stali je gušiti. Ostale Sestre, koje su se okupile oko pretstojnice, udarali su stolicama i štapovima. Sve se ovo događalo na svetom mjestu, u samoj kapelici.⁷⁰⁷

Biskup stoga „najodlučnije protestira“ i nada se da neće biti potrebno obraćati se na više instance.⁷⁰⁸ Na drugom mjestu, u Družbinim kronikama, navest će se da u tom vremenu u Ljubuškom „sestre podnose dnevno razna zlostavljanja.“⁷⁰⁹ Nadalje, bez obzira na prijavljivanja vlastima, ništa se nije bilo promijenilo: „Još ih polijevaju vodom, tintom, izmetinama, krečem, tuku, svlače i dočekivaju.“⁷¹⁰ No, od mnogih jedna je prijava ipak

⁷⁰⁶ *Kronika – Ljubuški*, 4, u: ADSM, O11.

⁷⁰⁷ Dopis Biskupskog ordinarijata u Mostaru, br. 240/47. od 26. svibnja 1947., u: Arhiv Hercegovine, HONO Mostar, br. 4500-6000.

⁷⁰⁸ Ovaj događaj navodi se i u dopisu biskupa Čule br. 273/1947. od 11. srpnja 1947. upućenom Komisiji za vjerska pitanja NR Bosne i Hercegovine koje se nalazi u Nadbiskupskom arhivu u Splitu. Citirano u: Miroslav AKMADŽA, „Položaj Katoličke crkve u Hercegovini u prvim godinama komunističke vladavine“, *Zbornik radova međunarodnoga znanstvenog skupa „Hum i Hercegovina kroz povijest”, II.*, Zagreb, 2011. (ur. Ivica Lučić), 499. Isti dopis navodi i dodatne opise odnosa prema redovnicama neimenovane družbe u Mostaru: „U Mostaru se pak događja, da se u samostanima časnih sestara često vrše racije i to uvijek noću, kad su sve sestre već u krevetu. Jednom zgodom bilo je to čak i u dva sata poslije ponoći. Te se racije vrše bez pismenog naloga i bez pratnje bilo kojeg člana kvartovskog odbora. Kolika je to duševna tortura za sestre, da im noću ulaze muškarci u njihove spavaće sobice i da se pred njima moraju dizati iz kreveta i oblačiti! Jednom je primjećeno, da je organ, koji je vršio pretrese sestara, bio pri piću, pa čovjek i nehotice dobiva dojam, da pojedini organi vlasti vrše te noćne premetačine kod sestara kao za neku rasonodu, kad se u sitne sate iz gostione vraćaju kućama. Čak ima i takvih slučajeva, gdje se na pojedine mlade sestre vrši pritisak, da bi se skinule i napustile redovnički život. Sve ovdje nabrojene pojave nisu u skladu sa zakonom i više je nego očito, da se one zbivaju bez znanja centralnih vlasti naše Republike.“

⁷⁰⁹ *Kronika provincije Navještenja...*, 15., u: ADSM, O11.

⁷¹⁰ *Kronika provincije Navještenja...*, 15., u: ADSM, O11.

donijela (kratkotrajni) rezultat te je stigla komisija iz Mostara koja je uvidjela točnost prijave te se ukradeno moralo vratiti, a provalom razbijeno popraviti.⁷¹¹

Proces iseljavanja bio je dovršen 1948. godine. Naime, 23. travnja 1948., poslije odluke Okružne agrarne komisije u Sarajevu od 23. veljače 1948. i odbijene žalbe samostana u Ljubuškom od 20. ožujka 1948.⁷¹² sav posjed (živi i mrtvi inventar, zemljište i zgrada – škola) dan je na raspolaganje Sreskom narodnom odboru u Ljubuškom za prosvjetne svrhe i uzdržavanje doma.⁷¹³ Popisan je inventar i učinjene daljnje represivne mjere prema trajnom iseljenju sestara:

Na 1. svibnja došla je sreska komisija i popisala nam sav živi i mrtvi inventar do najmanje sitnice osim našeg odijela i rublja s prijetnjom da se nijedna stvar ne iznese iz kuće bez njihova znanja. Mi se žalili, ali sam predsjednik sreske komisije donio je popis inventara na potpis, inače će sve zapečatiti. Druga je prijetnja da iselimo do određenog roka ili u zatvor. Već je predstojnica tražila stan po mjestu, međutim je iz Sarajeva stigao odgovor, da se obustavi deložacija dok se riješi žalba sestara. Time nam se malo olakšalo stanje. (...) Dne. 30 kolovoza 1948. sestre su morale prinudno iseliti. Ubacili su ih u Dom sv. Ante u Humcu uz prijetnju da će i to za koji dan oduzeti, a sestre neka sele iz Ljubuškog jer nemaju pravo biti na terenu ovoga sreza. Ovaj ili onaj član komisije je dobacio: 'Lišit ću vas slobode.'⁷¹⁴

Zbog nastavljenog nasilja, koje se svakodnevno događalo, bile su uložene žalbe koje nisu bile uvažene, a sestrama je naloženo da isele iz te kuće u prostorije mjesnog Ogranka „Seljačke sloge“, što je i učinjeno. Ali, i iz tih prostorija sestre su morale iseliti u ožujku 1949., s obrazloženjem da su prostorije potrebne Ogranku te da za sestre „iz Humca postoji mogućnost da se presele na svoja imanja u Mostaru, Sarajevu, Brčko, Banja Luku, gdje će imati prostorije za stanovanje, dok na terenu Ljubuškog sreza nemaju svoga imanja niti zanimanja i niti se nalaze u nekoj službi da bi im smetalo preseljenje.“⁷¹⁵

Kao i u Ljubuškom, u svibnju godine 1947. GNO Travnik pokušao je prisilno, pismenim nalogom, iseliti sestre iz njihove stambene zgrade na što su sestre uložile žalbu, a

⁷¹¹ *Kronika provincije Navještenja...*, 15., u: ADSM, O11.

⁷¹² Žalba samostana u Ljubuškom od 20. ožujka 1948. Okružnoj agrarnoj komisiji u Sarajevu, protiv odluke iste od 23. veljače 1948., u: ADSM, O2.

⁷¹³ Dopis Sreskog narodnog odbora Ljubuški, opći odsjek, ARIK br. 3955/48. od 23. travnja 1948., u: APNG.

⁷¹⁴ Eugenija HREŠĆ, „Moj boravak u Ljubuškom – Humcu od 25. kolovoza 1943. do 19. rujna 1946.“, 15. ožujka 1973., u: ADSM, O11. Usp. također Pismo s. Božidare od 8. svibnja 1948. te Pismo s. Božidare od 15. rujna 1948., u: ADSM, O11.

⁷¹⁵ *Kronika – Ljubuški*, u: ADSM, O11.

njihova žalba je bila uvažena, a odluka poništena.⁷¹⁶ Proces iseljavanja se na puno radikalniji način nastavio godine 1949., također u svibnju, kada je Odsjek unutrašnjih poslova pri Sreskom NO-u u Travniku usmeno naredio da sve sestre koje nisu rođene u NR Bosni i Hercegovini moraju u roku od deset dana (dakle do 28. svibnja) napustiti Travnik kao i Dolac kod Travnika i teritorij NR Bosne i Hercegovine i otići u svoju federalnu jedinicu te svoj odlazak prijaviti. Pismena naredba nije bila izdana, a okolnosti događaja opisala je sestra Bosiljka Messner, predstojnica samostana, u žalbi upućenoj Ministarstvu unutrašnjih poslova NR Bosne i Hercegovine: „Na naše pitanje, tko nam to naređuje, odgovorio nam je dotični službenik: 'Mi vam to naređujemo' i pri tom rekao (naglasivši to tri puta), da ćemo biti strogo kažnjene ako ne poslušamo naređenje.“⁷¹⁷ Messner je također istaknula da članice pripadaju jednom crkvenom redu, čija središnjica određuje mjesto prebivališta kao i djelatnosti pojedinih članica. Budući da nije bilo utvrđeno da se protiv članica vodio bilo kakav postupak koji bi rezultirao izgonom iz države ili kaznena prijava, protjerivanje je stoga bilo protuzakonito (protuustavno). Naime, kaznu protjerivanja iz mjesta boravka izricao je sud, ali ne kao glavnu kaznu već sekundarnu budući da je glavna kazna bila lišenje slobode.⁷¹⁸

Kontrolnoj komisiji za NR Bosnu i Hercegovinu u Sarajevu, pritužbu u vezi istog slučaja uputio je i Nadbiskupski ordinarijat u Sarajevu, navodeći također okolnosti postupka kao i izjavu vlasti da se „u cijeloj NR Bosni i Hercegovini tako radi.“ Kao i kod Messner, naglašena je protuustavnost ovog čina, odnosno da postupak nije u skladu s „čl. 28 ustava, koji kaže da građanin može biti protjeran iz svoga prebivališta samo na osnovu pismenog rješenja ali sa pravom žalbe (čl. 39 Ustava), a po čl. 48 Ustava svaki državljanin jedne republike uživa u svakoj republici ista prava kao i njezini državljanici.“ Ordinarijat je stoga zamolio Kontrolnu komisiju za hitan postupak, odnosno da se usmeno naređenje zaustavi kao zakonski neutemeljeno.⁷¹⁹

⁷¹⁶ Dopis Okružnog narodnog odbora, odjeljenja za narodno zdravlje i socijalno staranje u Sarajevu, br. 2884/47. od 27. svibnja 1947., u: ADSM, O2.

⁷¹⁷ Žalba upućena Bosiljke Messner i drugih sestara iz Travnika i Dolca od 23. svibnja 1949. protiv usmenog naređenja Ministarstva unutrašnjih poslova NR Bosne i Hercegovine od 18. svibnja 1949., u: ADSM, O2.

⁷¹⁸ Žalba upućena Bosiljke Messner i drugih sestara iz Travnika i Dolca od 23. svibnja 1949. protiv usmenog naređenja Ministarstva unutrašnjih poslova NR Bosne i Hercegovine od 18. svibnja 1949., u: ADSM, O2.

⁷¹⁹ Pritužba Nadbiskupskog ordinarijata u Sarajevu Kontrolnoj komisiji za NR Bosnu i Hercegovinu, Sarajevo, radi nepravilnog postupka Odsjeka unutrašnjih poslova pri Sreskom i Gradskom izvršnom odboru u Travniku (bez broja i datuma). u: ADSM, O2.

Nijedna žalba nije bila uvažena, niti je bila pismeno odgovorena. Budući da je novonastala situacija zahtijevala žuran odgovor Vrhovna je uprava poslala u Travnik sestru Rafaelu Grašovec koja je pritom sestrama dala upute kojima ih je usmjeravala ostati na mjestima u kojima jesu, dakle u svojim zajednicama, te ne skidati redovničko odijelo i oblačiti građansko „pa makar živjele stisnuto kao sestre Franjevke na Bijelom Polju kod Mostara, gdje su ih iz cijele Hercegovine smjestili. Neka nam bude svejedno makar to bilo u Kraljevskoj Sutjesci, samo da smo redovnice.“⁷²⁰ Poslije toga, sestre su se javile u Odsjek unutrašnjih poslova u Travniku te im je 21. lipnja 1949. bilo naređeno iseljenje u Kraljevu Sutjesku (u samostan Franjevačke provincije Bosne Srebrene), a voditelj Odsjeka rekao im je: „Ondje možete ostati u zajednici i redovničkom odijelu i živjeti kao do sada samo ne u Travniku nego u Kr. Sutjeski. Ako koja želi može se skinuti i ostati u Travniku, dat ćemo joj točkice, da se može civilno obući i onda dobije odgovarajuće zaposlenje. Do jutra neka se promisle i dođu javiti.“ Messner je potom konzultirala odvjetnika (navodi se da je to dr. Jelinić) koji im je „rekao da je iz Komiteta diskretno obaviješten da se redovničke zajednice u Bosni moraju razići i da se tu ne može ništa učiniti.“⁷²¹ Poslije lipnja 1949. neke od sestara su ostale u Travniku te djelovale u građanskom odijelu, ali više nisu živjele u sestarskoj zajednici već pojedinačno.⁷²²

U vezi slučaja u Travniku, Grašovec je Ministarstvu unutrašnjih poslova Savezne Vlade FNRJ 24. svibnja 1949. uputila Molbu za zaštitu u smislu čl. 21. Ustava, u kojoj se tvrdi da su, uz Travnik, vlasti provodile protuustavne usmene neargumentirane naredbe iseljavanja trideset sestara iz Travnika, Dolca, Žepča i Bugojna. Od tih sestara devet je djelovalo u državnoj bolnici u Travniku te su time kao državne službenice ostvarivale pravo boravka u mjestu zaposlenja. Ostale sestre, također u pogledu stanovanja nisu bile na teret vlastima, budući da su stanovale u svojim stambenim zgradama koje nisu služile samo za stanovanje sestara, „nego su u svima smještene prosvjetne ustanove, te tako služe za narodno prosvjećivanje.“ Nadalje, tvrdi Grašovec, „sestre su se lično uključile, napose u Žepču i Travniku, u sektor narodne privrede, te su u prvom slučaju t.j. u Žepču preuzele brigu za

⁷²⁰ Žalba upućena Bosiljke Messner i drugih sestara iz Travnika i Dolca od 23. svibnja 1949. protiv usmenog naređenja Ministarstva unutrašnjih poslova NR Bosne i Hercegovine od 18. svibnja 1949., u: ADSM, O2.

⁷²¹ „Travnik – Kraljevska Sutjeska“, iskaz s. Bosiljke Messner od 29. listopada 1955., u: ADSM, O11.

⁷²² *Kronika – Dolac*, u: ADSM, O11.

kuhinju 'Centar ElektroBiH-a', a u drugom t.j. u Travniku prijavile su se za rad u namješteničkoj zadruzi.⁷²³

U daljnjem tekstu Grašovec se osvrnula na činjenicu da je Družba u NR Bosni i Hercegovini ARIK-om izgubila zemljišne posjede, ali bez obzira na to sestre radom „svojih ruku zaradjuju svagdanji kruh.“⁷²⁴ Budući da nisu bile državi na teret, nije bilo zakonskog opravdanja za njihov izgon iz NR Bosne i Hercegovine. Ove sestre, također je istaknula Grašovec, nisu bile ni u kakvom sudskom postupku. No, s obzirom da su na teritoriju NR Bosne i Hercegovine postojale sestre koje su se „ogriješile o narodne vlasti te kao takove bile osuđene od Narodnih sudova,⁷²⁵ njihova eventualna krivnja ne može se „protegnuti na članove ovih vjerskih zajednica, jer je sigurno, da ih je mnogo više, koje su pozdravile čovjekoljubive tekovine herojske narodne borbe, te su u tome pravcu i same radile.“⁷²⁶ Posebna poteškoća, navela je Grašovec, je što sestre nisu imale gdje otići:

Dođu li u zagrebačku Kuću Maticu, tu ne dobivaju dozvolu boravka, a roditeljske kuće neke sestre ili uopće više nemaju ili nemaju prava na nju. A starost ih je zatekla ondje, gdje su decenijama radile. (...) Na koncu spominjem i to, da je naša Družba već prije 75 godina pod najtežim uslovima rada otvarala u Bosni i Hercegovini prva prosvjetna žarišta, gdje su generacije narodne mladeži muške i ženske, svijuu vjera, naučile čitati i pisati. I zato nam je teško vjerovati, da su danas izagnane članice Družbe, koja je za prosvjetu ove Federalne Jedinice žrtvovala ogroman materijalni i moralni kapital, koji je stvoren isključivo kolektivnim radom sestara, a nije feudalnog porijekla.⁷²⁷

U brzojavnim obavijestima upućenim Vrhovnoj glavarici u Zagrebu saznaje se o otkazima koji su slijedili te daljnjem provođenju naredbe o potpunom iseljenju sestara s područja NR Bosne i Hercegovine. Najraniji upit bio je iz Travnika. Dana 19. lipnja 1949. Vrhovnoj glavarici poslan je telegram s pitanjem: „Smijemo li se poslužiti eksklaustracijom.

⁷²³ Dopis Vrhovne uprave br. 73/1949. od 24. svibnja 1949., u: HDA, f. 816, kut. 9.

⁷²⁴ U vezi načina preživljavanja svećenika, redovnika i redovnica u Bosni i Hercegovini u novonastalim uvjetima, M. Akmadža navodi: „Svećenstvo nije dobivalo nikakve subvencije i uglavnom se uzdržavalo od dobrovoljnih priloga vjernika. U Vrhbosanskoj nadbiskupiji svećenstvo se također uzdržavalo od dobrovoljnih priloga vjernika i od štalarine (činodejstva), a pitomci su se uzdržavali osobnim doprinosima i uz pomoć nadbiskupije, dok su se časne sestre uzdržavale vlastitim radom. U Mostarskoj biskupiji svećenstvo se također uzdržavalo vlastitim gospodarstvom i prilozima vjernika, a časne sestre vlastitim radom. Posebno su teško agrarnom reformom bili pogođeni ženski redovi. Njima su naime osim skoro sveg zemljišta oduzete i samostanske zgrade iako to nije bilo u skladu sa Zakonom o agrarnoj reformi i kolonizaciji, pa je poslije na njih primijenjen i Zakon o nacionalizaciji najamnih zgrada i građevinskog zemljišta, kako bi se oduzimanje ozakonilo.“ M. AKMADŽA, *Katolička crkva u Bosni i Hercegovini...*, 57.

⁷²⁵ Usp. poglavlje II/2.

⁷²⁶ Dopis Vrhovne uprave br. 73/1949. od 24. svibnja 1949., u: HDA, f. 816, kut. 9.

⁷²⁷ Dopis Vrhovne uprave br. 73/1949. od 24. svibnja 1949., u: HDA, f. 816, kut. 9.

Hilda.“ Istoga dana javile su se sestre iz Žepča: „Sve moramo otići 22 lipnja u Sutjesku. Celestina.“ Nadalje, 21. lipnja 1949. ponovno su se javile sestre iz Travnika: „Kućama je nemoguće ići odlazimo za Sutjesku i ostajemo u zajednici. Javicemo se odanle. Bosliljka.“ Potom, 23. lipnja 1949. iz Livna: „Ponovo nas u roku od 4 sata izgone iz kuće. Dragutina.“ I na koncu, 19. srpnja 1949. iz Mostara: „Danas moramo otići svi iz Mostar svojim kućama. Inviolata.“⁷²⁸ Većina članica zajednica sestara iz Travnika i Dolca odlučila se za odlazak u Kraljevu Sutjesku, a četiri sestre odlučile su ostati u Travniku i djelovati u građanskom odijelu. U Kraljevoj Sutjeski sestre su ostale do 6. srpnja 1949. godine.⁷²⁹

Slično se dogodilo i u Družbinoj zajednici u Žepču. Opstanak te zajednice bio je uvjetovan naredbom državnih vlasti da sestre koje su došle u NR Bosnu i Hercegovinu u godinama 1948. i 1949. moraju napustiti Žepče i vratiti se u federalnu jedinicu odakle su potjecale. Tijekom razgovora s organima državnih vlasti u Zavidovićima sestrama koje su rođene u NR Bosni i Hercegovini je ponuđena još jedna mogućnost: zamijeniti redovničko odijelo građanskim i otići u svoja rodna mjesta. Ili, kako je opisala sestra Batilda Kobal, taj je uvjet bio postavljen na sljedeći način: „Nama je dozvoljeno da se obučemo u civil i da se svrstamo u njihove redove. Odmah ćemo dobiti fina namještenja, dobru plaću i stan. Kad smo rekli da to ne možemo jer smo redovnice i to je naše uvjerenje, a osim toga čemu, kad nam sve uzimaju. Odmah nam je ponudio da ćemo sve to odmah dobiti ako pristanemo. Kad smo ostale kod svoga, taj je čovjek pobjesnio.“⁷³⁰ Razgovor je zaključen naredbom da u roku od pet dana sestre moraju predati vlastima svoje kuće i otići u Kraljevu Sutjesku što su i učinile 22. lipnja 1949. godine.⁷³¹

U prisilnom iseljavanju sestara iz Mostara Izvršni odbor GNO-a u Mostaru poslužio se također Zakonom o raspolaganju stanovima i poslovnim prostorijama. Taj je odbor, naime, 1. travnja 1949. donio rješenje „da se prostorije u kojima su smještene bile časne sestre, koje se nalaze u M. Gubca ulici, oduzmu za potrebe ovoga odbora, dok se časne sestre imaju preseliti u Bijelo Polje u roku od 3 dana po prijemu ovoga rješenja.“ Obrazloženje za odluku bilo je da je tijekom uvida bilo utvrđeno da su prostorije u kojima su „časne bijele sestre“ stanovale bile

⁷²⁸ Brzojavni otkazi, 21. lipnja 1949. upućeni Vrhovnoj glavarici, u: ADSM, O2.

⁷²⁹ Iskaz s. Bosiljke Messner od 29. listopada 1955. „Travnik – Kraljevska Sutjeska“, u: ADSM, O11.

⁷³⁰ Iskaz s. Batilde Kobal (bez datuma), u: ADSM, O11; Dopis Vrhovne glavarice, Predsjedništvu Vlade, Komisiji za vjerske poslove, na ruke ministra mons. dr. Svetozara Ritiga, br. 84/1949., od 23. lipnja 1949., u: HDA, f. 816, kut. 9; Dopis Vrhovne glavarice upućen Titu, br. 101, bez datuma, u: ADSM, O1.

⁷³¹ Iskaz s. Batilde Kobal (bez datuma), u: ADSM, O11.

vlasništvo Franjevačkog samostana (koji se nalazio u Ulici Matije Gubca) te su se stoga sestre morale preseliti u Bijelo Polje,⁷³² a Odbor bi potom preuzeo njihove prostorije.⁷³³

Inviolata Kozinović, predstojnica samostana, na to je uložila žalbu s obrazloženjem da zgrada nije bila vlasništvo franjevačkog samostana te da se

po čl. 14 Zakona o raspolaganju stanovima prinudno iseljavanje se može izvršiti samo onda kada se iseljenom licu odnosno licima stavi na raspolaganje drugi odgovarajući stan i poslovne prostorije. Razumljivo je samo po sebi u istom mjestu i u odgovarajućim prostorijama. Međutim pobijanim rješenjem nas se preseljava u Bjelo Polje, dakle u jedno sasvim drugo mjesto i udaljeno od Mostara 10-12 km i na području sreza Mostar, a što bi se od neprijatelja moglo shvatiti protjerivanje, koje ne može uslijediti bez sudske odluke donesene u krivičnom postupku.

U Bijelom Polju smještaj nije bio adekvatan jer bi se prostorije dijelile sa sestrama koje boluju od tuberkuloze i ostalih teških bolesti. Sukladno navodima dopisa, u taj samostan iseljavalo se tada također i 40 članica druge redovničke družbe (sestre franjevke) od kojih je devet također bolesno. U tim prostorima bilo je stoga nemoguće smjestiti ukupan planiran broj od 76 sestara. I na koncu, prigovara se da vlasti nisu postupile sukladno Zakonu o raspolaganju stanovima, odnosno da nisu uputile usmenu ili pismenu molbu stambenoj vlasti.⁷³⁴

Žalba samostana nije bila uvažena s argumentom da „žaliteljice u Bijelom Polju imaju vlastitu zgradu s poljoprivrednim dobrom,⁷³⁵ što je bilo netočno te potvrđuje da su vlasti u NR Bosni i Hercegovini samostane različitih ženskih družbi smatrale jednom pravnom osobom.⁷³⁶ Slijedio je podnesak Družbina samostana u Mostaru upućen Javnom tužioštvu NR Bosne i Hercegovine od 26. travnja 1949. gdje se naglašava da se odbijanje žalbe temelji na pogrešnoj pretpostavci da je samostan posjedovao u Bijelom Polju vlastitu zgradu s poljoprivrednim dobrom te je zaključeno: „Ako pak iseljenje traži interes države, to smo pak pripravne dati i preostali dio naše zgrade (7 velikih i 3 male sobe) (...) u Bijelom polju nema

⁷³² Usp. M. AKMADŽA, *Katolička crkva u Bosni i Hercegovini...*, 54-57.

⁷³³ Rješenje NR Bosne i Hercegovine, Izvršni odbor GNO-a u Mostaru, br. 10.761 od 1. travnja 1949., u: ADSM, O2.

⁷³⁴ Žalba protiv rješenja Izvršnog odbora GNO-a u Mostaru br. 10.761/49. od 1. travnja 1949., u: ADSM, O2.

⁷³⁵ Rješenje Ministarstva komunalnih poslova NR Bosne i Hercegovine br. 11.212/49. od 19. travnja 1949., u ADSM, O2.

⁷³⁶ *Sestre milosrdnice II.*, 453.

za nas mjesta.⁷³⁷ Ni ovaj prijedlog nije bio uvažen te je slijedilo prisilno iseljavanje. Predstojnica zajednice bila je pozvana 25. svibnja 1949. u Odsjek unutrašnjih poslova u Mostaru, a 27. svibnja 1949. u Oblasni odbor u Mostaru. Naloženo joj je da se sestre koje nisu rođene u NR Bosni i Hercegovini u roku od 48 sati moraju iseliti u federalnu jedinicu gdje su rođene, a da na njihovo mjesto mogu doći sestre rođene u NR Bosni i Hercegovini. Predstojnica je zatražila pismeni nalog, ali joj je rečeno da se mora izvršiti i usmeni nalog, a ukoliko se ne izvrši, povjerenik Oblasnog odbora zaprijetio je predstojnici zatvorom.

Takav je postupak, navodi se u žalbi mostarskog samostana od 27. svibnja 1949., proveden i u drugim mjestima u NR Bosni i Hercegovini „ali je na pr. u Travniku ta mjera svedena na to da u svoju federalnu jedinicu moraju otići samo one sestre, koje su u zadnje vrijeme doselile u Bosnu i Hercegovinu tj. u drugoj polovici 1948. i godini 1949. iz Hrvatske i Slovenije“ a prema članicama u Mostaru bila je primjenjivana „još stroža mjera pa sile sve sestre, koje su rodjene izvan Bosne i Hercegovine, da napuste Mostar i Bosnu i Hercegovinu.“⁷³⁸ Na ovu usmenu naredbu samostan se žalio Ministarstvu unutrašnjih poslova NR Bosne i Hercegovine 27. svibnja 1949., tražeći pismeni nalog, no rečeno je ponovno da se i usmeni mora izvršiti.⁷³⁹

Slučaj iseljavanja sestara iz Mostara spominje se i u žalbi Vrhovne uprave upućenoj 23. lipnja 1949. Svetozaru Ritigu, predsjedniku Komisije za vjerske poslove NR Hrvatske, a također i Josipu Brozu, predsjedniku Vlade FNRJ, iz koje je vidljivo da je ova odredba ipak poslije modificirana te da su iz NR Bosne i Hercegovine morale otići samo sestre koje su onamo došle u drugoj polovici 1948. godine.⁷⁴⁰ U žalbi su opisani i drugi slučajevi (koji su se događali u Dolcu, Travniku, Bugojnu, Duvnu, Žepču, Livnu i Ljubuškom). U razdoblju od mjesec dana, istaknuto je, mjesto boravka napustilo je preko 20 sestara, a različiti kotarevi u pogledu toga različito su postupali te tako u nekim mjestima nije bilo moguće izabrati odlazak (roditeljskim) kućama. Upravo zbog toga, a i zato što sestre nisu bile disciplinski kažnjavane, smatrano je „ovo ograničenje slobode kretanja neispravnim postupkom“ koji nije moglo

⁷³⁷ Podnesak Javnom tužioštvu NR Bosne i Hercegovine od 26. travnja 1949., u: ADSM, O2.

⁷³⁸ *Kronika – Mostar*, u: ADSM, O11.

⁷³⁹ Žalba Mostarskog samostana Ministarstvu unutrašnjih poslova od 27. svibnja 1949., u: ADSM, O2.

⁷⁴⁰ Dopis Komisiji za vjerske poslove NR Hrvatske br. 84/1949. od 23. lipnja 1949., u: HDA, f. 816, kut. 9; Dopis upućen Josipu Brozu, predsjedniku Vlade FNRJ, br. 101, bez datuma, u: ADSM, O1.

odrediti Ministarstvo unutrašnjih poslova NR Bosne i Hercegovine.⁷⁴¹ Na žalbu upućenu Ministarstvu unutrašnjih poslova NR Bosne i Hercegovine odgovoreno je da sestre moraju iseliti iz svojih zgrada jer su zgrade potrebne državi što su sestre bile prihvatile no, kad su „prigodom selidbe sestara iz travničkog kotara u franjevački samostan u Sutjesku javili sestrama – imajući u vidu stare i bolesne – da smiju istupiti, ako je potrebno, iz Družbine zajednice i da se mogu vratiti svojim kućama, odgovorile su nam brzojavno: 'Kućama je nemoguće ići.'⁷⁴²

Iako je postupak po sebi bio protuustavan, zaključuje se, žalbom se nije molio ostanak i djelovanje u dosadašnjim mjestima, već se molilo „da one sestre, koje ne bi htjele boraviti u Sutjeski ili kojem drugom ovako osamljenom mjestu, mogu same izabrati ili da odu svojim kućama ili da se smjeste po mogućnosti u preostalim još našim nastambama izvan teritorija NR Bosne i Hercegovine“ a također i „da se dade sloboda kretanja u istom pravcu onima, koji se već nalaze, ili će se nalaziti u Sutjeski odnosno u kojoj drugoj sabirnoj stanici.“⁷⁴³ U vezi ovog postupka, posljednji službeni dopis u godini 1949. odnosi se na izvješće Vrhovne uprave o izvlaštenju Družbinog posjeda u NR Bosni i Hercegovini od 11. studenog 1949. upravljen Komisiji za vjerske poslove NR Hrvatske u kojem se ističe da je preko 100 sestara moralo napustiti svoje kuće i mjesta zaposlenja, a da žalbe upućene Vladi NR Hrvatske nisu bile uvažene.⁷⁴⁴

Za sestre iz Zavoda svetog Vinka u Sarajevu 30. lipnja 1949. bilo je određeno preseljenje u Kraljevu Sutjesku te bilo zakazano za 1. srpnja 1949., a prethodno (27. lipnja) je sestrama iz druge Družbine zgrade u Sarajevu (pod nazivom „Lurd“) naloženo iseljavanje u franjevački samostan u Fojnici (u vlasništvu Franjevačke provincije Bosne Srebrene).⁷⁴⁵ Sestre su u Derventi boravile u svojim prostorijama do 28. lipnja 1949. kada im je bilo naloženo da se u roku od tri dana moraju spremati i otići iz Dervente. Bilo im je ponuđeno ići u jedan napušteni samostan druge redovničke družbe kod Tuzle, što nisu prihvatile, a budući

⁷⁴¹ Dopis Komisiji za vjerske poslove NR Hrvatske br. 84/1949. od 23. lipnja 1949., u: HDA, f. 816, kut. 9; Dopis upućen Josipu Brozu, predsjedniku Vlade FNRJ, br. 101, bez datuma, u: ADSM, O1.

⁷⁴² Dopis Komisiji za vjerske poslove NR Hrvatske br. 84/1949. od 23. lipnja 1949., u: HDA, f. 816, kut. 9; Dopis upućen Josipu Brozu, predsjedniku Vlade FNRJ, br. 101, bez datuma, u: ADSM, O1.

⁷⁴³ Dopis Komisiji za vjerske poslove NR Hrvatske br. 84/1949. od 23. lipnja 1949., u: HDA, f. 816, kut. 9; Dopis upućen Josipu Brozu, predsjedniku Vlade FNRJ, br. 101, bez datuma, u: ADSM, O1.

⁷⁴⁴ Dopis br. 148/1949. od 11. studenog 1949., u: ADSM, O1.

⁷⁴⁵ Dopis Ministarstva komunalnih poslova NR Bosne i Hercegovine br. 19.443/49. od 30. lipnja 1949., u: ADSM, O1.

da nisu imale dozvolu boravka u Zagrebu, otišle su svojim (roditeljskim) kućama uz zapovijed oblačenja građanskog odijela.⁷⁴⁶ Uz Fojnicu, Kraljevu Sutjesku i Bijelo Polje, još je jedno mjesto iseljavanja bilo Visoko (u vlasništvu Franjevačke provincije Bosne Srebrene), gdje su morale otići sestre iz Bugojna.⁷⁴⁷ Ilustracije radi, godine 1945. u NR Bosni i Hercegovini djelovalo je ukupno 266 članica Družbe, a koncem 1949., nakon prisilnog iseljavanja ostalo ih je 86 (od kojih je 75 djelovalo u državnim bolnicama).⁷⁴⁸

2. 4. Završetak preuzimanja Družbine imovine

Postupno, ali radikalno preuzimanje Družbine imovine na teritoriju NR Bosne i Hercegovine bilo je dovršeno odlukom Okružne agrarne komisije u Sarajevu od 24. kolovoza 1949., koja je donesena temeljem rješenja Vlade NR Bosne i Hercegovine od 9. srpnja 1949. godine. Za razliku od prethodnih odluka, ova odluka je u ukupnost zemljišnog posjeda uključila i školske odnosno stambene zgrade te je time cjelokupan Družbin posjed u NR Bosni i Hercegovini bio izvlašten. Njome je ustanovljeno da se Družbin posjed na području NR Bosne i Hercegovine sastojao od nekretnina u Brčkom (28 dunuma 467 m²), Derventi (39 dunuma 136 m²), Banja Luki (5 dunuma 122 m²), Žepču (9 dunuma 865 m²), Humcu (20 dunuma), Ljubuškom (200 m²), Bojni - kotar Travnik (33 dunuma 510 m²), Travniku (2 dunuma 116 m²), Duvnu (17 dunuma 60 m²), Sarajevu (16 dunuma), Livnu (4 dunuma 683 m²), Bugojnu (7 dunuma 920 m²), Mostaru (7 dunuma i 656 m²).⁷⁴⁹ Ukupna površina nekretnina odnosno objekta izvlaštenja, u koji su bile uključene i školske te stambene zgrade, iznosila je 191 dunum i 735 m².⁷⁵⁰

⁷⁴⁶ *Sestre milosrdnice II.*, 478.

⁷⁴⁷ Dopis Komisiji za vjerske poslove NR Hrvatske br. 84/1949. od 23. lipnja 1949., u: HDA, f. 816, kut. 9; Dopis upućen Josipu Brozu, predsjedniku Vlade FNRJ, br. 101, bez datuma, u: ADSM, O1.

⁷⁴⁸ Stanje Družbe sestara milosrdnica 31. prosinca 1949., u: ADSM, O1.

⁷⁴⁹ U odluci je izostavljen Družbin posjed u Dolcu kod Travnika. Prema zapisu u kronici samostana u kojem se navodi da je „vrt i voćnjak“ godine 1966. gruntovno bio upisan na Družbu te da ga je tada Družba prodala, može se zaključiti da je Odluka Okružne komisije u Sarajevu od 24. kolovoza 1949. utjecala samo na oduzimanje školske zgrade i dvorišta, s ukupnom površinom 895 m². Usp. Služba za urbanizam, građenje, katastar i imovinsko-pravne poslove, Osijek za katastar, Općina Travnik, Srednjobosanski kanton, Izvod iz posjedovnog lista 1427/47. br. 4-30 od 19. listopada 2011., u: APMD.

⁷⁵⁰ Odluka Okružne agrarne komisije u Sarajevu, ARIK br. 140/49. od 24. kolovoza 1949., u: APMD.

Ove Družbine nekretnine bile su zahvaćene provedbom Zakona o agrarnoj reformi i kolonizaciji te su bile izvlaštene u korist zemljišnog fonda bez ikakve odštete. Od izvlaštenja je bila izuzeta jedino Družbina crkva svetog Vinka u Sarajevu,⁷⁵¹ i to zbog paragrafa zakona koji je navodio da jedino crkve i groblja mogu biti izuzete, što su utvrđivale sreske agrarne komisije (te je dopunskom odlukom bilo utvrđeno što ostaje vlasniku). U obrazloženju odluke bilo je navedeno da je agrarna reforma bila prethodno provedena na Družbinim posjedima u NR Hrvatskoj i NR Srbiji, gdje su također izvlašteni posjedi, a odluke su postale pravomoćne. Nadalje, za preostale Družbine posjede u NR Bosni i Hercegovini izvlaštenje je najprije bilo učinjeno Odlukom okružne komisije za agrarnu reformu i kolonizaciju u Sarajevu od 23. veljače 1948., a nakon žalbenog postupka odluka je bila potvrđena 25. kolovoza 1948. godine. Donošenje nove odluke iniciralo je Javno tužništvo NR Bosne i Hercegovine 30. lipnja 1949. te je na njegov zahtjev Predsjedništvo Vlade NR Bosne i Hercegovine poništilo potonje rješenje i u svom rješenju od 9. srpnja 1949. utvrdilo da su obje prethodne odluke bile zakonski neutemeljene te da je Zakon o agrarnoj reformi i kolonizaciji bio nepravilno primijenjen. U tom pogledu, izdano je novo rješenje u kojem je bio ustanovljen novi objekt izvlaštenja, a pritom je bila uzeta u obzir činjenica da je zakonski zemljišni maksimum ostavljen na području NR Hrvatske te je Družbi stoga na području NR Bosne i Hercegovine sve bilo oduzeto. Komisija je smatrala Družbu pravnom osobom, a pojedine njezine provincije odnosno samostane samo zastupnicima pravne osobe koji upravljaju imetkom, što je bila temeljna postavka ovog postupka.⁷⁵²

U pismu Angele Šustek, vrhovne glavarice, upućenom 5. siječnja 1952. Josipu Brozu, predsjedniku Vlade FNRJ, posebno se ističe situacija u NR Bosni i Hercegovini. Navodi se činjenica da je Družba u jedanaest mjesta izgubila 191 dunum zemljišta, u što je uključeno 16 stambenih, odnosno školskih zgrada (izuzeta je javna Crkva sv. Vinka u Sarajevu).⁷⁵³ Molba za obnovom postupka podnesena je tri puta u 1950. godini (5. siječnja i 16. kolovoza u zamolbi upućenoj Predsjedništvu Vlade NR Bosne i Hercegovine, a 28. prosinca Javnom

⁷⁵¹ Usp. Četiri pisma (varijante) Vrhovne glavarice upućena J. Brozu, predsjedniku Vlade FNRJ, od 5. siječnja 1952., u: ADSM, O1.

⁷⁵² Odluka Okružne agrarne komisije u Sarajevu, ARIK br. 140/49. od 24. kolovoza 1949., u: APMD.

⁷⁵³ Ukupan broj zgrada zahvaćen ovom odlukom, ukoliko izostavimo gospodarske zgrade, i dodamo zgradu u Dolcu iznosio je 21. Usp. Odluka Okružne agrarne komisije u Sarajevu, ARIK br. 140/49. od 24. kolovoza 1949., u: APMD.

tužioštvu FNRJ). Također je podnesena i molba za povratom jedne od 16 zgrada.⁷⁵⁴ Pismo također donosi podatak da je u srpnju 1949. u Zagreb, u središnju kuću Družbe, stiglo više od sto sestara, koje su morale napustiti NR Bosnu i Hercegovinu, iako su neke i preko četrdeset godina radile u njoj. Stoga, budući da Javno tužioštvo FNRJ nije pronašlo zakonsku osnovu za reviziju postupka, Družba se obraća Brozu:

Pošto mi smatramo, da je tim postupkom ipak povrijeđena pravičnost i zakon, budući da Zakon o agrarnoj reformi i kolonizaciji predviđa za zemljišni fond samo obradivu zemlju s gospodarskim zgradama, a ne i samostanske stambene zgrade s dvorištima i pukućnicama /vrtovima uz kuće/, to se obraćamo k vama, Gospodine Maršale, sa smjernom molbom, da ćete stvar preispitati i pravedno urediti. (...) U faktični posjed molimo zasad od 16 samostanskih zgrada jednu jedinu, i to neznatnu jednokatnicu u Nemanjinoj ulici broj 57 u Sarajevu, u koju bismo smjestili do 40 svojih članova, to jest sestara, koje rade u državnoj bolnici u Sarajevu, a kojima je opetovano rečeno, da si potraže stan izvan bolnice. (...) Poznato nam je da su u svim našim zgradama učinjene svrsishodne adaptacije, no mi smo – premda kao vlasnici nismo obavezni snositi troškove za adaptacije – voljni da svu dosadanju najamninu za te zgrade dademo za njihovo dosadanje uređivanje, te bismo tek od početka 1952. tražili najamninu koja odgovara današnjem stanju zgrada.⁷⁵⁵

Kako je razvidno, zaključna odluka Okružne agrarne komisije u Sarajevu od 24. kolovoza 1949. bila je dalekosežna jer je doprinijela skoro potpunoj redukciji članica Družbe na području NR Bosne i Hercegovine. Preostale članice Družbe, koje su zadovoljavale nametnute kriterije ostanka u NR Bosni i Hercegovini, uglavnom su djelovale u državnim bolnicama te su time imale djelomice riješeno stambeno i financijsko pitanje te imale mogućnost ostanka. Ovaj završni čin oduzimanja imovine, može se zaključiti, bio je postavljen kao dovršetak jednog planski vođenog procesa koji je doveo gotovo do potpunog onemogućavanja djelovanja Družbe na području NR Bosne i Hercegovine, osobito njezina odgojno-prosvjetnog djelovanja na kojem se ponajvećma i temeljila tadašnja njezina egzistencija na tim prostorima.

⁷⁵⁴ Četiri (varijante) pisma Vrhovne glavarice upućena J. Brozu, predsjedniku Vlade FNRJ, od 5. siječnja 1952., u: ADSM, O1.

⁷⁵⁵ Četiri (varijante) pisma Vrhovne glavarice upućena J. Brozu, predsjedniku Vlade FNRJ, od 5. siječnja 1952., u: ADSM, O1.

3. Federalna Država / Narodna Republika Srbija

3. 1. Zakon o agrarnoj reformi i kolonizaciji

U NR Srbiji agrarna reforma, odnosno stavke Zakona o agrarnoj reformi i unutrašnjoj kolonizaciji (iz 1945. i 1946.), obuhvatila je dva Druzbina posjeda. Što se tiče ovih posjeda, uz članke o izvlaštenju zemljišta većeg od 10 ha za „bogomolje, manastire, verske ustanove i sve vrste zadužbina, svetovnih i verskih“ te samostalnom obrađivanju zemlje, bio je relevantan i članak zakona koji je određivao da se „zemljišni posedi koji se nalaze na više područja, a svojina su istog pravnog ili fizičkog lica smatraju jednim posedom.“ U pogledu toga, prema zakonu, „ako zemljišni posed leži u više područja sopstveniku poseda ostaviće se na ime maksimuma zemljište u onom području gde on zatraži i u onoj površini koliko se u tom području može ostaviti po zakonu.“⁷⁵⁶ Temeljem ovog članka utvrđeno je da je maksimum ostavljen u NR Hrvatskoj.

Prvi Družbin posjed u NR Srbiji nalazio se u k. o. Bežanija (kotar Zemun), a obuhvaćao je 6 j i 127 čhv zemljišta. Drugi se nalazio u k. o. Borča (kotar Pančevo), a obuhvaćao je 3 j i 992 čhv zemljišta. Vlasnički, svaki je pripadao različitim Družbinim provincijama, prvi provinciji sa sjedištem u Zagrebu, a drugi provinciji sa sjedištem u Splitu. Za posjed na području Borče, odluka o oduzimanju dijela posjeda (pašnjak u Srednjem Šebešu u površini 1 j i 1003 čhv) donesena je ponajprije na mjesnoj razini 4. kolovoza 1946. (Odluka Mjesnog narodnog odbora sela Borča).⁷⁵⁷ Odluku je sačinjavalo nekoliko argumenata prema kojima bi se posjed trebao u cijelosti oduzeti. Ponajprije, prema prvoj stavci, u smislu zakonskih odredbi „vlasnik posjeda nije zemljoradnik“, odnosno sam nije obrađivao svoj posjed. Uz to, Družbin posjed bio je obuhvaćen stavkama zakona koji navode da će se vjerskim ustanovama oduzeti višak obradivih površina koji prelazi 10 ha.

⁷⁵⁶ „Zakon o agrarnoj reformi i unutrašnjoj kolonizaciji“, *Službeni glasnik Narodne Republike Srbije*, br. 39, 1945., br. 4, 1946.

⁷⁵⁷ Odluka Mjesnog narodnog odbora sela Borča br. 4261/46. od 4. kolovoza 1946., u: ADSM, O2.

U žalbi, koja je slijedila nakon konačne odluke Okružnog agrarnog suda u Pančevu od 1. rujna 1946.,⁷⁵⁸ navedeno je da je provedeni postupak bio nezakonit jer vlasnici nisu bili pozvani na agrarnu raspravu, niti ih je itko zastupao. Također, prvostupanjska odluka Mjesnog odbora Borča nije vlasnicima bila uručena, već im je ista bila uručena istodobno s drugostupanjskom odlukom Okružnog suda u Pančevu te stoga nije bilo moguće podnijeti žalbu protiv potonje odluke. Predloženo je stoga „da budu ukinute obe odluke i da stvar bude povraćena prvostepenu odboru, da se dogovori nova rasprava na koju će biti one pozvane.“ Uz to, kao argument za neoduzimanje posjeda iznesena je tvrdnja da je vlasnik bio pravna osoba kojoj je posjed bio potreban za ostvarivanje društveno korisnog (socijalnog) rada. U žalbi se potom dokazuje da se u pogledu vlasnika posjeda radi „o jednoj zemljoradničkoj zadruzi koja obrađuje svoje posjede dapače ih obrađuje bez radne snage.“ Samostan je dakle, zaključuje se, imao pravo na svoju zemlju, kao i svaka zemljoradnička zadruga.⁷⁵⁹ Ovi argumenti bili su uvaženi, a budući da ukupna površina posjeda nije prelazila 10 ha, žalba je bila pozitivno riješena odlukom Okružnog suda u Pančevu od 4. listopada 1946. godine.⁷⁶⁰

Međutim, slijedila je nova odluka o utvrđivanju agrarnih objekata na teritoriju NR Srbije, koju je donijelo Ministarstvo poljoprivrede NR Srbije 7. ožujka 1947. godine. Prema toj odluci Družbi su izvlaštena oba posjeda (ukupno 10 j 127 čhv) sa svim zgradama, postrojenjima, živim i mrtvim inventarom što je bilo obrazloženo provedenom agrarnom reformom u NR Hrvatskoj odnosno Odlukom Gradske komisije za agrarnu reformu i kolonizaciju u Zagrebu od 4. ožujka 1946., kojom je Družbi bio ostavljen maksimum na području k. o. Grad Zagreb i k. o. Brdovec.⁷⁶¹ Naloženo je također sastavljanje povjerenstva od tri člana koje će popisati živi i mrtvi inventar „i starati se o njemu do njegove podjele, ukoliko nije postavljen privremeni upravitelj.“ Također, u odluci se spominju nekretnine u k. o. Beograd koje obuhvaćaju kuću i dvorište u Bregalničkoj ulici 12 (s dvorištem od 15 ari i

⁷⁵⁸ Odluka Okružnog agrarnog suda u Pančevu br. 3367/46. od 1. rujna 1946., u ADSM, O2.

⁷⁵⁹ Žalba Splitske Provincije Navještenja Marijina, protiv konačne odluke br. 3367/46. Okružnog agrarnog suda u Pančevu (bez datuma), u: APNG.

⁷⁶⁰ Odluka Okružnog narodnog suda u Pančevu br. 3367/46. od 4. listopada 1946., u: APNG.

⁷⁶¹ Također, odluka se poziva na drugostupanjsku odluku Ministarstva poljoprivrede i šumarstva NR Hrvatske, Odjel za agrarnu reformu i kolonizaciju od 26. srpnja 1946., potom na tumačenje Prezidijuma Narodne skupštine FNRJ, od 18. veljače 1946., te čl. 18/II. Zakona o agrarnoj reformi i unutrašnjoj kolonizaciji.

34,40 čhv) i kuću i dvorište u Krunskoj ulici 19 (15 ari i 78 čhv) za koje je određeno da nisu agrarni objekti.⁷⁶²

Međutim, i u vezi ove odluke bila je uložena žalba, u kojoj je dokazana pravna osobnost Družbina samostana u Zemunu te da posjed veličinom ne spada u onu kategoriju koja bi trebala biti obuhvaćena agrarnom reformom, dakle da ne prelazi maksimum od 10 ha. Nova odluka Ministarstva poljoprivrede NR Srbije, Odjeljenja za agrarnu reformu u kolonizaciju, tu je žalbu uvažila 15. travnja 1947. te su Družbi vraćeni navedeni posjedi.⁷⁶³

3. 2. Zakon o nacionalizaciji

Družbina imovina u NR Srbiji, kao i u NR Hrvatskoj, bila je oduzimana i temeljem Zakona o izmjenama i dopunama Zakona o nacionalizaciji privatnih privrednih poduzeća iz 1948. godine.⁷⁶⁴ Provedba ovog zakona obuhvatila je dvije Družbine zgrade na području NR Srbije. Prva zgrada bila je Bolnica sestara milosrdnica u Zemunu, a druga Družbina stambena zgrada u kompleksu iste bolnice.

Družba je svoju zdravstveno-karitativnu djelatnost u Zemunu započela 1887. godine kada je grad svoju bolnicu sa svim inventarom dao Družbi na besplatnu uporabu na deset godina. Uskoro, zbog povećanog broja bolesnika te zahtjeva djelatnosti same, Družba je o svom trošku postupno nadograđivala bolnicu i izgradila stambenu zgradu za sestre. Bolnica je, primjerice, godine 1946. imala 400 kreveta i u njoj je bilo zaposleno 35 sestara.⁷⁶⁵ Nakon rata, kako je bilo redovito i u ostalim Družbinim ustanovama, u bolnicu je godine 1946. postavljena državna uprava te je novi upravitelj postao Nikola Kešeljević, umjesto dotadašnje upraviteljice sestre Vincente Matković. Upravitelj je, navodi kronika, „bio dobar sestrama i rekao im je da se i dalje mogu osjećati kao u svojem.“⁷⁶⁶

⁷⁶² Ministarstvo poljoprivrede i šumarstva NR Srbije, Odjeljenje za agrarnu reformu i kolonizaciju, br. 5575/IX/1947. od 7. ožujka 1947., u: ADSM, O2.

⁷⁶³ Ministarstvo poljoprivrede i šumarstva NR Srbije, Odeljenje za agrarnu reformu i kolonizaciju, rješenje br. 13887-47. od 15. travnja 1947., u: ADSM, O2.

⁷⁶⁴ *Službeni list FNRJ*, br. 98/1946.; 35/1948.

⁷⁶⁵ *Sestre milosrdnice II.*, 243-259.

⁷⁶⁶ *Kronika – Zemun*, u: ADSM, O11.

Daljnja faza državnog preuzimanja bolnice bio je zakup. Izvršni narodni odbor (INO) Beograd predložio je Vrhovnoj upravi zakupni ugovor, a na svojoj sjednici 2. travnja 1946. Vrhovna uprava odlučila ga je prihvatiti.⁷⁶⁷ Prema tom ugovoru, zaključenom 17. travnja 1946., INO Beograd preuzeo je Bolnicu sestara milosrdnica u Zemunu u zakup na pet godina. Sukladno stavkama ugovora, Družba je dala u zakup Glavnu bolničku zgradu s inventarom (Gradski park 6), zgradu zaraznog odjela s inventarom (Vrtlarska ulica 25), gospodarsku zgradu u dvorištu bolnice s inventarom (Družbi su u toj zgradi ostavljene dvije prostorije), garažu s inventarom kao i prostor oko bolnice (dvorište, dva vrta, prostor za sušenje rublja i odmor bolesnika). U zakup se nije uzeo vrt koji se nalazio pred zgradom u Gradskom parku 8, s dvorišne strane. Prema Zakupnom ugovoru INO Beograd se obvezao na plaćanje najamnine od 30 000 dinara mjesečno. Također, obvezao se u bolnici zaposliti 35 članica Družbe, koje bi imale iste uvjete i prava kao i ostalo zaposleno osoblje. Poslije isteka ugovornog vremena bilo je planirano vratiti vlasniku inventar u onom stanju u kojem bio preuzet, izuzev oštećenja nastala usljed uporabe. Bili su također preuzeti bolničko-opskrbni troškovi bolnice (dugovi), u iznosu od milijun dinara.⁷⁶⁸

Kod primopredaje bolnice ponajprije je predana blagajna.⁷⁶⁹ Prema zapisniku sastavljenom 2. kolovoza 1946., u ime Družbe bila je prisutna bivša upraviteljica Vincenta Matković, a u ime Gradske bolnice Nikola Kešeljević i Ivan Nikolić. Blagajnu je predala sestra Alojzija Gašparec, a primila ju je Marija Kofman (tom činu prisustvovala je i komisija koje je imenovao INO Zemun). Predano je 42 700,50 dinara gotovine, 1596 dinara raznih kaucija, 2250 dinara na ime naplaćenih iznosa po ambulantnim pregledima.⁷⁷⁰ No, poslije preuzimanja blagajne inventar bolnice još nije bio službeno preuzet (što je značilo da je Družba za njega odgovarala), na što je upozoreno dopisom od 6. rujna 1946. kojeg je Družba uputila INO Beograd, Odelenju narodnog zdravlja.⁷⁷¹ Kako se navodi dalje u kronici, „kod predaje bolnice novoj upravi sestre su s bolnicom predale i sav bolnički inventar“ no uprava nije htjela preuzeti bolničku arhivu te su je sestre morale preseliti u svoju zgradu „gdje su još

⁷⁶⁷ Dopis Vrhovne uprave Bolnici u Zemunu br. 86/1946. od 5. travnja 1946., u: ADSM, O2.

⁷⁶⁸ INO Beograd, Zakupni ugovor br. 2680 od 17. travnja 1946., u: ADSM, O2.

⁷⁶⁹ Dopis INO Beograd br. 5466 od 30. travnja 1946.; Dopis INO Beograd br. 107/1946. od 26. travnja 1946., u: ADSM, O2.

⁷⁷⁰ Zapisnik sastavljen u Gradskoj bolnici u Zemunu, 2. kolovoza 1946., u: ADSM, O1.

⁷⁷¹ Dopis uprave bolnice upućen, INO Beograd, Odelenje narodnog zdravlja, od 6. rujna 1946. (bez broja); u: ADSM, O2.

poslije dugo vremena dolazili bolesnici po dokumente, koji su im bili potrebni za penziju i slično. Time su sestre učinile velike usluge tim ljudima.⁷⁷²

U godini 1947. od Družbe su se zahtijevala dodatna financijska ulaganja u bolničku zgradu. INO Beograd, Odeljenje za zdravstveno staranje, obavijestio je Vrhovnu upravu u dopisu od 15. srpnja 1947. da se broj bolesnika povećao, te da je bilo nužno uz ostale popravke popraviti i krov zgrade. Pozivajući se na usmeni dogovor prilikom zakupa, predloženo je da Družba pokrije te troškove.⁷⁷³ Vrhovna uprava je na taj dopis odgovorila 24. srpnja 1947. te je na samom početku naglasila da je i samo osnivanje Družbe bilo zbog „narodnih interesa“, a s tom svrhom je bila izgrađena i bolnica u Zemunu. Zbog toga je Družba i pristala da se iz najamnine za bolnicu iznos od 342 197,70 dinara isplati za obnovu bolnice, a u tom pravcu bi se i dalje djelovalo, posebice u vezi popravaka koji su navedeni (kao što su bili popravci na vodovodu, električnim instalacijama, centralnom grijanju i sl.). Međutim, istaknuto je, toj kategoriji nisu pripadali dodatni građevinski radovi koji su služili da se bolnica „podigne na viši rang“ te su bili procijenjeni na 1 062 592,94 dinara. Nadalje, Vrhovna uprava je zamolila izvješće o izvršenim radovima za iznos od 342 197,70 dinara, kojeg je uplatila Družba.⁷⁷⁴ Zamolbe nisu bile uvažene te je bilo određeno da će se svi popravci plaćati najamninom budući da je troškove plaćao vlasnik s ciljem „da bi se ta zgrada mogla upotrebljavati kao bolnička zgrada, što joj i jeste namena.“⁷⁷⁵

Tako je bilo sve do godine 1948. kada je bolnica nacionalizirana primjenom Zakona o izmenama i dopunama Zakona o nacionalizaciji privatnih privrednih preduzeća.⁷⁷⁶ Pozivajući se na navedeni Zakon država je u NR Srbiji preuzela dvije Družbine zgrade: bolničku zgradu i samostansku (manastirsku), u kojoj je bio stan sestara i crkva, te zemljište. U skladu s tim, bolnica je nacionalizirana 5. svibnja 1948. u korist Izvršnog odbora Narodnog odbora (IONO) grada Beograda, koji ju je već i imao u zakupu. O nacionalizaciji bolnice detaljno govori „Promemoria“ Dimitrija Pavlovića, Družbinog odvjetnika, u kojoj se naglašava da su, uz bolničku zgradu i svu bolničku pokretnu i nepokretnu imovinu, u zapisnik o nacionalizaciji od 13. svibnja 1948. državni organi za nacionalizaciju uveli „i mnogu Družbinu pokretnu i

⁷⁷² *Kronika – Zemun*, u: ADSM, O11.

⁷⁷³ Dopis INO Beograd br. 8959 od 15. srpnja 1947., u: ADSM, O2.

⁷⁷⁴ Dopis Vrhovne uprave INO Beograd, Odeljenje za zdravstveno staranje, br. 263/1947. od 24. srpnja 1947., u: ADSM, O2.

⁷⁷⁵ Rješenje NOO za Grad Zemun, Stambeni otsek, br. 3487 od 20. kolovoza 1947., u: ADSM, O2.

⁷⁷⁶ *Kronika provincije*, 1948., u: APBZBDM.

nepokretnu imovinu koja nikakve veze nije imala s bolnicom niti je služila bolničkim svrhama“ koja je time također bila nacionalizirana.⁷⁷⁷

U vezi toga, upućena je žalba Generalnom sekretaru Predsedništva vlade NR Srbije, na koju je odgovoreno rješenjem od 22. srpnja 1948., kojim je sva pokretna i nepokretna imovina koja nije bila ranije izdana pod zakup oslobođena nacionalizacije, ali ne i Družbin samostan koji se nalazi u Gradskom parku 8, a također i vrt oko bolnice. U daljnjem tekstu žalbe, navodi se u Promemoriji, bio je naveden članak Zakona prema kojem se u državnim obveznicama trebala isplatiti naknada za oduzeto, ukoliko nije pripadalo u kategoriju imovine koja je služila za bolničke, kulturne, socijalne i slične svrhe. Takav je bio slučaj upravo s Družbinom zgradom, koja nije bila bolnička, a za nju nije bila isplaćena nikakva naknada. Pavlović nato citira rješenje Generalnog sekretara u kojem je istaknuto da je IONO Beograd dužan obezbjediti zamjenske prostorije dok se to ne bude izvršilo, a do tada sestre „imaju i dalje ostati u dosadanjoj svojoj zgradi.“ Prema tome, zaključuje Pavlović, ova samostanska zgrada nije bila oduzeta nacionalizacijom, već je bila izvršena zamjena. Sestre su stoga ostale u svojoj zgradi, a IONO Beograd naloženo je pronalaženje adekvatnog zamjenskog smještaja.⁷⁷⁸

O pogrešnoj primjeni Zakona o nacionalizaciji, koja je već prethodno obuhvatila i dvije Družbine zgrade u NR Hrvatskoj, svoju zamolbu Josipu Brozu, predsjedniku Vlade FNRJ, uputila je 1. svibnja 1948. u ime Vrhovne uprave Serafina Bezjak, zamjenica Vrhovne glavarice.⁷⁷⁹ U zamolbi se donosi podatak da je u vezi ovih triju zgrada prethodno bila uložena žalba Predsjedništvu Vlade FNRJ, s argumentom da nijedna nije bila bolnica, ni sanatorij ili koja druga javna ustanova. Sve su tri bile građene za samostanske svrhe, i u njima je boravio veći broj sestara. Temeljni argument ove zamolbe jest poziv na Ustav FNRJ te se u vezi toga ističe sljedeće: „Oduzmu li nam se ove zgrade morat će se dokinuti tri velika ženska manastira i ukinuti tri crkve, koje su u ovim zgradama, a u kojima su ove manastirske zajednice svagdanu vršile svoje vjerske čine. A ipak nam je vršenje vjerskih čina kao priznatoj vjerskoj zajednici zajamčio sam Ustav, na koji i polažemo težište ove svoje molbe.“ Što se tiče zgrade u Zemunu ona se nalazila u blizini dotadašnje Bolnice sestara milosrdnica,

⁷⁷⁷ Promemoria I. o nacionalizaciji bolnice i crkveno-manastirske zgrade sestara milosrdnica u Zemunu i II. O denacionalizaciji spomenute manastirske zgrade (bez broja i datuma), u: ADSM, O2.

⁷⁷⁸ Promemoria I. o nacionalizaciji bolnice i crkveno-manastirske zgrade sestara milosrdnica u Zemunu i II. o denacionalizaciji spomenute manastirske zgrade (bez broja i datuma), u: ADSM, O2.

⁷⁷⁹ Dopis Vrhovne uprave J. Brozu, predsjedniku Vlade FNRJ, br. 86/1948. od 21. svibnja 1948., u: ADSM, O1.

ali nije bila njenim dijelom budući da je bila stambena te je u njoj tada živjelo 39 sestara, koje su djelovale u bolnici, i 34 sestre koje su se bavile drugim poslovima ili su bile bolesne i starije. Također, sve tri zgrade bile su novijeg datuma „te su solidno građene i dosta sačuvane“ te bi zasigurno zbog toga „po računu nekih dobro unišle u pitanje razvoja zdravstvenih narodnih interesa.“ No, naglašava Bezjak, i sestre su se osjećale dijelom svoga naroda te su njihove tjelesne sile bile „iscrpljene teškim bolničkim radom za narodne interese“ i stoga su imale pravo da u slučaju nemoći i starosti imaju krov nad glavom koji su si „same svojim radom i štednjom podigle.“

Dodatnu težinu ovoj zamolbi dala je činjenica da su članice Družbe od dolaska nove vlasti državi dale

u interesu narodnog zdravstva, prosvjete i socijalne skrbi ne samo spomenute dvije bolnice u Zagrebu i Zemunu s inventarima u stotinama milijuna vrijednosti, već i sve naše školske i humanim ciljevima namijenjene zgrade /ponajviše s inventarom/ u NRH i NR BiH kojih broj iznosi 25. Osim toga dali smo u zemljišni fond preko 300 jutara odlično i savjesno obrađivane zemlje, koju smo – mimogred rečeno – same obrađivale, a od toga samo u Zagrebu 70 jutara, najvećim dijelom gradilišta. Sve ovo predstavlja silnu vrijednost predanu u narodne ruke.

Naglašava se također da je sve to bilo učinjeno štednjom, priložima i zaradom sestara te da je osobita poteškoća bila što nijedna od starijih i iznemoglih sestara nije primala mirovinu ili pomoć od države.⁷⁸⁰ Prema riječima kronike, u daljnjem slijedu događaja sestrama je bilo dopušteno stanovanje u zgradi rješenjem IONO Beograd od 21. svibnja 1948. godine.⁷⁸¹

U vezi ove zgrade i pozitivnog tijeka navedenog žalbenog procesa zaslugu je imao i đakovačko-srijemski biskup Antun Akšamović, koji je u svom pismu od 23. studenog 1951. savjetovao sestre da nije bilo dostatno dobiti dopuštenje stanovanja u svojoj zgradi, već je bilo potrebno od vlasti zatražiti „pismeno rješenje da se znade kako vam je dugo osigurano stanovanje i boravak svih 70 sestara“ te da je bilo nužno dobro čuvati original ugovora koji je jamčio izgradnju nove, odgovarajuće zgrade u slučaju oduzimanja samostanske, stambene zgrade za potrebe bolnice. Akšamović je u vezi istog predmeta ostao na raspolaganju sestrama te svoje pismo zaključio riječima: „Prema potrebi možete doći na savjetovanje u Đakovo.“⁷⁸² Družba je potom 27. prosinca 1951. te ponovno 1. siječnja 1952., uputila svoje zamolbe

⁷⁸⁰ Dopis br. 86/1948. od 1. svibnja 1948., u: ADSM, O1.

⁷⁸¹ *Kronika – Zemun*, u: ADSM, O11.

⁷⁸² *Kronika – Zemun*, u: ADSM, O11.

Josipu Brozu, predsjedniku Vlade FNRJ, kojima se tražilo da se sa samostanske zgrade u Zemunu skine teret nacionalizacije.⁷⁸³ Odgovor Predsjedništva Vlade FNRJ, Biroa za pritužbe III, od 23. veljače 1952., navodi da je navedena imovina nacionalizirana 1948. godine, ali da je rješenjem bilo određeno da se sestre mogu koristiti nacionaliziranom zgradom „dok se ne nađe prikladna kuća za stan sestara“. Nadalje, korištenje vrta rješenje nije navodilo te „prema tome bolnica ima pravo kad kaže da sestre ne mogu saditi vrt, jer je vrt predviđen za uređenje parka.“⁷⁸⁴

Sukladno dostupnim podacima, u promatranom razdoblju iako je formalno Družbina samostanska zgrada u Zemunu ostala nacionalizirana, sestre su je i dalje koristile te je dakle u određenoj mjeri ostala Družbina. Stoga, može se zaključiti da je na području NR Srbije Zakon o izmenama i dopunama Zakona o nacionalizaciji privatnih privrednih preduzeća obuhvatio isključivo zgradu Družbine bolnice u Zemunu.

3. 3. Zauzimanje Družbinih zgrada

U NR Srbiji Družba nije posjedovala veći broj stambenih zgrada, no i neke od njih su na sličan način kao i u ostalim federativnim republikama bile postupno preuzete u državno vlasništvo. Prethodno navedenu Družbinu kuću u Beogradu u Bregalničkoj ulici 12 (koja je bila izuzeta od agrarne reforme, a bila izgrađena s ciljem otvaranja Družbina odgojno-prosvjetnog zavoda) tijekom rata zauzela je Uprava Fonda za vaspitanje željezničarske siročadi, s kojom je sklopljen ugovor te je za korištenje plaćana najamnina. Godine 1946. u zgradu je uselio Dom željezničarskih učenika te su sestre odselile u svoj drugi samostan, Zavod svetog Vinka, u Krunskoj ulici 19.⁷⁸⁵ Ovaj Zavod su sačinjavale tri kuće: dvokatnica uz ulicu (internat), jednokatnica u dvorištu (stan za studentice) i kuća u vrtu (stan sestara).⁷⁸⁶ I u Zavodu su se mijenjali korisnici. Poslije Drugog svjetskog rata kuće su najprije zauzeli Rusi, potom jugoslavenska vojska i napokon slovensko Društvo „France Rožman“ koje je

⁷⁸³ Dopis Vrhovne uprave Josipu Brozu, predsjedniku Vlade FNRJ, siječanj 1952. (radna verzija), u: ADSM, O1.

⁷⁸⁴ *Kronika – Zemun*, u: ADSM, O11.

⁷⁸⁵ *Sestre milosrdnice II.*, 391.

⁷⁸⁶ *Sestre milosrdnice II.*, 392.

zauzelo 11 stanova, ali bez ugovora i plaćanja najamnine, a jedan stan je bio ostavljen sestrama.⁷⁸⁷ Zgradama je raspolagao Stambeni otsek III. rejona Beograd koji je izdavao rješenja pojedinim korisnicima stanova, a izvješće o dohodcima i utrošenim sredstvima Vrhovnoj je upravi podnosio odvjetnik Dimitrije Pavlović.⁷⁸⁸ U razdoblju do 1952. obje kuće ostale su u vlasništvu Družbe. Međutim, dvije Družbine zgrade u Krunskoj ulici 19 postale su dijelom državne stambene jedinice temeljem Uredbe o upravljanju stambenim zgradama iz 1954. godine. Stavkama uredbe nije bila obuhvaćena treća, prizemna zgrada, koja je bila u derutnom stanju te je na koncu i ona 1958. predana na uporabu stambenoj jedinici, ali ne u vlasništvo. Međutim, godine 1958. sve tri zgrade bile su podržavljene „drugom nacionalizacijom“ a također i četvrta (u Bregalničkoj ulici 12).⁷⁸⁹

4. Federalna Država / Narodna Republika Slovenija

Družba je na području NR Slovenije posjedovala nekretnine u Kamniku, gdje su se nalazile kuće na dvije lokacije u ulici pod imenom Šutna (kbr. 56 i kbr. 45). Njezina je djelatnost u tom mjestu do Drugog svjetskog rata bila usmjerena na negu bolesnika po kućama, odgoj djece i mladeži (u zabavištu i stručnoj školi), skrb za starije i uređivanje župne crkve. Početkom rata kuće je zauzela njemačka vojska, a sve su sestre morale otići iz Kamnika. Vojska je u kući ostala do svibnja 1945. godine, kada su u nju bile smještene izbjeglice iz Kočevja, s područja Bosne i Hercegovine i iz Dalmacije koje su sestre ondje zatekle vrativši se u lipnju 1945. godine. Sav inventar bio je otuđen. Već je njemačka vojska Družbine zgrade preuređivala te jednu kuću (Šutna 56) – u cijelosti adaptirala za kancelarije, zatvor i sud) a to je nastavila i nova vlast, ali su sestre ipak uspjele dobiti jedan kat za stanovanje u kući u ulici Šutna 45.⁷⁹⁰ Također, promijenjene prilike zahtijevale su preusmjeravanje rada te su se sestre u tom vremenu uzdržavale obrađivanjem zemlje, ručnim radom, krpanjem i pranjem crkvenog ruha, a i dalje su negovale bolesnike po kućama.⁷⁹¹

⁷⁸⁷ *Sestre milosrdnice II.*, 396.

⁷⁸⁸ *Kronika – Beograd*, u: ADSM, O11.

⁷⁸⁹ *Kronika – Beograd*, u: ADSM, O11.

⁷⁹⁰ *Sestre milosrdnice II.*, 369.

⁷⁹¹ *Kronika – Kamnik*, u: ADSM, O11.

Godine 1949. došlo je do pokušaja iseljavanja sestara iz njihove kuće naredbom njihova preseljenja k sestrama druge redovničke družbe u mjesto Malo Loko kod Domžala ali se to, zauzimanjem mještana, nije dogodilo.⁷⁹² Postupno, Družba je kuće primala ponovno u svoje vlasništvo te je za njih od rujna 1949. godine primala najamninu.⁷⁹³ Te je godine uzeta u najam jedna od dviju Družbinih kuća s namjerom otvaranja dječjeg vrtića (Šutna 56) i u tu je svrhu započeta adaptacija kuće. No, odlukom Kotarskog narodnog odbora Kamnik od 31. siječnja 1951. kuća je prešla u upravu Mjesnog narodnog odbora Kamnik koji je obustavio adaptaciju i odredio da će kuća biti stambena. Daljnjom odlukom Kotarskog narodnog odbora Kamnik od 11. ožujka 1952. kuća je bila izvlaštena (kuća površine 428 m² i vrt površine 600 m²). Samostan je na to uložio žalbu Kotarskoj eksproprijacijskoj komisiji Kotarskog narodnog odbora Ljubljana i okolice koja nije bila uvažena te je Vlada NR Slovenije 12. travnja 1952. potvrdila izvlaštenje kuće u korist Mjesnog narodnog odbora Kamnik. Odlukom Kotarske eksproprijacijske komisije Kamnik od 24. veljače 1953. ova je kuća bila upisana u korist države (kao i dio dvorišta te vrt), a procijenjena naknada od 246 575 dinara trebala se isplatiti obveznicama.⁷⁹⁴

Što se tiče provođenja Zakona o agrarnoj reformi i kolonizaciji, kao i na području NR Srbije, Družbini posjedi u Kamniku bili su u postupku oduzimanja, ali su žalbe bile povoljno riješene. Družba je ondje posjedovala 11,57 ha zemljišta, koje je u cijelosti ostavljeno Družbi.⁷⁹⁵

5. Zaključne skrižaljke

Glede rezultata analize podataka povezanih s oduzimanjem Družbine imovine značajno je istaknuti da su nastale temeljem obrade trenutno dostupnih dokumenata, koji se odnose na odluke relevantnih komisija, potom žalbe te ostale službene dokumente nastale u postupcima zakonskog oduzimanja Družbine imovine, ali i zapise u Družbinim kronikama. U tom

⁷⁹² *Kronika – Kamnik*, u: ADSM, O11.

⁷⁹³ *Sestre milosrdnice II.*, 370.

⁷⁹⁴ *Kronika – Kamnik* (Arhiv samostana Kamnik), 1952., u: ADSM.

⁷⁹⁵ Jože PRINČIČ, *Križ in kapital, Premoženje, financiranje in podjetniška dejavnost RKC na Slovenskem*, Ljubljana 2013., 118.

pogledu, dokumentacija je manjim dijelom nepotpuna te se rezultati dobiveni izračunom mogu s vremenom nadopunjavati odnosno mijenjati.

Što se tiče oduzimanja Družbine imovine agrarnom reformom, može se zaključiti da su se ključni procesi utemeljeni na Zakonu o agrarnoj reformi i kolonizaciji (iz 1945. i 1946. godine) događali na području NR Hrvatske i NR Bosne i Hercegovine. Agrarna reforma bila je provedena i u NR Srbiji te NR Sloveniji, međutim u tim su federalnim jedinicama Družbine žalbe bile uvažene te posjed nije bio izvlašten. Temeljni dokument za utvrđivanje kvantitativnih izračuna je odluka Gradske komisije za agrarnu reformu i kolonizaciju u Zagrebu od 4. ožujka 1946.,⁷⁹⁶ koja je dalje utjecala na provođenje agrarne reforme i u ostalim federativnim republikama. U navedenom dokumentu donosi se i stanje Družbina posjeda u FD Hrvatskoj, na dan 28. kolovoza 1945., dakle prije provođenja agrarne reforme, koji je iznosio 454 j 588,5 čhv zemljišta. Međutim, od navedene površine treba oduzeti površinu krivo uvrštenih nekretnina na području k. o. Osijek (779,2 čhv) što se uzelo u obzir kod Družbine žalbe.⁷⁹⁷ Stoga, ukupna površina posjeda iznosila bi 453 j 1409 čhv. U sintezi podataka dobivenih dostupnom dokumentacijom dobivena je površina približno jednaka navedenoj: 453 j 1179,2 čhv zemljišta.

Nadalje, osobitost je NR Hrvatske u pogledu provođenja agrarne reforme, činjenica da je Kuća matica u Zagrebu bila definirana kao jedini pravni subjekt u cijeloj Družbi te je stoga u NR Hrvatskoj, u Lužnici te Zagrebu, Družbi ostavljen agrarni maksimum što će biti ključni argument za izvlaštenje Družbinih posjeda u ostalim federalnim republikama gdje je Družba djelovala. S obzirom na mjesta u kojima se provodila agrarna reforma te na utvrđivanje površine zemljišta izvlaštenog, ostavljenog kao maksimum ili ostavljenog kao neobrađivo, u razdoblju do 1952. godine utvrđeno je sljedeće (Skrizaljka 4.):

⁷⁹⁶ Odluka br. 203/46. od 4. ožujka 1946., u: HDA, f. 1167.

⁷⁹⁷ Preinaka Odluke br. 203/46. br. 12.728-VII-38.672-1946. od 26. srpnja 1946., u: HDA, f. 1167. Odluka Ministarstva poljoprivrede i šumarstva NR Hrvatske br. 44.982-VII-40.529-1946. od 30. srpnja 1946., u: HDA, f. 1167.

Skrižaljka 4. Pregled agrarnom reformom oduzete Družbine imovine u NR Hrvatskoj

	Ukupna površina dana 28. kolovoza 1945.	Ostavljeno obradive površine	Ostavljeno neobradive površine	Izvlašteno u zemljišni fond
Zagreb	97 j 110,7 čhv	2 j 968,0 čhv	17 j 1534,6 čhv	76 j 939 čhv
Lužnica	274 j 1501 čhv	16 j 1235 čhv	4 j 1471 čhv	253 j 395 čhv
Sisak/Martinska Ves	1 j 358 čhv	259 čhv	888 čhv	811 čhv
Lovrečina	22 j 460 čhv	17 j 610 čhv	3 j 713 čhv	1 j 713 čhv
Požega	29 j 1003 čhv	17 j 683 čhv	3 j 1033 čhv	8 j 887 čhv
Oriovac	11 j 949 čhv	/	1115 čhv	10 j 1434 čhv
Praputnjak	7 j 1483 čhv	/	890 čhv	7 j 583 čhv
Đurđevac	1 j 1480 čhv	/	/	1 j 1480 čhv
Ivanec	2 j 648 čhv	/	/	2 j 648 čhv
Rijeka	486,5 čhv	486,5	/	/
Ljubešćica	4 j 700 čhv	4 j 700 čhv	/	/
Gradec	(nepoznato)	(nepoznato)	(nepoznato)	/
Ukupno	453 j 1179,2 čhv	59 j 141,5 čhv	31 j 356,6 čhv	362 j 1490 čhv

Izvlaštenje Družbinih posjeda u NR Bosni i Hercegovini odredila je odluka Okružne komisije za agrarnu reformu i kolonizaciju u Sarajevu, od 24. kolovoza 1949. godine.⁷⁹⁸ Osobitost je NR Bosne i Hercegovine cjelokupno oduzimanje Družbine imovine jednom odlukom koja je obuhvaćala i stambene te školske zgrade, a ne samo zemljište (međutim, izuzeta je javna crkva svetog Vinka u Sarajevu). Sumarno, na području NR Bosne i Hercegovine Družbi je oduzeta ukupno 21 zgrada, i to pet školskih zgrada, osam školskih ujedno i stambenih zgrada, te osam stambenih zgrada (u ovaj broj nisu uračunate pomoćne gospodarske zgrade koje su bile također dio posjeda).

Sukladno podacima navedenim u prethodno navedenoj odluci Družba je u NR Bosni i Hercegovini posjedovala nekretnine u ukupnoj površini 191 dunum 735 m² (33 j 509 čhv). Međutim, u ovu odluku nije bio uvršten Družbin posjed u Dolcu te će se za potrebe ove analize uzeti u obzir dostupni podatci u vezi površine škole i dijela dvorišta koja je iznosila 895 m² (površina posjeda bila je naime i veća, ali za taj dio nisu dostupni točni podatci).⁷⁹⁹ Dakle, ukoliko površini navedenoj u odluci dodamo dolački posjed, dobivamo ukupnu površinu Družbinih nekretnina 192 dunuma 630 m² (34 j 158 čhv), koja je u cijelosti bila oduzeta (Skrižaljka 5.):

⁷⁹⁸ Odluka Okružne agrarne komisije u Sarajevu, ARIK br. 140/49. od 24. kolovoza 1949., u: APMD.

⁷⁹⁹ Služba za urbanizam, građenje, katastar i imovinsko-pravne poslove, Osijek za katastar, Općina Travnik, Srednjobosanski kanton, Izvod iz posjedovnog lista 1427/47. br. 4-30 od 19. listopada 2011., u: APMD.

Skrižaljka 5. Pregled agrarnom reformom oduzete Družbine imovine u NR Bosni i Hercegovini

	Ukupna površina nekretnina	Zgrade
Brčko	28 dunuma 467 m ²	Školska, ujedno i stambena (1)
Derventa	39 dunuma 136 m ²	Školska i stambena (2)
Banja Luka	5 dunuma 122 m ²	Školska, tri stambene (4)
Žepče	9 dunuma 865 m ²	Školska, ujedno i stambena (1)
Humac	20 dunuma	Školska, ujedno i stambena (1)
Ljubuški	200 m ²	/
Bojna	33 dunuma 510 m ²	/
Travnik	2 dunuma 116 m ²	Školska, ujedno i stambena; stambena (2)
Duvno	17 dunuma 60 m ²	Školska i stambena (2)
Sarajevo	16 dunuma	Školska i dvije stambene (3)
Livno	4 dunuma 683 m ²	Školska, ujedno i stambena; školska (2)
Bugojno	7 dunuma 920 m ²	Školska, ujedno i stambena (1)
Mostar	7 dunuma 656 m ²	Školska, ujedno i stambena (1)
Dolac	895 m ²	Školska, ujedno i stambena (1)
Ukupno	192 dunuma 630 m²	21 zgrada

U NR Srbiji, zemljišni posjedi Družbe koji bi bili zahvaćeni agrarnom reformom iznosili su 6 j 127 čhv, a u NR Sloveniji 19 j 180 čhv obradivog zemljišta. Međutim, Družbine žalbe su uvažene te su posjedi u cijelosti ostavljeni. Zaključno, na području FNRJ ukupna površina Družbina zemljišnog posjeda koji je uzet u obzir prilikom provođenja agrarne reforme iznosila je 513 j 14 čhv. Od toga je primjenom Zakona o agrarnoj reformi i kolonizaciji izvlašteno 397 j 48 čhv obradivog zemljišta. Družbi je ostavljeno 84 j 447,5 čhv obradivog zemljišta te 31 j 356,6 čhv neobradivog zemljišta.

Oduzimanje imovine vršilo se nadalje temeljem Osnovnog zakona o eksproprijaciji iz 1947. godine. Primjeri za primjenu ovog zakona, na koje ukazuje dostupna dokumentacija, su izvlaštenje zgrade pod nazivom „Vila Sveti Duh“ u Zagrebu (NR Hrvatska), kao i izvlaštenje jedne stambene zgrade u Kamniku (NR Slovenija).

Zakonom o izmjenama i dopunama Zakona o nacionalizaciji privatnih privrednih poduzeća iz 1948. bile su zahvaćene temeljne Družbine institucije na zdravstveno-karitativnom području djelovanja. To je prvenstveno bila Bolnica sestara milosrdnica u Zagrebu kao i Družbina bolnica u Zemunu. Jednako se dogodilo i s Domom Gospe od Zdravlja u Supetru te dvjema stambenim kućama sagrađenim za sestre u okviru spomenutih bolnica (u Zagrebu i Zemunu). Važno je napomenuti da, iako je nacionalizacija provedena na stambenoj zgradi u Zemunu, članice Družbe su ipak ostale u zgradi te u promatranom razdoblju ovaj zakon nije bio do kraja proveden. Uz ove institucije, ovim je zakonom bila zahvaćena također i Družbina tiskara u Zagrebu. Dakle, prvom nacionalizacijom bilo je obuhvaćeno pet objekata i jedno poduzeće.

Od ostalih Družbinih zgrada bile su relevantne školske zgrade, koje su najčešće služile za i stambene svrhe, te stambene zgrade. Već je spomenuto da su u NR Bosni i Hercegovini sve zgrade bile su obuhvaćene odlukom Okružne komisije za agrarnu reformu i kolonizaciju u Sarajevu, od 24. kolovoza 1949. godine te je pritom na dvanaest lokacija oduzeta ukupno 21 zgrada. U NR Srbiji su oduzete četiri zgrade, koje su bile dio istog kompleksa te su služile i za odgojno-prosvjetne svrhe. U NR Hrvatskoj stambene i školske zgrade nisu u ovom razdoblju prešle u državno vlasništvo, već su preuzete u najam (te se neće uzeti u obzir za potrebe ovog izračuna). Može se zaključiti da je u promatranom razdoblju u FNRJ Družbi oduzeto 25 školskih, odnosno stambenih zgrada.

IV. ONEMOGUĆAVANJE DRUŽBINA PROSVJETNOG DJELOVANJA U FEDERALNOJ DRŽAVI / NARODNOJ REPUBLICI HRVATSKOJ

1. Zakon o ukidanju privatnih škola

Od samog osnutka Družbe, njezina odgojno-prosvjetna djelatnost bila je izuzetno značajna. U njezinoj središnjici u Zagrebu bile su u stogodišnjem razdoblju Družbina postojanja (1845.-1945.) utemeljene značajne odgojno-obrazovne institucije, usredotočene na školovanje ženske mladeži, koje se u tom vremenu pokazalo od izuzetne važnosti, a slične škole Družba je osnivala i diljem područja današnje Hrvatske. Tako, 1941. godine, Družba je na navedenom području posjedovala dvadeset i šest vlastitih prosvjetnih ustanova (škole, zabavišta te obdaništa),⁸⁰⁰ a kvaliteta prosvjetne djelatnosti bila je prepoznata i na državnoj razini te su članice Družbe u istom razdoblju vodile i dvanaest državnih škola. Na njihov doseg i značaj ukazuje činjenica da je u školskoj godini 1941./1942. ovim školama (privatnim i državnim) bilo obuhvaćeno 5527 učenika.⁸⁰¹

Zakon koji je bio ključan za daljnje odvijanje ove Družbine djelatnosti bio je Zakon o ukidanju privatnih škola, donijet u listopadu 1945. godine, ali najavljen i definiran na Trećem zasjedanju Zemaljskog antifašističkog vijeća narodnog oslobođenja Hrvatske 6. svibnja 1944. godine.⁸⁰² Međutim, škole su realno prestale s radom završetkom rata. Kako pokazuje dostupna dokumentacija, završetkom Drugoga svjetskog rata, status privatnih škola u vlasništvu Katoličke crkve bio je izjednačen s državnim školama, odnosno one su imale pravo javnosti. Njihov rad se stoga do tog vremena odvijao nesmetano, ukoliko izuzmemo situacije kada su tijekom rata školske zgrade zauzimale različite vojske. Koncem rata škole su međutim prestale s radom stoga što je zgrade tada zauzela partizanska vojska. Poslije toga, zgrade su redovito dijelom bile preuzete odnosno iznajmljene državnim vlastima, uglavnom za svrhe različitih učeničkih domova, ili za privatne stanare, a najamnina se nije plaćala.

⁸⁰⁰ „Zabavište“ su pohađala djeca predškolske dobi, a „obdaništa“ osnovnoškolci iz siromašnih obitelji, koji su ondje provodila vrijeme (učeći).

⁸⁰¹ „Statistički pregled naših škola i zavoda šk. g. 1941-42“, *Naš vjesnik*, god. 14., br. 9-10, rujan/listopad 1941., 111.

⁸⁰² Miroslav AKMADŽA - Slađana JOSIPOVIĆ, „Politika komunističkog režima prema katoličkim vjerskim školama u Hrvatskoj 1945. - 1952.“, *Časopis za suvremenu povijest*, god. 41., br. 1, 2009., 109.

Budući da su školske zgrade ujedno bile i stambene, sestrama je ostavljen minimum prostorija iz kojih su vlasti često prisiljavale sestre na iseljenje. Četrnaest Družbinih školskih zgrada, u kojima su djelovale prethodno navedene Družbine škole, prolazilo je dakle u tom razdoblju proces postupnog preuzimanja u državno vlasništvo, koje će se dovršiti podržavljenjem primjenom Zakona o nacionalizaciji najamnih zgrada i građevinskog zemljišta iz 1958. godine.⁸⁰³

Još je jedna mjera vlasti bila značajna u pogledu ove Družbine djelatnosti. Uz preuzimanje zgrada, vlast je u crkvene odgojne zavode postavljala svoja povjerenike na što se osvrće nadbiskup Stepinac 25. lipnja 1945. u predstavi upućenoj Vladimiru Bakariću, predsjedniku Narodne vlade Federalne Hrvatske, kojom je zamoljena intervencija u vezi tog postupka. Stepinac se posebno osvrće na novonastalu situaciju s obzirom na nove postavke odgoja, koje je zahtijevala vlast te ističe sljedeće:

Takav postupak državne vlasti dovodi ove zavode do nemoguće situacije. Bio bi razumljiv u zavodima, koje je osnovala i uzdržavala državna vlast, a redovnice su samo namještenice... Takav postupak ne samo da je nezgodan nego dovodi i do loših posljedica. Redovnice, koje vode te zavode i djeca gledaju povjerenice s nepovjerenjem. U takvoj situaciji odgoj je nemoguć, jer se odgoj mora temeljiti na povjerenju. Neke se povjerenice zaboravljaju pa nastupaju u protuvjerskom duhu (...) ili se traži od katoličke djece da nose u povorkama natpise s komunističkim parolama... Postavljanjem povjerenika u čisto crkvenim zavodima zapravo se stvarno u početnoj fazi oduzima privatno vlasništvo katoličkih redovnika i redovnica, odnosno Crkve. Svi gore navedeni zavodi (...) sagradjeni su doprinosima Crkve, zagrebačkih nadbiskupa, katoličkih vjernika i privatnim vlasništvom dotičnih sestara.⁸⁰⁴

Promjena dotadašnje zakonske pozicije privatnih vjerskih škola u sustavu državnog obrazovanja, u školskoj godini 1945./1946., najavljena je u *Vjesniku* 4. kolovoza 1945. godine.⁸⁰⁵ Na najavu je reagirao nadbiskup Stepinac 11. kolovoza 1945. u predstavi upućenoj Bakariću, gdje naglašava da će takvi postupci vlasti biti protivni „načelu slobode vjeroispovjedanja i slobode savjesti.“ Stepinac također traži da država dozvoli Crkvi daljnji rad privatnih gimnazija u vlasništvu katoličkih redovničkih zajednica te da se pravo javnosti ostavi barem onim gimnazijama koje su ga do tada imale. Također, moli da se zauzete školske

⁸⁰³ M. AKMADŽA, *Oduzimanje imovine...*, 153.

⁸⁰⁴ Predstavka br. 4442/1945. od 25. lipnja 1945., navedeno u: M. AKMADŽA, *Crkva i država I.*, 47.

⁸⁰⁵ *Vjesnik*, 4. kolovoza 1945., 5. Citirano u: M. AKMADŽA - S. JOSIPOVIĆ „Politika komunističkog režima...“, 109.

zgrade isprazne kako bi služile svrsi za koju su podignute.⁸⁰⁶ Ove zahtjeve ponovit će i 20. rujna 1945. katolički biskupi Jugoslavije u Pastirskom pismu, s naglaskom na „duh demokracije“ prema kojem se roditeljima mora omogućiti školovanje djece u skladu s vlastitim uvjerenjima te naglašavajući sustavnu državnu agitaciju protiv vjerskog odgoja:

Pored privatnih škola Katolička je Crkva imala veći broj internata, zavoda za odgoj srednjoškolske i radničke mladeži, kao što i male djece. Ti su zavodi najvećim dijelom danas zatvoreni, ili su u njima gotovo svagdje postavljeni komesari i komesarice. O radu tih katoličkih crkvenih zavoda pronose stanoviti ljudi, koji nikada ne potpisuju svojih sastavaka u dnevnoj štampi, neistinite optužbe i nedostojne karikature. Oni proglašuju vjerski odgoj u tim zavodima sredovječnim i mračnjačkim. Kako nema katoličke štampe, koja bi mogla iznijeti pravo stanje stvari u svakom pojedinačnom slučaju, a ostala dnevna štampa ne prima i ne donosi članaka pisanih protiv onoga, što je sama iznijela, ostaju ti zavodi bez najosnovnijeg prava samoobrane. Kraj toga imenovani komesari i komesarice otvoreno i prikriveno nastoje onemogućiti djelovanje katoličkih odgojitelja.⁸⁰⁷

Zakon o ukidanju privatnih škola donijelo je Predsjedništvo Narodnog sabora Hrvatske 2. listopada 1945. godine. Njime su na području FD Hrvatske bile ukinute privatne osnovne škole, gimnazije i učiteljske škole s pravom javnosti. Ovaj zakon propisivao je i da Ministarstvo prosvjete Narodne vlade Hrvatske odobrava svako iznajmljivanje ili davanje na uporabu zgrada i školskog inventara (namještaja, knjižnica, kabineta, zbirki), te da isto Ministarstvo može do 31. prosinca 1946. sve navedeno uzeti u najam odnosno na uporabu za jednu ili više školskih godina. Za Družbine škole posebice je bilo relevantno to što je Ministarstvo prosvjete moglo „s obzirom na historijske tradicije i potrebe srednjoškolske pripreme na teološko obrazovanje izuzetno dozvoliti rad pojedinim privatnim gimnazijama s pravom javnosti.“⁸⁰⁸

Nakon objavljenog Zakona, Vrhovna uprava intervenirala je zamolbom koju je 8. listopada 1945. uputila (neimenovanom) ministru prosvjete Narodne vlade Hrvatske.⁸⁰⁹ Na samome početku, Družba se pozvala na članak zakona koji je određivao da se rad privatnih gimnazija može dopustiti s obzirom na njihovu „historijsku tradiciju“ te se u tom pogledu molilo dopuštenje rada Družbinim školama u Zagrebu: građanskoj školi, osnovnoj školi,

⁸⁰⁶ M. AKMADŽA - S. JOSIPOVIĆ, „Politika komunističkog režima...“, 110.; Nada KISIĆ KOLANOVIĆ, „Pisma zagrebačkog nadbiskupa Alojzija Stepinca predsjedniku narodne vlade Hrvatske Vladimiru Bakariću godine 1945.“, *Croatica Christiana Periodica*, god. 16., br. 29, 1992., 161.

⁸⁰⁷ „Pastirsko pismo katoličkih biskupa Jugoslavije od 20. rujna 1945.“, citirano u: Ivo BANAC, *Hrvati i crkva: kratka povijest hrvatskog katoličanstva u modernosti*, Zagreb – Sarajevo, 2013., 204-207.

⁸⁰⁸ „Zakon o ukidanju privatnih škola“, *Narodne novine*, 4. listopada 1945., br. 35.

⁸⁰⁹ Dopis br. 212/1945. od 8. listopada 1945., u: ADSM, O1. Citirano i u: M. AKMADŽA - K. MARKS, „Oduzimanje imovine...“, 180. Ministar prosvjete Narodne vlade Hrvatske bio je Ante Vrkljan.

stručnoj školi, učiteljskoj školi i realnoj gimnaziji. Sve te škole, prema zamolbi, „sačinjavaju jednu cjelinu jer im je svrha da ženskoj mladeži podaju za život potrebno obrazovanje“, a o njihovoj važnosti dostatno su govorili podatci da je primjerice kroz osnovnu školu tijekom 100 godina (od 1845.) prošlo 25 000 učenica, a „iz tog vrela razvijalo se, kako u Zagrebu, tako i izvan Zagreba sve ostalo školstvo Družbe.“ Čini se značajnim istaknuti činjenice, koje se ističu u zamolbi, da je Družbina Ženska učiteljska škola od 1848. do 1945. stručno osposobila 3500 učiteljica, a Niža ženska realna gimnazija, koja je djelovala 80 godina, školovala je 19 000 učenica. Najveći uspon pokazala je Ženska realna gimnazija koja je 1945. djelovala samo 20 godina, a pohađalo ju je 1500 učenica godišnje. Sve ove škole su omogućile da je tada Družba imala „do 40 nastavnica s fakultetskom spremom, 42 s kvalifikacijom za niže realne gimnazije, 135 za rad na pučkim školama i 64 s kvalifikacijama stručnih nastavnica.“ Indikativan je intervju, navodi se u dopisu, u kojem je Vladimir Bakarić, predsjednik Narodne vlade Federalne Hrvatske, u *Vjesniku* od 5. listopada 1945., izjavio „da se zahtjevi katoličkog episkopata ostvaruju i da će se još ostvariti.“ I zato, zaključuje se u zamolbi, moglo se očekivati pozitivno rješavanje ove Družbine zamolbe.⁸¹⁰

Nadalje, posebno se ističe da su škole bile izgrađene isključivo nastojanjem sestara, na „samoprijegoru čitavih Družbinih zajednica te na ličnim doprinosima u duhu žrtve mnogih stotina i tisuća članova ove Družbe“, a ne na „grbači naroda“ kako ih se često optuživalo u javnosti. Upravo zagrebačko prosvjetno središte bilo je važno za cijelu Družbu, jer se iz njega prosvjetna djelatnost razvijala i na druga područja i izvan DFJ (primjerice u Bugarsku, Argentinu i Paragvaj).⁸¹¹ Kao prvi argument za dopuštanje daljnjeg rada, navedeno je upravo djelovanje članica u drugim državama, primjerice u Argentini, gdje su sestre radile s hrvatskim iseljenicima. Uz to, posebice je naglašeno da su sve Družbine djelatnosti u velikoj mjeri bile usmjerene na Kuću maticu u Zagrebu, odakle se širio „jak moralni, nacionalni i kulturni utjecaj“ te bi se stoga zatvaranje zagrebačkih škola osjetilo na svim onim mjestima gdje su sestre djelovale i „nije isključeno, da će to naš narod u inozemstvu teško osjetiti, jer će mu se na taj način oduzeti ili barem oslabiti djelovanje jednoga moralnog oslonca, na koji on

⁸¹⁰ Dopis br. 212/1945. od 8. listopada 1945., u: ADMS, O1. Citirano i u: M. AKMADŽA - K. MARKS, „Oduzimanje imovine...“, 180.

⁸¹¹ U zamolbi se navode podaci da je Družba u tom trenutku brojala 130 podružnica i 1945 članica.

u tuđini ima pravo. Ta to mu je često puta još jedino, što ga veže s prijašnjom domovinom. Oduzeti mu to znači ne shvaćati njegovih vitalnih potreba.“⁸¹²

Nadalje, budući da su učenici koji bi pohađali Družbine škole (oko 2500 učenika) dolazili iz Zagreba, okolnih mjesta te drugih područja, dopuštenje rada pozitivno bi se odrazilo na onim mjestima gdje nova vlast još nije bila u potpunosti prihvaćena u narodu. Naime, „činjenica, da se sestrama vraćaju škole, mnoge je osvijestila, i to bi narodu bio jak dokaz, da se vlasti doista demokratskom širinom obaziru na želje naroda.“ Tome se može dodati i važnost ovih škola upravo na području obrazovanja žena. Družbine škole su bile prve koje su „otvorile vrata prosvjeti naše žene, te mnogo učinile i za razvoj sviju grana ženskoga ručnog rada.“ Glede toga posebno je značajna stručna škola, koja je na početku bila jedina takve vrste na području cijele DFJ te ju je godišnje pohađalo 150 učenica: „U toj se školi dalo poticaja i smjernica za rad svima kasnijim javnim radnicama na tome području.“ Također, o Družbinim školama ovisila je i zdravstveno-karitativna djelatnost Družbe, što se odnosilo na Družbinu Školu za sestre bolničarke u Zagrebu.⁸¹³ Ministarstvo prosvjete Narodne vlade Hrvatske, Odjel za srednje škole, 23. listopada 1945. odgovorilo je da se molbi ne može udovoljiti te da će se sestrama nastavnicama omogućiti „rad dalje na prosvjetnom polju primanjem u državnu nastavničku službu temeljem podnesene molbe.“⁸¹⁴

Sačuvana korespondencija između Angeline Široki, upraviteljice Ženske učiteljske škole, i predstavnika GNO-a grada Zagreba te potom i Ministarstva prosvjete Narodne vlade Hrvatske opisuje razdoblje pripreme za donošenje zakona kojim će biti ukinute privatne, vjerske škole, te paralelnog državnog preuzimanja školskih zgrada. Prvo izvješće Angeline Široki od 15. rujna 1945., upućeno Vrhovnoj upravi Družbe, donijelo je obavijest da je toga dana komisija od četiri člana pregledala sve školske prostorije Družbinih škola u Gundulićevoj i Varšavskoj ulici u Zagrebu. Komisija je pritom preporučila da se škole podržave jer će u suprotnom biti dokinute, budući da kao privatne škole nisu mogle postojati.⁸¹⁵ U vezi toga Vrhovna glavarica uputila je 26. rujna 1945. GNO-u grada Zagreba,

⁸¹² Dopis Ministarstva prosvjete Narodne vlade Hrvatske, Odjel srednje škole, br. 19729-IV-1945 od 23. listopada 1945., u: ADSM, O2.

⁸¹³ Dopis br. 212/1945. od 8. listopada 1945., u: ADSM, O1. Citirano i u: M. AKMADŽA - K. MARKS, „Oduzimanje imovine...“, 180.

⁸¹⁴ Dopis Ministarstva prosvjete Narodne vlade Hrvatske, Odjel za srednje škole, br. 19729-IV-1945 od 23. listopada 1945., u: ADSM, O2.

⁸¹⁵ Dopis br. 544/1945. od 15. rujna 1945., u: ADSM, O2.

Prosvjetnom odjelu, upit o preporučenom podržavljenju škola te zamolila da se navedu posljedice koje bi podržavljenje imalo, a posebice bi li se premještaji i namještenja sestara učiteljica i drugog osoblja u tim školama dogovarali s Vrhovnom upravom, koja je do tada imala pravo prijedloga i odobrenja.⁸¹⁶ Na ovaj dopis odgovoreno je tek 10. studenog 1945. (nakon donošenja Zakona o ukidanju privatnih škola), a u njemu se određuje sljedeće: „U slučaju podržavljenja jedne privatne škole, od časa podržavljenja dotična škola se u cijelosti upravlja u smislu državnih propisa, koji važe za sve državne škole iste vrste. Po sebi je jasno da to vrijedi i u pogledu namještenja i premještenja nastavnika, koji u tom slučaju mogu biti samo državni službenici.“⁸¹⁷

Široki je 1. listopada 1945. bila pozvana u Ministarstvo prosvjete Narodne vlade Hrvatske te se susrela s Ivom Frolom, pomoćnikom ministra prosvjete, koji je pritom zabranio upis u Družbinu Žensku učiteljsku školu za školsku godinu 1945./1946., jer se privatne škole s pravom javnosti nisu priznavale (naveo je da je u pripremi pismeno rješenje). Prigovorio je što je 15. rujna 1945. započela s radom Družbina osnovna škola. Međutim, Široki je odgovorila da u vezi toga nije primila pismeno rješenje, a prethodno je bilo određeno da osnovne škole počnu s nastavom 15. rujna 1945. godine. Frol je na to sugerirao podržavljenje osnovne škole te da sestre učiteljice postanu pritom državne namještenice, što se odnosilo i na sestre nastavnice u srednjim školama. Široki je odgovorila da to spada u odgovornost Vrhovne uprave, koja u vezi tog pitanja mora obavijestiti Nadbiskupski duhovni stol u Zagrebu.⁸¹⁸

U dokumentu „Nekoliko crtica iz života u sadašnjoj Hrvatskoj (do 25. ožujka 1946.) – Postupak s redovnicama u bolnicama i katoličkim školama“ nalaze se značajni podatci koji govore o atmosferi koja je vladala u društvu s obzirom na djelovanje članica Družbe u odgojno-prosvjetnim ustanovama nakon ukinuća privatnih škola, a koja je očitovala i umijeće snalaženja sestara u novim situacijama. Na samome početku dokumenta opisuje se da Družbine škole više ne rade,

a da nešto malo osnovnih škola u Hrvatskom Zagorju, koje su uvijek bile općinske škole, zaposluju još sestre, ali svagdje je na čelu partizan. U zagrebačkoj gimnaziji ss. milosrdnica direktor je partizan, a tako i

⁸¹⁶ Dopis br. 202/1945. od 26. rujna 1945., u: ADSM, O2.

⁸¹⁷ Dopis Ministarstva prosvjete Narodne vlade Hrvatske, opći odjel, br. 19.314-I-1945. od 10. studenog 1945., u: ADSM, O1.

⁸¹⁸ Dopis br. 571/1945. od 1. listopada 1945., u: ADSM, O2.

većina profesorskog zbora. Škola je proglašena državnom. Radi u njoj i nekoliko sestara kao državnih činovnika. Inspektor partizan opomenuo je te sestre u zbornici, zašto sjede na okupu, zašto se ne izjednače sa civilnim profesorima, zašto nisu narodne sestre i t. d. Sestre izazvane različitim prigovorima konačno su izjavile, da je teško udovoljiti, kad se traži dlaka u jajetu. Na to je inspektor odgovorio: „Zar je to dlaka u jajetu kad sestre na proslavi Lenjinovog dana u školama govore o sv. Agnezi, kad se pod crtanjem pjevaju božićne pjesme i t.d.“ Sestre su odgovorile: „Ako je profesoricica sat prije nas pogrđivala vjerske svetinje mi ih smijemo uzvisivati, sloboda je. Ako je sad moderna doživljajna obuka, onda se uz crtanje božićnih motiva može zapjevati božićna pjesma – to je u skladu sa suvremenom pedagogijom“ i t. d.⁸¹⁹

Situacije i okolnosti u podržavljenim školama, uvjetovane antivjerskom odnosno protukatoličkom propagandom, opisuje i kronika Družbine gimnazije u Zagrebu, u Savskoj ulici 77, za mjesec studeni 1945., kada je započeo rad „pod novim okolnostima“. Mjesec dana nakon početka započele su provokacije. U zgradi je uz žensku gimnaziju bila smještena i muška trgovačka škola, a „u čitavoj zgradi bili izvješeni veliki plakati i karikature sestara i preuzvišenog gospodina Nadbiskupa [Stepinca].“ U vezi toga dogodio se indikativan događaj:

Iste večeri dok je s. Božena Kukulja prolazila kroz II. kat u klauzuru, povrijeđena u dno duše tim karikaturama, skine neke od njih ali na veliko zaprepaštenje odmah su za njom odjeknuli hitci revolvera. Svi u klauzuri protgnuli smo od straha. Dakle, mi ni po noći nismo sigurni od oružanog napada. Noć je prošla u velikoj uzrujanosti a ujutro nijedna sestra nastavnica nije htjela poći u školu dok se iz razreda i iz zgrade ne odstrane karikature: min. Prosvjete je doduše dalo naređenje da se karikature skinu, da se incident ispita, ali je sve ostalo samo kod toga. I to je bio početak otvorenih negodovanja i s jedne i s druge strane.⁸²⁰

Slijedila su oduzimanja razredništva, otkazi, premještaji u druge škole, sindikalni sastanci – otvoreni postupci usmjereni protiv rada sestara. Dokument „Nekoliko crtica iz života u sadašnjoj Hrvatskoj (do 25. ožujka 1946.) – Postupak s redovnicama u bolnicama i katoličkim školama“ ovome će dodati da je muška trgovačka škola bila „dosta zadojena komunističkim duhom“, te da su karikature sestara bile „u vezi s famoznom kožom.“⁸²¹ Glede mišljenja vlasti o učenicama realne gimnazije, smatrano je da „odviše naginju 'reakciji“, što se očitovalo primjerice u tome što su u „zidnim novinama“ iznosile tekstove hrvatskih

⁸¹⁹ „Nekoliko crtica iz života u sadašnjoj Hrvatskoj (do 25. ožujka 1946.) – Postupak s redovnicama u bolnicama i katoličkim školama“, u: HDA, f. 1805, kut. 3, kuv. 37, dok. 20.

⁸²⁰ *Kronika Gimnazije, Savska cesta 77*, u: AD SM, O1.

⁸²¹ Usp. poglavlje II/1.1.

katoličkih pisaca i pjesnika, ilustrirale ih crtežima „kojima, po sudu vlasti, još samo fali 'U'“. ⁸²²

2. Preuzimanje Družbinih školskih zgrada u Zagrebu

Kako je razvidno iz prethodno opisanih procesa, Družbine školske zgrade u Zagrebu bile su preuzete od strane državnih vlasti već početkom školske godine 1945./1946., a njihovo zakonski potkrijepljeno preuzimanje u Zagrebu je započelo u siječnju 1946. godine. Kao odgovor na dopis Nadbiskupskog duhovnog stola u Zagrebu od 30. siječnja 1946. Vrhovna uprava dostavila je istome popis inventara i opis onih školskih zgrada u vlasništvu Družbe koje su imale pravo javnosti i kao takve ih je vlast priznavala. U Zagrebu je to obuhvaćalo ukupno pet škola: Nižu realnu gimnaziju sestara milosrdnica (Varšavska ulica 15), Osnovnu školu sestara milosrdnica (Gundulićeva ulica 12), Žensku učiteljsku školu sestara milosrdnica (Gundulićeva ulica 12), Žensku realnu gimnaziju sestara milosrdnica (Savska cesta 77), ⁸²³ i Poludržavnu žensku stručnu škola sestara milosrdnica (Gundulićeva ulica 18). ⁸²⁴

Komisijски pregled školskih zgrada održan je 14. veljače 1946., uz sudjelovanje državne i Družbine komisije. ⁸²⁵ Na prvom sastanku Družba je bila upoznata sa zakonskim propisima te je državnoj komisiji predala primjerak popisanog inventara i dogovoren je redosljed

⁸²² „Nekoliko crtica iz života u sadašnjoj Hrvatskoj (do 25. ožujka 1946.) – Postupak s redovnicama u bolnicama i katoličkim školama“, u: HDA, f. 1805, kut. 3, kuv. 37, dok. 20. Takvih primjera, ističe se u istom dokumentu, bilo je i u drugim zagrebačkim gimnazijama, primjerice u II. klasičnoj muškoj gimnaziji gdje „đaci u velikoj mjeri pripadaju 'reakciji'“. Tako primjerice Šesti b. razred morao je 5 puta objesiti raspelo u svom razredu, jer su im ga svaki put preko noći skinuli i odnijeli partizani. Đaci su svaki put kupili novo raspelo. 'Reakcija' se očituje naročito time što đaci prije sata glasno i složno mole, premda je molitva ukinuta u školama. Jednoj profesorici komunistkinji su izjavili, ako je smeta molitva, neka svaki puta pričeka pred vratima, dok oni svrše. Đaci budno paze tko će iz njihove škole ići na miting. Jedan razred našao je na mitingu jednog svog druga i dobro su ga izmlatili. Djeci se mora plaćati, ako hoće da izvikuju partizanske parole. Za 'Živio Tito' dobivaju 20 dinara. 'Reakcija' je na univerzi vrlo dobro organizirana. Ima svoje glasilo. Izbori su bili dobro primljeni, ali su ih partizani vrlo neakademski razjurili. Studente su namlatili, a študentice ošišali do kože. Studenti (reakcija) došli su prije izbora u samostan moliti č. majku da sve sestre študentice idu glasovati za reakciju.

⁸²³ Dopis upućen Nadbiskupskom duhovnom stolu br. 30/1946. od 30. siječnja 1946., u: ADSM, O1.

⁸²⁴ Dopis Vrhovne uprave, upućen Ministarstvu industrije i rudarstva FD Hrvatske, br. 167/1945. od 6. rujna 1945., u: ADSM, O2.

⁸²⁵ To je učinjeno temeljem Zakona o ukidanju privatnih škola od 2. listopada 1945. (čl. 15) kao i u vezi s odlukom Ministarstva prosvjete Narodne vlade Hrvatske, Odjela za srednje škole, od 30. studenog 1945. o obrazovanju i radu komisija kod preuzimanja zgrada i inventara bivših privatnih škola.

pregledavanja školskih zgrada.⁸²⁶ Drugi sastanak komisije održan je 7. ožujka 1946. čime je dovršen pregled pet školskih zgrada u Zagrebu, a ujedno i državno preuzimanje zgrada i inventara.⁸²⁷ Za preuzete zgrade i inventar, zakonom je bio predviđen ugovor o najmu što je za zagrebačkih Družbinih pet zgrada učinjeno 27. rujna 1946. s potpisanom suglasnosti za 323 300 dinara godišnje, ali do 11. kolovoza 1948., kada je Ministarstvu prosvjete NR Hrvatske uložena žalba, nije bilo ništa isplaćeno. Taj dopis ujedno je naglasio novonastalu tešku financijsku situaciju Družbe te je istaknuto da

je i drug maršal Tito upravo tu točku, t.j. naplatu najamnine i odštete za crkvene školske zgrade i imovinu stavio kao jasni argumenat za ispravnost držanja narodnih vlasti prema Crkvi i vjeri. (Bled, 5. VIII. 1947.) Pa ipak to još uvijek ne prakticiraju sve narodne vlasti. Mi smo danas ne samo lišeni najvećega dijela družbinog posjeda, do kojega smo došli uštednjom sitnih zarada sestara kroz sto godina, nego nam je situacija pogoršana i time, što je mnogo izrađenih članica Družbe ostalo bez zarade i bez mirovine, a ipak ih Družba po svojim ustanovama mora uzdržavati. I zato ne možemo ostati ravnodušni prema pitanju, da li nam se najamnina za zgrade i ostalo, što je služilo našim privatnim školama u Zagrebu, a u što su uloženi milijuni – radom, bdijenjem i žuljevima stečeni – isplaćuje ili ne.⁸²⁸

U pogledu procesa koji je bio u tijeku na cijelom području FD Hrvatske Angela Šustek, vrhovna glavarica, poslala je 20. veljače 1946. predstojnicama pojedinih samostana upute o postupku prilikom državnog preuzimanja školskih zgrada. S obzirom na Družbinu imovinu, nakon primitka poziva o najmu školskih zgrada odnosno prostorija te inventara, naloženo je postupanje prema zakonu. Uz to, savjetovala se prethodna konzultacija s osobama koje bi mogle procijeniti vrijednost zgrade i inventara te prema tome odrediti visinu najamnine. Šustek je iskazala uvjerenje da će se primjena zakona odnositi samo na škole, a ne na stambene prostorije sestara, koje se nalaze unutar istog kompleksa, te je stoga naložila ostanak sestara u njima. Nadalje, ukoliko bi državne vlasti ponudile otkup zgrade, savjetovalo se pozivanje na Svetu Stolicu odnosno na pravilo Družbe koje je nalagalo da je za otkup potrebno dopuštenje Svete Stolice.⁸²⁹ Dva mjeseca poslije, kako pokazuje izvješće od 5. travnja 1946., Družbine školske zgrade u FD Hrvatskoj još uvijek nisu bile komisijski pregledane i službeno preuzete, što je bilo nužno za sklapanje ugovora o najmu. Međutim, činjenica je bila da su te zgrade bile preuzete već završetkom rata i to za potrebe vojske,

⁸²⁶ Zapisnik o pregledu školskih zgrada br. 246/1946. od 14. veljače 1946., u: ADSM, O2.

⁸²⁷ Zapisnik o pregledu školskih zgrada br. 246/1946 od 14. veljače 1946., u: ADSM, O2.

⁸²⁸ Dopis br. 109/1948. od 11. kolovoza 1948., u: ADSM, O1. Navedeno i u: M. AKMADŽA - K. MARKS, „Oduzimanje imovine...“, također i u: M. AKMADŽA, *Crkva i država I.*, 174-175.

⁸²⁹ Upute vrhovne glavarice A. Šustek predstojnicama kuća o preuzimanju školskih zgrada od 20. veljače 1946, u: ADSM, O1.

državnih škola ili dječjih te učeničkih domova. U nekim zgradama su se još uvijek nalazile sestre „i to većim dijelom stisnute u par sobica, dok su neke posve predane na uporabu. To je osobito u onim mjestima, gdje je uz tako zvanu školsku zgradu postojala i 'stara' zgrada. U tom je slučaju prva predana, a druga zadržana za sestre.“⁸³⁰

2. 1. Ženska realna gimnazija sestara milosrdnica

Pojedine etape procesa preuzimanja školskih zgrada zorno pokazuje i primjer Ženske realne gimnazije sestara milosrdnica. Osnivanje ove Družbine škole odobreno je 1926. godine. Na početku bila je smještena u Varšavskoj ulici 17 te je školske godine 1930./31., kad joj je priznato pravo javnosti, imala 362 učenice (8 razreda, 9 odjela, 25 nastavnika). Nova gimnazijska zgrada u Savskoj cesti 77 dovršena je 1939. godine. Izgrađena je troškom od 13,5 milijuna dinara, na površini od 2562 m².⁸³¹ Bila je to imponantna zgrada trokatnica, na svakom katu s trinaest školskih učionica i osam ostalih prostorija (kao što su npr. zbirke). Na trećem katu bile su smještene stambene prostorije za sestre i internat za 120 učenica, a u posebnoj zgradi bila je gimnastička dvorana.⁸³² S obzirom na broj učenica koje su je pohađale (godine 1941. školu je pohađalo 1110 učenica) može se reći da je ova škola bila utjecajna u javnosti.⁸³³ Spominje ju primjerice i Viktor Novak u *Magnum crimenu* u kontekstu održavanja svečanosti „u zagrebačkom teatru sa alegorijom uskrsnuća NDH pod naslovom 'U sjenama povijesti'.“ Novak, iskorištavajući i nelogične poveznice da bi Družbu proglasio „ustaškom“, ističe da je navedeni prikaz napisala „časna sestra Bernardina Horvat [preminula 1932. godine], otkrivši njime ne svoja ustaška osjećanja, nego i cijele svoje družbe kojoj je ona pripadala.“⁸³⁴

Gimnazijsku zgradu su tijekom rata zauzimale različite vojske (njemačka vojska i partizanska vojska) te je u tom razdoblju najčešće služila kao vojna bolnica. U tim razdobljima nastava se ipak održavala u samoj zgradi sve do listopada 1944., kada ju je

⁸³⁰ Izvještaj Vrhovne glarice br. 90/1946. od 5. travnja 1946., u: ADSM, O1.

⁸³¹ *Sestre milosrdnice I.*, 173-174.

⁸³² *Kronika Ženske realne gimnazije 1945.-1946.* (napisala R. Grašovec), u: ADSM, O1.

⁸³³ „Statistički pregled naših škola i zavoda šk. g. 1941-42“, *Naš vjesnik*, god. 14., br. 9-10, rujan/listopad 1941., 111.

⁸³⁴ V. NOVAK, *Magnum crimen*, 823.

vojska napustila te je u kolovozu 1945. bila vraćena Družbi.⁸³⁵ Međutim, 14. rujna 1945. uprave Družbine Ženske realne gimnazije i niže realne gimnazije primile su dopis Prosvjetnog odjela GNO Zagreb o iznajmljivanju školskih prostorija. U uzvratnom dopisu odgovoreno je da je bilo nemoguće na taj dopis odgovoriti budući da je za to bila odgovorna Vrhovna uprava, „jer nijedna od spomenutih škola niti ugovara niti može ugovarati o iznajmljivanju školskih zgrada i prostorija, budući da nisu škole vlasnici istih nego Družba sestara milosrdnica.“⁸³⁶ Slijedilo je postavljanje državne uprave 16. rujna 1945., koju je imenovao GNO Zagreb, Prosvjetni odjel, a ime škole promijenjeno je u IX. ženska realna gimnazija čime je prestala postojati Ženska realna gimnazija sestara milosrdnica u Zagrebu.⁸³⁷ Preuzimanje je dovršeno 3. studenog 1945. kada je školski arhiv bio predan upravi IX. ženske realne gimnazije.⁸³⁸

Ministarstvo prosvjete Narodne vlade Hrvatske, Odsjek za srednje škole u Zagrebu, tražilo je nadalje od Vrhovne uprave da sestre nastavnice nastave djelovati u istome svojstvu dok se njihova mjesta ne popune državnim namještenicima. Dopisom Ministarstva prosvjete od 31. listopada 1945. naloženo je također da se hitno javi ravnatelju IX. ženske realne gimnazije broj članica Družbe koje rade u toj gimnaziji, budući da je nastava već počela.⁸³⁹ Odgovara se da ondje radi 21 članica Družbe, koje stanuju u gimnazijskoj zgradi, te da Družba načelno pristaje na zahtjev da sestre preuzmu službu u državnim školama, ali pod nekim uvjetima. Ponajprije, da se njihovim radom „ne smije tangirati njihovo vjersko uvjerenje i prema tome ne mogu uzeti predmete na koje se gleda materijalističkim naziranjem o svijetu i životu“ (uzima se kao primjer Darwinova teorija evolucije), potom da se sestre izuzmu od sudjelovanja na priredbama koje bi bile protivne propisima Družbe. Također, što je bilo najbitnije, zahtijevalo se da bi se sestre nastavnice premještale „samo dogovorno s Vrhovnom upravom Družbe.“ I, na koncu, „sestre bi bile čuvarice zbirki, kabineta i knjižnica“ svojih nekadašnjih škola.⁸⁴⁰ Ministarstvo prosvjete Narodne vlade Hrvatske nije pristalo na ove uvjete. Budući da su škole postale državne, zaposlene sestre time su postale „državni

⁸³⁵ Zapisnik sastavljen 29. kolovoza 1945. prilikom predaje Zgrade lakih ranjenika na Savskoj cesti, u: ADSM, O2.

⁸³⁶ Dopis Vrhovne uprave br. 182/1945. od 15. rujna 1945., u: ADSM, O1.

⁸³⁷ *Spomenica Ženske realne gimnazije*, u: ADSM, O1.

⁸³⁸ Dopis GNO Prosvjetnog odjela br. 8036-VI-2-1945. od 3. studenog 1945., u: ADSM, O2.

⁸³⁹ Dopis Ministarstva prosvjete Narodne vlade Hrvatske, Personalni odjel u Zagrebu, br. 24018-II-1945. od 31. listopada 1945., u: ADSM, O1.

⁸⁴⁰ Dopis br. 227/1945. od 31. listopada 1945., u: ADSM, O2.

činovnici, koje vlast može namještati i premještati“, zaključuje se u odgovoru Ministarstva od 10. studenog 1945. godine.⁸⁴¹

U srpnju 1946. GNO Zagreb, Prosvjetni odjel, od Družbe je žurno zatražio informacije o broju prostorija koje je Družba zauzimala u gimnazijskoj zgradi u Savskoj 77 te o broju sestara koje su ondje bile nastanjene, a iste podatke tražilo se za zgrade u Gundulićevoj i Varšavskoj ulici (tj. u Kući matici). U odgovoru Družbe od 30. srpnja 1946. donose se podatci da su u Savskoj 77 bile nastanjene 43 sestre u 17 prostorija; u školskoj zgradi u Gundulićevoj 12 nalazilo se 28 prostorija, od kojih je 11 pripadalo internatu, a od ostalih 17 prostorija u 6 su se nalazile knjižnica i zbirka školskih učila. U kompleksu zgrada u Kući matici živjelo je 312 osoba u 83 prostorije.⁸⁴²

Zgrada i prostorije Družbine gimnazije u Savskoj cesti konačno su oduzete Odlukom GNO Zagreb, Stambenog odjela, od 5. kolovoza 1946. godine.⁸⁴³ U nedostatku stambenih prostorija „i obzirom na viši javni interes“, kako određuje Uredba o raspodjeli i korištenju stambenih prostorija, Družba je morala odmah isprazniti svih 17 prostorija u gimnazijskoj zgradi, a sestre koje su u njima stanovale bile su upućene preseliti se u prostorije Kuće matice. Navedeni razlog žurnosti provođenja ove odluke bilo je osnivanje Pedagoškog instituta, koji je ondje trebao biti smješten.⁸⁴⁴ Žalba na ovaj postupak uložena je 16. kolovoza 1946. Ministarstvu unutrašnjih poslova NR Hrvatske s temeljnim argumentom da je gimnazijska zgrada bila vlasništvo Družbe, budući da je bila izgrađena na Družbinom zemljištu i Družbinim sredstvima, a dio zgrade koji je bio u pitanju od početka je služio isključivo kao stambena jedinica za sestre. Nadalje, državne vlasti su u ovom postupku trebale uzeti u obzir „da je Družba žrtvovala 16 zgrada nakon dokinuća priv. škola, zatim ovdje tri zgrade potpuno i jednu polovicu četvrte zgrade, i zato se ne može ustvrditi da bi Družba sestara milosrdnica imala još nešto učiniti 'za više javne svrhe', pogotovo kad se zna, da se najamnina plaća za samo dvije od tih zgrada.“ Također se naglašava da prostorije u Gundulićevoj 12, gdje je bilo planirano iseliti sestre, nisu bile za to prikladne budući da su bile uništene prethodnom uporabom od strane državnih institucija. Ne manje značajna bila je činjenica da su sestre u

⁸⁴¹ Dopis Ministarstva prosvjete Narodne vlade Hrvatske, Opći odjel, br. 19314-I-1945. od 10. studenog 1945., u: ADSM, O1.

⁸⁴² Dopis br. 175/1946. od 30. srpnja 1946., u: ADSM, O2.

⁸⁴³ Temeljem članka 1. i 3. Uredbe o raspodjeli i korištenju stambenih prostorija br. 302/1946. od 10. siječnja 1946. godine.

⁸⁴⁴ Odluka br. 41.722-St-III-2 od 5. kolovoza 1946.; Dopis br. 195/46. 16. kolovoza 1946., u: ADSM, O2.

Savskoj 77 imale posjed kojeg su obrađivale te od njega živjele, a „u Gundulićevoj nemaju od čega živjeti, a samostan ih ne može preuzeti na uzdržavanje, jer već ima opskrbiti par stotina sestara, a nema škola, nema zemlje.“⁸⁴⁵ U prijedlogu od 21. kolovoza 1946. izražava se da je Družba voljna ustupiti 12 traženih prostorija na trećem katu, ali da sestre ostanu stanovati u prostorijama u prizemlju. Ministarstvo unutrašnjih poslova NR Hrvatske, Odjel opće uprave u Zagrebu, 19. rujna 1946. odbilo je žalbu i odluka GNO Zagreb, Stambenog odjela, od 5. kolovoza 1946. bila je potvrđena u cijelosti.⁸⁴⁶

Posljednja Družbina žalba od 2. listopada 1946. bila je također upućena Ministarstvu unutrašnjih poslova NR Hrvatske, a u njoj je bio istaknut prevelik broj članica nastanjenih u Kući matici, koji je nastao usljed dolaska sestara iz okolnih redovničkih zajednica zbog dobivenih otkaza (najčešće u bolnicama).⁸⁴⁷ I ova žalba je bila odbijena pozivom na pravomoćnost odluke Ministarstva unutrašnjih poslova NR Hrvatske od 19. rujna 1946. godine. Članice Družbe primile su 4. ožujka 1947. neodgodiv nalog za iseljenje pod prijetnjom deložacije, koji im je uputio GNO Zagreb, određivši krajnji datum iseljenja 10. ožujka 1947., a mjesto iseljenja prostorije u Gundulićevoj 12, a pritom su ponuđena prijevozna sredstva za iseljenje.⁸⁴⁸ Članice su napustile zgradu 26. travnja 1947. godine.⁸⁴⁹ Zgrada je nacionalizirana primjenom Zakona o nacionalizaciji najamnih zgrada i građevinskog zemljišta iz 1958. godine.⁸⁵⁰

2. 2. Ostale Družbine školske zgrade u Zagrebu

Što se tiče Družbine Ženske učiteljske škole, prethodno opisanom slijedu događaja (korespondenciji između sestre Angeline Široki i Ministarstva prosvjete Narodne vlade Hrvatske) mogu se dodati i daljnje etape njezina prelaza u državno vlasništvo. Značajno je naglasiti da je ova škola bila jedna od najistaknutijih Družbinih škola te je osnovana 1848.

⁸⁴⁵ Dopis br. 195/1946. od 16. kolovoza 1946., u: ADSM, O2.

⁸⁴⁶ Dopis br. 39222/46 od 19. rujna 1946., u: ADSM, O2.

⁸⁴⁷ Dopis br. 245/1946. od 2. listopada 1946., u: ADSM, O1.

⁸⁴⁸ Dopis br. 4315/1947. od 4. ožujka 1947., u: ADSM, O1.

⁸⁴⁹ Dopis br. 37/1948. od 17. veljače 1948., u: ADSM, O1.

⁸⁵⁰ M. AKMADŽA, *Oduzimanje imovine...*, 251.

godine, iz potrebe obrazovanja članica Družbe budućih djelatnica odgojno-prosvjetnih ustanova. Njezin rad se, uz postavljenu državnu povjerenicu, odvijao do listopada 1945. kada je Mješovita učiteljska škola u Zagrebu (Medulićeva ulica 33) poslala Ženskoj učiteljskoj školi dopis u kojem se obavješćuje da se samostanske učiteljske pripravnice mogu upisati u Mješovitu učiteljsku školu, jer je Družbina zatvorena donošenjem Zakona o ukidanju privatnih škola.⁸⁵¹ Zabilježeno je također da je arhiv učiteljske škole predan Mješovitoj učiteljskoj školi 28. lipnja 1946., no najveći dio arhiva preuzeo je GNO Zagreb, Prosvjetni odjel.⁸⁵²

Uz spomenute Žensku učiteljsku školu i Žensku realnu gimnaziju u Zagrebu je djelovalo još nekoliko Družbinih škola o kojima dostupna dokumentacija ne govori mnogo. U školskoj zgradi u Gundulićevoj ulici 12 do 7. veljače 1946. djelovala je Družbina osnovna škola, vježbaonica Ženske učiteljske škole.⁸⁵³ U istoj zgradi bio je smješten i Družbin internat kojeg je početkom 1947. godine preuzelo Ministarstvo prosvjete NR Hrvatske budući da su Uredbom o đačkim domovima za omladinu srednjih škola od 17. rujna 1946. bili ukinuti privatni đački domovi i internati.⁸⁵⁴ Uz trideset štićenica Družbina internata, ondje je tada bio smješten i „partizanski ženski internat iz bivše evangeličke škole u Gundulićevoj ulici“ odnosno Đački partizanski dom.⁸⁵⁵

U Gundulićevoj ulici 18 bila je smještena Družbina Poludržavna ženska stručna škola.⁸⁵⁶ U vezi ove škole, Vrhovna uprava Družbe uputila je 6. rujna 1945. Ministarstvu industrije i rudarstva FD Hrvatske zamolbu da joj se dopusti daljnji rad te da joj se, kao i ranije, prizna pravo javnosti (ističe se da je u posljednje vrijeme djelovala kao poludržavna).⁸⁵⁷ U svom odgovoru od 8. rujna 1945. Ministarstvo industrije i rudarstva FD Hrvatske (potpisuje ga ministar Mladen Iveković), uz odobrenje početka rada i prava javnosti, naglašava da cjelokupan trošak održavanja škole, kao i financiranja nastavnog osoblja, mora

⁸⁵¹ *Sestre milosrdnice I.*, 169-170. Dopis br. 419/45. od 3. listopada 1945.; Dopis 571/1945. od 1. listopada 1945., u: ADSM, O1.

⁸⁵² Dopis br. 32/1946. od 28. lipnja 1946., u: ADSM, O1.

⁸⁵³ Statistički izvještaj provincije 'Imakulate' za godinu 1946. br. 40/1947. od 7. veljače 1947.; Kratak izvještaj Zagrebačke provincije za vrijeme od 2. rujna 1945. do 30. kolovoza 1951., od 30. kolovoza 1930., u: ADSM, O1.

⁸⁵⁴ *Narodne novine*, br. 120, 1946.

⁸⁵⁵ *Kronika provincije*, u: APBZBDM.

⁸⁵⁶ Družbina osnovna škola osnovana je odmah nakon dolaska sestara u Hrvatsku 1845. godine. Usp. *Sestre milosrdnice I.*, 142.

⁸⁵⁷ Dopis br. 167/1945. od 6. rujna 1945., u: ADSM, O1.

snositi sama ustanova, a nadzor nad školom vršit će Ministarstvo industrije i rudarstva FD Hrvatske, Odjel za stručno školstvo.⁸⁵⁸ Međutim, i ta je škola donošenjem Zakona o ukidanju privatnih škola bila ukinuta. U školskoj zgradi u Varšavskoj ulici 15, bila je smještena Niža realna gimnazija sestara milosrdnica u Zagrebu, koja je bila trgovinskog smjera. Ona je također bila ukinuta u listopadu 1945., a arhiv je bio predan Prosvjetnom odjelu GNO-a Zagreb 17. siječnja 1948. godine.⁸⁵⁹ Zgrade u Gundulićevoj ulici 12 i 18 te Varšavskoj ulici 15 bile su zahvaćene provedbom Zakona o nacionalizaciji najamnih zgrada i građevinskog zemljišta iz 1958. godine.⁸⁶⁰

Uz ove škole, u Zagrebu je u sklopu Bolnice sestara milosrdnica djelovala Družbina Škola za sestre bolničarke, čiji je nastavni plan i program bio zakonom određen, a inventar te učila škole, kao i honorare predavača financirala je Družba. Pohađale su je isključivo sestre, a zatvorena je 1945. godine. Bila je izuzetno važna za razvoj Družbine zdravstveno-karitativne djelatnosti, jednako kao što je Ženska učiteljska škola bila važna za razvoj njezine odgojno-prosvjetne djelatnosti. Školska zgrada nalazila se u sklopu Družbine bolnice te je bila zahvaćena prvom nacionalizacijom 1948. godine.⁸⁶¹ Zaključno, Družba je u Zagrebu do donošenja Zakona o ukidanju privatnih škola vodila ukupno šest svojih škola, od kojih je pet imalo pravo javnosti.

2. 3. Ostale Družbine školske zgrade u Federalnoj Državi / Narodnoj Republici Hrvatskoj

Odgojno-prosvjetna djelatnost Družbe bila je razgranata i u drugim krajevima FD/NR Hrvatske. Družbina školska zgrada u Daruvaru (u kojoj je djelovala državna osnovna škola i Družbino dječje zabavište s ukupno 274 polaznika u školskoj godini 1941./1942.,⁸⁶² a također

⁸⁵⁸ Dopis Ministarstva industrije i rudarstva FD Hrvatske upućen Vrhovnoj upravi br. 668/45. od 8. rujna 1945., u: AD SM, O1.

⁸⁵⁹ *Sestre milosrdnice I.*, 140.

⁸⁶⁰ M. AKMADŽA, *Oduzimanje imovine...*, 251.

⁸⁶¹ Družbina škola za sestre bolničarke započela je s radom 1931. te je do 1942. osposobila oko 300 sestara bolničarki. Usp. *Sestre milosrdnice I.*, 189-193.

⁸⁶² „Statistički pregled naših škola i zavoda šk. g. 1941-42“, *Naš vjesnik*, god. 14., br. 9-10, rujan/listopad 1941., 111.

i Družbin internat) bila je preuzeta još tijekom rata. Prema riječima kronike, u školu su 29. listopada 1944. u ime GNO Daruvar došla tri činovnika koji su pozvali ravnateljicu škole sestru Magnu Lesić i ostale tri učiteljice te im pročitali dopis GNO-a „u kojem je stajalo da sestre milosrdnice ne smiju više biti odgojiteljice mladeži niti učiteljice, već da se u buduće trebaju posvetiti svome staležu. Otišli su potom u razrede, otpustili djecu kući i školske sobe zapečatili. Istog dana su gojenice sestarskog konvikta morale otići svojim kućama.“ Tada je bilo zatvoreno i Družbino dječje zabavište.⁸⁶³ Što se tiče daljnje funkcije ove školske zgrade, u njoj je bio smješten državni učenički dom za koji je ugovor o najmu sklopljen 1. prosinca 1947., ali se najamnina nije isplaćivala. Mjesni odbor je 10. kolovoza 1948. pokušao sestre u potpunosti iseliti iz zgrade u prostorije privatnog stana, što je zaustavljeno intervencijom Komisije za vjerske poslove NR Hrvatske i to zbog većeg broja sestara (14) od kapaciteta namijenjenog stana.⁸⁶⁴ Zgrada je nacionalizirana drugom nacionalizacijom (sestrama je pritom ostavljeno šest soba za stanovanje).⁸⁶⁵

Sestre su svoju zgradu u Grubišnom Polju, u kojoj je bilo smješteno zabavište te stručna škola (domaćinska) s ukupno 39 polaznika u školskoj godini 1941./1942.⁸⁶⁶, u poraću uspjele sačuvati. Dijelom je zgrada bila zauzeta te su se ondje održavali državni domaćinski tečajevi, djelovalo je dječje zabavište, a dvije prostorije koristio je državni internat. No, vlasti su u studenom 1946. nastojale preuzeti još jednu prostoriju u čemu je Družbi pomogla intervencija kod Svetozara Ritiga, predsjednika Komisije za vjerske poslove NR Hrvatske. No, ne zadugo budući da se 16. prosinca 1946. naređenjem Mjesnog narodnog odbora Grubišno Polje jednom privatnom stanaru moralo ustupiti dvije prostorije u gospodarskim zgradama, a potom u svibnju 1947. ponovno dvije prostorije također za privatne stanare.⁸⁶⁷ Nadalje, Mjesni narodni odbor 5. svibnja 1949. zahtijevao je da sestre iseles u župni stan, na što je uložena žalba koja je prihvaćena te su stoga sestre ostale u svojoj zgradi.⁸⁶⁸

⁸⁶³ *Kronika – Daruvar*, 25, u: ADSM, O11. *Sestre milosrdnice II.*, 182.

⁸⁶⁴ Prijepis Rješenja Kotarskog NO u Daruvaru, Povjereništva komunalnih poslova, br. 20218/1949. od 6. studenog 1949. (poništenje rješenja o iseljenju), u: ADSM, O2.

⁸⁶⁵ M. AKMADŽA, *Oduzimanje imovine...*, 251.

⁸⁶⁶ „Statistički pregled naših škola i zavoda šk. g. 1941-42“, *Naš vjesnik*, god. 14., br. 9-10, rujan/listopad 1941., 111.

⁸⁶⁷ *Kronika – Grubišno Polje*, u: ADSM, O11.

⁸⁶⁸ Dopis Mjesnog NO Grubišno Polje br. 549/49. od 5. svibnja 1949., u: ADSM, O2.

U Družbinoj školskoj zgradi u Sinju su do 24. listopada 1944. djelovali Družbina djevojačka osnovna škola i zabavište s ukupno 321 polaznika u školskoj godini 1941./1942.⁸⁶⁹ (neko vrijeme u njoj je djelovala i niža zanatska škola).⁸⁷⁰ U ožujku 1945. škola je ponovno proradila. Međutim, kako opisuje splitsko-makarski biskup Kvirin Bonefačić u predavci od 28. kolovoza 1945. upućenoj Komisiji za vjerske poslove NR Hrvatske, zgrada i inventar bili su tada oduzeti sestrama i povjereni „svjetovnim nekim učiteljicama, a pridržana je samo jedna sestra da pred narodom služi za reklamu. U samoj samostanskoj zgradi oduzeto je sestrama prizemlje i prvi kat, na kojem je bilo zabavište, kapela i tri sobe gojenica. Te prostorije su sada upotrijebljene za razne kancelarije, a u njima se i spava! Sestrama i djevojkama za stanovanje je ostavljen samo II. kat.“⁸⁷¹ Zgrada je nacionalizirana 1960. godine.⁸⁷²

Školski Zavod sestara milosrdnica u Sisku (u kojemu je djelovalo Družbino zabavište, Družbina zanatska škola i internat s ukupno 49 polaznika u školskoj godini 1941./1942.⁸⁷³) je već tijekom rata zauzela vojska te je stoga njezina uporaba bila reducirana. Poslije rata Družbina djelatnost ondje konačno prestaje te je zgrada 1. srpnja 1945. bila iznajmljena Dječjem domu „Franjo Ogulinac Seljo“ s oko 100 štićenika, a sestre su stanovale u podrumskim prostorijama. Godine 1947., mjesne vlasti pokušale su sestre iseliti u privatni stan te je povodom tog postupka 23. siječnja 1947. žalbu uložila Sibilina Lovretić, upraviteljica nekadašnjeg Zavoda. Iz žalbe je razvidno da prostorije nisu bile iznajmljene temeljem ugovora, niti se za njih išta plaćalo, a sestre nisu imale nikakvih sredstava za život (nisu dobivale mjesečnu plaću niti prihode) već su morale „zarađivati svagdanji kruh radom svojih ruku: šivanjem, pletenjem, pranjem rublja, te vođenjem makar i najmanjeg gospodarstva koje uključuje rad u vrtu, svinjcu“ što nije bilo moguće ostvariti životom u „jednom gospodskom stanu.“⁸⁷⁴ Žalba je bila uvažena.⁸⁷⁵ U zgradi je 1951. godine bila otvorena državna škola, ali zgrada je još uvijek bila vlasništvo sestara, te je za nju vrijedio

⁸⁶⁹ „Statistički pregled naših škola i zavoda šk. g. 1941-42“, *Naš vjesnik*, god. 14., br. 9-10, rujan/listopad 1941., 111.

⁸⁷⁰ *Kronika – Sinj*, 12-13., u: ADSM, O11. *Sestre milosrdnice II.*, 338.; M. AKMADŽA - K. MARKS, „Oduzimanje imovine...“, 192.

⁸⁷¹ Predstavka br. 1196/1945. od 28. kolovoza 1945., citirano u: M. AKMADŽA, *Crkva i država I.*, 73.

⁸⁷² *Sestre milosrdnice II.*, 337.

⁸⁷³ „Statistički pregled naših škola i zavoda šk. g. 1941-42“, *Naš vjesnik*, god. 14., br. 9-10, rujan/listopad 1941., 111.

⁸⁷⁴ Žalba br. 24/1947. od 23. siječnja 1947., u: ADSM, O2.

⁸⁷⁵ Dopis Okružnog NO Banije br. 3653/1947. od 3. veljače 1947., u: ADSM.

zakonski propis o iznajmljivanju prostorija (što je uređeno ugovorom iz 1954. godine).⁸⁷⁶ Međutim, zgrada je nacionalizirana 1962. godine.⁸⁷⁷

Družbin Zavod svetog Vinka u Novoj Gradiški uključivao je dječje obdanište, djevojački internat, tečaj za krojenje i šivanje, te glazbene tečajeve.⁸⁷⁸ Dio zgrade tijekom rata su zauzimala različite vojske (njemačka i partizanska), a nova vlast u njoj je bez ugovora o najmu smjestila dječji dom koji je bio postupno proširivan na račun sestarskih prostorija.⁸⁷⁹ Zgrada i inventar službeno su preuzeti u ožujku 1946., međutim postupak nije bio u skladu sa zakonom, zbog toga što zgrada nije bila komisijski pregledana, na što je Družba 7. ožujka 1946. uložila žalbu u kojoj se pojašnjava da je inventar zabavišta bio skoro u potpunosti uništen, a tako i privatni inventar. U tom pogledu, iznesen je stav da bi se stan sestara morao u cijelosti vratiti, a školske prostorije uzeti u najam.⁸⁸⁰ To je učinjeno 10. rujna 1946., kada je dio zgrade unajmio učenički dom na godinu dana, s mjesečnom najamninom od 1000 dinara. Sestre su koristile svoje dotadašnje prostorije sve do 19. rujna 1949. kada je GNO Nova Gradiška zatražio njihovo iseljenje navodeći kao razlog potrebu za cijelom zgradom u svrhu otvaranja dječjih jaslica. Dan je rok iseljenja 15. listopada 1949. godine.⁸⁸¹

Zbog ovoga postupka intervenirala je Komisija za vjerske poslove NR Hrvatske. U predstavi od 28. rujna 1949. naglašava se da je osam sestara tada bilo u manjem dijelu vlastite zgrade nakon što su preostali, znatno veći dio (10 prostorija), već ranije dale na uporabu učeničkom domu. Uz to, ističe se da su se uzdržavale „racionalnim odradivanjem svoga vrta te malom ekonomijom“ a također i „orguljanjem u crkvi, te pospremanjem i uredjivanjem crkve, napose pranjem crkvenog rublja“. Naime, do 3. svibnja 1949. kada je Izvršni odbor GNO-a Nova Gradiška zabranio sestrama poučavanje „iz bilo kojih predmeta i vještina“, sestre su se bavile i poučavanjem.⁸⁸² U predstavi se nadalje upozorava na derutnost zgrade, odnosno na njezinu neprikladnost za jaslice odnosno dječji vrtić (budući da nema kanalizacije i vode) te da zgrada već služi „socijalnoj svrsi“, budući da je u njoj internat.⁸⁸³

⁸⁷⁶ *Sestre milosrdnice II.*, 83.

⁸⁷⁷ *Sestre milosrdnice II.*, 83.; M. AKMADŽA, *Oduzimanje imovine...*, 251.

⁸⁷⁸ *Sestre milosrdnice II.*, 232.

⁸⁷⁹ *Kronika - Nova Gradiška*, u: ADSM, O11.

⁸⁸⁰ Dopis br. 64/1946. od 7. ožujka 1946., u: ADSM, O11.

⁸⁸¹ Dopis GNO Izvršnog odbora Nova Gradiška br. 10440/1949. od 19. rujna 1949., u: ADSM, O2.

⁸⁸² Dopis GNO Izvršnog odbora Nova Gradiška br. 4924/1949. od 3. svibnja 1949., u: ADSM, O2.

⁸⁸³ Predstavka Komisije za vjerske poslove NR Hrvatske br. 132/1949. od 28. rujna 1949., u: ADSM, O2.

No, GNO Nova Gradiška snažno je nastojao oko iseljenja sestara, uz prijetnje deložacijom, te su sestre bile prisiljene iseliti iz svojih prostorija u listopadu 1949. godine.⁸⁸⁴

U veljači godine 1950. IONO Osijek poništio je prethodnu naredbu GNO-a u Novoj Gradiški pri čemu je bila istaknuta „nepravilnost postupka“, odnosno da je prilikom iseljenja sestara iz njihove kuće njima, kao vlasniku, bilo nepravilno oduzimati „sve stambene prostorije u vlastitoj kući.“⁸⁸⁵ Bez obzira na ovu odluku više instance, sestrama nije bilo dopušteno vratiti se. Cijeli postupak prisilnog iseljavanja opisan je također u dopisu Vrhovne uprave upućenom IONO Osijek 10. ožujka 1950., gdje stoji da je navedeno rješenje stiglo četiri mjeseca nakon što je bilo donijeto, a također se naglašava činjenica derutnosti zgrade i nužnosti njezine obnove prije ponovnog useljavanja.⁸⁸⁶ Iz zapisa sestre Livinije Kuntić razvidno je da je s jedne strane GNO Nova Gradiška tvrdio da je iseljenje „izvršeno dogovorom“, a pokušaji dokazivanja suprotnog nisu bili uspješni.⁸⁸⁷ Zgrada je nacionalizirana 1960. godine.⁸⁸⁸

U Požegi Družba je posjedovala školsku zgradu dvokatnicu u kojoj su prije državnog preuzimanja djelovale državna osnovna škola, Družbina građanska ženska škola i gospodarsko-domaćinska škola te Družbino dječje zabavište (s ukupno 409 učenika u školskoj godini 1941./1942.).⁸⁸⁹ Zgrada je obuhvaćala 23 prostorije, knjižnicu te zbirke za kemiju i fiziku, kuhinju Domaćinske škole u dvorišnoj zgradi i ostale pomoćne prostorije. Tijekom rata djelomično ju je koristila njemačka vojska od 1942. do travnja 1945., kad su je preuzeli partizani (koji su na odlasku otuđili velik dio inventara),⁸⁹⁰ a u svibnju 1945. zgradu je preuzeo GNO, Socijalno-zdravstveni odjel, i u nju smjestio učenički dom. Sestre su se preselile u samostansku stambenu zgradu, a „znajući da djeci treba zraka i kretanja, pripravno su dale na iskorišćavanje ne samo svoje dvorište nego i čitavo brdo iza kuće.“⁸⁹¹ Od ostalih podataka o ovoj zgradi poznato je da je preuzeta bez ugovornog odnosa, što se nije

⁸⁸⁴ Izvještaj Livinije Kuntić od 6. travnja 1950., u: ADSM, O11.

⁸⁸⁵ Rješenje IONO Osijek br. 716-I-50 od 16. veljače 1950., u: ADSM, O2.

⁸⁸⁶ Dopis Vrhovne uprave upućen IONO-u Osijek br. 36/1950. od 10. ožujka 1950., u: ADSM, O2.

⁸⁸⁷ Dopis br. 148/1949. od 11. studenog 1949., u: ADSM, O2.

⁸⁸⁸ *Sestre milosrdnice II.*, 232-233.

⁸⁸⁹ „Statistički pregled naših škola i zavoda šk. g. 1941-42“, *Naš vjesnik*, god. 14., br. 9-10, rujan/listopad 1941., 111. Predstavka Vrhovne uprave Družbe sestara milosrdnica br. 12/1948. od 31. siječnja 1948., u: ADSM, O1.

⁸⁹⁰ *Sestre milosrdnice II.*, 168.

⁸⁹¹ Predstavka Vrhovne uprave Družbe sestara milosrdnica br. 12/1948. od 31. siječnja 1948., u: ADSM, O1. Usp. M. AKMADŽA, *Crkva i država I.*, 455; M. AKMADŽA - K. MARKS, „Oduzimanje imovine...“, 192.

promijenilo ni nakon procjene zgrade i inventara od strane Ministarstva prosvjete Narodne vlade Hrvatske, a za zgradu se nije primala najamnina.⁸⁹² Školska zgrada nacionalizirana je 1960. godine (samostanska nije).⁸⁹³

U Splitu, sestre su dio svoje (poslije i nadograđene) kuće u Bribirskoj ulici preuredile 1930. godine u sirotište za djevojčice koje je financirala Zaklada „Martinis Marchi“, a u njoj je djelovala i zavodska škola te zabavište. Ukinućem privatnih škola, sirotište je prestalo s radom, a početkom rujna 1945. te prostorije je zauzeo državni dom za siromašnu djecu pod nazivom „Udarnik“, s ukupno 120 djece, koji je bio u tim prostorijama do 14. veljače 1947. godine.⁸⁹⁴ Zahtjevnost novonastale situacije opisuje biskup Kvirin Bonefačić u predstavi upućenoj Komisiji za vjerske poslove FD Hrvatske 28. kolovoza 1945. godine:

U kući čč. Milosrdnica u Bribirskoj ulici kao i Školskih sestara na Lovretu je provincijalna kuća s velikim brojem sestara i priličnim brojem novakinja (kandidatica). Na Lovretu ove mora da se kreću među vojnicima, a u Bribirskoj ulici među dječacima nekih 120 od 6 – 16 godina, raspuštenim i na po golim, preko dana redovito bez nadzora, te po dvorištu i vrtu sve obaraju i smrade. Milosrdnice nemaju nikakve vlasti nad njima niti ih smiju opomenuti; samo 5-6 sestara je uzeto u službu da u jutro uredi prostorije, da krpaju i da kuhaju što im se donese. Kada su nedavno dječaci dobili svrab, htio je upravitelj da ih sestre mažu i čiste, ali one su to odbile. Tom prilikom su dječaci namazani goli šetali i skakali po dvorištu!⁸⁹⁵

U ožujku 1947. godine GNO Split, Socijalni odjel, uselio je u prostorije dječjeg doma 54 starice, koji će biti ondje do 1961. godine.⁸⁹⁶

U Martinskoj Vesi, u Družbinoj zgradi sestre su vodile državnu djevojačku osnovnu školu s ukupno 97 učenika u školskoj godini 1941./1942.,⁸⁹⁷ a uz školsku zgradu postojala je i posebna stambena zgrada. Sestre su nakon zatvaranja svoje škole, odnosno otvaranja državne, u njoj ostale djelovati do 1948. godine. Prema zapisu sestre Kanizije Črnilec, ona je godine 1948. dobila premještaj „u jedno pravoslavno selo“ gdje nije mogla „vršiti svoje kršćanske ni

⁸⁹² *Kronika – Požega*, u: ADSM, O11. Usp. M. AKMADŽA, *Oduzimanje imovine...*, 251.

⁸⁹³ *Sestre milosrdnice II.*, 168.

⁸⁹⁴ *Kronika od 1941. godine sestara milosrdnica sv. Vinka P. – Provincije „Navještenja“*, 11., u: ADSM, O11.

⁸⁹⁵ Predstavka br. 1196/1945. od 28. kolovoza 1945., citirano u: M. AKMADŽA, *Crkva i država I.*, 72.

⁸⁹⁶ *Sestre milosrdnice II.*, 295. *Kronika od 1941. godine sestara milosrdnica sv. Vinka P. – Provincije „Navještenja“*, 11-15., u: ADSM, O11.

⁸⁹⁷ „Statistički pregled naših škola i zavoda šk. g. 1941-42“, *Naš vjesnik*, god. 14., br. 9-10, rujan/listopad 1941., 111.

redovničke dužnosti“ te je stoga dala otkaz u školi i ostala djelovati u župi.⁸⁹⁸ Godine 1951. ponuđeno je Općini Martinska Ves otkupiti rabljeni namještaj u školi i bila je zatražena najamnina za školsku zgradu što je odbijeno dopisom od 31. svibnja 1952. budući da se „jedno i drugo smatra imovinom narodnom, a nikako tog samostana u Martinskoj Vesi.“⁸⁹⁹ No, Družbin odvjetnik Zlatko Kuntarić uspješno je dokazao da je samostan vlasnik te je spor riješen 1953. u korist Družbe.⁹⁰⁰ Međutim, školska zgrada je nacionalizirana temeljem Zakona o nacionalizaciji najamnih zgrada i građevinskog zemljišta iz 1958. godine (samostanska nije).⁹⁰¹

Od ostalih Družbinih zgrada upotrebljavanih za odgojno-prosvjetne svrhe treba spomenuti i Družbin samostan u Osijeku, gdje je djelovalo dječje zabavište i obdanište. Ukinućem zabavišta, Družbinu zgradu godine 1945. dijelom je preuzeo državni dječji dom, a sestrama je ostavljen dio kuće.⁹⁰² U Družbinoj školskoj zgradi u Oriovcu (uz koju je postojala i stambena zgrada) sestre su vodile državnu osnovnu djevojačku školu koja je završetkom rata bila zatvorena, a zgrada je bila „dana u prosvjetne svrhe“.⁹⁰³ Zgrada je nacionalizirana „drugom nacionalizacijom“ 1960. godine.⁹⁰⁴ U Lovrečini, sestre su u vlastitoj zgradi vodile državnu osnovnu školu sve do dolaska nove vlasti, a potom su ostale u njoj djelovati do rujna 1948. kada su sestre učiteljice reducirane, a službu su preuzele civilne nastavnice. No, s obzirom da općina nije imala svoju školsku zgradu Družbina zgrada dana je u najam (najamnina od 8000 dinara se redovito plaćala).⁹⁰⁵

Kako pokazuju navedeni primjeri, Družbine školske zgrade i u ostalim područjima NR Hrvatske u ovom razdoblju nisu bile preuzete zakonski u državno vlasništvo već su bile uzete u najam te imale različitu svrhu, ponajvećma odgojno-prosvjetnu ali i stambenu. Redovitost je bila prisilno iseljavanje članica Družbe iz zadržanih prostora (budući da su najčešće školske zgrade bile i stambene). Ovim postupkom bilo je zahvaćeno ukupno 16 zgrada, od čega pet u

⁸⁹⁸ „Kratka povijest redovničke kuće u Martinskoj Vesi od god. 1940. dalje“, Zapis Kanizije Črnilec, 9. siječnja 1971., u: ADSM, O11.

⁸⁹⁹ Dopis br. 128/1952. od 31. svibnja 1952., u: ADSM, O2.

⁹⁰⁰ *Kronika – Martinska Ves*, u: ADSM, O11. Usp. M. AKMADŽA, *Oduzimanje imovine...*, 251.

⁹⁰¹ M. AKMADŽA, *Oduzimanje imovine...*, 251.

⁹⁰² *Sestre milosrdnice II.*, 215-216. *Kronika – Osijek*, u: ADSM, O11.

⁹⁰³ Predstavka A. Šustek Predsjedništvu Vlade NR Hrvatske od 13. kolovoza 1951. br. 114/1951. Citirano u: M. AKMADŽA, *Crkva i država I.*, 494.; *Sestre milosrdnice II.*, 195.; M. AKMADŽA, *Oduzimanje imovine...*, 251.

⁹⁰⁴ M. AKMADŽA, *Oduzimanje imovine...*, 251.

⁹⁰⁵ *Sestre milosrdnice I.*, 301. *Kronika - Lovrečina*, 20, u: ADSM, O11.

Zagrebu, a ostale u Daruvaru, Grubišnom Polju, Sinju, Sisku, Novoj Gradiški, Požegi, Martinskoj Vesi, Oriovcu, Lovrečini, Osijeku i Splitu.

3. Pitanje državnih premještaja članica Družbe

Kako je već prethodno navedeno, podržavljenjem škola, Ministarstvo prosvjete Narodne vlade Hrvatske tražilo je od Vrhovne uprave Družbe da sestre nastavnice nastave djelovati u istome svojstvu dok se njihova mjesta ne popune državnim namještenicima. Naime, u poratnim godinama bilo je poteškoća s učiteljskim kadrom te tada „na jednog učitelja dolazilo prosječno više od 70 učenika u razredu, što je uvjetovalo lošu kvalitetu obrazovanja i rezultiralo visokim postotkom ponavljača, polupismenosti i niskom razinom znanja.“⁹⁰⁶ U tom pogledu, sestre su s jedne strane državnim vlastima bile nužno potrebne, a ukoliko se uzmu u obzir razlozi ideološke naravi one su zasigurno i smetale.

U odgovoru Družbe na ovu zamolbu od 31. listopada 1945. navedeno je da Družba načelno pristaje na ponudu da sestre nastavnice preuzmu službu u državnim školama ali pod određenim uvjetima – odnosno pod temeljnim uvjetom da njihovo djelovanje ne dovodi u pitanje vjersko uvjerenje članica i Družbi vlastita pravila života⁹⁰⁷ na što Ministarstvo prosvjete nije pristalo.⁹⁰⁸ Članice su međutim ipak postale državne namještenice, a poseban problem u pogledu toga bili su premještaji koji članicama nisu bili prihvatljivi, budući da su bile vezane određenim pravilima života i rada kao što je primjerice život u zajednicama. To se naime nije moglo ostvariti prilikom državnih premještaja budući da su sestre najčešće bile premještane u mjesta gdje nisu imale svojih zajednica. U tim su slučajevima davale otkaz, „koji je Ministarstvo prosvjete vrlo rado prihvatilo.“⁹⁰⁹

Premještaji su bili i ideološki motivirani te su bili vezani uz „politički iniciranu praksu 'preodgajanja'“ stoga što je uz one premještaje koje je provodilo Ministarstvo prosvjete da bi zadovoljilo potrebe određenih sredina, bilo i onih kojima se „planiralo izmještajem nastavnika

⁹⁰⁶ K. SPEHNJAK, *Javnost i propaganda*, 177.

⁹⁰⁷ Dopis Vrhovne uprave br. 227/1945. od 31. listopada 1945., u: ADSM, O1.

⁹⁰⁸ Dopis Ministarstva prosvjete Narodne vlade Hrvatske, Opći odjel, br. 19314-I-1945. od 10. studenog 1945., u: ADSM, O1.

⁹⁰⁹ *Sestre milosrdnice I.*, 186.

u drugu sredinu utjecati na njegovu političku orijentaciju.“⁹¹⁰ O tome je odlučivalo Ministarstvo prosvjete, sukladno odredbama različitih saveznih i republičkih uredbi „kojima su prosvjetni radnici određeni kao prijeko potrebni stručni kadrovi.“⁹¹¹

Slijedom toga u godini 1946. zbog čestih premještaja sestara događala su se otvaranja i zatvaranja Družbinih zajednica vezanih uz škole. U vezi s tri premještaja sestara učiteljica u Kotaru Ludbreg Vrhovna uprava uputila je dopis Ivi Babiću, ministru prosvjete NR Hrvatske.⁹¹² U dopisu je navela da prema Družbinim pravilima u jednom mjestu nije mogla biti jedna sestra te da je nakon premještaja u svakom mjestu stoga morala biti osnovana nova redovnička zajednica, a u svaku od tih novoosnovanih kuća bile su poslone još dvije sestre. To je iziskivalo dodatne materijalne troškove što je Družbi predstavljalo „veoma teško pitanje“ budući da je u novonastalim okolnostima bila „materijalno osjetljivo prikraćena“. Ministra prosvjete molilo se stoga da se članice Družbe

premješčaju samo u ona mjesta, gdje već ionako rade sestre u školama, ili ako se već premješčaju u neko drugo mjesto da to mjesto ima 1/crkvu i svećenika 2/ školski stan. Usto neka bi se, radi spomenutih razloga, u isto mjesto namjestile kao učiteljice barem dvije sestre. Ako bi radi ove organizacije trebalo namjestiti još koju sestru učiteljicu, koja zasad nije u državnoj službi, mi ćemo vrlo rado u tome pogledu u tome pomoći jer imademo na raspoloženju sestara učiteljica, koje su ranije radile na privatnim školama.⁹¹³

U vezi ovih zajednica u ludbreškom kotaru, koje su bile povod dopisa, bili su vezani znakoviti događaji koji ilustriraju prethodno navedene stavove državnih vlasti. U dopisu upućenom Nadbiskupskom duhovnom stolu u Zagrebu od 26. travnja 1946., kojim se moli odobrenje redovničke zajednice u Martijancu kod Ludbrega,⁹¹⁴ gdje je bila premještena jedna sestra iz Karlovca kod Ludbrega,⁹¹⁵ navodi se sljedeće: „Unatoč nastojanju da se spriječi taj premješčaj, nije nam to pošlo za rukom. Kad je pak sestra htjela napustiti državnu službu, zaprijetili su joj zatvorom radi sabotaze.“⁹¹⁶ U Karlovec kod Ludbrega jedna je sestra premještena iz Velikog Bukovca, te je stoga osnovana zajednica od tri sestre (od kojih su

⁹¹⁰ K. SPEHNJAK, *Javnost i propaganda*, 198.

⁹¹¹ K. SPEHNJAK, *Javnost i propaganda*, 197.

⁹¹² Dopis Vrhovne uprave br. 180/1946. od 1. kolovoza 1946., u: ADSM, O1.

⁹¹³ Dopis Vrhovne uprave br. 180/1946. od 1. kolovoza 1946., u: ADSM, O1.

⁹¹⁴ Ova zajednica bila je otvorena 24. travnja 1946, a ukinuta 5. prosinca iste godine. *Statistički izvještaj provincije 'Imakulate' za godinu 1946. Vrhovnoj upravi* br. 40/1947. od 7. veljače 1947., u: ADSM, O1.

⁹¹⁵ Zajednica je bila otvorena 14. veljače 1946. godine. Dopis Vrhovne uprave upućen Nadbiskupskom duhovnom stolu u Zagrebu br. 50/1946. od 23. veljače 1946., u: ADSM, O1.

⁹¹⁶ Dopis br. 106/1945. od 26. travnja 1946., u: ADSM, O1.

dvije radile u školi, a jedna u župi). Sestre su stanovale u župnom stanu do 15. travnja 1947. kada su, zbog čestih i intenzivnih prijetnji mjesnih vlasti, bile prisiljene otići.

Premještaji sestara učiteljica događali su se i u ostalim mjestima u NR Hrvatskoj. Na primjer, u školi u Gradecu, koju su vodile sestre, 6. ožujka 1946. postavljena je državna upraviteljica, a potom su slijedili premještaji sestara u Krasno, gdje nije postojala Družbina zajednica. Zbog toga su sestre dale otkaz i morale su napustiti stan u listopadu 1946. godine.⁹¹⁷ U Velikom Bukovcu sestre su djelovale u djevojačkoj pučkoj školi do 1948. godine kada su dobile otkaz, ali su ostale u svojim stambenim prostorijama do početka 1949. godine kada su se preselile u župni stan i preuzele nove dužnosti: čišćenje i uređivanje crkve i crkvenog rublja, pečenje hostija, vođenje crkvenog pjevanja i sviranja te župnikova kućanstva.⁹¹⁸ U državnoj osnovnoj školi u Požegi sestre su djelovale do početka školske godine 1947./1948. kada su zbog premještaja u Staru Gradišku dale otkaz.⁹¹⁹ Jednako se dogodilo u Mariji Bistrici gdje su dvije sestre dobile premještaj u Gornju Stubicu, a budući da ga nisu mogle prihvatiti dobile su otkaz. U školi je ostalo još nekoliko sestara za koje je bila izglasana uredba da ne smiju raditi u redovničkom odijelu, a budući da su to odbile dobile su otkaz u srpnju 1948. godine.⁹²⁰

4. Otkazi članicama Družbe od strane državne vlasti

U odnosu na godinu 1941., kada su sestre na području Hrvatske djelovale u devetnaest vlastitih odgojno-prosvjetnih ustanova (škola i zabavišta) i u trinaest državnih (koje su i vodile),⁹²¹ nakon ukinuća privatnih Družbinih škola te preuzimanja istih od strane države u travnju 1946. godine, 39 sestara još je neko vrijeme djelovalo u 11 državnih pučkih škola i jednoj gimnaziji (IX. ženska realna gimnazija u Zagrebu, pučke škole u Vinici, Ivancu,

⁹¹⁷ Statistički izvještaj provincije 'Imakulate' za godinu 1946. br. 40/1947. od 7. veljače 1947., u: ADSM, O1. *Sestre milosrdnice I.*, 293.

⁹¹⁸ *Sestre milosrdnice II.*, 17.

⁹¹⁹ Statistički izvještaj provincije 'Imakulate' za godinu 1946. br. 40/1947. od 7. veljače 1947., u: ADSM, O1.

⁹²⁰ *Sestre milosrdnice II.*, 36. Dopis Vrhovne uprave upućen Nadbiskupskom duhovnom stolu u Zagrebu br. 148/1948. od 17. rujna 1948., u: ADSM, O1.

⁹²¹ „Statistički pregled naših škola i zavoda šk. g. 1941-42“, *Naš vjesnik*, god. 14., br. 9-10, rujan/listopad 1941., 111.

Zlataru, Mariji Bistrici, Lovrečini, Gradecu, Martinskoj Vesi, Požegi, Rasinji, Velikom Bukovcu, Sinju). U nekim državnim školama, u kojima su prethodno radile, dobile su otkaz ili pojedinačno ili potpuno, a razlog dobivanja otkaza, piše Angela Šustek, vrhovna glavarica, u izvješću iz travnja 1946., nije bio poznat „ali je posve vjerojatno, da su otpuštene zato, jer rad sestara ne odgovara ciljevima uzgoja.“⁹²² Tijekom sljedećih godina broj sestara u školama se i dalje smanjivao. Iz statističkog izvješća Družbine provincije sa sjedištem u Zagrebu od 7. veljače 1947., uočava se da u državnoj gimnaziji tada više nije djelovala ni jedna sestra, a 20 sestara još je uvijek djelovalo u svojstvu honorarnih nastavnica u osnovnim školama.⁹²³

Tijek ovih postupaka ilustrira slučaj u osnovnoj školi u Rasinji. U srpnju 1946. započela su nastojanja mjesnih vlasti da se za potrebe policije sestre iseli iz njihova stana u školskoj zgradi i to u župni stan. U vezi tog postupka uložena je žalba u travnju 1948., a također zamoljena intervencija Nadbiskupskog duhovnog stola u Zagrebu kod Komisije za vjerske poslove NR Hrvatske.⁹²⁴ U zamolbi je posebno naglašeno da se kraj stana sestara nalazila kapela u kojoj se svakodnevno vršilo bogoslužje, budući da je župna crkva bila udaljena. Kako je istaknuto, mjesno stanovništvo je željelo da kapela ondje ostane „jer je tako od starine“, a u župnom stanu nije bilo mjesta za sestre.⁹²⁵ Komisija je dalje upravila svoju zamolbu Kotarskom NO Ludbreg, koja nije bila uvažena te je iz odluke istog NO-a od 22. srpnja 1948. razvidno da je stan komisijski pregledan te da „pripada školi i potreban je školi za stan učitelja, te se ne može dodijeliti Milicijskoj stanici u Rasinji.“ No, kako se tvrdi, sestra Olimpijada Meštrović je u međuvremenu dobila otkaz u školi „i čim stigne drugi učitelj, morat će se seliti iz školskog stana, jer je zgrada državna i s njom nema ništa provincijalna uprava ss. milosrdnica.“⁹²⁶

⁹²² Izvještaj Vrhovne glavarice br. 90/1946. od 5. travnja 1946., u: ADSM, O1.

Izvještaj Vrhovne glavarice br. 90/1946. od 5. travnja 1946., u: ADSM, O1.

⁹²³ Statistički izvještaj provincije 'Imakulate' za godinu 1946. br. 40/1947. od 7. veljače 1947., u: ADSM, O1.

⁹²⁴ Prijepis žalbe Olimpijade Meštrović Izvršnom odboru Kotarskog narodnog odbora Ludbreg od 16. travnja 1948., u: ADSM, O11.

⁹²⁵ Predstavka Nadbiskupskog duhovnog stola u Zagrebu upućena Komisiji za vjerske poslove NR Hrvatske br. 910/1948. od 16. travnja 1948., u: HDA, f. 310, kut. 131. Navedeno u: M. AKMADŽA, *Crkva i država I.*, 458.

⁹²⁶ Dopis Komisije za vjerske poslove upućen Nadbiskupskom duhovnom stolu u Zagrebu br. 916/1948. od 26. srpnja 1948., u: HDA, f. 310, kut. 131. Navedeno u: M. AKMADŽA, *Crkva i država I.*, 458.

Uz Rasinju,⁹²⁷ godine 1948.⁹²⁸ dobile su otkaz sestre učiteljice koje su radile u državnim osnovnim školama u Lovrečini,⁹²⁹ Mariji Bistrici,⁹³⁰ Ivancu,⁹³¹ Velikom Bukovcu, Oriovcu, Vinici⁹³² i Zlataru.⁹³³

5. Prekvalifikacija članica Družbe

Otkazi članicama Družbe u državnim odgojno-prosvjetnim ustanovama započeli su već 1945. godine. U novonastalim okolnostima Vrhovna je uprava savjetovala da sestre poslije dobivenog otkaza (ukoliko se nisu uspjele drugdje zaposliti) „ostanu na svojim mjestima“ a „gdje je prilika, neka se vježbaju u mjesnim bolnicama u dvorbi bolesnika, a gdje te prilike nema neka se posvete ručnim radnjama, vrtnim i poljskim poslovima, a dobro bi bilo da uče kuhanje.“⁹³⁴ Također, otvorilo se novo područje djelovanja na župama koje je obuhvaćalo brigu za crkvu, vođenje župskog kućanstva i sl.⁹³⁵

Statistike potvrđuju da je u razdoblju do 20. siječnja 1947. iz odgojno-prosvjetnih ustanova dobilo otkaz, ili je dalo otkaz ukupno 177 članica Družbe. S obzirom na velik broj sestara koje su ostale bez posla te nužnost pronalaženja načina preživljavanja u novim uvjetima, bila je nužna stručna prekvalifikacija članica. S jedne strane, budući da je još uvijek na području zdravstva bilo moguće djelovati dio sestara usmjerio se prema toj djelatnosti. Tako, iste godine od ukupnog broja članica otpuštenih iz državne službe na području odgoja i prosvjete, 30 sestara primljeno je u državnu službu „na zdravstvenom području.“⁹³⁶ S druge strane, učiteljice osnovnih i nastavnice srednjih škola te one sestre koje su završile nižu

⁹²⁷ *Sestre milosrdnice II.*, 41.

⁹²⁸ *Kronika provincije*, u: APBZBDM.

⁹²⁹ *Sestre milosrdnice I.*, 301. *Kronika-Lovrečina*, 20., u: ADSM, O11.

⁹³⁰ *Sestre milosrdnice II.*, 29.

⁹³¹ *Sestre milosrdnice II.*, 24.

⁹³² *Sestre milosrdnice II.*, 49.

⁹³³ *Sestre milosrdnice II.*, 17.

⁹³⁴ Dopis Vrhovne uprave br. 204/1945. od 27. rujna 1945., u: ADSM, O1.

⁹³⁵ *Kronika od 1941. godine sestara milosrdnica sv. Vinka Paulskog, Provincije „Navještenja“*, 10, u: ADSM, O11. O školi u Sinju primjerice je zapisano: „Očiti dokaz Providnosti Božje vidi se i kod oduzimanja škole. Oduzima nam se škola a otvara nam se rad na župama.“

⁹³⁶ Pregled rada i zarade sestara milosrdnica br. 21/1947. od 20. siječnja 1947., u: ADSM, O1.

srednju školu ili trgovačku akademiju uspijevale su se zaposliti i „po kancelarijama raznih poduzeća i u prosvjetnim zavodima.“⁹³⁷ Primjerice, u Zlataru se jedna sestra godine 1950. zaposlila kao činovnica u banci i djelovala u građanskom odijelu.⁹³⁸

Činjenica je da je vlast osobito skrbila za kadar u odgojno-prosvjetnim ustanovama te je u pogledu toga Predsjedništvo Vlade NR Hrvatske jednom uredbom „zabranilo zapošljavanje učitelja i nastavnika, izvan prosvjetne struke, mimo dopuštenja Ministarstva.“⁹³⁹ Budući da daljnje djelovanje u tim ustanovama iz prethodno navedenih razloga (npr. zbog premještaja) nije bilo ostvarivo, bila je nužna prekvalifikacija članica, u vezi čega je u veljači 1947. Vrhovna uprava uputila Ministarstvu prosvjete NR Hrvatske zamolbu da sestre nastavnice i bolničarke mogu ostati u tom zaposlenju.

U zamolbi se donose podatci da je do nastupa nove vlasti radilo u osnovnim školama (privatnim i državnim) ukupno 45 sestara učiteljica, a u privatnim srednjim školama 40 sestara nastavnica (ukupno 85). Godine 1947. taj je broj bio skoro u potpunosti reduciran te je tada u državnim osnovnim školama djelovalo 20 sestara, a od ostalih 65 sestara, 24 sestre nastavile su raditi honorarno u državnoj IX. ženskoj realnoj gimnaziji (bivšoj Družbinoj gimnaziji), ali su postupno bile zamjenjivane civilnim osobljem. Nadalje, 14 sestara je dalo otkaz jer su bile premještene u mjesta gdje bi im, s obzirom na uvjete stanovanja i života, „bilo nemoguće odgovoriti svojim redovničkim obavezama“. Sumarno, ukupno 65 sestara na koncu je ostalo bez zaposlenja na području obrazovanja, te su bile preusmjerene na rad u bolnicama: deset sestara se zaposlilo u Bolnici sestara milosrdnica u Zagrebu, četiri u državnoj bolnici u Sarajevu, a desetak sestara polagalo je dodatne stručne ispite za rad u zdravstvu.⁹⁴⁰

Uz ove članice koje su se uspješno prekvalificirale, bilo i onih koje to nisu uspjele te su stoga uputile zamolbu za ponovnim zaposlenjem u državnim odgojno-prosvjetnim ustanovama, na odgovarajućim mjestima. Budući da na ovaj upit nije bio dobiven odgovor zaključuje se „da je Vlastima nezgodno obazirati se kod naših postavljanja i premještaja na naše redovničke obaveze.“ Moli se dalje da sestre koje su djelovale u prosvjeti mogu i dalje biti zaposlene u bolnicama, posebno što je ta služba bila tada tražena. Nadalje, budući da

⁹³⁷ Statistički izvještaj provincije 'Imakulate' za godinu 1946. br. 40/1947. od 7. veljače 1947., u: ADSM, O1.

⁹³⁸ *Sestre milosrdnice II.*, 22.

⁹³⁹ K. SPEHNJAK, *Javnost i propaganda*, 197.

⁹⁴⁰ Dopis Vrhovne uprave Ministarstvu prosvjete NR Hrvatske br. 41/1947. od 10. ožujka 1947., u: ADSM, O1.

Družba nije imala dovoljan broj sestara bolničarki koje bi se zaposlile u zdravstvu toj bi se službi posvetile sestre koje su djelovale u prosvjetnim ustanovama (donosi se primjer državne bolnice u Puli za koju je Ministarstvo narodnog zdravlja NR Hrvatske tražilo bolničarke redovnice).⁹⁴¹ Ovu je zamolbu Ministarstvo prosvjete NR Hrvatske odobrilo 10. ožujka 1947., „uvažavajući važnost funkcija koje imenovane sada vrše, a naročito u sektoru zdravstva.“⁹⁴²

U vezi zapošljavanja sestara nastavnica u državnim službama tijekom sljedećih godina Ministarstvo prosvjete NR Hrvatske i dalje je odredbama reguliralo njihovo zapošljavanje u državnim službama. To je naveo i Svetozar Ritig, predsjednik Komisije za vjerske poslove NR Hrvatske, u svom dopisu od 24. kolovoza 1950. upućenoj Milošu Žanku, ministru kulture i prosvjete NR Hrvatske. Ritig moli se da se sestre nastavnice oslobodi od naredbe Ministarstva prosvjete koja je određivala obvezu njihova nastavka djelovanja u prosvjetnoj službi. Sestre ne bi mogle djelovati u školama, ističe Ritig, „a da ne dodju u sukob ili sa svojom savješću ili sa zahtjevima koji bi se na njih u svjetonazornom pogledu stavili.“ Zbog tog razloga prethodno u srpnju 1949. isti je ministar pristao na izuzimanje sestara od ove uredbe te dopustio njihovo zapošljavanje u drugim djelatnostima.⁹⁴³ Ovu zamolbu uputila je i Vrhovna uprava i izravno ministru Žanku navodeći kao temeljni razlog da sestre nastavnice ne mogu „odgovarati planskom prosvjetnom radu“, te da su u tom pogledu neminovni propusti ili eventualni ispadi „ako se redovnica – jer ona to bitno svoje obilježje ne će moći nikada posve prikriti – pojavi među današnjom omladinom“ što se već očitivalo godine 1946. kada su sestre još djelovale u školama.⁹⁴⁴ U kolovozu 1950. ponovno se moli da sestre nastavnice ne moraju raditi u školama budući da im se premještajima ugrožava zajednički život (članovi se odvajaju od zajednice), koji je „bitna forma redovništva.“⁹⁴⁵ Iz dostupnog arhivskog gradiva nije vidljivo je li ova zamolba riješena. Međutim, sukladno podacima navedenim u izvješću od 31. kolovoza 1951. razvidno je da se u tom razdoblju bilježi porast u otvaranju novih radnih mjesta u bolnicama te se stoga može zaključiti da je molba bila pozitivno riješena.⁹⁴⁶

⁹⁴¹ Dopis Vrhovne uprave Ministru prosvjete NR Hrvatske br. 32/1947. od 7. veljače 1947., u: ADSM, O1.

⁹⁴² Dopis Vrhovne uprave Ministarstvu prosvjete NR Hrvatske br. 41/1947. od 10. ožujka 1947., u: ADSM, O1.

⁹⁴³ Dopis br. 98/1950. od 24. kolovoza 1950., u: HDA, f. 310, kut 137.

⁹⁴⁴ Dopis br. 98/1950. od 24. kolovoza 1950., u: HDA, f. 310, kut 137.

⁹⁴⁵ Dopis Vrhovne uprave upućen Ivi Babiću, ministru prosvjete NR Hrvatske, br. 97/1950. od 23. kolovoza 1950., u: HDA, f. 310, kut 137.

⁹⁴⁶ Izvještaj za Glavnu skupštinu 1951. godine, ADSM, O1.

6. Zabrana djelovanja u ostalim državnim, Družbinim i crkvenim odgojno-prosvjetnim ustanovama

S obzirom na ostale odgojno-obrazovne ustanove, članice Družbe bile su zaposlene u različitim Družbinim, državnim i crkvenim dječjim domovima i internatima, te dječjim oporavilištima. Proces kadrovske redukcije bio je jednak onome u ostalim državnim i privatnim ustanovama koje su vodile sestre. Ponajprije, nastupom nove vlasti, bili su postavljeni državni povjerenici, potom su dani otkazi pojedinim sestrama i na koncu preostalim sestrama.

Primjerice, godine 1945. zatvoreni su Družbini dječji domovi u Lovrečini⁹⁴⁷ i Osijeku.⁹⁴⁸ Značajan je bio slučaj u Molvama. Naime, godine 1946. otvara se, a i ubrzo zatvara Družbino zabavište u vlastitoj kući u Molvama, gdje je djelovala Družbina „mala škola“. Zanimljivo je da su sestre, bez suglasnosti mjesnih vlasti, otvorile ondje zabavište u travnju 1946. godine. Zabavište je, prema prijepisu zapisnika službenika Kotarskog NO-a Đurđevac, djelovalo četrnaest dana a sestre su ga otvorile „iako su znale da po zakonu ne mogu raditi s djecom, jer su privatna lica.“ U istom zapisniku sestra Andreja Puljić opisala je odgoj djece u zabavištu te je tijekom saslušanja izjavila „da je samo čuvala djecu i igranje kola i ringe ringe raja, djeca su se igrala kockama i pijeskom. Sestra izjavljuje da nije potrebno obdanište. Obdanište nije primalo plaću niti nagradu od roditelja koji su davali djecu na čuvanje.“ Zabavište je bilo ukinuto 11. rujna 1946. godine, pod prijetnjom primjene zakonskog postupka, utemeljenog na uputama (neimenovanog) zakona od 15. kolovoza 1946. kojim se zabranjuje privatnim licima vođenje domova, obdaništa ili zabavišta bez suglasnosti narodnih vlasti.⁹⁴⁹

Godine 1946. prestaje Družbina djelatnost u Nadbiskupskom konviktu za siromašne đake u Zagrebu, u Vlačkoj ulici 38,⁹⁵⁰ državnim dječjim domovima u Zaprešiću i Crikvenici⁹⁵¹ te dječjem oporavilištu u Selcu, a godine 1947. u dječjem domu u Lokrumu.⁹⁵²

⁹⁴⁷ *Sestre milosrdnice I.*, 307.

⁹⁴⁸ *Sestre milosrdnice II.*, 216.

⁹⁴⁹ *Kronika – Molve*, u: ADSM, O11.

⁹⁵⁰ Statistički izvještaj provincije 'Imakulate' za godinu 1946. br. 40/1947. od 7. veljače 1947., u: ADSM, O1.

⁹⁵¹ *Kronika provincije*, 1946., u: APBZBDM.

Nadalje, godine 1948. prestala je djelatnost sestara u požeškom nadbiskupskom konviktu.⁹⁵³ Tijek ovog procesa na nekim mjestima opisuju zapisi u kronikama. Na primjer, u dječjem domu u Crikvenici, sestre su ostale na svojim radnim mjestima nakon dolaska nove vlasti pa do siječnja 1946., kada je otkaz dobilo 12 sestara. Preostalih pet sestara djelovalo je u izuzetno otežanim okolnostima. Sestre „s djecom nemaju posla, a ono što one rade, mogle bi obavljati i svjetske osobe.“⁹⁵⁴ U vezi razloga otkaza danim sestrama u dječjem domu u Selcu, u siječnju 1946., navodi se „da se moraju namjestiti drugovi demobilizirani.“⁹⁵⁵ Slično je bilo i u dječjem domu u Lokrumu, gdje su sestre dobile otkaz godine 1947.⁹⁵⁶ U vezi toga, prema izvješću sestre Hermine Šuker, početkom ožujka 1945. rečeno je da sestre više nisu potrebne, te da ostanu dvije sestre i to u kuhinji i praonici rublja. Te dvije sestre morale su također otići kad je za njih pronađena zamjena: „Mlađe sestre zaposlile su se u staračkom domu, a starije su otišle u Split. Bio je veliki pritisak na mlađe sestre, pa su one masovno napustile Družbu.“⁹⁵⁷

Iz navedenog može se zaključiti da je djelatnost Družbinih članica u različitim institucijama vezanih uz odgoj i prosvjetu (bilo privatnim ili državnim) u NR Hrvatskoj trajala u većini slučajeva do 1947. godine. Što se tiče odgojno-prosvjetnog djelovanja Družbe u ostalim federalnim jedinicama, godine 1945. prestaje njihov rad i u odgojno-prosvjetnim institucijama u FD Srbiji i to u dječjem domu u Zrenjaninu,⁹⁵⁸ a svoju odgojnu djelatnost članice više nisu mogle razvijati ni u vlastitom zavodu u Beogradu zbog zauzeća zgrade od strane državnih vlasti.⁹⁵⁹ Članice su djelovale i u katoličkoj osnovnoj školi u Prizrenu, ali je njihova djelatnost ondje prestala već tijekom Drugog svjetskog rata.⁹⁶⁰

⁹⁵² *Kronika od 1941. godine sestara milosrdnica sv. Vinka Paulskog, Provincije „Navještenja“*, 15, u: ADSM, O1.

⁹⁵³ *Sestre milosrdnice II.*, 173.

⁹⁵⁴ *Kronika – Crikvenica*, u: ADSM, O11.

⁹⁵⁵ Dopis GNO, Socijalni odbor Zagreb, br. 1.400 –VI-1946. od 23. siječnja 1946., u: ADSM, O1. *Kronika – Selce*, u: ADSM, O11.

⁹⁵⁶ *Kronika od 1941. godine sestara milosrdnica sv. Vinka Paulskog, Provincije „Navještenja“*, 15, u: ADSM, O1.

⁹⁵⁷ *Kronika – Lokrum*, u: ADSM, O11.

⁹⁵⁸ *Sestre milosrdnice II.*, 416.

⁹⁵⁹ *Sestre milosrdnice II.*, 387.

⁹⁶⁰ *Sestre milosrdnice II.*, 423.

7. Zaključne skrižaljke

Kako je već prethodno rečeno, postojala je razlika u tijeku preuzimanja Družbinih školskih zgrada u različitim federalnim jedinicama. Što se tiče NR Hrvatske, zgrade su redovito uzimane u najam te preuzimanje većine tih zgrada nije bilo ostvareno u promatranom razdoblju, već poslije godine 1958. i to „drugom nacionalizacijom“. U NR Hrvatskoj država je uzela u najam ukupno 16 zgrada koje je Družba upotrebljavala za vlastitu odgojno-prosvjetnu djelatnost (26 Družbinih odgojno-prosvjetnih ustanova). Usporedbe radi, u NR Bosni i Hercegovini Družba je izgubila 13 takvih zgrada (24 Družbine odgojno-prosvjetne ustanove), a u NR Srbiji jednu (jedna Družbina odgojno-prosvjetna ustanova). Sumarno, ovim je procesom bilo obuhvaćeno 30 Družbinih zgrada (51 Družbina odgojno-prosvjetna ustanova).

Nakon zauzimanja školskih zgrada u FD/NR Hrvatskoj slijedili su otkazi članicama Družbe od strane državnih vlasti, a također otkazi koje su članice same davale zbog nemogućnosti ispunjavanja uvjeta koje su prosvjetne vlasti postavljale kao uvjet ostanka. U pogledu djelovanja sestara u državnim školama, važno je napomenuti da ih je sve (izuzev škola u Ludbreškom Karlovcu i Martijancu kod Ludbrega) osnovala Družba te su sestre ujedno bile ravnateljice tih škola. One su primjenom različitih prosvjetnih politika tijekom vremena bile podržavljene, ali su sestre nastavile voditi ih.

Brojčani pokazatelji radikalnog smanjivanja broja članica Družbe zaposlenih u prosvjetnim ustanovama u samo jednoj godini ukazuju da je na području FD/NR Hrvatske u svibnju 1945. ukupno 60 članica djelovalo u 13 državnih osnovnih škola i jednoj gimnaziji, a u kolovozu 1946. broj škola u kojima su djelovale ostao je približno isti, međutim broj članica se smanjio na 29⁹⁶¹. To je nastavljeno i u sljedećim godinama te stoga godine 1949. nije više bilo zaposlenih sestara u državnim osnovnim ili srednjim školama (Skrižaljka 6.).

Skrižaljka 6. Pregled broja članica Družbe zaposlenih u državno prosvjetnim ustanovama u FD/NR Hrvatskoj

⁹⁶¹ Dopis Vrhovne uprave, upućen Ministarstvu prosvjete NR Hrvatske, br. 190/1946. od 12. kolovoza 1946., u: ADSM, O1.

Mjesto	Broj zaposlenih članica svibanj 1945.	Broj zaposlenih članica kolovoz 1946.	Godina prestanka djelovanja
Daruvar	4	/	1946.
Gradec	2	2	1946.
Požega	4	2	1947.
Veliki Bukovec	2	1	1948.
Ivanec	4	4	1948.
Oriovac	3	1	1948.
Zlatar	4	4	1948.
Rasinja	2	1	1948.
Marija Bistrica	4	4	1948.
Sinj	3	1	1946.
Vinica	4	4	1948.
Martinska Ves	2	1	1948.
Lovrečina	2	2	1948.
Ludbreški Karlovec	/	1	1946.
Martijanec	/	1	1946.
Zagreb (gimnazija)	20	/	1946.
Ukupno	60	29	/

U pogledu dinamike koja se odvijala čestim otkazima i prekvalifikacijama najtočnije izvješće donosi se za siječanj 1947. godine.⁹⁶² Na dan 20 siječnja 1947. ukupno je u državnim ustanovama djelovalo 755 sestara, od toga 20 u školama, 735 u bolnicama i ubožnicama. Od tog broja 561 je bilo zaposleno u NR Hrvatskoj, 65 u NR Srbiji, 129 u NR Bosni i Hercegovini. Iz državnih zdravstvenih i socijalnih ustanova, u jednogodišnjem razdoblju, dakle od siječnja 1946. do siječnja 1947. dobile su otkaz 144 sestre, a od toga su se ponovno zaposlile 43 sestre. Iz prosvjetno-odgojnih ustanova dobilo je otkaz ili je dalo otkaz 70 sestara učiteljica osnovnih škola, 54 nastavnice srednjih škola i 53 nastavnice stručnih predmeta. Od tog broja 30 se prekvalificiralo te počelo djelovati u zdravstvenim službama.

⁹⁶² Dopis br. 21/1947. (Pregled rada i zarade sestara milosrdnica) od 20. siječnja 1947.; Dopis br. 40/1947. (Statistički izvještaj Provincije Imakulate) od 7. veljače 1947., u: ADSM, O1.

V. ZABRANA DJELOVANJA U REDOVNIČKOM ODIJELU ČLANICAMA DRUŽBE

1. Federalna Država / Narodna Republika Hrvatska

Zabrana djelovanja u redovničkom odijelu, koja je bila već spomenuta u prethodnim poglavljima, posebice se ticala zdravstveno-karitativne djelatnosti Družbe, odnosno djelovanja njezinih članica u bolnicama te domovima za starije i nemoćne osobe. Kao i u odgoju te prosvjeti, od početka nastupa nove vlasti stvarana je klima u društvu koja je išla prema sustavnom obezvrjeđivanju djelovanja redovnica i na ovom području. Početke ovog procesa opisuju i katolički biskupi Jugoslavije u Pastirskom pismu od 20. rujna 1945. godine: „Koliko šikanacija moraju trpjeti časne sestre bolničarke, ne samo u državnim nego i u vlastitim bolnicama! Postupak nekih imenovanih upravitelja u sestarskim bolnicama pokazuje očitu namjeru, da se časnim sestrama onemogući njihovo karitativno djelovanje na dobro bolesnika i da im se oduzmu bolnice, koje su svojom mukom, svojim rukama i svojim neprocjenjivim žrtvama sagradile i uzdržavale.“⁹⁶³

Nadalje, dokument iz Ostavštine Krunoslava Draganovića, pod nazivom „Nekoliko crtica iz života u sadašnjoj Hrvatskoj (do 25. ožujka 1946.) – Postupak s redovnicama u bolnicama i katoličkim školama“ ponovno je važan izvor podataka za bolje razumijevanje atmosfere koja je vladala i s obzirom na stav režima prema navedenim djelatnostima Družbe.⁹⁶⁴ Glede propagande, tvrdi se u dokumentu, „partizanska štampa gotovo dnevno napada na redovnice raznih redova (najviše milosrdnice)“. Uz to, novine nisu prenosile one svakodnevne događaje u državnim bolnicama, gdje članice Družbe još nisu dobile otkaz, a gdje se država upliće i u interne poslove sestara primjerice tako da se „silom ukidaju predstojnička mjesta (službe), motivirajući to time, da su sve sestre jednake i da njima ne treba nitko zastupati interese pojedinih sestara. Očito je da hoće da razbiju redovničku disciplinu.“ Također, ono što nije dolazilo do javnosti, a bilo je redovitost je u bolnicama, jest

⁹⁶³ Pastirsko pismo katoličkih biskupa Jugoslavije od 20. rujna 1945., citirano u: I. BANAC, *Hrvati i Crkva*, 209.

⁹⁶⁴ Dokument „Nekoliko crtica iz života u sadašnjoj Hrvatskoj (do 25. ožujka 1946.) – Postupak s redovnicama u bolnicama i katoličkim školama“, u: HDA, f. 1805, kut. 3, kuv. 37, dok. 20.

potplaćena agitacija personala koji je na svojim sindikalnim sastancima zahtijevao „da se otpuste sestre iz različitih služba, kao n.pr. iz kuhinje, iz skladišta robe, iz šivaonice i sl. Takvi se prijedlozi uzimaju kao volja i zahtjev naroda i sestre se malo po malo i zaista odpuštaju iz takovih služba.“

S obzirom na to, zanimljiv je primjer Družbine bolnice u Zagrebu gdje su sestre bile otpuštene iz kuhinje (usljed takvih agitacija) no „'drugarice' nisu ustrajale u toj službi nego samo pet dana, pa su se sestre morale opet vratiti na svoj teški posao.“ Otkazi su bili redovitost i u ostalim državnim bolnicama, a bili su dani s ciljem da bi tako „bolnice potpuno ostale u 'drugarskim' rukama, kako su to i škole.“ Vlasti su također sestrama postavljale „različite zamke, da ih se privuče u partizanske redove.“ U jednoj se bolnici, opisuje dokument, dogodilo sljedeće:

Jednoj sestri je došla 'drugarica' i dala joj čitati pismo iz šume, koje joj je ona tobože donijela. Sestra se branila da nema nikoga u šumi, ali onda je drugarica okrenula strogo i silom odvela sestru sa sobom. Tamo su je 'drugovi' koješta ispitivali i prijetili joj, konačno su joj obećali sve oprostiti ako prijeđe u njihovu službu (špijunsku). Dali su joj ime, pod kojim će od sada kod njih biti vođena i s različitim uputama vratili su je u bolnicu. (Slično su tako postupali s jednim svećenikom, kojemu su među članove katoličke Akcije podmetnuli svoje ljude. Oni su zamolili svećenika da im nešto natipka na stroj, postavili su uz njega revolver i tako ga slikali kao zločinca koji radi za šumu. Iza velike hajke, koju su digli na njega, naglo su ga otpustili iz zatvora s posebnim nalogima, kako će od sada njima služiti).⁹⁶⁵

Tipično je bilo da su poslije danih otkaza slijedile interne odluke bolničkih uprava da se pred sestre postavi zahtjev da, ukoliko su željele ostati u službi, morale su djelovati u građanskom odijelu, dakle ne više u redovničkom. Primjerice,

u Zagrebu u bolnici na Vinogradskoj cesti uprava bolnice predložila je na sastanku liječnika, da se sestre svuku i kao civilne osobe ostanu u bolnici. Od toga gotovog nauma odvratio je partizansku upravu jedan liječnik, koji je rekao da se sestre puste u redovničkom odijelu, jer ako se presvuku ne će više raditi kako sada rade. Taj je prijedlog prevladao i sestre su do sada puštene u redovničkom odijelu. U novije vrijeme pozivaju se na sindikalne skupštine i bolesnici, tako da bude više glasova protiv sestara. Međutim, kod ogromnog broja bolesnika ostalo je nepokolebivo povjerenje u sestre, tako da neki nisu htjeli ni jesti od onoga jela što su ga priređivale 'drugarice', bojeći se otrovanja. Radije da će sa sestrama živjeti o kruhu i vodi.⁹⁶⁶

⁹⁶⁵ Dokument „Nekoliko crtica iz života u sadašnjoj Hrvatskoj (do 25. ožujka 1946.) – Postupak s redovnicama u bolnicama i katoličkim školama“, u: HDA, f. 1805, kut. 3, kuv. 37, dok. 20.

⁹⁶⁶ Dokument „Nekoliko crtica iz života u sadašnjoj Hrvatskoj (do 25. ožujka 1946.) – Postupak s redovnicama u bolnicama i katoličkim školama“, u: HDA, f. 1805, kut. 3, kuv. 37, dok. 20.

Sljedeća mjera koju su vlasti poduzele, a bila je vezana uz djelovanje u zdravstveno-karitativnim ustanovama, bilo je otkazivanje kolektivnog ugovora sa sestrama zaposlenim u državnom sektoru koji je dotad sklapala Vrhovna uprava (odnosno relevantne provincijske uprave) s pojedinim institucijama. Neposredno nakon toga slijedila je zabrana djelovanja u redovničkom odijelu, koja nije bila propisana zakonom već se provodila usmenim naredbama, pisanim uredbama na razini pojedinih institucija i slično. Što se tiče kolektivnih ugovora, po pitanju članica zaposlenih u državnim bolnicama bila je ključna odluka Ministarstva narodnog zdravlja FD Hrvatske od 19. listopada 1945. kojom su prestali važiti dotadašnji kolektivni ugovori. U tom pogledu, članice koje su djelovale u bolničkim ustanovama bile su izjednačene u načinu isplate s ostalim osobljem, sukladno kvalifikacijama, a za premještanje članica bila je potrebna suglasnost bolničke uprave.⁹⁶⁷

No, individualni ugovori nisu bili prihvatljivi s obzirom na redovnička pravila te se tako Angela Šustek 29. listopada 1945. obratila Komisiji za vjerske poslove FD Hrvatske, u ime Družbe sestara milosrdnica a ujedno i u ime uprava ostalih ženskih redovničkih družbi čije su članice djelovale u bolnicama na području FD Hrvatske (donosi se podatak da je tada ukupno 1000 članica svih ženskih redovničkih družbi djelovalo u bolnicama u FD Hrvatskoj). Šustek također ističe da je jedino oblik kolektivnog ugovora prihvatljiv jer je bio u duhu redovničkih propisa, što je značilo da je „svaka družba obavezna stajati iza djelovanja svakog svog člana, štiti njegova prava i odgovarati za njegov rad.“ Nadalje, pozvala se na zaštitu rada i prava pojedinaca u organizacijama te istaknula da se družbe nisu protivile da se sestre „radi administracije vode pojedinačno“, ali jedino da budu zaposlene preko kolektivnog ugovora.⁹⁶⁸

O daljnjem tijeku tog procesa izvještava Angela Šustek u svom izvješću od 31. srpnja 1948. upućenom Svetozaru Ritigu, odnosno Komisiji za vjerske poslove NR Hrvatske.⁹⁶⁹ U njemu se tvrdi da je u lipnju 1948. u upravu nekadašnje Družbine bolnice u Zagrebu bilo pozvano dvadesetak sestara, koje su bile „većinom intelektualke“, a tada zaposlene u državnom sektoru zdravstva. Njima je bilo priopćeno „da će izaći zakon, kojim će se zabraniti, da redovnice budu namještene u državnoj službi, pak zato da bi bilo već sada potrebno da se sestre opredijele da li će nakon objave toga zakona ostati i nadalje na radu u toj

⁹⁶⁷ *Kronika od 1941. godine sestara milosrdnica sv. Vinka Paulskog Provincije „Navještenja“*, 11., u: ADSM, O11.

⁹⁶⁸ Dopus br. 225/1945. od 29. listopada 1945., u: ADSM, O1.

⁹⁶⁹ Dopus br. 105/1948. od 31. srpnja 1948., u: ADSM, O1.

bolnici.“ Onim sestrama koje su se opredijelile za ostanak naloženo je da u roku od dva dana moraju potpisati izjavu te prije donošenja samog zakona skinuti redovničko odijelo. Naglašeno je također „da se imadu izjaviti iza promišljanja, slobodno, bez utjecaja poglavara (od ovih se posebno zatražilo, da sestrama ništa ne govore i da im dadu slobodu odluke).“ Dana 28. srpnja 1948., zabranivši sestrama da o tome obavijeste svoju upravu, bile su iste sestre pozvane

u dvoranu sindikata i tu su ih osim ravnatelja i upravitelja bolnice dočekala još četiri lica i sada je započeo ponovni napad na njihovo zvanje, kod čega je poslužilo ne samo najlaskavije hvaljenje njihovih sposobnosti i rada, ne samo najveća pripravnost drugova i drugarica u pitanju opskrbe svim potrebnim u slučaju, ako izađu iz Družbe, nego su istoj svrsi imale poslužiti i laži: 'Znadete li vi, kamo ide vaš novac, koji zarađujete? Preko vaših poglavara ide u Vatikan, koji njime potpomaže zločince i koljače.

Ovo je, naglašava Šustek, bio „otvoreni napad na savjest i uvjerenje sestara.“ Sestrama pritom nije bilo dopušteno izreći svoje mišljenje, samo im je bilo naloženo „da se moraju do 1. kolovoza 1948. opredijeliti i da ima svaka doći izraziti svoje mišljenje, što će, kao i ono ranije, značiti ponovno mučenje – prosvjeđivanje.“ Ritiga se u dopisu upozorava na očitu protuustavnost ovih postupaka odnosno nasilje nad slobodom savjesti nad osobama koje su u redovničkom odijelu. Izražava se sumnja da je namjera vlasti onemogućiti rad crkvenih redova u javnosti, a Ritiga se moli da pomogne „tim jadnim sestrama, koje su ionako već dosta iscrpljene svojom teškom službom u bolnici, i koje bi se imalo poštediti od takovih napadaja, koji mogu da im razore i fizičku i psihičku snagu i onesposobe ih za humani i socijalni rad, toliko potreban našem narodu.“⁹⁷⁰

Svetozar Ritig će odgovoriti Angeli Šustek 4. kolovoza 1948. te navesti da „vrlo žali“ i da ga „boli nedoličan postupak sa strane izvjesnih lica u sindikatu“ prema sestrama te da je u vezi toga uputio pritužbu Vladi NR Hrvatske. Tvrdi da je i potonjima stvar „vrlo nemila i nikako je ne odobravaju.“ Daljnje Ritigove intervencije kod Vlade odnose se na zauzimanje da sestre i dalje ostanu u zdravstvenoj službi kao redovnice, ali u „lajičkoj odjeći“ s obzirom da je to za dobrobit narodnih interesa, te „da će iskustvo brzo dokazati, kako ne će biti bolničarska služba novih sestara na dosadašnjoj visini, ako je bude morala dijeliti sa brigom za svoje kućanstvo ili pače za svoj obiteljski život.“ Ovome Ritig dodaje i privatnu zamolbu da se teško bolesnom bivšem narodnom i gradskom zastupniku Ivanu Peršiću dodijeli jedna „požrtvovna sestra za njegu preko noći.“ On to moli jer je Peršićeva preminula supruga Jelka

⁹⁷⁰ Dopis br. 105/1948. od 31. srpnja 1948., u: ADSM, O1.

bila povezana sa sestrama (bila je učenica družbine Ženske učiteljske škole te surađivala sa sestrama u vođenju različitih karitativnih inicijativa).⁹⁷¹ Ovaj slučaj da su komunistički državni visoki funkcioneri tražili redovnice za bolničku njegu nije bio iznimka (spomenuto je već da je Anuncijata Ivanušec njegovala Vladimira Bakarića, predsjednika Vlade NR Hrvatske)⁹⁷² što pokazuje koliko je i među državnim visokopozicioniranim dužnosnicima bila cijenjena stručnost članica Družbe u pogledu njihove bolničke spreme.⁹⁷³

U sljedećih godinu dana vlast je i dalje nastojala oko potiskivanja sestara iz bolnica nastojanjem oko građanskog odijela. S obzirom na ukupnost stanja u Družbi, usljed poratnih materijalnih gubitaka i stoga teškog preživljavanja, bilo je nužno utvrditi način postupanja u novonastaloj situaciji koja je utjecala na različite segmente redovničkog života. Stoga, Angela Šustek, vrhovna glavarica, je sestrama dala nekoliko ključnih uputa, dogovorenih na sjednici Vrhovnog vijeća 25. lipnja 1949. (o čemu je obavijestila Svetozara Ritiga). Te su upute bile izuzetno bitne te su tako odrazile zahtjevnost i težinu novonastalog stanja i u velikoj mjeri utjecale na daljnji tijek života mnogih članica Družbe, u pogledu njihova zaposlenja, ili pak nužnosti privremenog napuštanja zajednica, a također i eventualnog napuštanja Družbe. Naime, budući da u novim prilikama Družba nije dalje bila u mogućnosti omogućiti održavanje svojih članica dalo se generalno dopuštenje sestrama da suglasnošću Vrhovne glavarice, kad to bude nužno, mogu slobodno zatražiti razrješenje redovničkih zavjeta (ako sestra vidi da ih dalje neće moći vršiti) te time napustiti Družbu. U tom slučaju one su mogle slobodno „izabrati zvanje ili službu“ u kojoj će im biti moguće „živjeti i spasiti dušu.“

Druga mogućnost bila je nastavak djelovanja u dotadašnjoj službi, ali u građanskom odijelu. U tom slučaju, mogla se također suglasnošću Vrhovne glavarice zatražiti dozvola boravka izvan redovničke zajednice (tzv. eksklaustracija). To je sestra mogla zatražiti pod uvjetom da je uvidjela „da će moći i u svijetu i u službi koju vrši ili će vršiti, držati svoje zavjete i druge redovničke obveze.“ Uz odlazak iz Družbe, potom građansko odijelo i eksklaustraciju, postojala je i treća mogućnost, a to je ne zatražiti razrješenje zavjeta, a dobiti otkaz na radnom mjestu. U tom slučaju bilo je potrebno zamoliti za dopuštenje šestomjesečnog boravka kod roditeljske kuće, a tijekom „toga dopusta mogu poglavari dati

⁹⁷¹ Dopis br. 955/1948. od 4. kolovoza 1948., u: ADSM, O1.

⁹⁷² Molba za pomilovanje 17. travnja 1946. upućena Prezidijumu Narodne Skupštine FNRJ (prilog dopisu Vrhovne uprave br. 97/1946.), u: HDA, f. 310, kut. 127.

⁹⁷³ Katrin BOECKH, „Vjerski progono u Jugoslaviji 1944. – 1953.: staljinizam u titoizmu“, *Časopis za suvremenu povijest*, god. 38., br. 2., 2006., 425.

sestrama nove dužnosti i novo zaposlenje, no mogu si i one same – uz prethodno odobrenje svojih poglavara – potražiti bilo privatno bilo državno namještenje.“ U svim tim slučajevima bila je dopuštena zamjena redovničkog odijela građanskim, a predstojnice zajednica su se trebale pobrinuti „ako to već ranije nisu učinile, da svaka sestra dobije barem jedno uredno svjetovno odijelo, dok će si ostalo nabaviti od svoje plaće, kojom će slobodno raspolagati.“⁹⁷⁴

Budući da je ovo bila odluka koja je u velikoj mjeri predstavljala otklon od crkvenih i Družbinih propisa, u daljnjoj korespondenciji u vezi istog predmeta Šustek argumentira Nadbiskupskom duhovnom stolu u Zagrebu svoj postupak, navodeći razloge zbog kojih je došlo do toga, od kojih je bio ključan masovno otpuštanje sestara iz zdravstvenih i prosvjetnih ustanova te time daljnji gubitak ionako nedovoljne materijalne osnovice potrebne za život zajednica. U trenutku pisanja izvješća (srpanj 1949.) gotovo sve sestre koje su djelovale u NR Bosni i Hercegovini, a nisu bile ondje rođene, morale su napustiti NR Bosnu i Hercegovinu i doći u Zagreb, a u Zagrebu potom nisu mogle dobiti dozvolu boravka.⁹⁷⁵ Nastala je time izuzetno teška situacija, posebice u Kući matici, koja je bila prepunjena starijim i bolesnim sestrama, te su zbog nedostatka smještaja mnoge pridošle sestre jednostavno morale otići svojim roditeljskim kućama. To se također dogodilo na području NR Bosne i Hercegovine, gdje su vlasti zahtijevale od sestara povratak u rodna mjesta, ali u građanskom odijelu. Realnost je bila da je već tada najveći broj sestara zahvaćen ovom uredbom bio kod svojih kuća, dakle izvan samostanskih zajednica.

Šustek potom naglašava činjenicu da, budući da se mnoge sestre nisu zaposlile „na privrednom sektoru rada, zato su narodne vlasti nekih kotara naložile sestrama da imadu poći na skupne javne radove bilo u šumi bilo u tvornici.“ Zbog zakonske obveze članice nisu, kako kaže Šustek, imale „mogućnosti ni prava“ tome progovarati ili to odbijati. No, s obzirom da je sudjelovanje u navedenim javnim radovima, kako se smatralo, moglo dovesti sestre u „vrlo nepovoljne prilike rada i života“ Šustek je zamolila posredovanje Nadbiskupskog duhovnog stola u Zagrebu da se sestre, umjesto da se „šalju u bilo koju tvornicu ili u šumu“, sukladno kvalifikacijama zaposle i to, primjerice, nastavnice kao činovnice: „Na taj bi se način sestre zaposlile u smislu obaveznog privrednog rada, što nam se posljednjih par mjeseci neprestano

⁹⁷⁴ Upute vrhovne glavarice A. Šustek od 25. lipnja 1949., u: HDA, f. 816, kut. 9.

⁹⁷⁵ Dopis br. 91/1949. od 6. srpnja 1949., u: HDA, f. 816, kut. 9.

ističe u svim prilikama kad molimo da nam se vrate krušne karte.“⁹⁷⁶ Ovakav način zapošljavanja bio je u tom trenutku jedini koji bi omogućio uzdržavanje članica budući da privatni rad nije omogućavao krušne, odnosno potrošačke karte. U tom pogledu, bilo kakvo privatno zaposlenje (uključujući i ono po kućanstvima župnih ureda) moglo je „samo donekle opskrbiti pojedine sestre“ no ne one zajednice u kojima je tada živjelo nekoliko stotina sestara (kao što je bila Kuća matica u Zagrebu).

Iz podataka navedenih u ovom dopisu razvidno je da je Nadbiskupski duhovni stol u Zagrebu prethodno, 24. lipnja 1948., predložio Družbi zapošljavanje članica u crkvenim ustanovama. No, s obzirom na taj prijedlog, u prilog navedenom stavu Družbe govorila je i činjenica da, „posao kod župnih ureda traži najbolje radnike u poljoprivredi i kućanstvu, no kako se dosadašnje Družbino djelovanje nije kretalo na stručno-ekonomskom nego na prosvjetno-karitativnom području, to nam već ponestaje sposobnih sila, koje bismo mogle zaposliti kod kućanstva i gospodarstva. Isto vrijedi i za orguljašice.“ Do tada, Družba je preuzela skrb za dvadesetak župnih ureda, što je u biti bio tada i Družbin maksimum. No, izražava se žaljenje što nije otvorena mogućnost djelovanja sestara na župama, ali na polju administracije, jer za to su postojale mogućnosti odnosno osposobljene sestre, što su nekoliko prethodnih godina činile sestre druge družbe u Đakovu (Milosrdne sestre svetog Križa) „namještene kao administrativno osoblje kod crkvenih ustanova u Đakovu.“

S obzirom na pitanje oblačenja građanskog odijela i rada u državnim ustanovama, Šustek je potvrdila prethodno opisan stav Družbe s argumentom da „ako Sveta Crkva daje tu koncesiju onima, koje su pod eksklaustracijom, još će prije dopustiti to onima, koje rade pod istim okolnostima, a zaštićene su disciplinom zajedničkog života.“ U vezi zapošljavanja sestara u državnim ustanovama (bilo u građanskom odijelu u samostanu ili u eksklaustraciji), izražena je također svijest „da će time nastati pogibelj za mnogo zvanje i da će biti otpada iz Družbe, no odpast će uglavnom ono što je već usljed prilika ionako postalo nesposobno za redovnički život. Nasuprot imamo iskustva, jer nam je nekoliko sestara i dosad radilo pojedinačno u nekim zdravstvenim ustanovama, da je moguće i u ovim prilikama održati se ne samo dobrom stručnom radnicom nego i dobrom i savjesnom milosrdnicom.“ Na temelju

⁹⁷⁶ Potrošačke karte svećenicima, redovnicama i redovnicima bile su oduzete u rujnu 1948. godine. Usp. poglavlje VI/2.

navedenog na koncu se moli odobrenje prijavljivanja mlađih sestara za rad u državnim ustanovama.⁹⁷⁷

Zamolba je bila pozitivno riješena te je o odobrenju danom Družbi „zbog današnjih izvanrednih prilika i potreba naše države“ Nadbiskupski duhovni stol u Zagrebu obavijestio Svetozara Ritiga, predsjednika Komisije za vjerske poslove NR Hrvatske, dopisom od 8. srpnja 1949. uz zamolbu da Komisija „ovu veliku žrtvu naših časnih sestara milosrdnica prikaže kao najbolju nakanu, da surađuju u potrebama naše države i njezinih interesa, pa da im se izađe sa strane naših Narodnih Vlasti ususret i dadu službe, koje će respektirati i uvažavati ovu žrtvu naših časnih sestara i njihove redovničke osjećaje. Sestre bi služile prema potrebi bilo u građanskom, bilo u redovničkom odijelu.“⁹⁷⁸ U pogledu toga Angela Šustek je 10. kolovoza 1949. uputila dopis GNO Zagreb, Povjereništvu rada, u kojem se obavještava da će 30 sestara preuzeti rad u državnim službama te se stoga moli „odgovarajući broj točkica za nabavu tekstilne robe.“⁹⁷⁹

Postupivši sukladno ovoj odluci, do konca godine 1949. četiristotinjak sestara zamijenilo je redovničko odijelo građanskim, u Zagrebu se primjerice zaposlivši u dvadesetak državnih ustanova. Također, izvješća navode da je 1949. godine 212 članica izabralo eksklaustraciju.⁹⁸⁰ Sestre su, navela je Šustek u jednom izvješću Svetozaru Ritigu od 5. prosinca 1949., bile „svuda dobro primljene“ te su svojim obvezama „pristupile savjesno.“⁹⁸¹ No, ipak, za Družbu je presvlačenje u građansko odijelo bilo „dosta komplicirana okolnost.“⁹⁸² Uz činjenicu da je to bilo po sebi skupo, bilo je također vrlo teško doći do materijala i odjeće uopće jer je to bio racionirani artikl te se dobivao na potrošačke karte.⁹⁸³ To, kao i šivanje odjeće za toliki broj članica, uvelike je usporavalo njihova daljnja zapošljavanja.⁹⁸⁴

⁹⁷⁷ Dopis br. 91/1949. od 6. srpnja 1949., u: HDA, f. 816, kut. 9.

⁹⁷⁸ Dopis br. 3411/49. od 8. srpnja 1949., u: HDA, f. 816, kut. 9.

⁹⁷⁹ Dopis br. 109/1949. od 10. kolovoza 1949., u: ADSM, O1.

⁹⁸⁰ Stanje Družbe sestara milosrdnica 31. prosinca 1950., od 12. siječnja 1950., u: APMSD.

⁹⁸¹ Dopis br. 158/1949. od 5. prosinca 1949., u: HDA, f. 310, kut. 125.

⁹⁸² Dopis br. 158/1949. od 5. prosinca 1949., u: HDA, f. 310, kut. 125.

⁹⁸³ Marijan MATICKA, „Opskrba stanovništva u Hrvatskoj od 1945. do 1953.“, *Zbornik Mirjane Gross*, ur. Ivo Goldstein i dr., Zagreb, 1999., 395.

⁹⁸⁴ Dopis br. 158/1949. od 5. prosinca 1949., u: HDA, f. 310, kut. 125.

U jednom od sljedećih izvješća Angele Šustek, upućenom 14. veljače 1950. Svetozaru Ritigu, predsjedniku Komisije za vjerske poslove NR Hrvatske, nabrajaju se mjesta zaposlenja sestara u državnim službama: 29 sestara bilo je zaposleno u građevinskim poduzećima (Tehnika, Viadukt, Visokogradnja, Kotarsko građevno, Granat); osam sestara u Narodnoj banci; 25 sestara u zdravstvenim ustanovama (Bolnice Dr. Kajfeša i Dr. Stojanovića, Zarazna i vojnička bolnica, ambulante i Jugosanitaria); 14 sestara u restoranima kao kuharice i pomoćno osoblje (Union, Singer, Gorjup, Viadukt, Prosvjeta, Tehnika, Ministarstvo industrije); tri sestre u Jugoslavenskoj akademiji; dvije sestre u Državnoj štampariji (knjigovežnici), a 10 sestara radilo je pojedinačno po drugim ustanovama. Poteškoće u daljnjem pronalaženju posla za tridesetak sestara nalaze se ponovno u nemogućnosti nabave građanskog odijela. Uz to, za tridesetak starijih, ali još uvijek radno sposobnih, sestara bolničarki molilo se odobrenje državne vlasti za vršenje njege bolesnika po kućama. Pritom, nije se planiralo raditi s ciljem neke određene materijalne dobiti „osim ako bi netko sam od sebe dao sestri kao odštetu za odjeću i obuću.“⁹⁸⁵

S obzirom na različite poteškoće u vezi redovničkog odijela u Splitu je zabilježeno da su u veljači 1950. u splitsko Povjereništvo unutrašnjih poslova bile pozvane mlađe sestre „te im je saopćeno da skinu redovničko odijelo i da se namjeste u državnim poduzećima i bolnicama, jer inače moraju u roku od 48 sati iseliti iz grada Splita. Pet mladih sestara koje još nisu položile zavjete napustile su za neko vrijeme samostan, skinule redovničko odijelo i povukle se svojim kućama.“ U svezi istoga, onim sestrama koje su njegovale teške bolesnike (starije osobe) po kućama priopćeno je „da odmah obustave daljnji rad pod prijetnjom, da će platiti globu od din 20.000, a u slučaju neplaćanja globe, da će biti kažnjene sa dva mjeseca popravnog rada. Nadalje, da ako skinu odijelo (red.) i ako se namjeste u drž. službu, da će im se kazna i globa oprostiti.“ U vezi oba slučaja Družba se žalila Predsjedništvu Vlade NR Hrvatske, ali nisu pronađeni odgovori na navedene žalbe.⁹⁸⁶

⁹⁸⁵ Dopis br. 21/1950. od 14. veljače 1950., u: ADSM, O1.

⁹⁸⁶ *Kronika od 1941. godine sestara milosrdnica sv. Vinka Paulskog Provincije „Navještenja“*, 21., u: ADSM, O11.

1. 1. Djelovanje članica Družbe u državnim zdravstvenim ustanovama

Otkazi dani skupinama sestara, otkazivanje kolektivnih ugovora i zabrana rada u redovničkom odijelu uvelike su utjecali na dotadašnju Družbinu zdravstveno-karitativnu djelatnost u cijeloj FNRJ što svjedoče mnogi konkretni primjeri. Najjasniji pokazatelj tijeka, kao i posljedica ovog procesa, koji je obuhvatio sve državne bolnice u kojima su sestre djelovale, bio je slučaj već spomenute Družbine bolnice u Zagrebu gdje su u razdoblju od 1946. do 1948. otkaz dobile 122 sestre, odnosno njihov broj je bio skoro u potpunosti reduciran. U pogledu djelovanja sestara u državnim ustanovama, uz otkaze, kao poteškoća se pojavilo i stambeno pitanje. Naime, do nastupa nove vlasti sestre su prema ugovoru imale pravo na stan unutar bolnice, što je novim ugovorima bilo ukinuto.

Nova državna uprava Bolnice sestara milosrdnica u Zagrebu, koja je tada još uvijek formalno bila Družbina, započela je davati sestrama otkaze 1. studenog 1946. s argumentom navodnog viška radne snage te je tada otkaz dobilo 37 sestara. U svezi s tim, Vrhovna uprava uputila je 29. studenog 1946. Ministarstvu narodnog zdravlja NR Hrvatske dopis u kojem se ističe da je bila očita „činjenica, da je do viška osoblja došlo u posljednje vrijeme, tj. g. 1945/46. i to prilivom vanjskog osoblja, dok su otkaz dobile isključivo sestre, dakle one, koje su bolnicu svojim radom održale u najtežim vremenima i to ili uz minimalnu ili gotovo nikakvu naplatu rada.“ Ove sestre došle su u Kuću maticu „s otkazom u ruci, bez ikakvih daljnjih prava i povlastica, kao da na njima leži neka krivnja, dok su mnoge od njih istrošile svoje sile radom po bolnicama kroz 20, 30 i više godina.“ Nadalje, naglašava se da su sestre i ranije bile „i te kako eksploatirana radna snaga“ radeći za minimalnu mjesečnu naknadu (od 300 do 500 dinara). S obzirom na to, naglašava se, „samo kolektivnim sistemom rada i pravilnom razdiobom dobara uspelo je Družbi održati ravnovjesje u organizaciji svoga rada.“⁹⁸⁷

Nadalje, u travnju 1947. otkaz dobilo petnaest sestara,⁹⁸⁸ a nakon nacionalizacije bolnice, u listopadu 1948. godine, 70 sestara. U bolnici je tada ostalo 25 sestara, a od toga samo nekoliko sestara bolničarki (ostale su djelovale u uredima ili kuhinji) pred koje je

⁹⁸⁷ Dopis br. 296/1946. od 29. studenog 1946., u: ADSM, O1.

⁹⁸⁸ *Kronika provincije, 1947.*, u: APBZBDM.

uskoro postavljen uvjet oblačenja građanskog odijela ili napuštanja službe.⁹⁸⁹ Budući su odbile raditi u građanskom odijelu i preostale sestre su dobile otkaz u srpnju 1949. godine. Prema kronici, „već za vrijeme trajanja otkaza došli su i drugi novi činovnici, skoro svagdje po dva mjesto jedne sestre.“⁹⁹⁰ Sestre koje su dobile otkaz snalazile su se na različite načine, sukladno uputama koje je dala Vrhovna glavarica. Određen broj ostao je u Kući matici, zaposlivši se u samostanskim službama, druge su otišle „na oporavak svojim kućama, a neke su ostale na bolovanju. (...) Dvije su ostale u civilu na radu te su istupile iz Družbe. Jedna je poslala isto u civilu na studij medicine ali je to nespojivo s red. Zavjetima te će morati tražiti razrješenje.“⁹⁹¹

Godine 1948. dobile su u većem broju otkaz i sestre u drugim zagrebačkim bolnicama. Posebna je situacija bila u Bolnici za duševne bolesti u Vrapču zbog činjenice da su već na samom početku nastupa nove vlasti u lipnju 1945. iz te bolnice odvedene i ubijene tri sestre, djelatnice bolnice. Tada je od ukupno 44 sestre, 12 sestara dobilo otkaz.⁹⁹² Početkom 1946. godine kadrovskim viškom proglašeno je 14 sestara te potom otpušteno,⁹⁹³ a preostale sestre dobile su otkaz tijekom 1947. i 1948. godine.⁹⁹⁴ Od ostalih zagrebačkih bolnica najviše sestara dobilo je otkaz tijekom 1948. i 1949. godine kada su sestre bile potpuno reducirane iz Merkurova sanatorija u Zajčevoj ulici⁹⁹⁵ i Sanatorija u Klaićevoj ulici. No, nakon preuređenja Sanatorija u dječju bolnicu, sestre su ondje ponovno pozvane godine 1952., te je ondje bilo zaposleno njih šest, a djelovale su u građanskom odijelu.⁹⁹⁶

Sestre su na području Dalmacije djelovale u bolnicama u Dubrovniku, Sinju, Splitu i Šibeniku. Posebne situacije događale su se u šibenskoj bolnici u vezi kojih se Aleksandru Kohareviću, ministru narodnog zdravlja NR Hrvatske, obratio Rudolf Pian, kaptolski vikar Šibenske biskupije. On u svojoj predstavi navodi da se u rujnu 1948. „pronio glas u Šibeniku – a inače se već odavna govori – da se priprema odluka o odalečivanju časnih sestara

⁹⁸⁹ *Kronika provincije*, 1948., u: APBZBDM.

⁹⁹⁰ *Kronika bolnice sestara milosrdnica s pravom javnosti u Zagrebu, Vinogradska cesta br. 29. (napisala s. Ines Novaković)*, u: ADSM, O1.

⁹⁹¹ *Kronika provincije*, 1948., u: APBZBDM.

⁹⁹² Usp. poglavlje II/1.1.

⁹⁹³ Dopis Vrhovne uprave GNO Zagreb, Personalnom odjelu, Odsjeku za osn. nastavu, br. 29/1946. od 30. siječnja 1946., u: ADSM, O1.

⁹⁹⁴ *Sestre milosrdnice I.*, 233-236.

⁹⁹⁵ *Sestre milosrdnice I.*, 236-238.

⁹⁹⁶ *Sestre milosrdnice I.*, 238.

milosrdnica iz bolnice u Šibeniku, kao što uopće iz ovih drugih bolnica.“⁹⁹⁷ S obzirom na to, Pian ističe zasluge koje su sestre imale u djelovanju šibenske psihijatrijske bolnice od njezinih početaka 1883. godine. Prema Pianu, tijekom savezničkih bombardiranja bolnice „kada je svak u strahu bježao iz grada da spasi glavu te i bolesnici i lugjaci lutali po gradu jedino su naše milosrdnice ostale nepomične i dvorile bolesnike i ranjene usred najveće pogibelji.“ Nadalje, „dok su mnogi nesavjesni raznosili inventar naše bolnice samo su časne sa bezprimjerenim samopregorom spasavale imovinu bolnice od pljačkaša.“ U istom se dokumentu donosi podatak da su sestre postavljene pred zahtjev rada u građanskom odijelu. Mišljenje je Piana da sestre „po svojoj savjesti ne smiju da to učine jer ih vežu zavjeti koje su položile Crkvi.“⁹⁹⁸ Sestre tada nisu pristale na ovaj uvjet te su do konca 1948. godine sve dobile otkaz, ali su se godine 1950. ipak ponovno vratile, ali u građanskom odijelu.⁹⁹⁹

Onodobno djelovanje sestara u dubrovačkoj bolnici opisuje pismo sestre Benilde Stipanov od 12. kolovoza 1946. (upravljeno Angeli Šustek, vrhovnoj glavarici). Izgubivši pravo na stan unutar bolnice, sestre su se u srpnju 1946. preselile iz svog stana u bolnici u samostan sestara družbe Službenica milosrđa te su nastavile raditi u bolnici, a redovitost su bile „mnoge neugodnosti što su ih sestre doživljavale na putu do bolnice, mnoga izrugivanja, ponižavanja.“ Sestre su djelovale u redovničkom odijelu do 1. lipnja 1950., a neke su se vratile natrag na rad u građanskom odijelu.¹⁰⁰⁰ Što se tiče bolnice u Sinju, članice su dobile otkaz u kolovozu 1948.,¹⁰⁰¹ a u dvjema bolnicama u Splitu, djelovale su u redovničkom odijelu sve do veljače 1951., kada su nastavile djelovati u građanskom odijelu.¹⁰⁰²

U osječkoj državnoj bolnici sestre su počele dobivati otkaze u prosincu 1945. te je tada otkaz dobilo 13 sestara, a godine 1946. u bolnici su ostale samo one sestre koje su bile na zahtjevnijim dužnostima. Ovaj se proces nastavio krajem 1948., a zaključna odredba bila je oblačenje građanskog odijela 1950. godine i otkazivanje ugovora sestrama koje su to odbile.

⁹⁹⁷ Predstavka br. 1226/1948. od 30. rujna 1948., u: HDA, f. 310, kut. 132. Citirano u: M. AKMADŽA, *Crkva i država I.*, 183. *Sestre milosrdnice II.*, 322.

⁹⁹⁸ Predstavka br. 1226/1948. od 30. rujna 1948., u: HDA, f. 310, kut. 132. Citirano u: M. AKMADŽA, *Crkva i država I.*, 183. *Sestre milosrdnice II.*, 322.

⁹⁹⁹ *Kronika – Šibenik (bolnica)*, u: ADSM, O11.

¹⁰⁰⁰ *Sestre milosrdnice II.*, 312.

¹⁰⁰¹ *Kronika od 1941. godine sestara milosrdnica sv. Vinka Paulskog Provincije „Navještenja“*, 10., u: ADSM, O11.

¹⁰⁰² *Sestre milosrdnice II.*, 292.

Jedan dio sestara ostao je u bolnici, dok je drugima dan otkaz.¹⁰⁰³ U državnim bolnicama u Ogulinu,¹⁰⁰⁴ Varaždinu,¹⁰⁰⁵ Bjelovaru,¹⁰⁰⁶ Karlovcu,¹⁰⁰⁷ Koprivnici,¹⁰⁰⁸ Dugoj Resi¹⁰⁰⁹ i Novoj Gradiški¹⁰¹⁰ otkazi su se događali također u godinama 1948. i 1949., ali djelovanje se ipak u reduciranom broju nastavilo u građanskom odijelu. To nije bio slučaj u Lječilištu za tuberkulozu kostiju u Kraljevici, gdje su članice u potpunosti reducirane 1949. godine.¹⁰¹¹ I na području Rijeke, gdje su sestre djelovale u dvjema državnim bolnicama te u Sanatoriju društva liječnika, događalo se 1948. godine jednako. Osobitost riječkog područja bila je da je upravo zbog represije vlasti koja je vršena na račun redovničkog odijela i time zabrane djelovanja veći broj sestara odlazio u Italiju.¹⁰¹² Budući da više nisu imale pravo stanovati u državnim bolnicama u kojima su djelovale, sestre su često stanovale u iznajmljenim stanovima, kao što je bio slučaj u Karlovcu.¹⁰¹³

Opisani slučajevi dinamike suodnosa članica Družbe, kao državnih zaposlenica u bolnicama, i njihovih državnih poslodavaca primjeri su onoga što se događalo na razini cijele FNRJ. U pogledu broja članica koje su u određenim razdobljima dobivale otkaze te potom pronalazile nova zaposlenja na istom području djelovanja, teško je utvrditi njihov točan broj. Međutim, dostupni podatci ukazuju da je prosječno najveći broj dobio otkaz godine 1948. što je bilo pospješeno zabranom djelovanja u redovničkom odijelu.

¹⁰⁰³ *Sestre milosrdnice II.*, 206. *Kronika provincije*, 1946., u: APBZBDM; *Kronika – Osijek (bolnica)*, 1948., u: ADSM, O11.

¹⁰⁰⁴ *Kronika provincije*, 1948., u: APBZBDM; *Sestre milosrdnice II.*, 111.

¹⁰⁰⁵ *Kronika provincije*, 1948., u: APBZBDM. *Sestre milosrdnice II.*, 66.

¹⁰⁰⁶ *Sestre milosrdnice II.*, 55-57.

¹⁰⁰⁷ *Kronika provincije*, 1949., u: APBZBDM. *Sestre milosrdnice II.*, 106.

¹⁰⁰⁸ *Sestre milosrdnice II.*, 63.

¹⁰⁰⁹ *Sestre milosrdnice II.*, 125.

¹⁰¹⁰ *Sestre milosrdnice II.*, 226.

¹⁰¹¹ *Sestre milosrdnice II.*, 135.

¹⁰¹² *Sestre milosrdnice II.*, 98.; *Sestre milosrdnice II.*, 102.; Usp. poglavlje VI/6.

¹⁰¹³ *Kronika provincije*, 1949., u: APBZBDM.

1. 2. Djelovanje članica Družbe u Družbinim i državnim socijalnim ustanovama

U razdoblju do 1952. godine došlo je i do redefiniranja Družbine djelatnosti i na socijalno-karitativnom području. Pod tim se podrazumijeva djelovanje u različitim domovima za starije i nemoćne te ubožnicama (djelovanje u dječjim domovima obrađeno je u prethodnom poglavlju). Odredba o djelovanju sestara u građanskom odijelu a s tim povezani i otkazi, sporije se primjenjivala na ovom području Družbine djelatnosti.

Družba je u Zagrebu posjedovala vlastiti „Mirovni dom gospođa“ na dvije lokacije (Vlaška ulica 52 i Martićeva ulica 7).¹⁰¹⁴ Stambena zgrada u Vlaškoj ulici 52 sastojala se od 36 soba za štíćenike na prvom katu i potkrovlju, i 18 soba na drugom katu, a zgrada u Martićevoj ulici 7 imala je 45 soba za štíćenike.¹⁰¹⁵ Ovaj dom, kao i ostale ustanove u vlasništvu Družbe, postupno je prelazio u državno vlasništvo. Ponajprije, promjenom vlasti godine 1945. postavljen je povjerenik, o čemu nadbiskup Alojzije Stepinac (uz spominjanje ostalih slučajeva) upućuje prosvjednu notu Vladimiru Bakariću, predsjedniku Vlade Federalne Hrvatske, koncem lipnja 1945. navodeći da se povjerenici postavljaju u crkvene ustanove „kojima može upravljati samo crkvena vlast i nitko drugi.“ To je bio slučaj s prethodno navedenim Družbinim domom koji je, naglašava Stepinac, bio „čisto crkveno vlasništvo, te nije dobivao nikakvu državnu financijsku potporu.“¹⁰¹⁶

Sljedeći korak bio je najamni ugovor. Ministarstvo socijalne politike za zaštitu odraslih 8. veljače 1947. predalo je ovaj dom pod nadzor i upravu GNO Zagreb, Socijalno-zdravstvenog odjela.¹⁰¹⁷ U trenutku postavljanja povjerenika Ministarstva socijalne politike NR Hrvatske bio je predan i inventar doma.¹⁰¹⁸ Primopredaja je izvršena 29. svibnja 1947., a najamni ugovor između GNO grada Zagreba i Družbe sklopljen je u listopadu iste godine. Temeljem rješenja Stambenog odsjeka Rajonskog narodnog odbora, II. Rajona u Zagrebu,

¹⁰¹⁴ *Sestre milosrdnice II.*, 249.

¹⁰¹⁵ Ugovor o plaćanju najamnine br. 10235-III-1947. od 10. listopada 1947., u: ADSM, O2.

¹⁰¹⁶ Predstavka br. 4442/1945. od 25. lipnja 1945., citirano u: M. AKMADŽA, *Crkva i država I.*, 47.

¹⁰¹⁷ Dopis Vrhovne uprave Ministarstvu socijalne politike NR Hrvatske br. 183/1947. od 5. svibnja 1947., u: ADSM, O2.

¹⁰¹⁸ Dopis Ministarstva socijalne politike NR Hrvatske br. 5085-VI-3-1947. od 8. veljače 1947., u: ADSM, O2.

određeno je da mjesečna najamnina bude 9500 dinara, ali nije bila isplaćivana.¹⁰¹⁹ U domu je nakon primopredaje ostalo trinaest sestara koje su djelovale kao pomoćno osoblje te su s upravom sklopile ugovor o radu.¹⁰²⁰

Prije preuzimanja doma od strane GNO Zagreb neimenovanom „drugom predsjedniku“ pisao je Svetozar Ritig, predsjednik Komisije za vjerske poslove NR Hrvatske, 26. svibnja 1947. (tijekom svog boravka u Selcu) navodeći da se Vrhovna uprava Družbe potužila „kako Gradski socijalni odbor namjerava preuzeti za svoje socijalne potrebe 'Mirovni dom' starih gospodja u Martičevoj ulici br. 7. Dom je čovjekoljubiva ustanova sestara sv. Vinka.“¹⁰²¹ U tom pismu, Ritig spominje i kapelu u domu u Martičevoj, u koju je dolazio slaviti misu svećenik Juraj Lahner. Pritom se zalaže da se svećenika odande „ne miče“, te da se kapela ostavi u domu. Lahner je, smatra Ritig, „vrl i čestit čovjek živih socijalnih osjećaja i besprikoran narodnjak, daleko od svakog ustaštva i fašizma“, a očuvanje kapele ide u tekovine narodne vlasti koja je „i u oslobodilačkoj borbi i u ustavu zaštitila crkvene domove i bogoslužne čine.“¹⁰²² U vezi domske kapele i Lahnera, pismo Komisiji za vjerske poslove NR Hrvatske, uputio je 27. lipnja 1947. Nadbiskupski duhovni stol u Zagrebu. Iz ovog dopisa razvidno je da je preuzimanjem doma u svoju upravu u veljači 1947. GNO Zagreb, Zdravstveno-socijalni odjel, zatražio iseljenje kapele. Zbog potrebe zajednice sestara koje su i dalje stanovale i djelovale u domu, kao i samih korisnica, pritom se molila intervencija u vezi ostanka kapele u zgradi kao i dopuštenje stanovanja svećenika Lahnera u zgradi.¹⁰²³ Na ovu zamolbu nije pronađen odgovor, ali prema podacima koji se navode u dopisu Vrhovne uprave upućenom Nadbiskupskom duhovnom stolu u Zagrebu 23. travnja 1948., u kojem se molilo produljenje „povlastica“ koje su imale kapele u Mirovnom domu, može se zaključiti da

¹⁰¹⁹ Rješenje Stambenog odsjeka rajonskog NO-a II. rajona u Zagrebu br. 10.235-III-1947. od 10. listopada 1947., u: ADSM, O2.

¹⁰²⁰ Ugovor o plaćanju najamnine br. 10235-III-1947. od 10. listopada 1947., u: ADSM, O2.

¹⁰²¹ Zamolba S. Ritiga, predsjednika Komisije za vjerske poslove NR Hrvatske, (neimenovanoj osobi) br. 514/47. od 26. svibnja 1947., u: HDA, f. 310., kut. 129.

¹⁰²² Zamolba S. Ritiga, predsjednika Komisije za vjerske poslove NR Hrvatske, (neimenovanoj osobi) br. 514/47. od 26. svibnja 1947., u: HDA, f. 310., kut. 129.

¹⁰²³ Dopis br. 640/1947. od 27. lipnja 1947., u: HDA, f. 310, kut. 130. Citirano u: M. Akmadža, *Crkva i država I.*, 133.

je bila povoljno riješena.¹⁰²⁴ Obje zgrade su nacionalizirane 1959. godine, a sestre su ondje ostale djelovati.¹⁰²⁵

Uz ovaj zagrebački mirovni dom, Družba je u vlastitoj kući, koja je prvenstveno bila stambena, u Rijeci vodila svoj „Mirovni dom sestara milosrdnica sv. Vinka Paulskog.“ Korisnice ovog doma bile su većinom talijanskog podrijetla te su godine 1946. počele odlaziti u Italiju, a posljednja je otišla godine 1947. te je tada dom prestao s radom.¹⁰²⁶

Sestre su na području grada Zagreba djelovale i u nekoliko državnih domova i u svakom su bile reducirane tijekom prvih poratnih godina. Tako su na primjer u Gradskoj ubožnici u Zagrebu (Selska cesta) dobile otkaz 1945., ali godine 1949. Ministarstvo socijalne politike NR Hrvatske je ponovno zatražilo šest sestara za rad u bolesničkim paviljonima.¹⁰²⁷ Na razloge iniciranja ponovnog dolaska sestara upućuje svjedočanstvo sestre Glicerije Večerić, koja je u dom došla početkom 1949. godine:

Dvije godine sestre nisu radile u Domu. Sve je bilo u rukama civilnih bolničarki. Prema pripovijedanju staraca, one im nisu dale dovoljno hrane osobito bolesnima, da ih ne bi trebale čistiti. Dale su im injekcije, pa su najviše samo spavali, dok nisu i završili život. Među štíćenicima je nastao strah, jer su očekivali isti postupak kad posve onemoćaju. Samo su tražili da im se sestre vrate za one bolesne i najslabije. Pročelnica gđa Zastavniković iz Ministarstva sama je došla u samostan i zamolila, da dobije barem šest sestara za paviljone gdje su bolesnici. To je bilo 15. siječnja. Već 18. I. bile su primljene i dobile liječničke svjedodžbe bez pregleda, samo da što prije dođu. (...) Kad su sestre došle bile su uvedene na posao. Čs. Provincijalka se zgrozila kad je vidjela nered u tim paviljonima.¹⁰²⁸

U Mirovnom domu grada Zagreba (Crnatkova ulica), prema odluci GNO Zagreb, sve tri zaposlene sestre dobile su otkaz 9. ožujka 1946. godine¹⁰²⁹

U Gradskoj ubožnici u Osijeku, od svih državnih mirovnih domova u NR Hrvatskoj u kojima su djelovale, sestre su ostale najdulje u redovničkom odijelu. One su naime, kao jedine zaposlenice, djelovale u redovničkom odijelu sve do konca 1955. godine, odnosno do svog odlaska iz doma. Među njima bile su one sestre koje su prethodno godine 1948. dobile otkaz

¹⁰²⁴ Dopis br. 74/1948. od 23. travnja 1948., u: ADSM, O2.

¹⁰²⁵ *Sestre milosrdnice I.*, 255.

¹⁰²⁶ *Kronika – Rijeka*, u: ADSM, O11; L. KIRN – V. NOSIĆ, *Sestre milosrdnice u Rijeci*, 129-131.

¹⁰²⁷ *Sestre milosrdnice I.*, 241-245.

¹⁰²⁸ *Kronika - Gradska ubožnica (Zagreb)*, u: ADSM, O11.

¹⁰²⁹ *Sestre milosrdnice I.*, 256.

iz osječke bolnice, ne prihvaćajući naredbu djelovanja u građanskom odijelu.¹⁰³⁰ Godine 1950., bio je poništen kolektivni ugovor, a sestre su individualno primale plaću te plaćale za stan i hranu u domu i ondje nesmetano djelovale do promjene uprave 1952. godine.¹⁰³¹ Za razliku od prethodne, nova uprava počela je sprječavati sestre u vršenju njihovih redovničkih dužnosti. Upravitelj je primjerice priječio ulazak svećenika, odnosno slavljenje mise u vlastitoj sestarskoj kapelici i izvan njihova radnog vremena (u vezi čega je bila upućena i zamolba Komisiji za vjerske poslove NR Hrvatske).¹⁰³²

U državnom domu za starije u Petrinji sestre su djelovale do studenog 1954., kada im je naloženo iseljenje iz stambenih prostorija u domu te djelovanje u građanskom odijelu, na što nisu pristale te su dale otkaz.¹⁰³³ U Varaždinu su sestre bile upraviteljice Gradske ubožnice sve do 1945. godine.¹⁰³⁴ Cijeli je dom je 1952. bio preseljen u obližnji Jalžabet, a iste godine sestrama je bilo naloženo da moraju redovničko odijelo zamijeniti građanskim, uz prijetnju otkaza. U vezi toga Vrhovna uprava molila je 17. listopada 1952. Svetozara Ritiga, predsjednika Komisije za vjerske poslove NR Hrvatske, za intervenciju kod ministra zdravstva Marijana Cvetkovića, što je i učinjeno, ali bez uspjeha,¹⁰³⁵ te su sestre ostale djelovati u domu u građanskom odijelu.¹⁰³⁶ Sestre su također djelovale u državnom domu u Požegi, gdje su ostale do 1947. kada su sve dobile otkaz.¹⁰³⁷ Od ostalih mjesta u kojima su sestre djelovale u državnim domovima značajno je spomenuti domove u Dubrovniku, Šibeniku i Makarskoj. U Šibeniku sestre su dobile otkaz već početkom 1946. godine.¹⁰³⁸ U Dubrovniku i Makarskoj djelovale su u redovničkom odijelu do godine 1950. U Dubrovniku je, nakon zahtjeva za djelovanjem u građanskom odijelu, ostala jedna sestra,¹⁰³⁹ dok su dom u Makarskoj sestre napustile.¹⁰⁴⁰

¹⁰³⁰ *Sestre milosrdnice II.*, 209.

¹⁰³¹ *Sestre milosrdnice II.*, 210.

¹⁰³² Dokument br. 7888. od 13. rujna 1952., u: HDA, f. 310, kut. 140.

¹⁰³³ *Sestre milosrdnice II.*, 121.

¹⁰³⁴ *Sestre milosrdnice II.*, 69.

¹⁰³⁵ Dopis Vrhovne uprave br. 288/1952. od 17. listopada 1952., u: HDA, f. 310, kut. 140.

¹⁰³⁶ *Sestre milosrdnice II.*, 70.

¹⁰³⁷ *Sestre milosrdnice II.*, 176.

¹⁰³⁸ *Kronika – Split*, 13., u: ADSM, O11.

¹⁰³⁹ *Sestre milosrdnice II.*, 318.

¹⁰⁴⁰ *Sestre milosrdnice II.*, 341.

Godine 1951. sestre su započele s radom u domu za starije i nemoćne u Bakru, na zamolbu NOO Oblasti Rijeka, Povjereništva za socijalno staranje, koje je u prosincu 1950. zamolilo Provincijalnu upravu u Rijeci da 12 sestara preuzme službu na području medicinske njege, skrbi za kuhinju, administracije, skladištenja, i ostalog. Pritom, Povjereništvo je tražilo pismenu suglasnost kao i navođenje uvjeta pod kojima bi sestre preuzele navedene poslove te bi se ugovor naknadno potpisao (što je učinjeno 12. prosinca 1950. godine). U pogledu preuzimanja ove djelatnosti u Bakru kronika donosi sljedeće:

Provincijalna uprava, razmotrivši ovu ponudu, uvidjela je da je to pravo Vinkovo polje rada i da ga treba preuzeti. Zato već 8. XII. 1950. pod brojem 17/50 javlja Povjereništvu za socijalno staranje NO Oblasti Rijeka, da je voljna ustupiti članice svoga Reda, njih 12 za rad u domu staraca u Bakru. Jedino otklanja mjesto upraviteljice doma, ekonoma i vrtlara. Postavlja i tražene uvjete za rad sestara: 1) da sestre mogu nesmetano vršiti svoje redovničke dužnosti tako da ne trpe interesi doma; 2) da sestre mogu nositi redovničko odijelo u Domu i izvan njega; 3) da se sestre mogu hraniti u Domu uz određenu odštetu; 4) da sestre mogu stanovati u Domu, ali u prostorijama odijeljenim od štićenika i služiti se inventarom Doma; 5) da se svaki eventualni premještaj sestara provede u sporazumu sa Provincijalnom upravom u Rijeci.¹⁰⁴¹

Slučaj Bakra dobro ilustrira stanje u kojima su bili državni domovi, kao i reputaciju koju su sestre imale s obzirom na spremu i kvalitetu djelovanja. Došavši u dom, sestre su zatekle izuzetno teško stanje, zapuštenost:

Tek što su malo dalje zavirile, našle su pod stepenicama jednog starca u najvećoj bijedi. Ležao je na jednoj daski bez prave posteljine, sav mokrak. Bio je to starac i bolesnik ujedno, koji svoje prirodne potrebe nije mogao regulirati. Personal da se s njime ne muči smjestio ga je u posebnu 'ćeliju' pod stepenicama. Tamo je trunuo ostavljen od svijeta. Srce milosrdnice nije moglo kraj njega nehajno proći. Odvele su ga u sobu, očistile, presvukle i smjestile u čisti krevet. Starac je bio sretan. Tako je započeo rad – djelom milosrđa. (...) Radom su započele odmah jer se stari personal počeo razilaziti. (...) Uprava Doma je sestrama bila dobra, jer su one radom pokazale da ne znaju počinka. U vrijeme njihova dolaska bilo je 80 staraca.¹⁰⁴²

Međutim, nakon nekoliko godina napornog rada u ovom domu, promjenom uprave, stavovi su se počeli mijenjati. Raskinut je stari ugovor godine 1956. te su sestre napustile ovu instituciju 1957. godine.¹⁰⁴³

Opisani primjeri socijalno-karitativne djelatnosti Družbe u domovima za starije i nemoćne ukazuju da su državne vlasti imale potrebu za stručnim kadrom koji će svoju

¹⁰⁴¹ *Kronika – Bakar*, (Zapis s. Livije Kim od 31. prosinca 1966.), u: ADSM. O11.

¹⁰⁴² *Kronika – Bakar*, (Zapis s. Livije Kim od 31. prosinca 1966.), u: ADSM. O11.

¹⁰⁴³ *Kronika – Bakar*, (Zapis s. Livije Kim od 31. prosinca 1966.), u: ADSM. O11.

stručnost nadopunjavati drugačijom motivacijom (kršćanskim *caritasom*), koja je očito bila nužna za taj izuzetno zahtjevan posao. Iskazani zahtjevi za dolaskom sestara u te institucije bili su u mnogo slučajeva uvjetovani potpunom zapuštenošću prostora i korisnika što su sestre svojom angažiranom djelatnošću u potpunosti promijenile. Ova potreba, može se zaključiti, na neki je način uvjetovala fleksibilniji stav prema djelovanju sestara u građanskom odijelu, rješavanju stambenog pitanja pa čak i načina sklapanja ugovora što je doprinijelo lakšem pronalaženju zaposlenja u navedenim granama djelatnosti.

2. Federalna Država / Narodna Republika Bosna i Hercegovina

Na području FD/NR Bosne i Hercegovine postupak državnih vlasti sa sestrama zaposlenim u državnim zdravstvenim ustanovama bio je sličan kao u FD/NR Hrvatskoj. Početak su bili otkazi, godine 1945., potom otkazivanje kolektivnog ugovora godine 1946., i na koncu zabrana djelovanja u redovničkom odijelu 1949. godine.

Otkazivanje kolektivnog ugovora članicama redovničkih zajednica koje su djelovale u državnim bolnicama započelo je u listopadu 1946. godine. Ministarstvo narodnog zdravlja NR Bosne i Hercegovine obavijestilo je Vrhovnu upravu 1. listopada 1946. o otkazima koji su dani sestrama pritom se pozivajući na Ugovor o uzimanju sestara za njegu bolesnika i druge bolničke službe sklopljen između Ministarstva i Družbe u rujnu 1945., a kojim je dana mogućnost raskidanja ugovora uz otkazni rok od tri mjeseca. U skladu s tim, isto Ministarstvo početkom listopada 1946. brzojavno je obavijestilo Vrhovnu upravu da će to pravo biti korišteno, te da otkazni rok teče do konca 1946. godine.¹⁰⁴⁴ Razlog raskidanja Ugovora, kako je bilo navedeno u dopisu, nalazio se u njegovoj protuustavnosti. Naime, kod potpisivanja ugovora bila su uzeta u obzir pravila Družbe, koja nisu vrijedila na području građanskog prava. U tom pogledu, s obzirom na moguće daljnje sklapanje ugovora, nužno je bilo izjednačavanje članica Družbe s ostalim građanima te utemeljenost ugovora na zakonskim propisima u vezi zasnivanja radnog odnosa. Sestre su stoga morale ispunjavati sve preduvjete iz Zakona o državnim službenicima „i u svemu se izjednačiti sa ostalim radnicima i

¹⁰⁴⁴ Dopis Vrhovne uprave Ministarstvu narodnog zdravlja NR Bosne i Hercegovine kojim se potvrđuje primitak telegrama o otkazu Ugovora br. 246/1946. od 3. listopada 1946., u: ADSM, O1.

namještenicima koji obavljaju iste dužnosti.¹⁰⁴⁵ Ministarstvo je 5. listopada 1946. uputilo dopis Državnoj bolnici u Sarajevu i svim okružnim bolnicama u kojemu ih je obavijestilo o prethodnom postupku te argumentima otkazivanja ugovora. Uz Družbu sestara milosrdnica, ugovor je bio sklopljen i s Provincijalnom upravom Družbe sestara franjevki iz Mostara.¹⁰⁴⁶

Kao i u NR Hrvatskoj i u NR Bosni i Hercegovini vlast je od sestara zahtijevala djelovanje u građanskom odijelu. Kako se to događalo na području Bosne i Hercegovine saznaje se iz dopisa Vrhovne uprave upućenog 9. svibnja 1950. Ministarstvu narodnog zdravlja NR Bosne i Hercegovine, odjel za bolnice Sarajevo. Sukladno podacima koji se navode u dopisu, godine 1949. postavljena je sestrama nužnost djelovanja u građanskom odijelu u bolnicama. O tome je bila konzultirana Vrhovna uprava te je sestrama odgovoreno da mogu tako učiniti te ostati na svojim radnim mjestima. „Učinili smo to zato“, navodi se u dopisu, „jer smo držali, da bi moglo biti na štetu narodu, kad bi velik broj stručnih bolničarki napustio svoj bolničarski posao u jednoj Narodnoj Republici.“ No, pritisak na sestre se nastavio različitim zahtjevima koji su ih dovodili „u koliziju s njihovom savjesti“. Bolnička uprava od sestara je primjerice tražila „da vrše i takove radnje, koje su oprečne njihovoj dobrovoljnoj redovničkoj stezi, a koja je za njih pitanje savjesti, na pr. polazjenje kina, zabava, izleta i k tome slično, što za vršenje njihove službe nije ni od kakove važnosti. Sestre, kao katoličke redovnice, smatraju to pritiskom na njihovu savjest i njihovu duševnu izgradnju.“ U svezi s tim ističe se da su se sestre prilikom zamjene redovničkog odijela građanskim „odrekle već jednog dijela redovničke stege, koje su dobrovoljno vršile“. Potom, „odrekle su se napose nekih formi zajedničkog života, redovničkog odijela, kapele, a neke i odjeljenog stana, jer su smatrale da tu žrtvu od njih traži njihovo bolničarsko zvanje, koje se inače ne bi dalo uskladiti s današnjim uređenjem službe.“ I zato se moli „da se sestrama zajamči sloboda savjesti, kako ne bi radi moralnog pritiska morale napustiti mjesta svoga rada.“¹⁰⁴⁷ Ova zamolba se posebice odnosila na bolnice u Tuzli i Brčkom.

¹⁰⁴⁵ Dopis Ministarstva narodnog zdravlja NR Bosne i Hercegovine upućen Vrhovnoj upravi br. 14311/46. od 1. listopada 1946.; Vrhovna uprava je potvrdila prijem dopisa brojem 258/1946. od 11. listopada 1946., u: ADSM, O1.

¹⁰⁴⁶ Dopis Ministarstva narodnog zdravlja NR Bosne i Hercegovine br. 14250/46. od 5. listopada 1946., u: ADSM, O1.

¹⁰⁴⁷ Dopis br. 57/1950. od 9. svibnja 1950., u: ADSM, O1.

2. 1. Djelovanje članica Družbe u državnim zdravstvenim ustanovama

U državnoj bolnici u Sarajevu djelovala je najbrojnija Družbina zajednica u FD/NR Bosni i Hercegovini. Godine 1947., primjerice, djelovale su ondje ukupno 94 sestre živeći u za njih izgrađenoj zgradi unutar bolnice.¹⁰⁴⁸ Davanje otkaza sestrama započelo je 1945. godine kada je otkaz dobila skupina dobno najstarijih sestara. S obzirom na stručnost i velik broj zaposlenih sestara u bolnici, što ih je činilo ključnim kadrom u djelovanju bolnice, bolnička uprava je ipak sklopila novi ugovor s Vrhovnom upravom u rujnu 1945., koji je poslije donošenja novih pravila o kolektivnim ugovorima bio izmijenjen.¹⁰⁴⁹

Godine 1949. započele su daljnje prijetnje otkazima, o čemu svjedoči Vilma Petir.¹⁰⁵⁰ Sestre su bile pozvane u upravu i dan im je upitnik odnosno izjava u kojoj je bilo navedeno da osoba koja je potpiše pristaje na građansko odijelo i ostaje na poslu, a ukoliko se upitnik ne bi potpisao prijetili su otkazi. Manji broj sestara izjavu je potpisalo, a ostale su odbile. No, vlast je i dalje inzistirala na građanskom odijelu te je na koncu sestrama naređeno da 1. rujna 1949. moraju doći na posao u građanskom odijelu, što su sestre odbile učiniti te su i tog dana došle u redovničkom odijelu: „Toga dana smo bile pozvane na sastanak. Tu nam je zamjenik upravitelja održao govor i rekao da nijedna sestra ne smije sutra doći u uniformi. Koja ne dođe u civilu, ide u zatvor. Onda smo cijelu noć prekrajale svoje uniforme u civil jer nismo imale civilnog odijela.“¹⁰⁵¹ Na koncu, sestre koje nisu obukle građansko odijelo dobile su otkaz, te su na dužnosti ostale ukupno 42 sestre.¹⁰⁵²

Zajednica sestara u državnoj bolnici u Brčkom¹⁰⁵³ bila je suočena s izuzetno teškim okolnostima djelovanja tijekom cijelog poratnog vremena. Na primjer, u svibnju 1945. jedan vojnik bacio je predstojnici zajednice (Ljudeviti Lasić) pod noge bombu pri čemu je ona

¹⁰⁴⁸ *Šematizam*, 1947., 21., u: ADSM, O12.

¹⁰⁴⁹ O nedostatku stručnog civilnog kadra piše i V. PETIR: „Nas je ipak dosta ostalo raditi u bolnici, jer su nas trebali. Dolazile su masovno curice, pa i žene iz Mrkonjića, mjesta iznad bolnice, i radile po nekoliko mjeseci kao čistačice. Ali kako je ponestajalo sestara, tako su one postajale sestre. Doktori su bili srditi i bijesni jer nisu imali osoblje s kojim se može raditi.“ (*Tragom milosrđa*, 36.)

¹⁰⁵⁰ V. PETIR, *Tragom milosrđa*, 33.

¹⁰⁵¹ V. PETIR, *Tragom milosrđa*, 33.

¹⁰⁵² *Šematizam*, 1950., 22., u: ADSM, O12.

¹⁰⁵³ *Sestre milosrdnice II.*, 545-548.

zadobila teške tjelesne ozljede.¹⁰⁵⁴ Godine 1946. zbog ubojstva (partizanskog) oficira u bolnici bile su okrivljene sestre. Sve su bile mjesec dana u zatvoru, a jedna je bila osuđena na smrt i poslije pomilovana (predstojnica zajednice Eleuterija Raspor).¹⁰⁵⁵ Te godine, „sestre su se vrlo prestrašile radi slučaja s. Eleuterije [Raspor] i disciplina je jenjala. Sestra Noema [Kristanec] je izašla iz Družbe, s. Rozeta [Kranjc] se maknula, i ostale su godine 1949. mjeseca srpnja kad je vihor izjurio sve redovnice iz Bosne i Hercegovine, obukle su civilno odijelo, te još danas kao takove rade ozbiljno i savjesno.“¹⁰⁵⁶ I na koncu, sestre u bolnici u Brčkom bile su godine 1949. prisiljene zamijeniti redovničko odijelo građanskim na što nisu u početku pristale zbog čega su slijedili otkazi. Prva je otkaz dobila Raspor, a „na druge se vršio pritisak da pristanu na civil, a nisu ih pustili da odu iz bolnice, jer nisu imali nikoga za rad.“¹⁰⁵⁷ Sestre su ipak na to morale pristati te su ostale djelovati u bolnici.¹⁰⁵⁸

Što se tiče djelovanja sestara u državnoj bolnici u Derventi, nakon dolaska nove vlasti 19. travnja 1945. sestre su ostale na svojim radnim mjestima. No, već drugoga dana morale su svoje stambene prostorije u bolnici prepustiti vojsci i preseliti se k sestrama u Družbinu školsku zgradu. Tri dana poslije toga „došao je major armije Rus i pitao nas, je li mi po našim regulama moramo stanovati odjeljeno od drugih. Rekli smo da i da po ugovoru imamo ovdje pravo na stanovanje. On je onda naredio onima koji su se uselili da moraju smjesta nama vratiti stan, a oni nek se odsele. Šef brigade Dr. Dimitrijević došao nas moliti da oni idu za tri dana, a mi nek se malo strpimo. Tako smo i učinili.“¹⁰⁵⁹ Međutim, godine 1947. ponovno se postavilo pitanje stanovanja sestara u prostorijama bolnice te su sestre morale iseliti u drugu zgradu unutar bolnice gdje su bile do 1950. kada su primile rješenje za odlazak u drugi stan kojeg su odbile jer su žalbom željele ishodovati da im se stan dodijeli unutar vlastite kuće, koja im je bila oduzeta 1949., što su na koncu i uspjele, ali su morale plaćati najamninu:

¹⁰⁵⁴ *Rad sestara u bolnici Brčko od 1939. do 1974. godine* (napisala Doroteja Marijanović), u: ADSM, O11.

¹⁰⁵⁵ Usp. poglavlje II/2.2.

¹⁰⁵⁶ *Kronika – Bolnica u Brčkom, napisala Rafaela Grašovec, tajnica, do mjeseca kolovoza 1951.*, u: ADSM, O11.

¹⁰⁵⁷ *Rad sestara u bolnici Brčko od 1939. do 1974. godine* (napisala Doroteja Marijanović), u: ADSM, O11.

¹⁰⁵⁸ *Sestre milosrdnice II.*, 546.

¹⁰⁵⁹ *Kronika – Derventa*, u: ADSM, O11.

„Općina je zavlačila, a mi smo bili uporni.“¹⁰⁶⁰ U derventskoj bolnici sestre su djelovale u redovničkom odijelu do 25. travnja 1949. te su poslije ostale djelovati u građanskom.¹⁰⁶¹

U državnoj bolnici u Banjoj Luci otkazi su započeli u siječnju 1947. kada je otkaz dobilo 7 sestara, a sestre su morale napustiti stan u bolnici i doseliti u preostale (neiznajmljene) prostore u vlastitoj kući u Banja Luki, koja je ubrzo prešla u državno vlasništvo te su morale za stan plaćati najamninu. No, i dalje su ostale djelovati u bolnici i to u građanskom odijelu.¹⁰⁶² U tuzlanskoj državnoj bolnici godine 1946. sestre su u siječnju bile iseljene iz svojih ugovorom zajamčenih prostorija u bolnici.¹⁰⁶³ U bolnici u Livnu sestre su djelovale do kolovoza 1949.¹⁰⁶⁴, a tako i u Travniku.¹⁰⁶⁵

Na temelju navedenih podataka može se zaključiti da se na području FD/NR Bosne i Hercegovine događao jednak proces kao i u FD/NR Hrvatskoj s obzirom na primjenu novih ugovora o radu te uvjeta djelovanja u građanskom odijelu u državnim službama. Međutim, nije bilo prekvalifikacije niti preusmjerenja djelatnosti s obzirom primjerice na djelovanje u socijalnim ustanovama (domovima za starije i nemoćne). Sestre preostale nakon prisilnog iseljavanja u FD/NR Bosni i Hercegovini ostale su djelovati u zdravstvenim ustanovama (državnim bolnicama) što im je jedino i moglo omogućiti egzistenciju.

3. Federalna Država / Narodna Republika Srbija

Uz vlastitu bolnicu u Zemunu, sestre su na području FD/NR Srbije imale dugu tradiciju djelovanja na području zdravstva i u bolnici u Zrenjaninu (od 1898. godine) gdje su djelovale do listopada 1947., kada su sve dobile otkaz.¹⁰⁶⁶ Važno je napomenuti, da se s obzirom na naredbu djelovanja u građanskom odijelu u NR Srbiji u godinama 1948. i 1949. nisu

¹⁰⁶⁰ *Kronika – Derventa*, u: ADSM, O11.

¹⁰⁶¹ *Sestre milosrdnice II.*, 482.

¹⁰⁶² *Sestre milosrdnice II.*, 496-497.

¹⁰⁶³ *Kronika – Tuzla bolnica*, u: ADSM, O11. Predstojnica sestarske zajednice u bolnici Smaragda Bešan odgovara 17. siječnja 1946. Upravi bolnice, nakon što je primila dopis Ministarstva Narodnog Zdravlja NR Bosne i Hercegovine br. 164/46. od 5. siječnja 1946., u: ADSM, O2; *Šematizam*, 1947., 22, u: ADSM, O12.

¹⁰⁶⁴ *Sestre milosrdnice II.*, 518.

¹⁰⁶⁵ *Sestre milosrdnice II.*, 529.

¹⁰⁶⁶ *Kronika - Veliki Bečkerek*, u: ADSM, O11.

primjenjivale iste mjere kao na području NR Hrvatske i NR Bosne i Hercegovine. Naime, budući da se očitovala velika potreba za stručnim bolničkim osobljem u NR Srbiji i NR Crnoj Gori otvorila su se time i radna mjesta za mnoge članice Družbe bolničarske profesije s područja Hrvatske i Bosne i Hercegovine. Prepoznavši stručnost i požrtvovnost sestara, uprave bolnica nisu postavljale pritom uvjet rada u građanskom odijelu te su sestre ondje mogle nesmetano djelovati, a ravnatelji su često tražili isključivo sestre. Može se reći da su sestre bolničarke „sistematski vrbovale republike u kojima je vladao manjak njegovatelja, kao u Srbiji, Crnoj Gori i Makedoniji.“¹⁰⁶⁷

Tako su se otvorile i nove mogućnosti djelovanja. Primjerice, u srpnju 1948. započeo je rad sestara u beogradskoj gradskoj bolnici. Četiri sestre bile su odlukom INO grada Beograda premještene iz zemunske u beogradsku bolnicu, a budući da su iskazale veliku požrtvovnost i stručnost uprava bolnice zatražila je od Vrhovne uprave još 20 sestara pritom im obećavši stan u samoj bolnici. S obzirom na to da je velik broj sestara u NR Bosni i Hercegovini i NR Hrvatskoj dobio otkaz u državnim bolnicama zbog redovničkog odijela Vrhovna uprava poslala neke od tih sestara u Beograd te je nova zajednica osnovana u studenom 1948. godine.¹⁰⁶⁸ I sljedeće godine, u lipnju, poslano je još šest sestara u Beograd, a dvije u Šabac (također u državnu bolnicu).¹⁰⁶⁹

U Zemunu sestre su također nesmetano djelovale u redovničkom odijelu u domu za starije i nemoćne, koji je od 1946. bio pod državnom upravom, a prethodno pod Družbinom upravom.¹⁰⁷⁰ Također, članice su djelovale do 1953. u državnoj bolnici u Prizrenu (Kosovo) odakle su otišle 1953. zbog toga što su „prilike izuzetno teške“.¹⁰⁷¹

4. Federalna Država / Narodna Republika Crna Gora

Potreba za stručnim medicinskim osobljem bila je nazočna i u FD/NR Crnoj Gori, gdje su članice Družbe djelovale od 1945. došavši u ožujku u bolnicu u Budvi, koja se nekoliko

¹⁰⁶⁷ K. BOECKH, „Vjerski progoni u Jugoslaviji 1944. – 1953.: staljinizam u titoizmu“, 425.

¹⁰⁶⁸ *Sestre milosrdnice II.*, 404; *Kronika provincije*, 1948., u: APBZBDM.

¹⁰⁶⁹ *Kronika provincije*, 1949., u: APBZBDM.

¹⁰⁷⁰ *Sestre milosrdnice II.*, 272.

¹⁰⁷¹ *Sestre milosrdnice II.*, 425.

puta selila i to u Kotor (1945.) i Risan (1947.). Što se tiče mjera vlasti usmjerenih protiv sestara bilježi se da je tijekom ljeta godine 1946., u bolnici u Risnu, bilo naređeno skidanje križeva iz bolesničkih soba, o čemu piše u kronici: „G. Upravnik Dr. Boško Bjeladinović došao je k sestrama i rekao: 'Sestre, došlo je naređenje da se križevi iz soba skinu. Teško je vama, a teško je i meni, ali zakon treba izvršiti. Mislim da je najbolje da vi to učinite i dolično ih spremite.' (...) Svi su bolesnici dolazili u kapelicu i klanjali su se i plakali...“¹⁰⁷² Sestre su bile izuzetno cijenjene o čemu svjedoče riječi jednog liječnika izrečene u srpnju 1949., kada se cijela opća bolnica preselila se u Kotor: „Jedna sestra više vrijedi nego šest naših drugarica.“¹⁰⁷³ Sljedeća mjera vlasti usmjerena protiv sestara dogodila se 1949. godine kada je bilo naređeno djelovanje u građanskom odijelu, prilikom čega se dogodila zanimljiva situacija:

Sestre su bile sve do jedne složne. Nikako u civil, radije će napustiti službu. Bila je čvrsta odluka sestara. (...) Uprava je dala rok do slijedećeg mjeseca, kad se više ne smiju pokazati u redovničkom odijelu. Sestre su jednoglasno odgovorile da će doći u redovničkom odijelu, a ako ih ne prime sve odlaze odmah u Split. Svi su mislili u bolnici da će sestre popustiti i doći u civilu. Prvoga evo ih opet u redovničkom odijelu u bolnicu. Same su bile u neizvjesnosti što će biti i kako će sve svršiti. Hvala Bogu, od toga dana do danas nitko im nije više govorio o civilu.¹⁰⁷⁴

Godine 1950. sestre dolaze u Bolnicu za tuberkulozu kostiju u Risnu. Znakovita je zamolba za dolaskom sestara upućena Provincijalnoj upravi u Splitu kojom se moli da se pošalje „5 časnih sestara bez obzira bile one bolničarke ili radnice“. Sestre su, navodi se u zamolbi od 5. srpnja 1950., bolnici bile „neophodno potrebne, jer one savjesno vrše svoju dužnost na zadovoljstvo bolesnika, što je za nas na prvom mjestu.“¹⁰⁷⁵ Međutim, i u ovoj bolnici pred sestre je postavljen zahtjev za zamjenom redovničkog odijela građanskim i to godine 1952., ali sestre su postupile slično kao u Kotoru:

Sakupile su se sestre u jednu dvoranu, došao je upravnik bolnice i počeo govoriti, kako je Crkva odijeljena od Države i da nisu u prijateljskim odnosima i da bi trebalo da sestre dolaze u građanskom odijelu na državni rad, a kod kuće mogu biti kako ih je volja. On je mislio da će uspjeti. Međutim sve su sestre jednoglasno

¹⁰⁷² *Kronika – Boka Kotorska*, u: ADSM, O11.

¹⁰⁷³ *Kronika – Budva*, u: ADSM, O11.

¹⁰⁷⁴ *Kronika – Boka Kotorska*, u: ADSM, O11.

¹⁰⁷⁵ *Kronika – Risan*, u: ADSM, O11. (Bolnica za TBC kostiju - Risan. Prijepis brzojava: Dopis Narodnog lječilišta NR Crne Gore br. 2490 od 5. srpnja 1950.)

odgovorile, da na to neće nikako pristati, već da radije odlaze iz bolnice. On se još neko vrijeme prijetio, zatim kad je vidio da ne će uspjeti, prestao je govoriti.¹⁰⁷⁶

Na teritoriju NR Crne Gore sestre su od 1950. djelovale također u bolnici u Igalu.¹⁰⁷⁷

Od ostalih republika, članice Družbe djelovale su (u građanskom odijelu) u Domu za starije u NR Sloveniji u mjestu Planina kod Rakeka od 1950. do 1952. godine, a što je značajno naglasiti za cijelu Sloveniju vrijedila je naredba djelovanja u građanskom odijelu.¹⁰⁷⁸

5. Zaključne skrižaljke

U pogledu zaključnih kvantitativnih analiza uzete su u obzir godine 1945. i 1949. Ponajprije, godina 1945. donosi pokazatelj onog stanja kakvo je bilo prije radikalno provedenih mjera redukcije broja članica zaposlenih u privatnom ili državnom sektoru rada, na oba ključna područja Družbine djelatnosti: odgojno-prosvjetnom i zdravstveno-karitativnom.¹⁰⁷⁹ Kao kategorija mjesta vršenja određenih djelatnosti postavljene su i Družbine kuće. U pogledu broja zaposlenih članica i mjesta njihove djelatnosti godine 1945. stanje je bilo sljedeće (Skrižaljka 7.):

¹⁰⁷⁶ *Kronika – Risan*, u: ADSM, O11. (Bolnica za TBC kostiju - Risan. Prijepis brzojava: Dopis Narodnog lječilišta NR Crne Gore br. 2490 od 5. srpnja 1950.)

¹⁰⁷⁷ *Kronika – Igalu*, u: ADSM, O11.

¹⁰⁷⁸ *Kronika – Planina*, u: ADSM, O11.

¹⁰⁷⁹ Analiza je utemeljena na sljedećim dokumentima: Stanje Družbe sestara milosrdnica 31. prosinca 1949., u: ADSM, O1; Statističko izvješće Provincije od „Bezgrešnog začeca“ za god. 1945., br. 331/1945. od 31. prosinca 1945., u: ADSM, O2; Statistika sestara za god. 1945. Fiumanska provincija (bez broja) od 18. prosinca 1945., u: APMDS. Statistički izvještaj Provincije od „Navještenja“ za god. 1945. br. 4/1946. od 20. siječnja 1946., u: APNG.

Skrižaljka 7. Pregled broja zaposlenih članica i mjesta djelatnosti u DFJ godine 1945.

	FD Hrvatska	FD Bosna i Hercegovina	FD Srbija	FD Slovenija	FD Crna Gora	Ukupno
Družbine kuće	10	/	2	1	/	13
Broj članica	413	/	4	6	/	423
Družbine odgojno- prosvjetne ustanove	9	13	/	/	/	22
Broj članica	93	123	/	/	/	216
Družbine zdravstveno- socijalne ustanove	3	/	1	/	/	4
Broj članica	216	/	57	/	/	273
Državne odgojno- prosvjetne ustanove	15	/	1	/	/	16
Broj članica	111	/	5	/	/	116
Državne zdravstveno- socijalne ustanove	36	7	2	/	2	47
Broj članica	485	150	30	/	8	673
Crkvene ustanove	10	/	/	1	/	11
Broj članica	46	/	/	3	/	49
Ukupno članica	1364	273	96	9	8	1750

U daljnjem slijedu događaja, potrebno je naglasiti da godine 1946. više ne postoje Družbine privatne odgojno-prosvjetne ustanove a do godine 1949. provedena je potpuna redukcija Družbina kadra u državnim odgojno-prosvjetnim ustanovama. U zdravstveno-socijalnim ustanovama provedena je također redukcija kadra, pospiješana uvjetom djelovanja u građanskom odijelu. No, novo područje rada postalo je tada djelovanje u župama te se u tim godinama događa porast u broju novootvorenih redovničkih zajednica (u župama), ali ujedno i zatvaranje postojećih (na mjestima na kojima su djelovale bivše Družbine zajednice u državnim školama). Godine 1949. stanje je bilo sljedeće (skrižaljka 8.):

Skrižaljka 8. *Pregled broja zaposlenih članica Družbe i mjesta njihove djelatnosti u FNRJ godine 1949.*

	NR Hrvatska	NR Bosna i Hercegovina	NR Srbija	NR Slovenija	NR Crna Gora	Ukupno
Družbine kuće	20	2	3	1	/	26
Broj članica	774	8	43	10	/	835
Župni uredi	29	1	1	1	/	32
Broj članica	90	1	4	3	/	98
Crkvene ustanove	10	1	/	/	/	11
Broj članica	72	2	/	/	/	74
Državne zdravstveno- socijalne ustanove	27	5	6	/	2	40
Broj članica	167	75	88	/	27	357
Ukupno članica	1103	86	135	13	27	1364

Navedenom ukupnom broju sestara ovdje je potrebno dodati i 248 članica, koje su živjele u eksklaustraciji (izvan samostanskih zajednica), a također i 22 sestre koje su tada bile u zatvorima, a uz to i 11 sestara kojima nije bilo poznato boravište. Sumarno, broj članica na području FNRJ tada je iznosio 1645.

Što se tiče državno zaposlenih, 1949. godine 191 članica je djelovala u redovničkom odijelu, a u građanskom odijelu 291 članica.¹⁰⁸⁰ Usporedbe radi, koncem 1950. godine 141 članica živjela je u eksklaustraciji, 178 članica djelovalo je u državnim službama u redovničkom odijelu, a 416 u građanskom.¹⁰⁸¹ Što se tiče mjesta zaposlenja sestara, odnosno njihovog djelovanja u državnim ili Družbinim ustanovama te potom i djelovanja u građanskom odijelu ili redovničkom, na tom je području tijekom promatranog razdoblja teško bilo utvrditi točne podatke. To je bilo stoga što se situacija trajno mijenjala usljed dobivanja ili davanja otkaza te premještaja sestara u druge zajednice zbog prekvalifikacije ili eksklaustracije. Povezano s raspodjelom članica po pojedinim federativnim jedinicama brojčana preraspodba (povećan broj sestara u NR Srbiji i NR Crnoj Gori te radikalno smanjen broj sestara u NR Bosni i Hercegovini) bila je rezultat procesa opisanih u prethodnim poglavljima, među kojima je osobito utjecajno bilo protjerivanje članica iz NR Bosne i Hercegovine i potpuno oduzimanje imovine (lipanj 1949.) te zabrana djelovanja u redovničkom odijelu (odlazak u NR Srbiju i NR Crnu Goru, gdje je bilo dopušteno djelovati u redovničkom odijelu).

Važan element koji je također utjecao na preraspodjelu članica bilo je i iseljavanje u druge države. Primjerice, iskorištenom mogućnošću „opcija“ u Italiju su od 1948. do 1952. godine otišle 23 članice.¹⁰⁸²

¹⁰⁸⁰ Stanje Družbe sestara milosrdnica 31. prosinca 1949. godine (bez broja i datuma), u: ADSM, O1

¹⁰⁸¹ Stanje Družbe sestara milosrdnica 31. prosinca 1950. godine (bez broja i datuma), u: ADSM, O1

¹⁰⁸² Usp. poglavlje VI/6.

VI. OSTALI OBLICI REPRESIJE PREMA ČLANICAMA DRUŽBE

1. Nedoovoljavanje boravka i protjerivanje članica Družbe

Uz temeljne opisane zakonske procese koji su otvarali mogućnost da Družbina imovina prijeđe u državno vlasništvo, potom i uz politički inscenirane sudske procese koji su s druge strane išli i u smjeru umanjivanja važnosti Družbe kao cjeline u narodu, postojali su i dodatni zakonski propisi te neformalni postupci najčešće mjesnih organa vlasti koji su u manjoj ili većoj mjeri uzrokovali daljnje provođenje državne represije usmjerene prema članicama Družbe, odnosno Katoličkoj crkvi.

Čini se značajnim pritom istaknuti nedovoljavanje boravka odnosno protjerivanje iz mjesta boravka. Uz prethodno opisano sustavno protjerivanje iz NR Bosne i Hercegovine godine 1949.,¹⁰⁸³ primjer se može pronaći i u FD Hrvatskoj, konkretno u Zagrebu, koji navode dva dokumenta. Prvi dokument je nastao u kolovozu 1945., a odnosi se na zamolbu Komisije za vjerske poslove FD Hrvatske upućenu Predsjedništvu Narodne vlade Federalne Hrvatske za dopuštanje boravka svećenicima, redovnicima i redovnicama u gradu Zagrebu. Ova zamolba slijedila je naredbu GNO-a Zagreb¹⁰⁸⁴ da se svi građani koji došli u Zagreb od 10. travnja 1941. do 8. svibnja 1945., odnosno „za vrijeme okupatora“ moraju iseliti najkasnije do 31. kolovoza 1945. godine.¹⁰⁸⁵ U pogledu toga, Vrhovna uprava se najprije obratila nadbiskupu Stepincu 31. srpnja 1945., navodeći da je tom odredbom bilo obuhvaćeno oko 250 članica Družbe, koje su u Zagreb došle zbog potreba svoje službe (djelovanja u bolnicama ili školama) ili zbog bolesti ili nemoći, a također i zbog ratnih neprilika. Također, u tu skupinu spadao je i podmladak Družbe koji je u Kući matici obavljao svoju redovničku formaciju. S obzirom da je samo nekoliko sestara od navedenih 250 dobilo dozvolu boravka, premještanje ostalih u druge Družbine kuće donijelo bi velike organizacijske i financijske neprilike te je stoga upućena zamolba Komisiji za vjerske poslove FD Hrvatske. Komisija je odgovorila da se žalbe ulože za svaku članicu pojedinačno, a to bi za Družbu iziskivalo velike

¹⁰⁸³ Usp. poglavlje III/2.3.

¹⁰⁸⁴ Dopis Vrhovne uprave upućen GNO Zagreb br. 126/1945. od 18. srpnja 1945., u: ADSM, O1.

¹⁰⁸⁵ Dopis Komisije za vjerske poslove FD Hrvatske upućen Predsjedništvu Narodne Vlade Federalne države Hrvatske br. 481/1945. od 18. kolovoza 1945., u: HDA, f. 310, kut. 124.

troškove te je bilo stoga neizvedivo.¹⁰⁸⁶ U pogledu toga, uz ovaj dopis, Vrhovna uprava molila je istu Komisiju u rujnu 1945. za ponovnu intervenciju.¹⁰⁸⁷

Međutim, zamolbe za dopuštanjem boravka bile su upućivane na različite instance vlasti i tijekom godina koje su slijedile. Jedna od njih bila je upućena 5. prosinca 1949. Svetozaru Ritigu, predsjedniku Komisije za vjerske poslove NR Hrvatske.¹⁰⁸⁸ U njoj je istaknuto da je posebna poteškoća tada bila povećan broj „starih izradjenih bolesnih članova Družbe, koji su morali bilo s kojih razloga napustiti kako Državne kuće tako i državne ustanove te danas ne znaju, na koju će stranu.“ Te članice nisu mogle dobiti dozvolu boravka u Zagrebu, a financijskih sredstava za njihovo uzdržavanje realno nije bilo jer Družba u NR Hrvatskoj nije primala najamninu za iznajmljene školske zgrade. Uz to, prema zakonu, mnoge starije sestre koje su radile u bolnicama, školama i domovima imale su pravo na mirovinu i pojedine su to ostvarile. No, to nije bio slučaj s onim sestrama koje su radile dvadeset i više godina u Družbinim bolnicama u Zagrebu i Zemunu. U tom pogledu Svetozara Ritiga se molilo za zauzimanje u vezi dozvole boravka u Kući matici u Zagrebu za najstarije i bolesne članice.¹⁰⁸⁹

Također, odredba iseljavanja slična onoj u NR Bosni i Hercegovini (1949.) bila je primjenjivana i u NR Hrvatskoj, primjerice u Splitu, gdje je 1950. Povjerenstvo Unutrašnjih poslova NO grada Splita obavijestilo Otiliju Lacmanović, poglavaricu splitskog samostana, „da sestre milosrdnice po narodnosti Slovenke i Hercegovke moraju seliti u svoju Federaciju.“¹⁰⁹⁰ Iz dostupnog arhivskog gradiva nije vidljivo jesu li ova zamolbe bile povoljno riješene.

2. Ukidanje potrošačkih karata članicama Družbe

Posebna je poteškoća bila vezana uz potrošačke („krušne“) karte koje su od 1946. godine vrijedile za prehranu, potom i tekstil i obuću, a za koje su postojale različite kategorije te kvote (koje su određivala ministarstva trgovine i snabdijevanja svake republike), a

¹⁰⁸⁶ Dopis Vrhovne uprave upućen A. Stepincu br. 129/1945. od 31. srpnja 1945., u: ADSM, O1.

¹⁰⁸⁷ Dopis Vrhovne uprave br. 162/1945. od 3. rujna 1945., u: HDA, f. 310, kut. 124.

¹⁰⁸⁸ Dopis br. 158/1949. od 5. prosinca 1949., u: HDA, f. 310, kut. 125.

¹⁰⁸⁹ Dopis br. 158/1949. od 5. prosinca 1949., u: HDA, f. 310, kut. 125.

¹⁰⁹⁰ *Kronika od 1941. godine sestara milosrdnica sv. Vinka P. – Provincije „Navještenja“*, 21., u: ADSM, O11.

dodjeljivali su ih uredi za racioniranu opskrbu na temelju prikupljenih podataka. Na mjesnim razinama za to su bili zaduženi mjesni narodni odbori.¹⁰⁹¹ To je bio jedini način dobivanja navedenih artikala, koji je u prvo vrijeme vrijedio za sve građane. Pojedine kategorije građana određivale su se Naredbom o razvrstavanju stanovništva u potrošačke kategorije, izdanom u rujnu 1946.,¹⁰⁹² a karte su mogle primjerice biti opće, koje su dobivali primjerice nezaposleni ili umirovljenici (G), radničke (R-1, R-2, R-3) i dječje (D-1, D-2). Vrsta karte ovisila je o naravi posla te njegovoj važnosti za državnu privredu ili primjerice o uloženom tjelesnom naporu za obavljanje toga posla. Sestre bolničarke u državnoj službi ulazile su primjerice u drugu kategoriju (R-2), a „svećenici i ostali službenici vjerskih zajednica“, dakle redovnice koje nisu bile zaposlene u državnim službama, u treću radničku kategoriju (R-3).¹⁰⁹³ U tom pogledu, s obzirom na poziciju članica Družbe u odnosu na svećenike, na nekim mjestima postojala je različita kategorizacija. Kako pokazuje primjer Sarajeva, svećenici su bili svrstani u kategoriju R-3, dok su primjerice članice Družbe koje su živjele u Zavodu sv. Vinka dobivale opću potrošačku kartu (G).¹⁰⁹⁴ U vezi toga Zavod je uputio 5. prosinca 1947. zamolbu Narodnom odboru II. Rejona, otsjeku za ishranu u Sarajevu,¹⁰⁹⁵ kojom se molilo (budući da su svećenici i ostali službenici vjerskih zajednica bili svrstani u kategoriju R-3) da se sestre, jer su također službenice vjerskih zajednica, svrstaju u kategoriju R-3, a ne u G.¹⁰⁹⁶

Vrijeme nestašice i inflacije (trogodišnje razdoblje od 1946. do 1949.) na razini cijele FNRJ donijelo je dodatne mjere s obzirom na kategorizaciju „vjerskih službenika“.¹⁰⁹⁷ To je posebno bilo izraženo godine 1948., kada je ovakav sustav apsolutne državne kontrole nad tržištem i proizvodnim odnosima dosegao trenutak koji je nagovijestao da ovakva privredna politika nužno „vodi društvo u propast.“¹⁰⁹⁸ U rujnu 1948. potrošačke karte su bile ukinute za svećenike, redovnike i redovnice, iako je kategorija „svećenika vjerskih zajednica“ bila u

¹⁰⁹¹ „Naredba o uvođenju potrošačkih karata za racionirane industrijske proizvode i načinu raspodjele tih proizvoda potrošačima“, *Službeni list FNRJ*, god. 2., br. 60, 26. srpnja 1946.

¹⁰⁹² „Naredba o razvrstavanju stanovništva u potrošačke kategorije“, *Službeni list FNRJ*, br. 76, 20. rujna 1946.

¹⁰⁹³ „Naredba o uvođenju potrošačkih karata za racionirane industrijske proizvode i načinu raspodjele tih proizvoda potrošačima“, *Službeni list FNRJ*, god. 2., br. 76, 20. rujna 1946.

¹⁰⁹⁴ *Ljetopis Zavoda sv. Vinka u Sarajevu*, 1948., u: ADSM, O1.

¹⁰⁹⁵ Dopis Zavoda sv. Vinka NO II. Rejona br. 40/47. od 5. prosinca 1947., citirano u *Ljetopis Zavoda sv. Vinka u Sarajevu*, 1948., u: ADSM, O1.

¹⁰⁹⁶ Dopis Zavoda sv. Vinka NO II. Rejona br. 40/47. od 5. prosinca 1947., citirano u *Ljetopis Zavoda sv. Vinka u Sarajevu*, 1948., u: ADSM, O1.

¹⁰⁹⁷ Ivana DOBRIVOJEVIĆ, „Snabdevanje i standard u FNRJ 1945-1955“, *Historijska traganja*, br. 9, 2012., 67-70.

¹⁰⁹⁸ Dušan BILANDŽIĆ, *Hrvatska moderna povijest*, 1999., 279.

veljači 1948. svrstana u G potrošačku kategoriju.¹⁰⁹⁹ O tome piše, zahtijevajući obustavu ovog postupka, predstavka biskupskih delegata Antuna Akšamovića i Mihovila Pušića upućena 7. rujna 1948. Ministarstvu trgovine i opskrbe NR Hrvatske u svezi s odlukama mjesnih, gradskih i kotarskih NO-a o obustavi i oduzimanju krušnih karata svećenicima, redovnicima i redovnicama (bilo da su vodile posebno kućanstvo ili živjele u zajednicama):

Obustava krušnih karata je toliko teška i sudbonosna, da prijete avetom gladi za svakoga, tko je ovom odlukom pogodjen, pošto se do kruha ne može doći na drugi način nego preko mjesnih, gradskih i kotarskih aprovizacija osiguranjem krušnih karata ili slobodnom prodajom. Slobodna prodaja je nemoguće sredstvo za nabavu kruha siromašnim stališima kao što su svećenici, redovnici i redovnice s razloga što je u žitorodnim krajevima vrlo malen broj zemljoradnika koji imaju u hrani slobodnih viškova za prodaju. (...) Usljed toga je opasnost gladi neizbježiva u najkraćem vremenu u svim krajevima N. R. Hrvatske za sve svećenike koji nemaju agrarnog maksimuma te za sve samostane redovnika i redovnica kao i za sjemeništa i za druge crkvene zajednice u našim biskupijama u Hrvatskoj, Dalmaciji i Istri, koje zemlje leže na području N. R. Hrvatske.¹¹⁰⁰

Činjenica oduzimanja potrošačkih karata redovnicama, a prethodno sve imovine, navodi se i u predstavi Rudolfa Piana, kaptolskog vikara Šibenske biskupije, upućenoj Aleksandru Kohareviću, ministru narodnog zdravlja NR Hrvatske, od 30. rujna 1948. godine.¹¹⁰¹

Što se tiče Družbe, ovaj je proces dokumentiran u kronikama, gdje se primjerice navodi da su na području NR Hrvatske u rujnu 1948. bile oduzete svim članicama (redovnicama općenito) potrošačke karte zbog toga što „redovnice ne rade za državu.“¹¹⁰² Iz dopisa kojeg Vrhovna uprava u vezi krušnih karata upućuje Predsjedništvu GNO Zagreb 22. travnja 1949. saznaje se primjerice da su se članice Družbine zajednice u Kući matici za koje se molilo ponovno dobivanje potrošačkih karata „uključile u javne radove“ i pritom su dobile priznanje da su odradile 5500 sati dragovoljnog rada, što je ukazivalo na to da su sudjelovale u „petogodišnjem planu“ te su im se na taj račun trebale dodijeliti potrošačke karte.¹¹⁰³ U uzvratnom dopisu, GNO Zagreb upućuje obratiti se Ministarstvu trgovine i opskrbe NR Hrvatske.¹¹⁰⁴ U drugom dopisu, upućenom 15. rujna 1949. Predsjedništvu NO Rajon –

¹⁰⁹⁹ „Uputstvo o razvrstavanju potrošača u potrošačke kategorije“, *Službeni list FNRJ*, god. 4., br. 12, 11. veljače 1948.

¹¹⁰⁰ Citirano u: M. AKMADŽA, *Crkva i država I.*, 180.

¹¹⁰¹ Predstavka Rudolfa Piana, kaptolskog vikara Šibenske biskupije, upućena Aleksandru Kohareviću, ministru narodnog zdravlja, br. 1226/1948. od 30. rujna 1948., u: HDA, f. 310, kut. 132. Citirano u: M. AKMADŽA, *Crkva i država I.*, 183.

¹¹⁰² *Kronika od 1941. godine sestara milosrdnica sv. Vinka P. – Provincije „Navještenja“*, 17., u: ADSM, O11.

¹¹⁰³ Dopis br. 61/1949. od 22. travnja 1949., u: ADSM, O1.

¹¹⁰⁴ Dopis Predsjedništva GNO Zagreb br. 3367/1949. od 26. travnja 1949., u: ADSM, O1.

Centar, kojeg je u ime Vrhovne uprave potpisala R. Grašovec, ponovila se ista zamolba uz dodatnu, a to je da se potrošačke karte daju „barem onim najstarijima, koji su to u smislu zakonitosti i pravde i do sad imale.“ U rujnu, tvrdi Grašovec, sestre su ostvarile 7000 sati dobrovoljnog rada što je dokaz da se sestrama „kao stalnim suradnicama u radu oko obnove i podizanja naše zemlje“ moraju dodijeliti potrošačke karte.¹¹⁰⁵

U pogledu toga, kako se može zaključiti iz dostupne dokumentacije, bila je značajna intervencija Komisije za vjerske poslove NR Hrvatske. Dopis Komisije upućen Nadbiskupskom duhovnom stolu u Zagrebu 29. kolovoza 1949., u vezi osigurane opskrbe vjerskih službenika povezane sa zahtjevom Ministarstva trgovine i opskrbe NR Hrvatske, ukazuje da je Nadbiskupski duhovni stol 2. rujna 1949. tražio popise vjerskih službenika i polaznika vjerskih škola koji bi mogli biti uključeni u dobivanje potrošačkih karata.¹¹⁰⁶ Također, Komisija za vjerske poslove NR Hrvatske, uputila je svoj prijedlog Vladi NR Hrvatske u vezi odobravanja načina na koji bi starije i bolesne sestre (socijalno neosigurane i nesposobne za rad) mogle biti, kako opisuje kronika, „primljene na osigurano snabdjevanje“ i to preko dobivanja „kućnog lista“ koji im je omogućavao novčanu naknadu umjesto bonova za prehranu. Takav način, navodi kronika, bio je odobren i vrijedio je do 1952. godine.¹¹⁰⁷

U NR Bosni i Hercegovini, u vezi potrošačkih karata dogodilo se jednako, ali su one bile oduzete već u veljači 1948. godine budući da sestre nisu bile svrstane ni u jednu kategoriju potrošača. Uložene su pritom zamolbe Komisiji za vjerska pitanja NR Bosne i Hercegovine te je rezultat bio da su u ožujku „prema rješenju GNO stare sestre koje su navršile 50 i više godina dobile Potrošačke karte G-1.“¹¹⁰⁸

¹¹⁰⁵ Dopis br. 125/1949. od 15. rujna 1949., u: ADSM, O1.

¹¹⁰⁶ Dopis br. 4129/1949. od 2. rujna 1949., u: ADSM, O1.

¹¹⁰⁷ *Kronika od 1941. godine sestara milosrdnica sv. Vinka P. – Provincije „Navještenja“*, 27., u: ADSM, O11.

¹¹⁰⁸ *Ljetopis Zavoda sv. Vinka u Sarajevu*, 1948., u: ADSM, O1.

3. Porezna opterećenja i uskrata socijalne pomoći članicama Družbe

Daljnje financijsko osiromašenje Crkve državne su vlasti poticale nametanjem visokih poreza na dohodak crkvenim ustanovama.¹¹⁰⁹ U vezi s tim Vrhovna uprava Družbe uputila je 5. lipnja 1952. svoju zamolbu za oprost od poreza na dvije instance: Saboru NR Hrvatske i Ministarstvu financija NR Hrvatske.¹¹¹⁰ U njima se donosi sinteza zakonskih poteza vlasti u sedmogodišnjem razdoblju, koji su doveli do toga da je Družba u cjelini izgubila temeljna sredstva za život, „u koliko nisu bila uložena u samostanske zgrade.“ Sumarnom rekapitulacijom utvrđuje se da je provedbom Zakona o agrarnoj reformi i kolonizaciji Družbi ostavljeno oko 17 j zemljišta, a provedbom Zakona o nacionalizaciji Družba je izgubila imovinu koju je uložila u vlastite bolnice. Pritom, Družbi nije bila dana nikakva odšteta za oduzeto, koja bi osigurala članice u slučaju starosti, bolesti ili nemoći općenito. U zamolbi se dalje naglašava da je sva imovina bila stečena vlastitim radom sestara te da je predstavljala više od milijardu dinara vrijednosti. Posebna poteškoća bila je vezana uz zagrebački samostan te samostan u Lužnici. Slijedom ostalih događaja, među kojima su bili najznačajniji protjerivanje sestara iz NR Bosne i Hercegovine i otkazi iz zdravstvenih te prosvjetnih ustanova, više od stotinu starijih i nemoćnih članica došlo je u Kuću maticu u Zagrebu. One zakonski nisu imale pravo ni na kakvu socijalnu pomoć, budući da su prethodno djelovale u institucijama u vlasništvu Družbe. Stoga, one su tako „ostale bez ikakvih sredstava za život“ i morale su ih uzdržavati članice koje su živjele na tri lokacije: dvije samostanske zajednice u Zagrebu i jedna u Lužnici.

Potom se u zamolbi obrazlaže da, toj kategoriji pripadaju upravo ove sestre, budući da u smislu zakonskih propisa najsiromašniji mogu biti oslobođeni poreza. Kuća u kojoj te sestre žive („Nemoćnica sv. Vinka“, Frankopanska ulica 15), navodi se, „imade iz nekretnina neznatne prihode ocijenjene u osnovici od 172.000 Din, a porez razrezan sa 82.600 Din.“ S obzirom da ovi prihodi nisu bili dostatni za život, nužni su bili dodatni prihodi koji su eventualna zarada sestara koje su živjele u tim trima zajednicama. Također, prihodi tih zajednica nisu dostajali ni za prehranu, što se moralo nadoknaditi ponovno nedostatnim sredstvima, a koja su primala sestre u državnim službama, ili s državnim mirovinom. Moli se

¹¹⁰⁹ M. AKMADŽA, *Katolička crkva u Bosni i Hercegovini...*, 88.

¹¹¹⁰ Molba Vrhovne uprave za pripomoć upućena Saboru NR Hrvatske br. 164/1952. od 5. lipnja 1952.; Molba Vrhovne uprave upućena Ministarstvu financija NR Hrvatske br. 165/1952 od 5. lipnja 1952., u: ADSM, O1.

stoga Ministarstvo financija NR Hrvatske (kao i Sabor NR Hrvatske) za oslobođenje od poreza na dohodak poreznim subjektima na dvjema prethodno navedenim adresama, kao i samoj "Nemoćnici svetog Vinka" u Zagrebu.¹¹¹¹

Daljnje Družbine zamolbe ticale su se dobivanja socijalne pomoći. S obzirom na stanje u kojem se našla 1946. godine, Družba je bila izuzetno pogođena agrarnom reformom i prekidom djelatnosti na prosvjetnom području, ali posebnu poteškoću predstavljao je povećan broj starijih i nemoćnih članova, koji su ostali bez ikakve financijske potpore (bilo ih je preko 200) u vezi čega se naglašava: „Nijedna od tih sestara nije bila ranije bez posla. Sve su one radile u narodu i za narod. Možemo li ih danas u stanju iscrpljenosti i izmorenosti /koliko su samo noći probdile!/ poslati na teret njihovih obitelji, na brigu mjesnih i kotarski NO-a? (...) Znamo da nemaju pravo na mirovinu, no s obzirom da su morale napustiti bolnicu svoje Družbe (...) pravedno je da im se barem nekom pripomoći nadoknadi ono, što im se oduzelo.“¹¹¹²

Šest godina poslije stanje je bilo gotovo jednako, o čemu svjedoči zamolba koju je Družba 1. srpnja 1952. uputila GNO-u Zagreb, Savjetu za narodno zdravlje i socijalno staranje, u vezi dodjeljivanja socijalne pomoći članicama kojih je tada bilo 116. Zamolba je bila odbijena 31. prosinca 1952. godine.¹¹¹³ Na taj postupak Družba je 26. siječnja 1953. uložila žalbu Komisiji NO Grada Zagreba za rješavanje molbi i žalbi u predmetima socijalne pomoći ponovno navodeći situaciju u kojoj se Družba našla u novonastalim okolnostima, te je ponovno bilo naglašeno da su članice u oduzetoj imovini računale na svoju sigurnost u slučaju bolesti, te u starosti i nemoći.¹¹¹⁴ Ta imovina „predstavlja onu građansku dobit, koju su imali svi poštteni građani“ te je „služila na dobrobit cijeloga naroda.“ Družbina žalba istaknula je nelogičnosti u razlozima odbijanja zamolbe. Prva je nelogičnost da su državne vlasti Družbine zajednice smatrale „kolektivima“ te da se zbog toga pojedinačnim sestrama nije mogla dati pomoć „jer žive u sastavu samostana kao kućne zajednice a za rad i privređivanje sposobne članice uzdržavaju ostale sestre i iznemogle sestre.“ Žalba nato naglašava:

¹¹¹¹ Molba Vrhovne uprave za pripomoć upućena Saboru NR Hrvatske br. 164/1952. od 5. lipnja 1952.; Molba Vrhovne uprave, upućena Ministarstvu financija NR Hrvatske, br. 165/1952. od 5. lipnja 1952., u: ADSM, O1.

¹¹¹² Dopis Vrhovne uprave, upućen Ministarstvu narodnog zdravlja NR Hrvatske, br. 296/1946. od 29. studenog 1946., u: ADSM, O1.

¹¹¹³ *Kronika Družbe*, 1952., u: ADSM, O1.

¹¹¹⁴ Dopis br. 221/1953. od 26. siječnja 1953., u: ADSM, O1.

Ovo stanovište nikako nije socijalno. Pomoć se daje onim osobama koje nemaju sredstava za svoje uzdržavanje. Nije dužnost sestara, koje rade i svojim radom zarađuju jedva svoj eksistentni minimum, da one od svoga još otkidaju i da na uštrb svoga zdravlja uzdržavaju one sestre, koje su pogođene zakonskim propisima tako da su na neizravni način izgubile posve nedužno svoju imovinu, i to samo zato što je to bila imovina uložena na ime samostana (kod agrara) ili što je bila uložena u jednu opću javnu bolnicu i služila u opće svrhe. Kod primjena jednih i drugih zakonskih propisa očekivalo se s pravom, da je Narodna Vlast voditi računa o ovim sestrama i da će im putem makar socijalnog osiguranja osigurati eksistentni minimum. No kad se to nije dogodilo, tada je svakako opravdano da se daje istim sestrama socijalna pomoć, koja ni onako nikada ne pokriva ni 50% potreba stare i bolesne osobe!¹¹¹⁵

Uz sve ove mjere, razvidno je i u sadržaju prethodne molbe za oprost od poreza, na zajednici sestara potrebnih socijalne pomoći primjenjivao se „porezni teret bez obzira na broj članova, i to po najtežoj skali.“ Ovu zamolbu u ime 117 nemoćnih sestara potpisuje Angela Šustek.¹¹¹⁶

4. Poteškoće pri zapošljavanju članica Družbe

Na financijsko stanje Družbe utjecale su također i razne uredbe koje su se ticale mogućnosti samostalne djelatnosti članica, posebice na području obrazovanja te odgoja mladeži (kao što je bila Okružnica Ministarstva prosvjete NR Hrvatske od 1. studenoga 1946., ili Zakon o udruženjima, zborovima i drugim javnim skupovima iz 1946. i 1947. godine) što je rezultiralo potpunom nemogućnošću pronalaženja načina financiranja kao i čestim prekršajnim prijavama.¹¹¹⁷ Već je opisan slučaj koji se dogodio godine 1952., kada su u Daruvaru dvije sestre (Laura Balijska i Celina Cipriš) bile osuđene temeljem Zakona o udruženjima, zborovima i drugim javnim skupovima, zbog poučavanja glasovira (što im je prethodno bilo odobreno od Ministarstva prosvjete NR Hrvatske).¹¹¹⁸ Što se tiče toga, dokumentacija bilježi jedan slučaj od mnogih, koji se također dogodio godine 1952. u Daruvaru. Ondje su sestre, kao i na ostalim mjestima gdje su ostale nakon što su dobile otkaze

¹¹¹⁵ Dopis br. 221/1953. od 26. siječnja 1953., u: ADSM, O1.

¹¹¹⁶ Dopis br. 221/1953. od 26. siječnja 1953., u: ADSM, O1.

¹¹¹⁷ Miroslav AKMADŽA - Slađana JOSIPOVIĆ, „Politika komunističkog režima prema katoličkim vjerskim školama u Hrvatskoj 1945. - 1952.“, *Časopis za suvremenu povijest*, god. 41, br.1, 2009., 112.

¹¹¹⁸ Dopis Komisije za vjerske poslove NR Hrvatske, Savjetu za Prosvjetu i kulturu Zagreb, br. 88/1952. od 10. svibnja 1952., u: HDA, f. 310, kut. 140. Usp. poglavlje II/1.6.

u bolnicama ili školama, jedva preživljavale i to uz pomoć mještana. Bez ikakvih izvora prihoda, navodi se za Daruvar, sestre „nisu imale čim kupiti kruha, a ni drva. Bilo je nekoliko dobrih žena, koje su i kasnije ostale samostanu sklone, pa su po selima sabirale hranu i drva za njih. To su onda neznani dobrotvori kolima dovezli u samostan.“¹¹¹⁹ Sestre u Daruvaru te godine bile su također kažnjene globom i zbog pletenja te zbog ispaše ovaca uz putove.¹¹²⁰

Sestrama zaposlenim u državnim službama od 1951. često su prijeli zakonski neutemeljeni otkazi, bez obzira što su „članice na svojim dužnostima pokazale da se zalažu za dužnost, da su savjesne, marljive i pouzdane, primjerne radnice i službenice, da su na stručnoj visini, ta da su društveno korisne.“¹¹²¹ U tom pogledu, u zamolbi Vrhovne uprave upućenoj 12. ožujka 1952. Svetozaru Ritigu, predsjedniku Komisije za vjerske poslove NR Hrvatske,¹¹²² navodi se također da su ove kvalitete bile istaknute „i javno na masovnim sastancima“ te da u vezi djelovanja sestara „nije bilo ni jednoga slučaja kršenja radne discipline ni krivične odgovornosti, dapače su bile mnogo puta pohvaljene i nagrađivane.“ No, bez obzira na to, bilo je slučajeva neutemeljenih otkaza, a i usmenih prijetnji odgovornih osoba u vezi mogućih otkaza svim zaposlenim članicama Družbe.

Na zaposlenje je utjecao i gubitak građanskih prava (trajan ili privremen) koji je pogađao pojedine osuđene članice, koje su nakon odslužene zatvorske kazne morale dobivati posebne dozvole u vezi zaposlenja. Jedan takav slučaj bilježi zamolba koju Vrhovna uprava 6. svibnja 1952. upućuje Svetozaru Ritigu, a u kojoj se moli da Verena Fostač i Hubertina Džimbeg mogu bez građanskih prava raditi u bolnici u Sisku.¹¹²³ Pomilovanjem im je bila oproštena glavna kazna, ali im je zadržana sporedna koja se odnosila na trajan gubitak građanskih prava, te su stoga dobile otkaz. Uprava državne bolnice u Sisku, navodi se u zamolbi, otvorila je mogućnost njihova zadržavanja na poslu ali je za to bila nužna suglasnost Predsjedništva Vlade NR Hrvatske, Sekretarijata za personalnu službu (do rješenja njihove ponovne molbe za pomilovanjem koju su mogle predati u rujnu 1952., a prethodnu su molbu predale 29. travnja 1952. godine). U vezi toga molila se intervencija Svetozara Ritiga.¹¹²⁴

¹¹¹⁹ *Kronika – Daruvar*, u: ADSM, O11.

¹¹²⁰ *Kronika - Daruvar*, u: ADSM, O11.

¹¹²¹ Dopis od 12. ožujka 1952., u: HDA, f. 816, kut. 9.

¹¹²² Dopis od 12. ožujka 1952., u: HDA, f. 816, kut. 9.

¹¹²³ Usp. poglavlje II/1.2.

¹¹²⁴ Dopis Vrhovne uprave br. 88/1952. od 6. svibnja 1952., u: HDA, f. 310, kut. 140.

5. Zastrašivanja i prijetnje članicama Družbe

Uz sve ove mjere onemogućivanja djelovanja, mjesne vlasti su često primjenjivale različite mjere zastrašivanja, o čemu je bilo riječ i u prethodnim poglavljima. Samo su neki primjeri situacije koje su dogodile u Velikom Bukovcu. Prvi događaj, koji očituje još jednu mjeru samovolje mjesnih vlasti, bio je povezan s glasovanjem. Naime, mjesne su vlasti samovoljno oduzele pravo glasa kapelanu, župniku i dvjema članicama Družbe, a na uloženu žalbu negativno je bilo odgovoreno. U istom mjestu zabilježen je također događaj u vezi održane župske tijelovske procesije. U vezi toga, „došla su dva milicionara u stan časnih sestara, načinili premetačinu i odveli č. s. Silviju Ivanović, učiteljicu pjevanja u Mali Bukovec gdje je prenoćila u kuhinji, a sljedeći dan u Ludbreg na preslušanje radi procesije. U preslušanju nije se našlo nešto što bi teretilo sestru i ona se vratila.“¹¹²⁵

U Velikom Bukovcu teži fizički napad na sestre dogodio se u noći s 5. na 6. srpnja 1947. godine. U njihov stan, u spavaću sobu (u potkrovlju), provalilo je tada pet napadača:

Razbili su dvojna vrata i ušli s đepnom svjetiljkom u ruci osvjetljujući svaku pojedinu sestru u krevetu. (...) Zapovjedili su sestrama da ustanu i da se postroje. (...) Tražili su pisaći stroj, koji mi nikad ni imali nismo. Nakon izjave svake pojedine sestre, da nemamo pisaćeg stroja slijedila je ćuška. (...) Na zapovijed 'Udri!' počeo je svaki tući jednu sestru. Udarali su nas šakama po glavi, prsima, leđima, svalili na zemlju, te udarali i gazili nogama. (...) Kako je kuća na osami, nije nam nitko mogao doći u pomoć, jer nitko nije mogao čuti naše zapomaganje. Tako su nas mogli mlatiti po miloj volji, jer smo već bile smalaksale braneći se. Na zapovijed: 'Dosta!' prestali su i otišli s riječima: 'Sutra ćemo doći po pisaću mašinu.' (...) Napad se je ponovio dne 16. jula 1947. no ovaj puta nisu provalili u kuću, premda su pokušavali unići, nego su nam zgradu, prozore i krov, zasuli kamenjem.¹¹²⁶

Kronika ovom opisu dodaje i još neke detalje. Primjerice da su napadači uzeli „satove i tri naliv pera, dobro ispremlatili [sestre] i oko jedan sat otišli“ te da su od batina „ostale pošteđene samo stara s. Gonzaga Perić i jedna studentica [sestra] koja je došla na ferije – one

¹¹²⁵ *Spomenica župe Veliki Bukovec*, u: ADSM, O11.

¹¹²⁶ Dopis Vrhovne uprave upućen Komisiji za vjerske poslove br. 270/1947. od 30. srpnja 1947. (prilaže se Prijava radi provale, oduzimanja predmeta i tučenja upućena Mjesnom Narodnom Odboru u Velikom Bukovcu), u: HDA, f. 310, kut. 130.

su spavale u prizemlju.“ Napadači nisu bili pronađeni, a u vezi istoga bio je upućen dopis Komisiji za vjerske poslove NR Hrvatske.¹¹²⁷

U Karlovcu kod Ludbrega, gdje su sestre stanovale u župnom stanu, na Novu godinu 1947. nepoznata osoba bacila je kamen kroz prozor dijela kuće gdje su stanovale sestre, ali nitko nije bio ranjen. Istoga dana u stanu sestara bila je i premetačina, a župnik je zbog toga sestre preselio u župni dvor.¹¹²⁸ U ožujku iste godine sestra Zvezdana Berta svaki je tjedan bila zvana na saslušanje, a na Veliki petak, zajedno s još deset djevojaka bila je na saslušanju cijeli dan. To se dogodilo zbog toga što su djevojke iz Sesveta skupile namirnice kao pomoć za sestre i župnika i donijele im, a policija je smatrala Zvezdanu Berta za to odgovornom. Djevojke su bile u pritvoru mjesec dana, a Zvezdana Berta je puštena. Zbog toga je župnik „javio Poglavarima u Zagreb da ne može više držati sestre u župnom dvoru jer i on je imao neprilike.“¹¹²⁹ U istom mjestu, iste godine dogodilo se sljedeće: „Jedne noći došli su organi lokalnih vlasti i jednim neobičnim postupkom toliko su prestrašili sestre; osobito s. Birilu Žižić za koju je predana tužba, da je muškarac i da se krije pod redovničkim odijelom. Sestre su bile riješene sumnje, ali nisu mogle ostati i tako je 15. aprila 1947. godine ukinuta ova zajednica.“¹¹³⁰

Vlast je koristila svaku priliku za zastrašivanje osobito kontrolom sadržaja tiskovina te različitih devocionalija. Tako su, primjerice, na carinarnici u Zagrebu iz pošiljke upućene dvjema članicama u studenom 1951. bili su zadržani sljedeći predmeti: „44 kom. krunica, 3 kom. krstića, 3 kom. medaljica, 1 veći drveni krst, 2 kom. krsta od celuloida i 150 malih svetih sličica“, a također i dvije knjige.¹¹³¹ Vrhovna uprava je u svezi s tim molila Komisiju za vjerske poslove NR Hrvatske za posredovanje, ali se nije tražilo da se adresiranim sestrama izruče knjige. Komisija također upućuje svoj dopis Javnom tužioštvu NR Hrvatske te preporuča „da se ti predmeti izruče jer Družba ss. Milosrdnica imade velik broj članica te su

¹¹²⁷ Dopis br. 270/1947. od 30. srpnja 1947., u: HDA, f. 310, kut. 130.

¹¹²⁸ Pismo sestre Zvezdane Berta (bez datuma), u: ADSM, O11.

¹¹²⁹ Pismo sestre Zvezdane Berta (bez datuma), u: ADSM, O11.

¹¹³⁰ Zapis o filijali Martijanec i Ludbreški Karlovec (bez datuma), u: ADSM, O11.

¹¹³¹ Dopis Komisije za vjerske poslove upućen Javnom tužioštvu NRH br. 7077/51. od 9. listopada 1951., u: HDA, f. 301, kut. 121.

prema tome i znatne njezine potrebe za devocionalijama, a inače uprava te Družbe uvijek suradjuje s ovom Komisijom.“¹¹³² Ova zamolba je negativno riješena.¹¹³³

6. Optiranje članica Družbe

U novim okolnostima, jedan je od načina pronalaženja načina preživljavanja, koji je ujedno doveo do smanjivanja broja članica na području FNRJ, bilo iseljavanje u druge zemlje, primjerice Italiju, što se osobito ticalo područja pod nekadašnjom talijanskom upravom (Rijeke i Istre). Riječ je o tzv. opcijama koje su se temeljile na Mirovnom ugovoru FNRJ s Italijom, sklopljenim u Parizu 10. veljače 1947., koji je otvarao mogućnost „da stanovnici pripojenih krajeva postaju punopravni državljani Jugoslavije i gube talijansko državljanstvo, s tim da je dogovorena mogućnost opcije za talijansko državljanstvo.“¹¹³⁴ Kriterij dobivanja prava bio je govorni jezik (a ne jezik obrazovanja), a najprije se potpisivala Izjava o talijanskoj nacionalnosti te se sukladno s tim dobivala dozvola.¹¹³⁵ Broj opcija na navedenim područjima osobito se povećao godine 1948. (zbog sukoba Jugoslavije s Informbiroom), a mogućnost odlaska odnosno „krivog predstavljanja“ imali su ponajviše stanovnici krajeva pod nekadašnjom talijanskom okupacijom. U tom pogledu, od mjesta na kojima je djelovala Družba optiranje je bilo prisutno u Rijeci (gdje je bilo i najviše članica podrijetlom iz Istre i Rijeke).

U vezi prethodnih upita glede mogućnosti optiranja, Provincijalna uprava konzultirala je Vrhovnu upravu. U svom odgovoru na upit od 9. rujna 1948., Angela Šustek, vrhovna glavarica Družbe, iako dajući generalno dopuštenje za optiranje kao i upute o postupanju

¹¹³² Dopis Komisije za vjerske poslove upućen Javnom tužioštvu NR Hrvatske br. 7077/51. od 9. listopada 1951., u: HDA, f. 301, kut. 121.

¹¹³³ Dopis Komisije za vjerske poslove NR Hrvatske, upućen Javnom tužioštvu NR Hrvatske, br. 7096/51. od 10. studenog 1951.; Odgovor Javnog tužilaštva NR Hrvatske br. 36/51. od 20. studenog 1951., u: HDA, f. 310, kut. 121.

¹¹³⁴ Marica KARAKAŠ OBRADOV, *Novi mozaici u „novim porecima“*, Zagreb, 2014., 324.

¹¹³⁵ U vezi opcija Karakaš Obradov navodi sljedeće: „Jezik školovanja nije bio važan zbog toga što su Hrvati i Slovenci bili zakinuti za obrazovanje na svom jeziku. Naravno, bio je to i najefikasniji način sprečavanja da se pripadnici ih dviju nacionalnosti provuku pod Talijane i napuste zemlju. Napatuk saveznoga MUP-a bio je da se opcije odobravaju „samo pravim Talijanima po jeziku i porijeklu“ i članovima uže obitelji, a odbiju Jugoslavenima i drugim netalijanima, npr. Nijemcima, kao i 'očitim neprijateljima', npr. svećenicima, kojima nije do kraja utvrđeno talijansko podrijetlo.“ M. KARAKAŠ OBRADOV, *Novi mozaici*, 332.

tijekom tog postupka, izrazit će se protiv optiranja te ograditi od mogućih posljedica koje bi ono moglo imati za sestre. Šustek je u svom odgovoru stoga istaknula da su sestre „kao građanska lica potpuno slobodne“ u vezi odluke o optiranju. No, ipak, Družbi bi „bilo draže“ da sestre ostanu nego da odu „iz naše sredine.“ Potonji stav obrazložit će vrednujući njihov ostanak uza svoj narod u njegovim teškim trenutcima, a potom i materijalne poteškoće koje su bile prisutne i u Italiji, gdje je pridolazilo mnogo optanata. Također, nije se moglo sa sigurnošću utvrditi da će ih primiti Družbina zajednica sestara u Rimu (gdje se planiralo otići) „jer su zatrpane dugovima.“ Nadalje, upozorava Šustek, na samom putovanju sestre se moraju pripremiti na različite teške okolnosti, primjerice na smještaj u barakama, te se stoga preporuča putovanje u građanskom odijelu. Predlaže se također stanovanje kod rodbine u Italiji, u prvom razdoblju boravka, a potom odlazak k sestrama u Rim uz prethodnu najavu. Šustek nalaže da sestre 14 dana nakon predaje molbe za optiranje otiđu svojim roditeljskim kućama, gdje bi čekale rješenje molbe i bile također u građanskom odijelu. Financijski, Provincija je pokrivala putne troškove, te je svaka sestra dobivala „1000 din neposredno prije odlaska na put“, a ostali troškovi nisu se mogli pokriti jer Družba „nema sredstava.“ Šustek nalaže svakoj sestri koja se odluči optirati da je nužno „držati se redovničke discipline“ gdje god se nalazila.¹¹³⁶

U Rijeci, opciju članica za talijansko državljanstvo potaknuli su otkazi i nužnost djelovanja u građanskom odijelu te nemogućnost zapošljavanja. Zapisi u Družbinim kronikama te svjedočanstva u pogledu toga donose zanimljive podatke. U prosincu 1948. godine započeli su otkazi u riječkoj državnoj bolnici te je građansko odijelo postavljeno kao uvjet ostanka na poslu. U to isto vrijeme, očito u bolnici, ponuđena je mogućnost odlaska u Italiju: „Sestre su se različito opredijelile. One koje su odlučile otići u Italiju prve su dobile otkaz. Za njima su dobile otkaz sve starije sestre. Preostalim sestrama bolnička je uprava savjetovala da ostanu na radnim mjestima. Budući da savjet nisu prihvatile, dobile su i one otkaz.“¹¹³⁷ U toj skupini sestara pojedine sestre odabrale su eksklaustraciju, a dvadeset ih je obuklo građanska odijela i 25. lipnja 1949. vratilo se na svoja radna mjesta: „Bolnička uprava povukla im je otkaz i dala bonove za nabavu tekstila.“¹¹³⁸

¹¹³⁶ Dopis br. 196/1948. od 9. rujna 1948., u: ADSM, O1.

¹¹³⁷ L. KIRN - V. NOSIĆ, *Sestre milosrdnice u Rijeci 1858-1978*, 127.

¹¹³⁸ L. KIRN - V. NOSIĆ, *Sestre milosrdnice u Rijeci 1858-1978*, 127.

Dopisi koje je Provincijalna uprava u Rijeci upućivala Vrhovnoj upravi u vezi premještaja sestara ukazuju da su prve dvije sestre, djelatnice riječke bolnice, otišle su u Italiju (Rim) 13. prosinca 1948. godine. Za njih se u dopisima navodi da su „otišle u Italiju.“¹¹³⁹ Proces odlazaka nastavio se i tekao sve do 1952. godine. Godine 1949., u pet navrata, otišlo je ukupno 12 sestara za koje se navodi da su „optirale“, a po struci nisu bile bolničarke.¹¹⁴⁰ Godine 1950. dvije su sestre „optirale“, a tri su bile „pozvane kao talijanske podanice.“¹¹⁴¹ Godine 1952. u Italiju je otišla jedna sestra za koju se navodi samo da je „otišla.“¹¹⁴² Sestre koje su napustile NR Hrvatsku bile su podrijetlom iz Istre, Italije i Slovenije. U vezi ove teme konzultirani su svjedoci događaja koji navode da sestre rođene u Istri, nisu „mogle“ već su „morale odabrati talijansko državljanstvo.“¹¹⁴³ Kako navode svjedočanstva, to se posebno odnosilo na mlađe sestre, koje su nakon početka redukcije kadra u bolnicama bile poslone u Italiju nalogom svojih poglavarica.¹¹⁴⁴ Drugi iskaz navodi još jedan detalj u vezi ovog procesa, a to je da se u vezi određivanja državljanstva među sestrama u samostanu u Rijeci provodila anketa (vjerojatno se taj podatak odnosi na Izjavu o talijanskom državljanstvu), koja je poslije odlučivala daljnji tijek događaja, odnosno moguć odlazak u Italiju.¹¹⁴⁵ Provincija je ovim procesom izgubila 23 svoje članice.

Uz odlaske u Italiju, članice Družbe odlazile su i u druge države. Tako na primjer, kad su također od komunističkih vlasti bile protjerane iz Bugarske, devet sestara (Slovenki i Hrvatica) otišlo je u Zams (Austrija) gdje je bio samostan austrijskih sestara milosrdnica (odakle su prve sestre milosrdnice došle na područje današnje Hrvatske). Dvije od tih sestara ostale su u toj zajednici, dok su ostale otišle u Rim, a potom u Argentinu.¹¹⁴⁶ Slično je bilo i sa sestrama koje su otišle iz Rijeke u Rim, a sredinom pedesetih godina iz Rima bile poslone u Sjedinjene Američke Države. O mogućnosti odlaska u druge zemlje razmišljalo se i ranije, ali nije bilo moguće dobiti dozvolu, o čemu svjedoči izvješće iz 1947. godine: „Kad bi se mogla

¹¹³⁹ Dopis Provincijalne uprave upućen Vrhovnoj upravi br. 3/1949. od 15. siječnja 1949., u: APMDS.

¹¹⁴⁰ Dopis Provincijalne uprave upućen Vrhovnoj upravi br. 8/1949. od 28. veljače 1949.; br. 15/1949. od 30. travnja 1949.; br. 21/1949. od 31. kolovoza 1949.; br. 23/1949. od 30. rujna 1949.; br. 24/1949. od 31. listopada 1949., u: APMDS.

¹¹⁴¹ Dopis Provincijalne uprave upućen Vrhovnoj upravi br. 8/1950. od 5. svibnja 1950.; br. 10/1950. od 31. srpnja 1950.; br. 15/1950. od 1. prosinca 1950., br. 1/1951. od 2. siječnja 1951., u: APMDS.

¹¹⁴² Dopis Provincijalne uprave upućen Vrhovnoj upravi br. 7/1952. od 30. travnja 1952., u: APMDS:

¹¹⁴³ Iskaz sestre Pauline Lazarich od 27. siječnja 2016., u: APMDS.

¹¹⁴⁴ Iskaz sestre Pauline Lazarich od 27. siječnja 2016., u: APMDS.

¹¹⁴⁵ Iskaz sestre Roze Marije Tripar od 10. prosinca 2015., u: APMDS.

¹¹⁴⁶ *Naš vjesnik*, br. 1, 2003., 14.

dobiti dozvola za polazak u Ameriku držim da bi moglo i htjelo poći najviše 40 do 50 sestara.¹¹⁴⁷

S obzirom na iznimno zahtjevnu financijsku situaciju u kojoj se Družba našla bila je nužna pomoć izvana. Kako je već više puta navedeno, članice su pomagali mještani na različite načine. Time su u isto vrijeme riskirali kažnjavanje i zatvor za koje je vlast uvijek pronalazila tobožnja zakonska opravdavanja. Uz to, Katolička crkva u FNRJ primala je pomoć njemačkog *Caritasa*, kao i *Catholic Reliefa* iz Sjedinjenih Američkih Država.¹¹⁴⁸ U vezi toga svim crkvenim institucijama Nadbiskupski duhovni stol u Zagrebu uputio je 9. siječnja 1951. okružnicu (potpisao ju je Franjo Salis Seewis, pomoćni zagrebački biskup).¹¹⁴⁹ Odgovor na zahtjeve postavljene u navedenoj okružnici u vezi Družbe iznosi se u dopisu Vrhovne uprave od 15. siječnja 1951. U njemu se obavještava o broju redovničkih kuća i članica, kao i o tome da je do tog vremena primljen 21 paket od *Catholic Reliefa* za sestre Kuće matice, te se navodi da su pakete primile i sestre iz Vrhbosanske nadbiskupije i Beogradske nadbiskupije.¹¹⁵⁰

Zaključno, navedeni primjeri postupaka vlasti prema Družbi pokazatelji su i širih razmjera represivnog odnosa vlasti prema Družbi, koji se događao u svakodnevici i bio ne manje intenzivan s obzirom na odnos prema pojedinim članicama, s ciljem njihova potpunog isključivanja iz javnog života.

¹¹⁴⁷ Pregled rada i zarade sestara milosrdnica, br. 21/1947. od 20. siječnja 1947., u: ADSM, O1.

¹¹⁴⁸ Stella ALEXANDER, *Church and State in Yugoslavia since 1945*, London/ New York/Melbourne, 1979., 132.

¹¹⁴⁹ Okružnica Nadbiskupskog duhovnog stola u Zagrebu br. 5-Pr-51 od 9. siječnja 1951., u: ADSM, O1.

¹¹⁵⁰ Dopis Vrhovne uprave upućen Nadbiskupskom duhovnom stolu br. 6/1951. od 15. siječnja 1951., u: ADSM, O1.

VII. PROMJENE U BROJČANOM STANJU

U vezi kvantitativnih podataka, koji bi omogućili što točnije određivanje dimenzija represije komunističke vlasti prema Družbi u promatranom razdoblju, zamjetno je da postojeći materijal najčešće donosi različite podatke za iste stvarnosti. Može se zaključiti da je to ovisilo o vremenu nastanka te da je realnost bila takva da su se relevantni događaji, koji su uvjetovali brojčano stanje Družbe, smjenjivali izuzetno brzo. Primjerice, u prvim poratnim godinama statistike će često navoditi da su sestre, ponajčešće iz državnih bolnica, „pobjegle“ i jednostavno nestale.

U pogledu broja članica, od siječnja 1945. do prosinca 1952. izvor podataka su statistička izvješća Vrhovne uprave pisana koncem relevantnih godina a obuhvaćaju sve Družbine provincije (dakle i one izvan prostora Jugoslavije).¹¹⁵¹ U godinama od 1945. do 1952. događala se sljedeća dinamika u pogledu brojnosti članova, s obzirom na dolaske novih članova, napuštanja Družbe i ukupnog broja (Skrizaljka 9.):

¹¹⁵¹ Stanje Družbe sestara milosrdnica br. 304/1945. od 31. prosinca 1945.; Stanje Družbe sestara milosrdnica br. 319/1946. od 31. prosinca 1946.; Stanje Družbe sestara milosrdnica br. 647/1947. od 31. prosinca 1947.; Stanje Družbe sestara milosrdnica br. 192/1948. od 31. prosinca 1948.; Stanje Družbe sestara milosrdnica br. 168/1949. od 31. prosinca 1949.; Stanje Družbe sestara milosrdnica br. 158/1950. od 31. prosinca 1950.; Stanje Družbe sestara milosrdnica br. 204/1951. od 31. prosinca 1951.; Stanje Družbe sestara milosrdnica br. 367/1952. od 31. prosinca 1952., u: ADSM, O1.

Skrižaljka 9. Pregled kretanja ukupnog broja članica Družbe od 1945. do 1952. godine

	Ukupan broj članica	Pomladak (novakinje)	Preminule članice	Svojevoljno izišle iz Družbe	Otpuštene iz Družbe
1945.	1923	18	23	25	6
1946.	1887	20	36	20	2
1947.	1857	31	38	17	8
1948.	1815	26	37	24	6
1949.	1762	7	30	28	2
1950.	1718	4	29	19	1
1951.	1669	7	22	30	2
1952.	1638	10	20	7	9

Navedeni podatci pokazuju zamjetan pad u brojčanom stanju koje nije u tolikoj mjeri uzrokovalo napuštanje Družbe već općenito manji odaziv čemu je doprinijela činjenica da se nove članice nisu primale u Družbu od 1. srpnja 1949. do 15. veljače 1952. godine. To je bilo zbog izuzetno teških uvjeta života članica Družbe na cijelom području FNRJ. Stoga, u godinama 1949. i 1950. navedeni pomladak odnosi se na Družbinu Argentinsku provinciju.¹¹⁵²

¹¹⁵² *Sestre milosrdnice I.*, 110.

VIII. ZAKLJUČAK

Prva polovica 20. stoljeća na području Srednje i Jugoistočne Europe bila je obilježena snažnim političkim previranjima koja su kulminirala izbijanjem Drugoga svjetskog rata i radikalnom mjenom političkih sustava poslije njegova završetka u svibnju 1945. godine. Takva korjenita promjena nije zaobišla ni novonastalu federativnu državu nazvanu Demokratska Federativna Jugoslavija. Hrvatska je tada, još jednom u svojoj povijesti, kao federalna jedinica novonastale države ponovno postala poprište tuđih interesa. Uspostavljen je totalitaristički režim, a nova centralizirana komunistička vlast ostvarila je potpun nadzor nad svim sferama društvenog života, nasilno se obračunavši s političkim neistomišljenicima. Pritom, ne misliti u skladu s režimom primjenjujući aktivni otpor ili izražavajući nepristajanje pasivnom šutnjom te rezignacijom režimu je značilo gotovo jednako. Vlast je beskompromisno zahtijevala potpunu prilagodbu te je na samom početku utvrdila različite kategorije „neprijatelja naroda i države“ i sustavnom ih agitacijom izbacivala iz domene javnog života.

Režim je posebno bio usmjeren prema difamaciji Katoličke crkve, koja je jedina bila izvan njegove kontrole te imala velik ugled i utjecaj u narodu. Namještenim povezivanjem Katoličke crkve, njezinih službenika i vjernika, s režimom Nezavisne Države Hrvatske i ustaškim pokretom ostvarivane su fizičke likvidacije i sudski progoni članova Katoličke crkve, a potom i zapljena crkvene imovine. Takvi procesi događali su se naročito u onim federalnim jedinicama gdje je Katolička crkva bila utjecajna, kao što je bila FD/NR Hrvatska i FD/NR Bosna i Hercegovina. Na tom području osobito, u pogledu crkvenih institucija, uz dijecezansko svećenstvo i muške redovničke zajednice značajno mjesto u Crkvi i društvu zauzimalo je žensko redovništvo. Unutar te cjeline bila je najistaknutija hrvatska Družba sestara milosrdnica svetog Vinka Paulskog sa sjedištem u Zagrebu, koja je svoju djelatnost ostvarivala u pet federalnih jedinica DFJ/FNRJ.

Za bolje razumijevanje problematike odnosa komunističke vlasti i Družbe u poratnom vremenu, bitno je naglasiti razmjere Družbine prisutnosti u društvenim sredinama u kojima je djelovala u predratnom i ratnom vremenu. Brojeći skoro 2000 članica godine 1939., Družba je do 1945. ostvarivala snažnu i razgranatu aktivnost na odgojno-prosvjetnom i zdravstveno-karitativnom području. Članice su na oba područja djelovanja bile cijenjene djelatnice i državnih ustanova. Primjerice, osnivale su i vodile brojne državne škole, ili su bile na

odgovornim mjestima u državnim bolnicama. Važan element koji je omogućio procvat Družbine djelatnosti bile su njezine vlastite ustanove, izgrađene vlastitim sredstvima i velikim materijalnim odricanjem članica. Na području zdravstva to je prvenstveno bila Bolnica sestara milosrdnica u Zagrebu, a na području prosvjete Ženska učiteljska škola sestara milosrdnica i Ženska realna gimnazija sestara milosrdnica, također u Zagrebu.

Dosegom svoga dotadašnjeg djelovanja te stručnošću i kvalitetom zaposlenih, ponajvećma samih članica, Družbine institucije su bile vrlo utjecajne osobito na područjima današnje Hrvatske i Bosne i Hercegovine, napose u pogledu obrazovanja ženske mladeži. Stoga, može se reći da je Družba svoj pozitivan utjecaj u društvu vršila ulaganjem u izgradnju vlastitih ustanova te naročito ulaganjem u kvalitetu vlastitog kadra (što se primjerice ostvarivalo i studiranjem članica na hrvatskim i europskim sveučilištima). Kvalitetan kadar i kvaliteta samih Družbinih institucija bili su i preduvjet kvalitete njezina djelovanja, što je prepoznala javnost, jednako kao i aktualne vlasti u različitim razdobljima njezina stogodišnjeg djelovanja na ovim prostorima. Značajno je naglasiti da su te činjenice često bile spominjane u dokumentima režimskog podrijetla, poslije završetka rata, što potvrđuje nepovoljan stav režima prema Družbi.

Temeljem analize postojećeg materijala i na primjeru Družbe može se utvrditi činjenica da je intenzitet poratne represije prema Katoličkoj crkvi u DFJ/FNRJ, odnosno značajno pogoršanje odnosa između Crkve i države, kulminirao koncem godine 1946., kada je održano suđenje zagrebačkom nadbiskupu Alojziju Stepincu. Nadalje, dokumentacija ukazuje i da se izravno očitovanje represivnosti jugoslavenskog državnog aparata prema Družbi, zapravo Katoličkoj crkvi, nastavilo i u sljedećim godinama te na koncu dovelo do prekida diplomatskih odnosa između FNRJ i Svete Stolice u prosincu 1952. godine. Razdoblje koje će slijediti u mnogome će ukazati na jednaku tendenciju vlasti, ali ipak na primjenu drugačijih, manje otvorenih represivnih mjera prema Crkvi, koje su se očitovale i koncem promatranog razdoblja.

Uzmu li se u obzir prethodno navedeni podatci, može se zaključiti da je za komunističke vlasti Družba, kao dio Katoličke crkve, bila značajan ideološki protivnik, a u isto vrijeme i izvor materijalnih posjeda. To se očitovalo osobito na području FD/NR Hrvatske, što potvrđuje postojeći materijal na kojem se temelji ova dizertacija. Naime, narav i obim djelatnosti Družbe zahtijevali su i znatne materijalne posjede, u službi tih istih djelatnosti. Glede prethodno navedenih razmjera Družbina djelovanja, vlast je morala Družbu u javnosti

sustavno obezvrijediti te onesposobiti u djelovanju, što je učinjeno već na samom početku ovog razdoblja sudskim procesima, prijekim sudovima, ubijanjima i namještenim te postojano isticanim povezivanjem Družbe s ustaškim režimom, s kojim je ciljem vršena i sustavna agitacija u javnosti. Daljnji koraci vlasti, u kontekstu cjelokupnog odnosa prema Katoličkoj crkvi, odnosili su se na mjere poduzimane u cilju uklanjanja Družbe iz javnog života i to onemogućivanjem njezina djelovanja, ali i pokušaja utjecanja na narav samog redovničkog života, kao osobitog poslanja u Crkvi. Pritom se vlast primjerice koristila različitim metodama prisile, ali i špijunaže, s ciljem stvaranja razdora unutar crkvenih (Družbinih) redova. Istraživanje ove tematike u dizertaciji je ostvareno raščlambom nekoliko tematskih cjelina, koje se tiču odnosa Družbe i državne vlasti na makro i mikro razinama. Dakle, na razinama korespondencije koja se odvijala između Vrhovne uprave Družbe i relevantnih tijela državne vlasti, a također na razinama odnosa manjih zajednica, ili pojedinih članica Družbe, s predstavnicima mjesnih vlasti. O potonjem zorno svjedoče različita pisma ili zapisani usmeni iskazi povezani s konkretnim slučajevima represije usmjerene prema članicama ili Družbi općenito. U tom pogledu, sinteza obje razine pokazala je s jedne strane dominantnu ideološku utemeljenost sukoba, a s druge znatan intenzitet represivnih čina, koje su predstavnici vlasti pritom redovito primjenjivali.

Ovom prilikom bilo bi značajno istaknuti nositelje komunikacije koja se odvijala između Družbe i predstavnika vlasti u nastojanju Družbe za očuvanjem svoga postojanja na ovim prostorima. Družbu je u ključnim odlukama zastupala vrhovna glavarica Angela Šustek, koja je bila zaslužna za mnoge vrlo zahtjevne iskorake Družbe tijekom dvanaest godina svoje službe vrhovne glavarice (1945.-1957.). Analizom postojećih dokumenata, može se zaključiti da je njezina uloga bila značajna, budući da je Šustek iskazala odvažnost i jasnoću promišljanja koje su se očitovale u procesu nužnog preusmjerenja cjelokupne poratne Družbine djelatnosti. Taj je proces doista morao biti i brz i djelotvoran jer je u relativno kratkom vremenu Družba dovedena do rubova svoje egzistencije. Pritom, značajno je spomenuti odluku o dopuštanju eksklaustracije i sporazumnog napuštanja Družbe, koja je bila vjerojatno i najbolji mogući odgovor na izuzetno teško financijsko stanje koje je nastalo u Družbi usljed promijenjenih okolnosti. Kako svjedoče brojni zapisi u samostanskim kronikama, a i okružnice koje je kao vrhovna glavarica upućivala svim sestrama, Šustek je očitovala značajnu sposobnost koordinacije različitih situacija u različitim područjima, što je bilo ključno u rješavanju brojnih zahtjevnih situacija u federalnim jedinicama u kojima su

sestre djelovale. Nadalje, Šustek je odluke donosila uz suglasnost članica svoga vijeća (Vrhovne uprave), među kojima su se istaknule Rafaela Grašovec te Serafina Bezjak.

Od strane državnih vlasti, potrebe i zamolbe Družbe relevantnim instancama vlasti upućivao je svećenik Svetozar Ritig, predsjednik Komisije za vjerske poslove FD/NR Hrvatske. U pogledu toga, iz dostupnog arhivskog gradiva nije vidljivo je li se Ritig službeno zauzimao glede ključnih sudskih procesa koji su zahvatili članice Družbe tijekom 1945. i 1946. godine. Međutim, nisu pronađeni ni Družbini dopisi koji bi poticali na njegovu intervenciju izuzev dvaju dopisa u vezi (bezuspješnog) dobivanja podataka o trima sestrama nestalim iz vrapčanske bolnice u lipnju 1945. godine. Dokumentacija iz tog razdoblja bilježi jedino posredovanje u vezi oslobađanja vrhovne glavarice Angele Šustek iz zatvora, koje je do Ritiga dolazilo također dva puta, ali posredstvom Giuseppea Masuccija, tajnika Ramira Marconija papina izaslanika pri konferenciji katoličkih biskupa Jugoslavije. No, u godinama koje su slijedile zabilježeno je nekoliko slučajeva uspješnih zagovora u pogledu zatvorenih te osuđenih članica Družbe. S obzirom da su neke od tih članica, po Ritigovu mišljenju, pripadale u kategoriju režimski podobnih može se zaključiti da je Ritig svoje intervencije u određenoj mjeri temeljio i na tim postavkama. Što se tiče drugih područja državne represije usmjerenih prema Družbi, Komisija se ponajviše zalagala u vezi oduzimanja imovine i to temeljno u vezi državnog zauzimanja Družbinih stambenih, odnosno školskih zgrada, te se može reći da je na tom području bila uspješna.

U neposrednom poraću u svojim predstavkama upućenim državnim vlastima ključne situacije koje su zahvaćale Družbu spominjao je nadbiskup Alojzije Stepinac. Zagovori u vezi Družbinih predmeta su periodički tekli i sa strane Nadbiskupskog duhovnog stola u Zagrebu, ali znatno manje. Nadbiskupski duhovni stol bio je, u nekim slučajevima, isključivo posrednik Družbinih zamolbi upravljenih dalje Komisiji za vjerske poslove FD/NR Hrvatske. Na području FD/NR Bosne i Hercegovine Družbu su u pojedinim situacijama zagovarali mjesni biskupi (primjerice mostarski biskup Petar Čule), a postojeći materijal ne svjedoči da je u određivanju odnosa Družbe i državnih vlasti na tom području Komisija za vjerska pitanja FD/NR Bosne i Hercegovine imala barem približnu važnost kao Komisija za vjerske poslove FD/NR Hrvatske. To je najvjerojatnije bilo zbog toga što je središnja Družbina kuća bila smještena u FD/NR Hrvatskoj, a njezine podružnice u FD/NR Bosni i Hercegovini nisu imale status pravne osobe, već su bile promatrane u odnosu prema središnjici. Ne manje važno bilo je da je vlast sve ženske redovničke zajednice na tom području postavila u istu pravnu kategoriju, dakle kao jednu pravnu osobu. U FD/NR Srbiji, zabilježene su intervencije Antuna

Akšamovića, biskupa đakovačko-srijemskog, te Družbina odvjetnika Dimitrija Pavlovića, koji je odigrao značajnu ulogu u posredovanju komunikacije između vlasti i Družbine središnjice, u pogledu pravnih aspekata oduzimanja Družbine imovine te nastojanja oko očuvanja iste.

Zanimljivo je upozoriti na to da je pojedine Družbine okolnosti pratila i inozemna diplomacija. Tako, što se tiče suđenja sestrama u Gospiću u veljači 1946., razvidno je da su intervencije bile usmjerene s jedne strane prema Svetoj Stolici, a s druge prema Sjedinjenim Američkim Državama. U njih su bili uključeni i biskup Joseph Patrick Hurley, predstavnik Svete Stolice u FNRJ, a s druge strane Harold Schantz, savjetnik u američkom veleposlanstvu u Beogradu. Stoga, u smislu nazočnosti u širim američkim i vatikanskim krugovima, ovaj slučaj suđenja bio je postavljen kao ogledan za utvrđivanje odnosa vlasti prema ženskim redovničkim zajednicama.

Tijekom promatranog razdoblja, analizom pojedinih tematskih cjelina utvrđeno je nekoliko smjerova državne represije usmjerenih prema Družbi. Također, u kontekstu cjelokupnog odnosa vlasti prema Katoličkoj crkvi, utvrđene su i osobitosti represije koje se tiču odnosa vlasti prema ženskom redovništvu uopće. Usmjerenja represije predstavljaju ujedno i središnje teme ove radnje. Prvo se tiče sustavnog obezvrjeđivanja Družbe u javnosti te njezina uklanjanja iz društvenog života, što se činilo osobito politički usmjerenim suđenjima. Drugo je materijalno osiromašenje, utemeljeno na različitim zakonima kojima su oduzimani Družbini materijalni posjedi. Treće je promjena unutarnje strukture (poslanja) koja se provodila trajnim umanjivanjem utjecaja članica Družbe u javnosti zabranom prosvjetnog djelovanja, a potom uvjetovanjem djelovanja u državnim službama građanskim odijelom, te također nastojanjem oko što veće kontrole članica (državnim premještajima, otkazivanjem kolektivnog ugovora, te primjenom različitih represivnih metoda).

Izrazito negativan stav vlasti prema Družbi u najvećoj se mjeri odrazio u velikom broju sudskih procesa koji su bili provedeni na području FD/NR Hrvatske, FD/NR Bosne i Hercegovine i FD/NR Srbije. Temeljem dostupnih podataka, razvidno je da je državna represija usmjerena prema članicama Družbe bila na svom vrhuncu tijekom prvih dviju poratnih godina (1945.-1946.). Različite oblike državne represije (istražni zatvor, dulju ili kraću vremensku kaznu, te izvršenu smrtnu kaznu) tada je podnosilo ukupno pedeset članica (od ukupno 93 u cijelom promatranom razdoblju). Može se također zaključiti da su osobitosti državne represije prema članicama Družbe na području FD/NR Hrvatske bile veći broj kazneno progonjenih i izrečene te izvršene smrtne kazne, dok je osobitost FD/NR Bosne i

Hercegovine bila okrutnije postupanje s osuđenicama te intenzivnije nastojanje oko „preodgajanja“ i stvaranja suradničke špijunske mreže unutar Družbinih zajednica. U FD/NR Bosni i Hercegovini to je rezultiralo s jedne strane većim postotkom napuštanja Družbe te situacijama međusobnog optuživanja (uglavnom lažnog i iznuđenog) tijekom istražnog i kaznenog postupka, a s druge primjerima dostojanstvene i ustrajne borbe za istinu, odnosno „nepopravljivosti“ članica, a time i duljim izdržanim kaznama. Što se tiče FD/NR Srbije, dostupna dokumentacija ne ukazuje na navodne prekršaje sestara te je izuzetno fragmentarna.

Uočava se i snažna agitacijska uloga režimskih medija koji su potencirali stvaranje negativnog stava javnosti prema Družbi, osobito tijekom javnih suđenja. U tom pogledu, mogu se izdvojiti tri takva sudska procesa. Kronološki najraniji održan je 29. lipnja 1945., kada je na Vojnom sudu Komande grada Zagreba, temeljem Uredbe o vojnim sudovima, prijekim sudom bilo osuđeno 58 osuđenika, od toga 49 na smrtne kazne. Dijelom te heterogene skupine osuđenih bila je Blanda Stipetić, istaknuta djelatnica Bolnice sestara milosrdnica u Zagrebu, koja je bila strijeljana. Ovo suđenje može se povezati s početkom difamacije Družbine zdravstveno-karitativne djelatnosti. Drugo suđenje održano je u prosincu 1945. u Zagrebu, kada je bila osuđena Angela Šustek, vrhovna glavarica Družbe. Može se zaključiti da je ovo suđenje, utemeljeno na Zakonu o suzbijanju nedopuštene špekulacije i privredne sabotaze, bilo usmjereno na oblikovanje stava javnosti da Družba navodno sustavno djeluje protiv narodnih interesa i na gospodarskom polju, a s obzirom na to da je osuđena Vrhovna glavarica optužbe su dobile još i veći značaj. Ovo suđenje, može se reći, bilo je i dobra priprava za provođenje agrarne reforme koja je ubrzo slijedila. I na koncu, treće suđenje, koje je imalo najveći utjecaj u širim diplomatskim krugovima, održano je u Gospiću u veljači 1946. godine. Ono je rezultiralo izvršenom smrtnom presudom i određenom „pričom“ o Družbi kao zločinačkoj organizaciji koja navodno sudjeluje i u ubijanjima ranjenika te bolesnika, koja se ponavlja na neki način sve do danas. Riječ je o Žarki Ivasić, koja je osuđena temeljem Zakona o krivičnim djelima protiv naroda i države i strijeljana u Gospiću u svibnju 1946. godine. Osobitost ovog procesa je postojanje cjelovite sudske dokumentacije, u kojoj je razvidno manipuliranje navodnom krivnjom osuđene sukladno potrebama vlasti u određenim vremenskim razdobljima.

Slučajevi suđenja članicama Družbe, kako se iščitava iz dostupne sudske dokumentacije, bili su postavljeni tako da se sadržajima optužnica a potom i presuda sustavno negirala bit kršćanskog odnosno redovničkog zvanja članica. To se posebno odnosilo na manipulaciju njihovom ljudskom i kršćanskom etikom odnosno iskazanom pomoći svakom

potrebnom čovjeku, bez obzira na njegovu vjersku, vojnu ili nacionalnu pripadnost. Iz tog razloga djelovanje Družbe u zdravstveno-karitativnim ustanovama pogodovalo je režimu u provođenju sudske represije prema članicama Družbe te je i stoga znatno veći broj osuđenih članica prethodno djelovao u Družbinim ili državnim zdravstveno-karitativnim ustanovama.

Promjena vlasničkih odnosa u poratnom vremenu očitovala je režimsku tendenciju onemogućavanja djelovanja Katoličke crkve oduzimanjem njezine materijalne osnovice. Ta se tendencija odrazila također vrlo radikalno i na materijalne posjede Družbe koji su bili u najvećoj mjeri povezani s njezinim djelatnostima. U vezi toga, ključna je bila provedba agrarne reforme i odluka o Družbinim posjedima zahvaćenih agrarnom reformom, donesena u ožujku 1946. u Zagrebu, kojom su sve Družbine područne zajednice bile definirane kao dio središnjice (Kuće matice) te im se nije priznao status pravne osobe, a time im je bilo zaniijekano pravo na ostvarivanje posebnog zakonskog maksimuma. Ovaj pravni akt utjecao je i na provedbu agrarne reforme na posjedima Družbe u ostalim federalnim jedinicama. Temeljem dostupnih podataka o oduzimanju Družbine imovine može se zaključiti da je osobitost FD/NR Bosne i Hercegovine bila nelogično, preširoko i svojevrijedno primjenjivanje nekih zakonskih paragrafa Zakona o agrarnoj reformi i kolonizaciji. Naime, ovaj je proces u NR Bosni i Hercegovini bio zaključen zakonski neutemeljenim protjerivanjem većine sestara iz te federalne jedinice godine 1949., čime je dovršeno potpuno preuzimanje Družbinih posjeda (zemljišta, školskih i stambenih zgrada) te skoro potpuno onemogućavanje Družbina djelovanja na tom prostoru. U FD/NR Sloveniji i FD/NR Srbiji Družbini posjedi agrarnom reformom nisu bili oduzeti budući da su žalbe Družbe bile uvažene.

Uz obradivo zemljište, Družba je posjedovala i znatan broj školskih ili stambenih zgrada te zgrada koje su pripadale njezinim institucijama (bolnicama). Na temelju dostupnih podataka zaključuje se da su pojedine etape državnog preuzimanja školskih i stambenih zgrada, koje je kronološki slijedilo agrarnu reformu, bile zajedničke svim federalnim jedinicama te su uključivale vojno zauzimanje zgrada, uzimanje zgrada u najam s plaćanjem ili bez plaćanja najma i prisilno iseljenje iz vlastitih prostorija što je često bilo opravdavano „državnim interesima“ i primjenom Uredbe o raspodjeli i korištenju stambenih prostorija. Uz to, zgrade su oduzimate i Osnovnim zakonom o eksproprijaciji te Zakonom o izmjenama i dopunama Zakona o nacionalizaciji privatnih privrednih poduzeća, što je dovelo do daljnjeg znatnog financijskog osiromašenja Družbe. Uz to, javio se i stambeni problem, kao i nemogućnost pronalaženja načina samofinanciranja onih članica Družbe koje nisu djelovale u državnim službama, budući da su gubitkom zgrada bili oduzeti i vrtovi.

Onemogućivanje odgojno-prosvjetne djelatnosti Katoličke crkve u FD/NR Hrvatskoj pokazalo se kao područje koje je, na neki način, donijelo režimu najbolje rezultate. Budući da je ovo područje bilo ključno za provedbu protuvjerske i materijalističke komunističke ideologije, onemogućivanje je moralo biti dosljedno provedeno i zakonski utemeljeno. Privatne škole su stoga bile zakonom ukinute, a školske zgrade prethodno preuzete ili iznajmljene. U prvom razdoblju nakon ukinuća škola određen je broj članica koji je bio zaposlen u prosvjetnim ustanovama ostao bez zaposlenja. Međutim, zbog potrebe vlasti za prosvjetnim kadrovima, članice Družbe ipak su manjim dijelom ostale djelovati u podržavljenim ili državnim školama. Tako je bilo sve do onog trenutka kada ih vlast, zbog priljeva vlastitih kadrova, više nije trebala. Rješavanje nepoćudnih kadrova događalo se tada ponajprije neutemeljenim otkazima, a potom i čestim državnim premještajima članica koji su bili posebno problematični jer se njima utjecalo na bitnu odliku redovništva a to je život u redovničkoj zajednici. Jedan od načina rješavanja novonastale situacije (činjenice da je izuzetno velik broj članica ostao bez izvora prihoda) bila je prekvalifikacija, odnosno potpuno napuštanje odgojno-prosvjetnog rada i preusmjerenje prema zdravstveno-karitativnoj djelatnosti ili činovničkim poslovima. To se učinilo brzo i bilo je djelotvorno, ali nedovoljno s obzirom na prenapučenost samostana, posebice Kuće matice u Zagrebu (uvjetovanu gubitkom zgrada te dobivenim otkazima). Uz to, značajnu poteškoću predstavljao je i prevelik broj umirovljenih, starijih ili nemoćnih članica bez ikakvih sredstava (mirovine ili socijalne pomoći).

Djelovanje članica na području zdravstva te različitih socijalnih ustanova bilo je uvjetovano dvoma postupcima vlasti. Prvi se odnosio na otkazivanje kolektivnog ugovora sa zaposlenim članicama, što je vrijedilo za sve državne ustanove, a drugi na naredbu djelovanja u građanskom odijelu. Potonjoj naredbi prethodili su neutemeljeni otkazi i radikalne redukcije Družbina kadra u svim bolnicama i domovima za starije i nemoćne, a naredba o djelovanju u građanskom odijelu postavljena je pritom kao uvjet ostanka u državnim ustanovama. Može se reći da su ove dvije naredbe također radikalno zadirale u unutarnju strukturu Družbe. U pogledu toga članicama su u toj situaciji kao mogućnosti dane napuštanje Družbe, potom život u eksklaustraciji ili privremen odlazak roditeljskim kućama. Radikalnost ovih mogućnosti bila je opravdana nemogućnošću skrbi za članice i povećanim brojem članica koje su ostale bez ikakvih primanja, mirovine ili socijalne pomoći. Na složenost situacije dodatno ukazuje i činjenica da se nove članice nisu primale u Družbu od 1949. do 1952. godine. Naročito je zanimljiva konstatacija da su otkaze dane skupinama sestara bolničarki u

FD/NR Hrvatskoj i FD/NR Bosni i Hercegovini te građansko odijelo, postavljeno kao uvjet ostanka u državnoj službi, iskoristile federativne jedinice u kojima je postojala potreba za stručnim zdravstvenim osobljem kao što je bila FD/NR Crna Gora i FD/NR Srbija. Državne institucije u tim federativnim jedinicama nisu postavljale uvjet rada u građanskom odijelu, što ukazuje da je ovu naredbu donosila pojedina ustanova te da nije bila zakonski regulirana.

Navedeni postupci vlasti koji su bili na neki način vidljivi u javnosti, zasigurno nisu bili i jedini primjenjivani s ciljem potpunog isključivanja Družbe (Katoličke crkve) iz javnog života. Iz primjera represije provedene daleko od očiju javnosti (najčešće na mjesnim razinama), na koje ukazuje dostupno gradivo, mogu se razlučiti smjernice režimskih postupaka usmjerenih protiv Družbe na ostalim razinama društveno-političkog te kulturnog života. Primjerice: u pojedinim mjestima članicama je bilo zabranjeno glasovati, potom postojao je velik broj primjera tjelesnih zlostavljanja i prijetnji, članice su nadalje bile uhićivane s ciljem dobivanja podataka o svećenstvu i njihova uključivanja u špijunažu, a oduzete su im bile i potrošačke karte. Primjeri ovih provedenih mjera ukazuju na sveopći represivan stav prema Katoličkoj crkvi koji nije isključivao svagdašnjicu, već naprotiv. Upravo na toj svagdanjoj, reklo bi se i obiteljskoj, razini može se zaključiti da je na poseban način bila očitovana beskompromisnost totalitarnog sustava. Sustav je svojim radikalnim mjerama zahtijevao prilagodbu, odnosno ono ponašanje koje je na neki način išlo protiv čovjekove savjesti ili istine. To je rezultiralo nužnošću prilagodbe, a s tim povezano i određenom prijetvornošću.¹¹⁵³ Državno nametanje Družbine „šutnje“ (u izricanju stavova i područjima djelatnosti) trajnom represivnošću postupaka dovelo je u ovom razdoblju do Družbine fragmentirane zapisane povijesti, koju su često za neke slučajeve činili zapisi na marginama šematizama ili nekih drugih nevažnih dokumenata te knjiga. Nadalje, što je vidljivo i u opisanim svagdanjim situacijama u kojima su se članice Družbe našle, režim je često poticao i razdore unutar zajednica ili crkvenih institucija s većim ili manjim uspjehom. To je rezultiralo doslovno istrgnutim stranicama Družbinih kronika iz onih godina koje bi režimu mogle poslužiti za bilo kakvo konstruiranje optužnica ili nekih drugih mjera usmjerenih protiv članica odnosno Družbe kao takve. Uz istrgnute stranice, kronike iz promatranog razdoblja najčešće ne donose ključne podatke s obzirom na provedene režimske represivne mjere.

¹¹⁵³ Ljubomir ANTIĆ, „Jesu li ubojstva bez presude jedini komunistički zločini?“, *Represija i zločini komunističkog režima u Hrvatskoj, zbornik radova*, ur. Romana Horvat, Zagreb, 2012., 12.

U analizi odnosa jugoslavenskog komunističkog režima prema Družbi sestara milosrdnica svetog Vinka Paulskog – Zagreb, u razdoblju od 1945. do 1952. godine, vidljiva je činjenica da je represija vlasti koja se događala na razini cijele Crkve bila dosljedno primjenjivana i prema Družbi. Ona je na koncu rezultirala potiskivanjem sestara iz javnog života kao i smanjenjem intenziteta njezine djelatnosti, što se posebno očitovalo na odgojno-prosvjetnom području. Također, represivni postupci državnih vlasti uvjetovali su i promjenu same naravi Družbine djelatnosti posebno u pogledu odgojno-prosvjetnog djelovanja u vezi kojeg je provedena prekvalifikacija. No, ono što se u ovom primjeru ističe kao ključno jest da se istovremeno s takvim procesom negacije, događala i afirmacija. Članice su pokazale značajnu sposobnost prilagodbe novome, uz velike žrtve i odricanja. Pritom su pronašle nove načine, možda ne toliko vidljive, ali vrlo realne i djelotvorne prisutnosti među narodom (djelovanjem na župama, u građanskom odijelu u zdravstvenim ustanovama kao i u socijalnim ustanovama i sl.).

Ove promjene su zasigurno uvjetovala pročišćavanje vlastita identiteta, koje više nije bilo „osigurano“ nečim izvanjskim, bilo odijelom, bilo samostanskim zidinama. Moglo bi se reći da su promjene donekle uvjetovala i raspad strukturiranog i čvrstog sustava u korist individualne odgovornosti u životu i djelovanju koja je na koncu mogla dovesti i do obnovljene svijesti o vrijednosti zajedničkog. Iz toga bi proizlazio i zaključak da su se u razdoblju komunističke vlasti očitovale doista jake osobnosti: one koje se nisu bojale suprotstaviti iskazanoj nepravdi i nasilju od strane državnih vlasti, u borbi za svoja prava, kao i one koje su mirno podnosile lažne presude i prihvaćale smrtne kazne, uvjerenе u pobjedu istine. Iz takvog slijeda događaja stječe se dojam da je u biti temeljna postavka vlasti u pogledu Crkve, a i Družbe, ostala neispunjena. Jer, Družba ne samo da nije nestala, već je i u novonastalim okolnostima pronašla nov način djelovanja „Pro Deo et Patria“, „Za Boga i Domovinu“, kako je glasilo ali i sada glasi geslo Družbine Ženske realne gimnazije, danas Ženske opće gimnazije Družbe sestara milosrdnica, s pravom javnosti, u Zagrebu. Tome svjedoči i činjenica da je Družba sestara milosrdnica i danas najbrojnija hrvatska ženska redovnička družba.

Osobit način stradanja jednog ženskog ogranka institucionalne Crkve, moći će poslužiti i kao ogledan primjer za istraživanje i analizu položaja ostalih ženskih redovničkih družbi u vrijeme komunističke vlasti u promatranom razdoblju. Na toj razini bilo bi osobito važno uočiti sličnosti i razlike u pogledu transformacije unutarnjih struktura zajednica te djelatnosti pojedinih družbi, koje je nužno poticalo vrijeme komunističke represije. Takav bi rad, da bi

dao što jasniju sliku, morao biti interdisciplinaran. Također, pojedine tematske cjeline ove dizertacije podloga su za daljnje analize te uključivanje i ostalih vrsta izvora, posebice izvora koji pripadaju usmenoj povijesti. Smatram da bi daljnja istraživanja također doprinijela prevrednovanju povijesnog značaja djelovanja Družbe na ovim prostorima a i šire, napose u pogledu odgoja, prosvjete, zdravstva kao i socijalnog djelovanja.

IX. IZVORI I LITERATURA

1. Izvori

Arhivsko gradivo

Arhivi Družbe

- Arhiv Družbe sestara Milosrdnica sv. Vinka Paulskog – Zagreb
- Arhiv Provincije Bezgrješnog Začeca Blažene Djevice Marije – Zagreb
- Arhiv Provincije Majke Dobrog Savjeta – Rijeka
- Arhiv Provincije Navještenja Gospodinova – Split
- Arhiv Provincije Majke Divne – Sarajevo

Hrvatski državni arhiv, Zagreb

- fond 310, Komisija za odnose s vjerskim zajednicama Izvršnog vijeća Sabora Socijalističke Republike Hrvatske
- fond 816, Osobni fond Svetozara Ritiga
- fond 1561, Republički sekretarijat za unutrašnje poslove Socijalističke Republike Hrvatske
- fond 306, Zemaljska komisije za utvrđivanje zločina okupatora i njihovih pomagača Hrvatske

- fond 1805, Zbirka preslika Krunoslava Draganovića o žrtvama II. svjetskog rata i poraća
- fond 1167, Ministarstvo poljoprivrede Narodne Republike Hrvatske, Odjel za agrarnu reformu i kolonizaciju
- fond 421, Javno tužilaštvo Narodne/Socijalističke Republike Hrvatske

Državni arhiv u Gospiću

- fond 42, Okružni sud u Gospiću,

Arhiv kazнено-popravnog doma u Zenici

- neobrađena građa o zatvorenicama

The National Archives of the United States of America, Department of State, Washington

- Records of the US Department of State, RG 84

Arhiv Zagrebačke nadbiskupije

Biskupski arhiv Senj

Tisak

- *Borba* (Beograd)
- *Glas Koncila* (Zagreb)
- *Hrvatsko slovo* (Zagreb)

- *Kerempuh* (Zagreb)
- *Liljan bašča* (Zagreb)
- *Milosrdnica* (Rijeka)
- *Narodne novine* (Zagreb)
- *Narodni list* (Zagreb)
- *Naš vjesnik* (Zagreb)
- *Oslobođenje* (Sarajevo)
- *Politički zatvorenik* (Zagreb)
- *Službeni glasnik Narodne Republike Srbije* (Beograd)
- *Službeni glasnik Narodne Republike Bosne i Hercegovine* (Sarajevo)
- *Službeni list Federalne Bosne i Hercegovine* (Sarajevo)
- *Službeni vjesnik Federativne narodne republike Jgoslavije* (Beograd)
- *Vjesnik* (Zagreb)

Objavljeni izvori

1. AKMADŽA, Miroslav, *Crkva i država, dopisivanje i razgovori između predstavnika Katoličke crkve i komunističke državne vlasti u Jugoslaviji svezak I. 1945.-1952.*, Zagreb, 2008 .
2. AKMADŽA, Miroslav, *Crkva i država, dopisivanje i razgovori između predstavnika Katoličke crkve i komunističke državne vlasti u Jugoslaviji svezak II. 1953.-1960.*, Zagreb, 2010.
3. DRAGANOVIĆ, Krunoslav, *Opći šematizam Katoličke crkve u Jugoslaviji*, Sarajevo, 1939.

4. *Partizanska i komunistička represija i zločini u Hrvatskoj: 1944. - 1946. Dokumenti., Zagreb i središnja Hrvatska*, ur. Vladimir Geiger, Slavonski Brod – Zagreb, 2008.

Popis usmenih svjedočanstava

- Iskaz Nade Miškulin od 28. veljače 2008.
- Iskaz sestre Hubertine Džimbeg od 12. lipnja 2008.
- Iskaz Luke Mataića od 27. svibnja 2009.
- Iskaz sestre Redempte Penić od 11. lipnja 2008.
- Iskaz sestre Magdalene Mrzljak od 29. svibnja 2008.
- Iskaz Ančice Častek od 19. travnja 2007.
- Iskaz Marije Fajdetić od 19. travnja 2007.
- Iskaz sestre Pauline Lazzarich od 27. siječnja 2016.
- Iskaz sestre Roze Marije Tripar od 10. prosinca 2015.
- Iskaz sestre Blanke Vrdoljak, od 11. veljače 2016.

2. Literatura

1. AKMADŽA Miroslav - JOSIPOVIĆ, Slađana „Politika komunističkog režima prema katoličkim vjerskim školama u Hrvatskoj 1945. - 1952.“, *Časopis za suvremenu povijest*, god. 41, br. 1, 2009., 109-132.
2. AKMADŽA - Miroslav, MARKS Kornelija, „Oduzimanje imovine Družbe sestara milosrdnica sv. Vinka Paulskoga u Hrvatskoj od strane komunističkog režima“, *Povijesni zbornik*, god. 2, br. 3, 2008., 203-227.

3. AKMADŽA, Miroslav „Položaj Katoličke crkve u Hercegovini u prvim godinama komunističke vladavine“, *Zbornik radova međunarodnoga znanstvenog skupa "Hum i Hercegovina kroz povijest", II.*, ur. Ivica Lučić, Zagreb, 2011., 491-508.
4. AKMADŽA, Miroslav „Primjena represivnoga sustava prema Katoličkoj crkvi“, *Hrvatski mučenici i žrtve iz vremena komunističke vladavine, Zbornik radova s međunarodnog znanstvenog skupa održanog u Zagrebu 24. i 25. travnja 2012.*, ur. Mile Bogović, Zagreb, 2013., 85-107.
5. AKMADŽA, Miroslav, „Politika komunističkoga režima u Jugoslaviji prema Katoličkoj crkvi (1945.-1948.)“ *Hrvatska između slobode i jugoslavenstva, zbornik radova sa znanstvenog skupa održanog 8. i 9. siječnja 2009. u Zagrebu*, ur. Tomislav Jonjić i Zlatko Matijević, Zagreb, 2009., 399-422.
6. AKMADŽA, Miroslav, „Prilog poznavanju djelovanja biskupa Kvirina Klementa Bonefačića u vrijeme komunističke vlasti“, *Časopis za suvremenu povijest*, god. 40., br. 3, 2008., 773-799.
7. AKMADŽA, Miroslav, *Katolička crkva u Hrvatskoj i komunistički režim 1945.-1966.*, Rijeka, 2004.
8. AKMADŽA, Miroslav, *Katolička crkva u komunističkoj Hrvatskoj 1945.-1980., Knjiga I. 1945.-1966.*, Zagreb, 2013.
9. AKMADŽA, Miroslav, *Oduzimanje imovine Katoličkoj crkvi i crkveno-državni odnosi od 1945. do 1966. godine, primjer Zagrebačke nadbiskupije*, Zagreb, 2003.
10. ALEXANDER, Stella, *Church and State in Yugoslavia since 1945*, London/New York/Melbourne, 1979.
11. ANTIĆ, Ljubomir, „Jesu li ubojstva bez presude jedini komunistički zločini?“, *Represija i zločini komunističkog režima u Hrvatskoj, zbornik radova*, ur. Romana Horvat, Zagreb, 2012., 9-21.
12. BAKOVIĆ, Anto, *Hrvatski martirologij XX. stoljeća*, Zagreb, 2007.
13. BAKOVIĆ, Anto, *Svećenici, žrtve rata i poraća 1941-1945 i dalje*, Zagreb, 1994.

14. BANAC, Ivo, *Hrvati i Crkva, kratka povijest hrvatskog katoličanstva u modernosti*, Zagreb – Sarajevo, 2013.
15. BEDOUELLE, Guy, *Povijest Crkve*, Zagreb, 2004.
16. BIĆANIĆ, Nikola, “Osuda nevinih na smrt”, *Glas Koncila*, god. 34., br. 33, Zagreb, 1995., 17.
17. BIĆANIĆ, Nikola, „Odgovor na ‘Pismo profesoru’”, *Hrvatsko pravo*, god. I., br. 5, Zagreb, 1990., 7.
18. BILANDŽIĆ, Dušan, *Historija Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije, glavni procesi 1918-1985.*, Zagreb, 1985.
19. BILANDŽIĆ, Dušan, *Hrvatska moderna povijest*, Zagreb, 1999.
20. BOECKH, Katrin, „Vjerski progoni u Jugoslaviji 1944. – 1953.: staljinizam u titoizmu“, *Časopis za suvremenu povijest*, god. 38., br. 2., 2006., 403-431.
21. BRZIĆ Žarko, *Nasmijano lice*, Đakovo 1990.
22. BUTORAC, Josip, IVANDIJA, Antun, *Povijest Katoličke crkve među Hrvatima*, Zagreb, 1973.
23. CIGLAR, Huberta, „Tamnovanje časnih sestara u zeničkoj tamnici. Razgovor sa sestrom Hubertom Ciglar“, *Politički zatvorenik*, br. 76-77, 1998.
24. *Crna knjiga o grozovitostima komunističke vladavine u Hrvatskoj*, (priredio, uvod napisao i bilješkama popratio Juraj Batelja), Zagreb, 2000.
25. CRNIĆ, Jadranko *Konfiskacija, nacionalizacija, ratna dobit, agrarna reforma, kolonizacija i drugi oblici prisilnog prestanka vlasništva*, Zagreb, 1991.
26. CVETKOVIĆ, Srđan, *Između srpa i čekića, Represija u Srbiji 1944-1953*, Beograd, 2006.
27. ČOVIĆ, Mara, „Misli uz sjećanja na zatvorske Božiće“, *Politički zatvorenik*, god. 4., br. 38, 1994.
28. ČOVIĆ, Mara, *Sjećanje – svjedočenje, zvuči kao priča, a bila je istina*, Rijeka, 1996.

29. DESPOT, Zvonimir, *Vrijeme zločina. Novi prilozi za povijest koprivničke Podravine 1941.-1948.*, Zagreb – Slavonski Brod, 2007.
30. DIZDAR, Zdravko, „Stradanja Hrvata u II. svjetskom ratu i neposredno nakon njega“, *Crkva i društvo uz Jadran, Vrela i rezultati istraživanja, Zbornik radova međunarodnog znanstvenog skupa, Split 21.-22. rujan 2001.*, ur. Vicko Kapetanović, Split, 2006., 129-186.
31. DIZDAR, Zdravko, „Ljudski gubitci Logora 'Danica' 1941.-42.“, *Časopis za suvremenu povijest*, god. 34, br. 2., 2002., 377-407.
32. DOBRIVOJEVIĆ, Ivana, „Snebdevanje i standard u FNRJ 1945-1955.“, *Historijska traganja*, 9, 2012., 65-86.
33. FRANZEN, August, *Pregled povijesti Crkve*, Zagreb, 1978.
34. FUMIĆ, Ivan, *U ime istine, Katolička crkva i svećenstvo u II. svjetskom ratu*, Zagreb, 2009.
35. GALLAGHER, Charles R., „The United States and the Vatican in Yugoslavia, 1945-50“, *Religion and the Cold War*, ur. Dianne Kirby, Basingstoke, 2003., 118-145.
36. GEIGER, Vladimir, „Lišavanje slobode i prisilni rad u hrvatskom/jugoslavenskom zakonodavstvu 1945.-1951.“, *Logori, zatvori i prisilni rad u Hrvatskoj/Jugoslaviji 1941.-1945., 1945.-1951.*, ur. Vladimir Geiger, Martina Grahek Ravančić, Marica Karakaš Obradov, Zagreb, 2010., 151-167.
37. GEIGER, Vladimir, „Žrtve i mučenici Drugoga svjetskog rata i poraća u Hrvatskoj“, *Hrvatski mučenici i žrtve iz vremena komunističke vladavine, Zbornik radova s međunarodnog znanstvenog skupa održanog u Zagrebu 24. i 25. travnja 2012.*, ur. Mile Bogović, Zagreb, 2013., 107-127.
38. GRAHEK RAVANČIĆ, Martina, „Propaganda i tisak o djelovanju Zemaljske komisije za ratne zločine okupatora i njihovih pomagača u Drugome svjetskom ratu i poraću“, *Represija i zločini komunističkog režima u Hrvatskoj, zbornik radova*, ur. Romana Horvat, Zagreb, 2012., 91-115.
39. GRAHEK RAVANČIĆ, Martina, „Ustrojavanje organa nove vlasti: Državna/Zemaljska komisija za utvrđivanje zločina okupatora i njihovih pomagača –

- organizacija, ustroj, djelovanje“, *Historijski zbornik*, god. LXVI, br. 1, 2013., 149–172.
40. GRAHEK RAVANČIĆ, Martina, *Narod će im suditi*, Zagreb, 2013.
41. GRAOVAC, Igor, „Sudjelovanje i stradanje katoličkog svećenstva u partizanima 1941.-1945. godine“, *Dijalog povjesničara – istoričara 2*, ur. Hans-Georg Fleck, Igor Graovac, Dušan Gamsler, Zagreb, 2000., 537-550.
42. GULIĆ, Mirjana, „Ustroj i nadležnost kotarskih/općinskih sudova grada/kotara Zagreb 1945.-1970.“, *Arhivski vjesnik*, god. 51, 2008., 275-292
43. HORVAT Joža - ŠTAMBUK Zdenko, *Dokumenti o protunarodnom radu i zločinima jednog dijela katoličkog klera*, Zagreb, 1946.
44. HORŽIĆ, Ambrozina, „Zahvalni spomen na pokojnu s. Beatu Nemeč“, *Naš vjesnik*, br. 2, 1995., 37-38.
45. JANDRIĆ, Berislav, „Položaj Katoličke crkve u Hrvatskoj u poslijeratnim godinama (1945.–1953.)“, *Croatica Christiana Periodica*, god. 22, br. 42, 1998., 49-62.
46. JANDRIĆ, Berislav, „Oblici oporbenog djelovanja u sklopa komunističkog sustava (Djelovanje hrvatske političke emigracije)“, *Hrvatska politika u XX. stoljeću, Zbornik radova sa znanstvenog skupa što je održan u palači Matice hrvatske, 27. - 29. travnja 2004.*, ur. Ljubomir Antić, Zagreb, 2006., 389-412.
47. JANDRIĆ, Berislav, *Kontroverze iz suvremene hrvatske povijesti, knjiga I.*, Zagreb, 2006.
48. JAREB, Mario, „Etiketa 'ustaštva' kao izgovor za progon političkih protivnika u poslijeratnoj Hrvatskoj“, *1945. - razdjelnica hrvatske povijesti: zbornik radova sa znanstvenog skupa održanog u Hrvatskom institutu za povijest od 5. do 6. svibnja 2005.*, ur. Nada Kisić Kolanović, Mario Jareb i Katarina Spehnjak, Zagreb, 2006., 289-304.
49. *Jazovka*, ur. Želimir Žanko i Nikola Šolić, Zagreb, 1990.
50. JAZVO, Bogoljuba, „Naša bolnica u Zagrebu“, *Naš vjesnik*, god. XV., br. 5 i 6, 1942., 60-63.

51. JOSIPOVIĆ, Slađana, „Sudski procesi protiv katoličkih svećenika u Osijeku 1945.-1947. godine“, *Logori, zatvori i prisilni rad u Hrvatskoj /Jugoslaviji 1941.-1945., Zbornik radova*, Zagreb, 2010., 217-237.
52. JURČEVIĆ, Josip, „Ustrojavanje represivnog sustava komunističke Jugoslavije“, *Hrvatski mučenici i žrtve iz vremena komunističke vladavine, Zbornik radova s međunarodnog znanstvenog skupa održanog u Zagrebu 24. i 25. travnja 2012.*, ur. Mile Bogović, Zagreb, 2013., 59-85.
53. JURČEVIĆ, Josip, *Crna knjiga komunizma u Hrvatskoj (zločini jugoslavenskih komunista u Hrvatskoj 1945. godine)*, Zagreb, 2006.
54. KARAKAŠ OBRADOV, Marica, *Novi mozaici nacija u 'novim poredcima'*, Zagreb, 2014.
55. KATZ, Vera, „Komunizam i represija: sud narodne časti u Bosni i Hercegovini“, *60 godina od završetka Drugog svjetskog rata – kako se sjećati 1945. godine, zbornik radova*, Sarajevo, 2006., 145-166.
56. KATZ, Vera, „Nekoliko primjera ideološke upotreba 'narodnog prosvjećivanja' u Hercegovini 1945.-1952.“, *Zbornik radova međunarodnoga znanstvenog skupa "Hum i Hercegovina kroz povijest" II.*, ur. Ivica Lučić, Zagreb, 2011., 509-528.
57. KECMANOVIĆ, Dušan, *Psihijatrija*, Beograd – Zagreb, 1980.
58. KEZIĆ, Ines - ŠUTIĆ Flavija, *S povjerenjem u Krv Jaganjčevu*, Zagreb, 1984.
59. KIRN, Livija - NOSIĆ, Vincencija, *Sestre milosrdnice u Rijeci, 1858-1978, povijest riječke provincije Družbe sestara milosrdnica sv. Vinka Paulskoga s Kućom maticom u Zagrebu*, Rijeka, 1980.
60. KISIĆ KOLANOVIĆ, Nada, „Pisma zagrebačkog nadbiskupa Alojzija Stepinca predsjedniku narodne vlade Hrvatske Vladimiru Bakariću godine 1945.“, *Croatica Christiana Periodica*, god. XVI, br. 29, Zagreb, 1992., 137-180.
61. KISIĆ KOLANOVIĆ, Nada, „Problem legitimiteta političkog sustava u Hrvatskoj nakon 1945.“, *Časopis za suvremenu povijest*, god. 24, br. 3, 1992., 177-196.
62. KLAJN, Hugo, *Ratna neuroza Jugoslovena*, Beograd, 1955.

63. KOŽUL, Stjepan, *Svjedoci vjere na tlu Požeške biskupije*, Požega, 2001.
64. KRAJAČ, Ilka, „Sjećanje na logor“, *Milosrdnica*, god. VI., br. 11, 1999., 37-38.
65. *Kratka povijest Družbe sestara milosrdnica sv. Vinka Paulskoga u Zagrebu*, Zagreb, 1935. (Izdalo Vrhovno tajništvo Družbe).
66. KRIŠTO, Jure, „Komunizam kao ideologija i politički program“, *Hrvatski mučenici i žrtve iz vremena komunističke vladavine, Zbornik radova s međunarodnog znanstvenog skupa održanog u Zagrebu 24. i 25. travnja 2012.*, ur. Mile Bogović, Zagreb, 2013., 40-59.
67. KRIŠTO, Jure, *Katolička crkva i Nezavisna Država Hrvatska*, Zagreb, 1998.
68. KRIŠTO, Jure, *Partija, UDB-a i svećenička udruženja, UDBin elaborat o Udruženjima i drugi dokumenti*, Zagreb, 2014.
69. KRIŠTO, Jure, *Riječ je o Bosni*, Zagreb, 2008.
70. KUCAČIĆ, Nikola, MATIJEVIĆ, Nikola, *Osnove marksizma (prema nastavnom programu za srednje škole)*, Šibenik, 1974.
71. LIČINA, Đorđe, „Tragom vijesti“, *Vjesnik*, 1987.
72. LUČIĆ, Ivica, „Hrvatska protukomunistička gerila u Bosni i Hercegovini od 1945. do 1951.“, *Časopis za suvremenu povijest*, god. 42, br. 3., 2010., 631-670.
73. LUČIĆ, Ivica, „Komunistička represija nad Hrvatima u Hercegovini od 1945. do 1966.“, *Represija i zločini komunističkog režima u Hrvatskoj, zbornik radova*, ur. Romana Horvat, Zagreb, 2012., 289-329.
74. MATICKA Marijan, „Zakonski propisi o vlasničkim odnosima u Jugoslaviji“, *Radovi (Zavoda za hrvatsku povijest Filozofskog fakulteta Zagreb)*, god. 25, 1992., 123-148.
75. MATICKA, Marijan „Promjene vlasničkih odnosa u Jugoslaviji (1945.-1948.) na stranicama hrvatskih novina“, *Časopis za suvremenu povijest*, god. 24, br. 3, 1992, 165-176.

76. MATICKA, Marijan „Uvjeti i okolnosti za provođenje agrarne reforme i kolonizacije u Hrvatskoj 1945. godine“, *Časopis za suvremenu povijest*, god. 10., br. 2, 1978., 5-15.
77. MATICKA, Marijan, „Opskrba stanovništva u Hrvatskoj od 1945. do 1953.“, *Zbornik Mirjane Gross*, ur. Ivo Goldstein, Nikša Stančić, Mario Strecha, Zagreb, 1999., 387-403.
78. MATICKA, Marijan, „Organi za provođenje agrarne reforme i kolonizacije u Jugoslaviji (1945 — 1948)“, *Arhivski vjesnik*, br. 31, 1987., 29-37.
79. MATICKA, Marijan, *Agrarna reforma i kolonizacija u Hrvatskoj od 1945. do 1948.*, Zagreb, 1990.
80. „Naše sestre žrve Drugog svjetskog rata“, *Naš vjesnik*, br. 2, 1994., 31-32.; br. 3, 1994., 32-33.; br. 4, 1994., 38-40.; br. 1, 1995., 30-32.; br. 1, 1997., 31-33.
81. NAZOR Berhmana, *Put u svjetlo – Nekrolozi školskih sestara franjevnika Provincije Presvetog Srca Isusova*, Split, 1997.
82. NAZOR, Ante, ml., *Povijest Hrvata, ilustrirana kronologija*, Zagreb, 2003.
83. NOVAK, Viktor, *Magnum crimen, pola vijeka klerikalizma u Hrvatskoj*, Zagreb, 1948.
84. PALAC Natalija, „Djelovanje ženskih crkvenih redova na razvoj hrvatskog školstva“, *Uloga Katoličke crkve u razvoju hrvatskog školstva, Hrvatska akademija odgojnih znanosti*, ur. Marko Pranjić, Zagreb, 1994.
85. PEREKOVIĆ, Kaja, *Naše robijanje, hrvatske žene u komunističkim zatvorima, okovane golubice*, Rijeka – Zagreb, 2004.
86. PETEŠIĆ, Ćiril, *Dječji dom Jastrebarsko 1939.–1947., Dokumenti*, Zagreb, 1990.
87. PETIR, Vilma, *Tragom milosrđa. Sjećanja sestre milosrdnice Vilme Petir, Sarajevo 1945-2005.*, Sarajevo-Zagreb, 2006.
88. POPIĆ, Veronika Mila, „Izvješće o radu postulature sestre Žarke Ivasić“, *Hrvatski mučenici i žrtve iz vremena komunističke vladavine, Zbornik radova s međunarodnog*

znanstvenog skupa održanog u Zagrebu 24. i 25. travnja 2012., ur. Mile Bogović, Zagreb, 2013., 591-595.

89. POPIĆ, Veronika Mila, „Sestra Žarka Ivasić, mučenica svoga zvanja“, *Žrtva - znak vremena, Zbornik radova Petog hrvatskog žrtvoslovnog kongresa*, ur. Zvonimir Šeparović, Zagreb, 2011., 339-349.
90. POPIĆ, Veronika Mila, „Sestre milosrdnice u službi ranjenika: 1845.-1945.“, *Marulić*, god. 46., br. 5/6, 2013., 91-109.
91. POPIĆ, Veronika Mila, „Stradanje sestre Žarke Ivasić, milosrdnice“, *Senjski zbornik*, 39, 2012., 173-212.
92. POPIĆ, Veronika Mila, „Žrtve i mučenice u Družbi sestara milosrdnica sv. Vinka Paulskoga“, *Hrvatski mučenici i žrtve iz vremena komunističke vladavine, Zbornik radova s međunarodnog znanstvenog skupa održanog u Zagrebu 24. i 25. travnja 2012.*, ur. Mile Bogović, Zagreb, 2013., 537-544.
93. POPIĆ, Veronika Mila, *Sestra Žarka Ivasić, mučenica svoga zvanja*, Zagreb, 2010.
94. PORTMANN, Michael, „Nasilje tijekom izgradnje države i društva komunističke Jugoslavije (1944-1946)“, *Represija i zločini komunističkog režima u Hrvatskoj, zbornik radova*, ur. Romana Horvat, Zagreb, 2012., 149-159.
95. PRINČIČ, Jože, *Križ in kapital, Premoženje, financiranje in podjetniška dejavnost RKC na Slovenskem*, Ljubljana, 2013.
96. RADAN, Marija, „Tri sestre Služavke Malog Isusa – žrtve iz vremena komunističke vladavine“, *Hrvatski mučenici i žrtve iz vremena komunističke vladavine, Zbornik radova s međunarodnog znanstvenog skupa održanog u Zagrebu 24. i 25. travnja 2012.*, ur. Mile Bogović, Zagreb, 2013., 544-561.
97. RADELIĆ, Zdenko, *Križari: gerila u Hrvatskoj 1945.-1950.*, Zagreb, 2011.
98. RADELIĆ, Zdenko, „Hrvatska: komunisti i oporba nakon rata 1945.“, *Hrvatska politika u XX. stoljeću, Zbornik radova sa znanstvenog skupa što je održan u palači Matice hrvatske*, 27. - 29. travnja 2004., ur. Ljubomir Antić, Zagreb, 2006., 413-456.

99. RADELIĆ, Zdenko, *Hrvatska u Jugoslaviji, 1945.-1991., od zajedništva do razlaza*, Zagreb, 2006.
100. RADIĆ, Radmila, *Verom protiv vere*, Beograd, 1995.
101. RAZUM, Stjepan, „Osuđeni vjerski službenici u Hrvatskoj u razdoblju od 1944. do 1951. godine. Doprinos hrvatskom žrtvoslovu“, *Tkalčić*, br. 11, 2007., 307-400.
102. REBIĆ, Đuro, “Borba protiv neprijateljskih trupova na području Like, Korduna, Pokuplja i Žumberka 1943/1944”, *Treća godina narodno-oslobodilačkog rata na području Karlovca, Korduna, Like, Pokuplja i Žumberka, Zbornik 8*, ur. Đuro Zatezalo, Karlovac, 1977., 193-217.
103. SPEHNJAK, Katarina, „Prosvjetno-kulturna politika u Hrvatskoj 1945-1948.“, *Časopis za suvremenu povijest*, god. XXV., br. 1, 1993., 73-99.
104. SPEHNJAK, Katarina, *Javnost i propaganda, Narodna fronta u politici i kulturi Hrvatske 1945. - 1952.*, Zagreb, 2002.
105. STANKOVIĆ, Marica, *Godine teške i bolne, u ženskom logoru u Slavonskoj Požegi od 1. IV. 1948. do 1. IX. 1952.*, Zagreb, 2002.
106. ŠANJEK, Franjo, *Kršćanstvo na hrvatskom prostoru*, Zagreb, 1991.
107. ŠPORČIĆ, Ivan, „Sestre milosrdnice i samostan u Praputnjaku: 1899.-1999.“, *Riječki teološki časopis*, god. XI., br. 2, 2003., 537-573.
108. *Velika povijest Crkve*, sv. 6/I., ur. Hubert Jedin, Zagreb, 1987.
109. VIDOVIĆ, Mile, *Povijest Crkve u Hrvata*, Split, 2007.
110. VRAČIĆ, Berislava – KOVAČIĆ Alfonza, *Sestre milosrdnice sv. Vinka Paulskoga s kućom maticom u Zagrebu, 1845.-1995. II.*, Zagreb, 1998.
111. VRAČIĆ, Berislava – KOVAČIĆ, Alfonza, *Sestre milosrdnice sv. Vinka Paulskoga s kućom maticom u Zagrebu, 1845.-1995. I.*, Zagreb, 1996.
112. VRDOLJAK, Blanka, „Užas zločina – svetost žrtve“, *Hrvatsko slovo*, br. 682, 2008., 16-17.

113. VUK, Zvezdana Jelka, „Razgovor sa sestrom Zvezdanom u tišini samostanskog ozračja“, *Politički zatvorenik*, br. 57, 1996., 35-36.
114. VUKŠIĆ, Tomo, „Žrtve Drugoga svjetskog rata i poraća u Bosni i Hercegovini“, *Hrvatski mučenici i žrtve iz vremena komunističke vladavine, Zbornik radova s međunarodnog znanstvenog skupa održanog u Zagrebu 24. i 25. travnja 2012.*, ur. Mile Bogović, Zagreb, 2013., 127-157.

ŽIVOTOPIS

Mila (sestra Veronika) Popić rođena je 24. svibnja 1976. u Zagrebu, Republika Hrvatska, od oca Gorana i majke Vlaste r. Rok.

Godine 1994. završava Opću gimnaziju u Puli te potom upisuje Studij hrvatskog jezika i književnosti (kroatistiku) i Studij engleskog jezika i književnosti (anglistiku) na Filozofskom fakultetu Sveučilišta u Zagrebu. Diplomirala je 2001. godine s temom diplomskog rada „Služba u čast svetom Adalbertu u Bečkom fragmentu časoslova (Code Slave 12)“.

Godine 1998. započinje trogodišnju redovničku formaciju u Družbi sestara milosrdnica sv. Vinka Paulskog - Zagreb. Ulaskom u novicijat godine 1999. dobiva redovničko ime sestra Veronika. Polaže prve redovničke zavjete u Rijeci 2001. godine te doživotne 2006. godine, također u Rijeci. Članica je Provincije Majke Dobroga Savjeta - Rijeka.

Godine 2002. upisuje poslijediplomski Studij kršćanske duhovnosti na Heythrop College Sveučilišta u Londonu. Magistirira 2004. godine s temom magistarskog rada „Christian Community as a School of Love“.

Od godine 2007. sustavno se bavi novijom hrvatskom poviješću u kontekstu službenog prikupljanja i obrade dokumentacije u vezi Postupka za proglašenje blaženom sestre Žarke Julijane Ivasić, milosrdnice. O navedenoj temi redovito izlaže na znanstvenim i stručnim skupovima.

Godine 2012. upisuje Poslijediplomski doktorski studij povijesti na Hrvatskim studijima Sveučilišta u Zagrebu te za temu doktorskog rada odabire područje svog dotadašnjeg istraživanja: „Odnos jugoslavenskog komunističkog režima prema Družbi sestara milosrdnica svetog Vinka Paulskog – Zagreb od 1945. do 1952. godine.“ Temu je obradila pod vodstvom mentora prof. dr. sc. Miroslava Akmadže.

BIBLIOGRAFIJA

1. Gibson, A., Kneaves, K., *Molimo s Lujzom de Marillac*, Zagreb, 2010., (prevela s engleskog Veronika Mila Popić)
2. „Izvjješće o radu postulature sestre Žarke Ivasić“, *Hrvatski mučenici i žrtve iz vremena komunističke vladavine, Zbornik radova s međunarodnog znanstvenog skupa održanog u Zagrebu 24. i 25. travnja 2012.*, gl. ur. Mile Bogović, Zagreb, 2013., 591-595. (kongresno priopćenje)
3. „La persecuzione e il calvario delle donne di vita consacrata in Croazia dal 1941 al 1989.“, *La Chiesa Cattolica e il Comunismo, in Europa Centro-orientale e in Unione Sovietica, Zbornik radova II.*, ur. Jan Mikrut, Verona, 2016. (rad u zborniku, međunarodna recenzija)
4. „'Naše stanovište u politici' – politički program Hrvatskoga katoličkog pokreta oko Riječkih novina (1912. – 1914.)“, *Croatica Christiana periodica*, god. 39., br. 75, 2015.), 185-196. (stručni rad, s recenzijom)
5. „Sestra Bernardina Horvat – nepoznata književnica“, *Kroatologija*, god. 6, br. 1-2, 2015., 309-322. (stručni rad, s recenzijom)
6. „Sestra Žarka Ivasić – mučenica svoga zvanja“, *Žrtva - znak vremena, Zbornik radova Petog hrvatskog žrtvoslovnog kongresa*, Zagreb, 2011. (rad u zborniku sa skupa, bez recenzije)
7. „Sestra Žarka Ivasić i životnost vinkovske karizme“, *Kršćanska ljubav – sjevremeni izazov, Zbornik u prigodi 350. obljetnice smrti sv. Vinka Paulskoga i sv. Lujze de Marillac*, ur. Blanka Vrdoljak, Zagreb, 2010. (rad u zborniku sa skupa, bez recenzije).
8. *Sestra Žarka Ivasić, mučenica svoga zvanja*, Zagreb, 2010. (autorska knjiga, s recenzijom)
9. „Sestre milosrdnice u službi ranjenika: 1845.-1945.“, *Marulić: hrvatska književna revija*, god. 46, br. 5-6 (258), 2013., 91-109. (stručni rad).
10. „Stradanje sestre Žarke Ivasić, milosrdnice“, *Senjski zbornik*, god. 39, Senj, 2013. (izvorni znanstveni članak, s recenzijom)

11. „Žrtve i mučenice u Družbi sestara milosrdnica“, *Hrvatski mučenici i žrtve iz vremena komunističke vladavine, Zbornik radova s međunarodnog znanstvenog skupa održanog u Zagrebu 24. i 25. travnja 2012.*, Zagreb, 2013., (rad u zborniku sa skupa, bez recenzije)